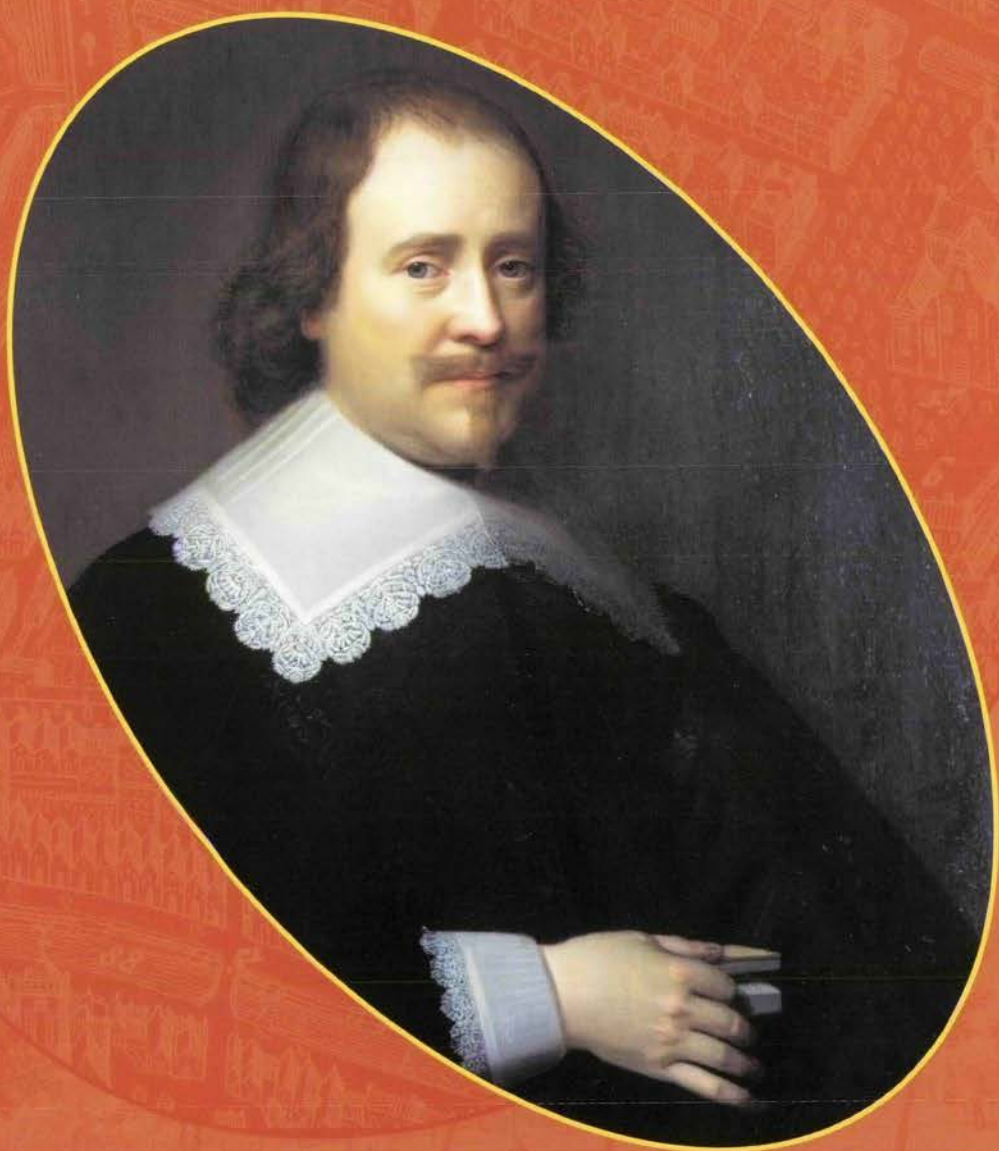

Erfgenamen aan het Janskerkhof

De familie Martens in Utrecht, 1628-1972

Jaarboek
Oud-Utrecht **2002**

Erfgenenamen aan het Janskerkhof

De familie Martens in Utrecht, 1628-1972

vereniging

Oud-Utrecht

Jaarboek
Oud-Utrecht 2002

Het Jaarboek 2002 is een uitgave van de Vereniging Oud-Utrecht en Het Utrechts Archief.

Eindredactie van dit Jaarboek:

Renger de Bruin en Arend Pietersma

Redactie van het Jaarboek Oud-Utrecht

Ria van der Eerden, Piet 't Hart, Huib Leeuwenberg, Arend Pietersma, Hans Renes, Mark Stafleu en Esther Tobé

Met dank aan:

Centraal Museum, Utrecht

Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven

Colofon:

Vormgeving: Hans Lodewijkx en Anja Verlaat, Tilburg

Opmaak, lithografie en druk: PlantijnCasparie Utrecht

Fotowerk: Fotodienst van Het Utrechts Archief

© **Vereniging Oud-Utrecht en Het Utrechts Archief**

ISBN 90-71108-21-X

inhoudsopgave

	<i>Renger de Bruin en Arend Pietersma</i>
5	INLEIDING
	<i>Oscar Gelderblom</i>
15	HANS MARTENS
	Een Antwerpse 'cruydenier' in Amsterdam
	<i>Renger de Bruin en Arend Pietersma</i>
35	OP GEBORDUURDE KUSSENS
	De familie Martens in politiek en bestuur
	<i>Dirk Jan Biemond</i>
85	SCHOON, GROOT EN WELDOORTIMMERD
	Het Martenshuis aan het Janskerkhof
	<i>Mieke Heurneman</i>
111	PILLENGIFT, PAPEGAAI EN PATRIJZENJACHT
	Huiselijk leven en vrijetijdsbesteding
	<i>Ronald Rommes</i>
151	TE LEGATEREN, MAKEN EN BESPREKEN
	De opbouw van het familievermogen
	<i>Eric Domela Nieuwenhuis</i>
181	BEZIELD MET GROTE LIEFDE TOT DE KUNST
	De schilderijen en tekeningen van David Johan en Jacob Constantijn Martens
199	LITERATUUR, NOTEN EN ILLUSTRATIEVERANTWOORDING
222	GENEALOGIE

De Vereniging Oud-Utrecht is opgericht in 1923 en telt momenteel 2000 leden. Het doel van de vereniging is de kennis en de belangstelling te bevorderen op het terrein van de geschiedenis, archeologie en monumentenzorg betreffende de stad en provincie Utrecht en te waken over het behoud van het cultureel erfgoed.

De leden ontvangen zeven maal per jaar het Tijdschrift Oud-Utrecht, in december het Jaarboek Oud-Utrecht en om het jaar de Archeologische Kroniek van de provincie Utrecht. Daarnaast organiseert de vereniging lezingen en excursies en jaarlijks een groot cultureel evenement.

De contributie bedraagt

- voor leden € 25
- voor leden van 25 jaar en jonger en U-pashouders € 20
- voor huisgenootleden € 10
- voor instellingen zonder winstoogmerk € 25
- voor instellingen met winstoogmerk € 50

Inlichtingen

Secretaris Vereniging Oud-Utrecht, p/a Alexander Numankade 199-201, 3572 KW Utrecht. Telefoon: 030- 2866611. E-mail: oud-utrecht@hetutrechtsarchief.nl

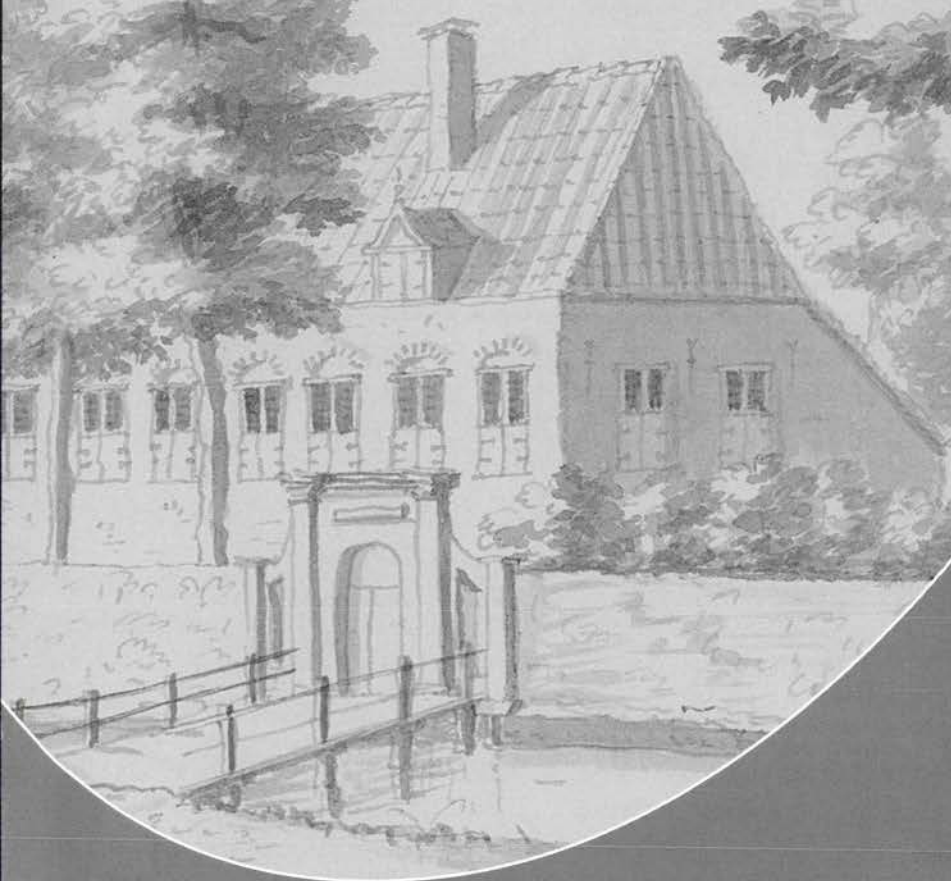
Witte vlekken

Hoewel er over de geschiedenis van stad en provincie Utrecht al een bibliotheek is volgeschreven, zijn vele onderwerpen nog onontgonnen terrein. De Vereniging Oud-Utrecht wil een aantal van deze witte vlekken opvullen. Gekozen is voor aspecten van agrarische geschiedenis, cultuurgeschiedenis van de twintigste eeuw, mentaliteitsgeschiedenis en verzuiling. Zij nodigt onderzoekers uit hiernaar oorspronkelijk onderzoek te verrichten dat uitmondt in een artikel voor het Jaarboek. Voor het eerst is zo'n artikel gepubliceerd in het Jaarboek 2001, namelijk dat van Ronald Rommes over 'Runderpest in Utrecht in de achttiende eeuw'. Wie meer wil weten over honorering en voorwaarden kan het reglement aanvragen bij de secretaris van de vereniging.

In Het Utrechts Archief kan iedereen onderzoek doen naar het verleden van de provincie Utrecht, de steden, dorpen en hun inwoners. En veel mensen doen dat: het archief wordt jaarlijks zo'n 19.000 keer bezocht. Met ruim 17 km archiefmateriaal, bijna een half miljoen kaarten, tekeningen, prenten en foto's en ruim 70.000 boeken, kranten en tijdschriften fungeert Het Utrechts Archief als de historische werkplaats van de stad en provincie Utrecht. In 2005 hoopt Het Utrechts Archief te verhuizen naar het Utrechts Museumkwartier.

Het Utrechts Archief, Alexander Numankade 199-201, 3572 KW Utrecht. Telefoon 030-2866611. Website www.hetutrechtsarchief.nl

Inleiding

Renger de Bruin en Arend Pietersma

Renger de Bruin en Arend Pietersma

Precies 400 jaar geleden werd in Amsterdam Carel Martens geboren, de stamvader van wat een illustere Utrechts geslacht zou worden. De familie Martens kwam oorspronkelijk uit Rijsbergen in de baronie van Breda. Uit dit dorpje trok een Gielis Mertens Peterszoon in 1500 naar Antwerpen om er lid te worden van het vleeshouwersgilde. Het familiewapen (een schaapskop in zwart en twee ossenkoppen in rood, op een gouden veld) vormde later nog een herinnering aan dit ambacht. Gielis' zoon François klom op tot deken van het gilde en speelde als zodanig een rol in het Antwerpse stadsbestuur. De familie behoorde dus tot de gegoede burgerij van deze toenmalige handelsmetro-pool.

Enkele leden van de familie voelden zich aangetrokken tot het opkomende calvinisme. Twee kleinzons van Gielis, Hans Martens (1555-1613) en zijn halfbroer Jacques (1547/1548-1637) sloten zich aan bij de gereformeerde gemeente van Antwerpen. Rond 1580 namen zij de wijk naar het noorden en vestigden zich in Amsterdam, waar ze meer kansen hadden om hun handelsactiviteiten uit te breiden. De breuk tussen de katholieke Zuid-Nederlandse en de protestantse Noord-Nederlandse familieleden zou blijvend zijn. De contacten bleven voornamelijk beperkt tot de afhandeling van nalatenschappen.

Hans Martens verwierf in 1581 het poorterschap van Amsterdam en wist zijn oude stiel, de handel in kruidenierswaren, met succes voort te zetten. Hij had een winkel in zijn huis De Kat op de Dam en later in De Otter op het Damrak, maar handelde daarnaast ook 'en gros' op onder andere Duitsland en Frankrijk.

Bij zijn dood in 1613 kon Hans Martens zijn twaalf kinderen een fors erfdeel meegeven. Een van hen was Carel (1602-1649), die na een studie rechten in Leiden met een Leidse hoogleraar dochter trouwde en zich in 1628 in Utrecht vestigde. Daar werd hij de grondlegger van een 'dynastie' die 300 jaar lang belangrijke functies in de stad vervulde.

Carel Martens wist met steun van zijn invloedrijke zwager Anthony van Hilten, jarenlang griffier van de Staten van Utrecht, enkele lucratieve ambten te verwerven en een zeker aanzien te bereiken, maar een plaats in het stadsbestuur was voor hem nog niet weggelegd. Zijn vroege dood op 47-jarige leeftijd heeft hem ook niet de kans geboden zijn loopbaan af te ronden. Carels godsdienstige opvattingen stonden een politieke carrière zeker niet in de weg: zoals zovele gevluchte Zuid-Nederlanders had de familie Martens een orthodox-calvinistische overtuiging en deze houding sloot aan bij de heersende geest in de vroedschap tussen 1618 en circa 1650. In tegenstelling tot enkele van zijn broers en zwagers waagde hij zich niet aan koopmansactiviteiten. Hij liet zich registreren als advocaat bij het Hof van Utrecht, een voorbeeld dat door vrijwel al zijn mannelijke nakomelingen werd gevolgd.

Zoon Jacob Martens (1636-1693), geboren uit Carels tweede huwelijk met de Vlissingse koopmansdochter Jacoba Lampsins, trouwde met de rijke patriciërsdochter Aletta Pater en mede door deze verbintenis wist hij als eerste van de familie tot de vroedschap en de schepenbank door te dringen. De familie was doorgaans een trouw aanhanger van Oranje en bij de zuivering van de vroedschap in 1674 door de nieuwe stadhouder Willem III bleef Jacob dan ook buiten schot.

Nog vóór haar huwelijk kocht Aletta, samen met haar zuster Hillegonda en die haar echtgenoot Johan van Nellesteyn, in 1662 een groot perceel van burgemeester Booth aan de noordzijde van het Janskerkhof. Ze lieten er twee huizen bouwen, waarvan dat van Aletta en Jacob Martens – het huidige nr. 16 – 300 jaar in familiebezit bleef en als een soort stamslot fungeerde, met name voor de vele ongetrouwde broers en zusters uit verschillende generaties die er gezamenlijk bleven wonen. Ook het buitenleven trok. In De Bilt liet het echtpaar de buitenplaats Beerschoten aanleggen. Deze is tot 1759 in de familie gebleven. Jacobs broers Carel (1638-1703) en David (1643-1723) bezaten het buitenplaatsje Bloeyendaal. Ook een ander huis is lang in de familie is gebleven: David Johan Martens (1751-1811) vestigde zich in 1799 aan de Kromme Nieuwegracht 31 tegenover de Jeruzalemsteeg.

Na Jacob vervulden 200 jaar lang leden van het geslacht functies als stadsbestuurder en lid van het gerecht: Jacob (1671-1729), Jacob Carel (1711-1758), Jacob Anthony (1749-1802), David Johan (1751-1811), Carel Constantijn (1752-1820) en Jan Louis Anne (1823-1909). Van hen wisten de twee eerstgenoemden het tot burgemeester te brengen. Sommigen van hen hadden tevens zitting in de Staten van Utrecht of in de Staten-Generaal.

Na de Bataafse revolutie van 1795 verloren twee neven Martens hun plaats op het pluche. De bekwame David Johan Martens, die vóór 1795 lid van de vroedschap was geweest, keerde echter in 1803 terug als lid van het gemeentebestuur en wist enkele jaren later als thesaurier (1808) de ontredderde stedelijke financiën weer op orde te brengen.

De negentiende eeuw bracht het hoogtepunt in de familiegeschiedenis. Op grond van de vooraanstaande plaats die de familie in het verleden had ingenomen, verhef koning Willem I Jacob Constantijn Martens (1793-1861) in 1829 in de adelstand. Omdat hij kinderloos was, werd het predikaat jonkheer of jonkvrouw tevens aan de kinderen van zijn overleden broer Jan Hendrik Martin Martens (1795-1828) toegekend. Jacob Constantijn oefende verschillende functies uit bij de rechterlijke macht en eindigde zijn loopbaan als president van het Provinciaal Gerechtshof van Utrecht. Hij was lid en later voorzitter van de ridderschap van Utrecht en werd in 1850 gekozen tot lid van de Eerste Kamer. Een jaar later werd hij voorzitter van dit college. Jacob Constantijn was een van de rijkste mannen van de provincie en bezat er meer dan 600 ha land. Hij was evenals zijn vader David Johan amateurschilder en was als mecenas zijn kunstbroeders ter wille.

Zijn huis aan het Janskerkhof liet Jacob Constantijn in 1832 vergroten en verbouwen tot

Gezicht uit het noorden op de buitenplaats Bloeyendaal aan de Biltse Straatweg in de zeventiende eeuw. Tekening door L.P. Serrurier naar een ouder voorbeeld, 1729

een waardige residentie. Hiertoe had hij het belendende perceel aan de westzijde aangekocht. Aan hem heeft de familie haar dubbele naam te danken. In 1831 verwierf hij de heerlijkheid Sevenhoven, die eerder toebehoord had aan zijn verre familielid Paul Engelbert Voet van Winssen, waarna hij en de nakomelingen van zijn neef Jan Louis Anne (1823-1909) de naam Martens van Sevenhoven gingen voeren.

Jan Louis Anne was de laatste van de familie die zijn hele leven in Utrecht woonde. Zijn zoon Jan Hendrik Jacob Constantijn (1850-1923) was rechter in Zutphen en diens kinderen – de laatste generatie – werden daar geboren. In 1890 erfde zijn moeder het huis De Velhorst, dat in de laatste decennia naast het huis Janskerkhof 16 de ankerplaats van de familie werd.

Met de dood van de ongehuwd gebleven Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1889-1972) stierf de familie uit. Zijn broer Anthony Hendrik (1880-1952), rijksarchivaris in Gelderland, had een genuanceerd oordeel over zijn voorgeslacht: de familie zou zich niet door bijzondere prestaties hebben onderscheiden. Misschien heeft hij gelijk, maar dat betekent niet dat de Martensen ongunstig afstaken tegen de andere regentenfamilies die het vele eeuwen in Utrecht voor het zeggen hebben gehad. De Martensen leidden een tamelijk burgerlijk bestaan, sober en ingetogen, soms op het zuinige af.

Dat er zoveel archivalia, portretten en meubels en andere voorwerpen van de familie bewaard zijn gebleven, komt door het nogal uitzonderlijke demografische patroon van de familie. In de eerste plaats bleven de meeste familieleden ongehuwd. Daarnaast waren vele huwelijken kinderloos of stierven de kinderen op jonge leeftijd. Per genera-

Tot ons leedwezen geven wij kennis van het overlijden in het Diaconessenhuis te Utrecht van

de Heer

Jonkheer Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven

In de ouderdom van 83 jaar.

„Velhorst“, Almen (post Lochem)
31 oktober 1972.

J. W. D. H. Schorer

M. E. van Nieuelt

executeuren-testamentair

De teraardebestelling op de Algemene Begraafplaats te Almen is bepaald op vrijdag 3 november a.s. om 12 uur, na een rouwdienst in huize „Velhorst“.

ten we dat de persoonlijke papieren van Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven na zijn dood op verschillende tijdstippen grotendeels zijn vernietigd. Ook bij de verhuizing in 1933 van het archief van Utrecht naar het woonhuis in Arnhem van Anthony Hendrik is zeer veel vernietigd. In 1939 werd het archief wegens het oorlogsgevaar ondergebracht in het Gelderse archiefdepot en bleef daardoor bij de slag om Arnhem grotendeels gespaard. Na de voorlopige inventarisatie door Anthony Hendrik werden de stukken in 1945 aan het Utrechtse Gemeentearchief in bewaring gegeven. Na diens overlijden verkreeg de gemeente Utrecht het archief krachtens testamentaire beschikking in eigendom. Een belangrijke aanvulling werd verkregen na de dood in 1972 van de laatste telg Jacob Constantijn. In 2000 publiceerde het Utrechts Archief een inventaris van het gehele archief.¹

Evenals vele andere patricische families hadden ook de Martensen de gewoonte zichzelf te laten portretteren en portretten van aanverwante familieleden in deze portretgalerij op te nemen. Deze gewoonte werd gevoed door de belangstelling die men voor schilderkunst had. Zo weten we dat Carel Martens (1602-1649) een schilderijencollectie bezat waartoe onder meer een Rembrandt behoorde. Aletta Pater bracht schildersbloed in de familie. Zij was de kleindochter van de bekende Joachim Wttewael. Het

tie zette doorgaans maar één mannelijke telg Martens het geslacht voort. Er was één uitzondering. Paul Engelbert Martens (1713-1780), een jongere broer van Jacob Carel, trouwde en kreeg kinderen. Deze tak van de familie stierf in 1856 uit. Een andere oorzaak was dat het grote huis Janskerkhof 16 meer dan 300 jaar (1662-1972) in familiebezit bleef. Daar konden de familiestukken aan de onrust der tijden ontkomen. Ze gaven er glans en kleur aan het sterk ontwikkelde familiegevoel.

Het familiearchief is gevormd door de afzonderlijke familieleden. Het bevat slechts een magere schriftelijke neerslag van de bestuurlijke activiteiten van de Martensen. Er is namelijk maar weinig correspondentie bewaard gebleven. Zo we-

eerste familiestuk, een dubbelportret van Hans Martens en zijn jongste zoontje David, dateert uit 1612 en is van de hand van Abraham Vinckx. Daarna volgen portretten van onder meer Paulus Moreelse, Nicolaas Maes, Cornelis Jonson van Ceulen de Zoon en Hendrick van Limborch. Minder getalenteerde schilders waren Jan Maurits Quinkhard en in het bijzonder Johann Anspach. Dit was een rondreizende Duitse pastellist die in de jaren 1792-1794 David Johan, zijn vrouw en zijn vijf broers en zusters portretteerde. In de negentiende eeuw werden weer schilders van naam uitgekozen: C. van Geelen, P.C. Wonder en J.L. Jonxis. Deze portretten zijn door de familie in bruikleen gegeven en later geschonken aan het Centraal Museum. Utrecht herbergt hiermee de belangrijkste collectie portretten van de leden van één familie in Nederland. Dit museum bezit daarnaast vele honderden meubels en kunstvoorwerpen die in de loop der jaren door de familie in bruikleen werden gegeven, geschonken of verkocht. De bruiklenen werden na de dood van de laatste Martens in 1972 omgezet in een legaat en ook de kunstvoorwerpen die nog bij de familie thuis waren, gingen grotendeels naar het museum.

De bestudering van het familiearchief en de collectie in het Centraal Museum bieden de mogelijkheid een prachtig stuk elietegeschiedenis te reconstrueren. Dat is tot nu toe slechts op beperkte onderdelen gebeurd. F.G.L.O. van Kretschmar heeft een publicatie aan de portrettencollectie gewijd en Dirk Jan Biemond heeft een doctoraalscriptie geschreven over de verbouwing van het huis Janskerkhof 16, die in opdracht van Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven is uitgevoerd.² Verder is het archief gebruikt voor studies naar diverse historische onderwerpen.³

Dit themanummer van het *Jaarboek Oud-Utrecht* beoogt dit rijke verleden open te leggen. Verschillende aspecten uit de familiegeschiedenis zijn onderzocht: de Antwerpse afkomst, de politieke en de bestuurlijke rol die de Martensen in de Utrechtse samenleving hebben gespeeld, het familieleven, het 'stamslot' aan het Janskerkhof, het vermogen, de schilderijencollectie en de tekeningen die verschillende leden van de familie zelf hebben gemaakt. Dit werk is uitgevoerd door onderzoekers uit verschillende disciplines.

Sociaal-economisch historicus Oscar Gelderblom opent de rij met de afkomst van de familie. Zijn verhaal gaat vooral over de 'cruyenier' Hans Martens, die rond 1580 uit zijn geboortestad Antwerpen vertrok om zich in Amsterdam te vestigen. De bestuurlijke rol van de Martensen in Utrecht, begonnen met Hans' zoon Carel, is het onderwerp van de volgende bijdrage, geschreven door Renger de Bruin en Arend Pietersma, beiden historici die zich vooral hebben beziggehouden met de politieke en sociale geschiedenis van Utrecht. Het familieleven is onderzocht door cultuurhistoricus Mieke Heurneman. Het gaat daarbij om huwelijk, geboorte en dood, om geloofsbeleving, om de besteding van vrije tijd, om het voeren van het huishouden. Waar zich dat familieleven afspeelde, is te lezen in het artikel van kunsthistoricus Dirk Jan Biemond. Hij laat zien hoe het huis aan het Janskerkhof (nr. 16), in 1661 gebouwd in opdracht van Aletta

Pater door de volgende generaties met beperkte aanpassingen in stand werd gehouden, totdat Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven in 1832 een ingrijpende verbouwing liet uitvoeren. Hoe dit alles betaald kon worden, is uitgezocht door de sociaal-economisch historicus Ronald Rommes. Hij analyseert de ontwikkelingen in het familievermogen: hoe het in de zeventiende eeuw is opgebouwd, hoe het in de achttiende eeuw is doorgegeven, hoe het in de negentiende eeuw sterk is uitgebreid en hoe het tenslotte in de twintigste eeuw bij het uitsterven van de familie is ondergebracht. Het vermogen kon in stand blijven doordat slechts een beperkt aantal Martensen in het huwelijk trad. Zoals gezegd verklaart dit ook waarom bezittingen zoals de schilderijencollectie bijeen zijn gebleven. De hoofdmoot daarvan wordt gevormd door de portrettengalerij, die in de vroege zeventiende eeuw begint en doorloopt tot het midden van de negentiende eeuw. De kunstwerken die door leden van de familie Martens zelf zijn vervaardigd, hoofdzakelijk tekeningen van David Johan Martens en zijn zoon Jacob Constantijn, vormen het onderwerp van de laatste bijdrage met kunsthistoricus Eric Domela Nieuwenhuis als auteur.

Dit palet van bijdragen levert een veelzijdig beeld op van deze Utrechtse familie. Zo'n onderzoek naar diverse aspecten is van belang voor de kennis van de Nederlandse elite in lange-termijn perspectief. De toon voor dit moderne elite-onderzoek is gezet door een drietal studies naar het achttiende-eeuwse regentenpatriciaat in de Hollandse steden Gouda, Leiden en Hoorn.⁴ Deze studies hebben navolging gekregen voor kleinere steden als Enkhuizen en Heusden.⁵ Een studie over de Delftse familie Teding van Berkhout geeft een beeld van de politieke, sociaal-economische en culturele ontwikkelingen in één familie zoals dat hier voor Martens gebeurt, de catalogus bij de tentoonstelling over de eveneens Delftse familie Van der Goes van Naters doet dat niet of nauwelijks.⁶

De voorbeelden geven al aan dat het patriciaatsonderzoek sterk op het gewest Holland is gericht. Uit overzichten van het elite-onderzoek blijkt deze Hollandse dominantie in de bestaande literatuur.⁷ Anders ligt dat bij de adel. Aan de adel in de andere gewesten zijn de laatste twintig jaar diverse studies gewijd, waaronder de lijvige dissertatie van Yme Kuiper naar de Friese adel in de periode 1780-1880.⁸ Het is dan ook typerend dat in de overzichtsbandel van Aalbers en Prak over 'de bloem der natie' de bijdragen over het patriciaat uitsluitend over Holland gaan en die over de adel vooral over Gelderland.⁹ Hoewel er ook studies zijn over het patriciaat van niet-Hollandse steden als Middelburg, Zwolle en Harderwijk en over het gezinsleven van Utrechtse patriciërsfamilies,¹⁰ valt er voor een evenwichtig beeld van het patriciaat in Nederland als geheel nog veel onderzoek te verrichten in de provincies buiten Holland.

Dit themanummer van het *Jaarboek Oud-Utrecht* wil daaraan een bijdrage leveren. Het volgen van een familie over een periode van zo'n 400 jaar door onderzoekers van verschillende richtingen kan door toetsing van de bestaande literatuur het beeld van de stedelijke elites dat nu zo sterk door Holland wordt beheerst, aanzienlijk verbreden. Dit

onderzoek is ook van betekenis voor de kennis van de Utrechtse geschiedenis. Het is voor het eerst dat een Utrechts regentengeslacht over zo'n lange periode grondig wordt uitgezocht en daarmee komt er nieuw licht op de bovenkant van de stedelijke samenleving. Het is bovenal het fascinerende verhaal van een familie die eeuwenlang Utrecht medebestuurde vanuit een groot huis aan het Janskerkhof.

AT. 8. 87
A. 1612

Hans Martens

een Antwerpse 'cruydenier' in Amsterdam

Oscar Gelderblom

Toen Hans Martens zich in 1581 vanuit Antwerpen in Amsterdam vestigde, stond hij aan het begin van een lange loopbaan als kruidenier. In Amsterdam slaagde hij erin een winstgevende onderneming op te bouwen. In zijn winkel, eerst op de Dam en later aan het Damrak, verkocht hij suiker, specerijen en diverse andere exotische producten. Tegelijkertijd verhandelde hij koloniale waren op de beurs en via agenten in steden in de Noordelijke Nederlanden en Duitsland. Nadat hij

Dr. O.C. (Oscar) Gelderblom is als postdoc verbonden aan de Universiteit Utrecht, waar hij onderzoek verricht naar de organisatie van de internationale handel in de Lage Landen van de vijftiende tot de zeventiende eeuw. Hij promoveerde daar in 2000 op een proefschrift onder de titel *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)*.

bijna dertig jaar als kruidenier gewerkt had, droeg Martens in 1610 de dagelijkse leiding van zijn bedrijf aan een zoon en een schoonzoon over. Toen hij drie jaar later overleed kon hij zijn erfgenamen een groot bedrag van zeker f 50.000 nalaten.

Hij behoorde daarmee tot de rijkste kruideniers van Amsterdam. De toekomst van de familie Martens leek in deze bedrijfstak te liggen. Vanaf 1610 continueerden Hans Martens de Jonge, Guillaume van der Helst en later ook Daniel Martens het kruideniersbedrijf. De bemoeienis van de familie met de Amsterdamse koophandel eindigde met een faillissement in 1639. Carel Martens, die inmiddels als advocaat in Utrecht gevestigd was, zou uiteindelijk als enige zoon het geslacht Martens voortzetten.

Inleiding

De Antwerpse kruidenier en koopman Hans Martens was een van de vele honderden Zuid-Nederlandse handelaren die zich tijdens de Opstand tegen de koning van Spanje in Amsterdam vestigden. Koning Filips II probeerde met geweld het streven naar godsdienstvrijheid en stedelijke autonomie in zowel de Noordelijke als Zuidelijke Nederlanden te onderdrukken. Na 1579 bedreigde de opmars van zijn troepen in Vlaanderen en Brabant de leidende rol van Antwerpen in de internationale handel. Uiteindelijk viel de stad in 1585 in Spaanse handen, waarna Hollandse en Zeeuwse schepen de Schelde blokkeerden. Hans Martens vertrok in 1581 op 26-jarige leeftijd uit Antwerpen naar Amsterdam. Met haar grote handelsvloot, goede betrekkingen met diverse Europese markten en groeiende welvaart was de stad een zeer geschikte markt voor suiker, specerijen, verfstoffen en andere koloniale waren. Van 1581 tot aan zijn dood in 1613 dreef Martens er een uitgebreid kruideniersbedrijf.

Vaak is in lovende bewoordingen geschreven over de Antwerpse kooplieden die aan het einde van de zestiende eeuw naar Amsterdam kwamen. Zij zouden aanzienlijke kapitaal, moderne handelstechnieken, een specialisatie in hoogwaardige goederen en een uitgebreid Europees handelsnetwerk naar de Noordelijke Nederlanden hebben gebracht. Zo zou de Antwerpse koopmanselite de Hollandse handel op een hoger plan gebracht hebben.¹ Recent onderzoek toont echter aan dat de achtergrond van de meeste nieuwkomers nogal bescheiden was.² Lang niet alle Antwerpse migranten werkten voor hun vertrek in de internationale groothandel. Eén derde van de nieuwkomers had zelfs niet eens in de Scheldestad gewoond, maar in andere Brabantse en Vlaamse steden. In Amsterdam onderscheidden de meeste Zuid-Nederlanders zich dan ook niet door hun rijkdom of hun uitgebreide internationale contacten. Net als Hollandse kooplieden werkten ze vooral aan het opbouwen van hun handelsonderneming.

De geschiedenis van Hans Martens laat zien hoe kooplieden uit het Zuiden in Amsterdam hun fortuin maakten. Archivalia van de familie Martens en verspreide gegevens in een groot aantal andere bronnen maken duidelijk uit wat voor nest Hans Martens kwam, waarom hij naar Amsterdam vertrok en hoe hij daar een lucratieve specerijen-

handel opbouwde. Een collectieve biografie van 150 andere kruideniers die tussen 1540 en 1630 in de stad actief waren, plaatst de herkomst, het migratiepatroon, de economische activiteiten en het vermogen van Hans Martens in

Zicht op de rede van Antwerpen van de Werfpoort tot de St Michielsabdij. Prent door J. Linnig, 1862, naar een schilderij door B. Peeters, 1650

een breder perspectief.³ Hieruit blijkt dat hij een van de meest succesvolle ondernemers in zijn branche was. Tenslotte helpen brieven en akten uit het familiearchief om zicht te krijgen op zijn persoonlijke leven en op de voortzetting van zijn kruideniersbedrijf na zijn dood in 1613.

Vleeshouwers van oorsprong

De geschiedenis van de familie Martens begint in het Brabantse Rijsbergen. Hier werden omstreeks 1470 Gielis en Rombout Mertens geboren.⁴ De twee broers die als beenhouwer de kost verdienden, vertrokken in 1500 naar Antwerpen om lid te worden van het vleeshouwersambacht. Het Antwerpse vleeshouwersambacht was één van de oud-

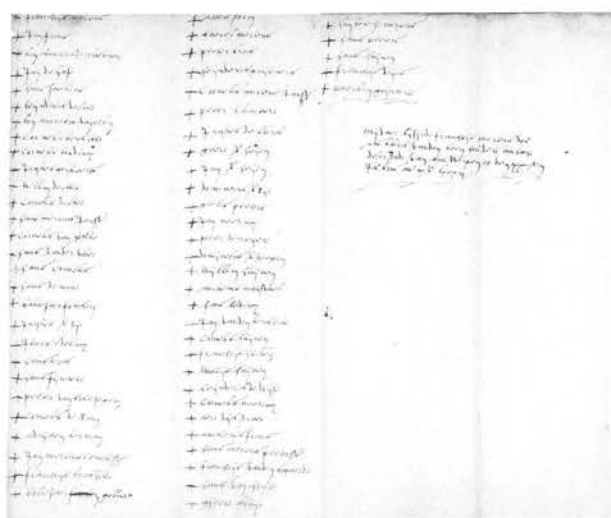

Het Antwerpse Vleeshuis. Prent door J. Linnig, 1868

ste gilden van Antwerpen. Het eerste privilege van dit ambacht dateert van 1354.⁵ Tot het begin van de zestiende eeuw telde het gilde 52 slagers met elk een eigen bank in het Vleeshuis. Toen de Antwerpse bevolking aan het eind van de vijftiende eeuw sterk begon te groeien, werd besloten tot uitbreiding van het aantal banken. In 1500 gaven de gildebroeders opdracht tot het bouwen van een nieuw Vleeshuis, dat drie jaar later gereed kwam en 62 banken telde. Juist deze uitbreiding stelde de gebroeders Mertens uit Rijsbergen in staat om zich als vleeshouwer in Antwerpen te vestigen. Het gilde behield echter haar besloten karakter omdat nieuwe leden onverminderd 'van den bloede' moesten

zijn. Alleen mannen die zich konden beroepen op verwantschap met de zittende vleeshouwers kwamen voor lidmaatschap in aanmerking.⁶ Slagers en slachters die niet tot het ambacht behoorden en toch probeerden in Antwerpen vlees te verkopen, liepen het risico dat hun waren verbeurd werden verklaard.⁷

In 1525 deed Gielis Mertens zijn bank over aan zijn zestienjarige zoon François, die tot aan zijn dood in 1583 lid bleef van het gilde.⁸ Deze François Martens – de vader van Hans Martens – verwierf in de loop van de zestiende eeuw een leidende rol in het Antwerpse vleeshouwersambacht. Hij werd diverse malen tot ouderman en deken

Naamlijst van de leden van het Antwerpse vleeshouwersgilde, ondertekend door Franchoijs Mertens d'Oue als klerk, 1582

gekozen en nam in die laatste functie ook deel aan de beraadslagingen van de Maandagse Raad, een bestuursorgaan waarin behalve de magistraat ook vertegenwoordigers van de Antwerpse gilden zitting hadden.⁹ Binnen het vleeshouwersgilde had de familie Martens een sterke positie, zo blijkt uit een lijst met namen van gildebroeders die François Martens in juli 1582 opstelde. Maar liefst

zeven banken in het Vleeshuis behoorden in dit jaar toe aan leden van de familie Martens, onder wie vier zoons van François Martens.¹⁰ Omdat diverse leden van de familie Martens trouwden met andere vleeshouwers of hun kinderen, legden ze mogelijk nog meer gewicht in de schaal dan uit het aantal banken blijkt.¹¹

François Martens had dus een leidende rol in het vleeshouwersgilde, maar volgens het *Memorieboek* van de familie was hij 'een vermaert koopman binnen Antwerpen'. In Holland wist men dat misschien niet, maar daar had de familie bewust voor gekozen: 'Hans Martens heeft zijn eijgen wapen noijt willen voeren, maer heeft de twee ossenhoofden mett een schaepshoofd op een vergult velt aengenomen, welck wapen naderhant bij sijne deschentien [afstammelingen] altijt is gevoert, doch heeft aen sijne kinderen altijt geseyt, dat hij van de grootste ende fraijste geslachten van Antwerpen was, maer dat door de vervolginge geleert was de grootheyt ende geslachten te verachten ende sich nedrich ende still te houden, als mede dat onder sijn paepse vrienden sijn rechte wapen, ende geslachtboom altijt te vinden was'.¹²

Inderdaad is de stamboom van de Martensen terug te vinden in de Antwerpse archieven, maar deze bewijst niet dat de familie tot de stedelijke elite behoorde. De genealogie die het vleeshouwersgilde in 1520 in haar 'boom ofte linieboek' optekende, bevestigde alleen dat François Martens uit een familie van slagers stamde.¹³ Behoren tot een slagersgeslacht was zoals gezegd een voorwaarde voor de toekenning van een bank in het vleeshuis. De vleeshouwers in Antwerpen stonden ook weer niet onder aan de maatschappelijke ladder. Het gilde nam deel aan processies en ommegangen door de stad en had een, weliswaar beperkte, stem in het stadsbestuur.¹⁴ Deze deelname aan het openbare leven weerspiegelt vooral de rol van gilden als dragers van de stedelijke gemeenschap. Belastingkohieren uit 1584 en 1585 maken duidelijk dat de vleeshouwers in de zestiende eeuw niet tot de financieel-economische elite van Antwerpen behoor-

den.¹⁵

Om de verdediging van de stad tegen de Spanjaarden te financieren, werd in 1584 besloten tot een 'Maandelyckse Quotisatie'. Ruim 4600 min of meer vermogende Antwerpenaren betaalden tussen f 1 en f 166 per maand. De aanslagen van de Antwerpse vleeshouwers maken duidelijk dat zij een bescheiden maatschappelijke positie innamen. Om te beginnen werden 27 vleeshouwers in het geheel niet aangeslagen.¹⁶ Degeenen die wel een bijdrage leverden, betaalden meestal slechts een klein bedrag. Onder de 300 rijkste Antwerpenaren in 1584 en 1585 kwam de leden van het vleeshouwersambacht in het geheel niet voor.

De welstand van de familie Martens was navenant. François Martens werd weliswaar niet aangeslagen in de 'Maandelyckse Quotisatie' omdat hij in het voorjaar van 1584 was overleden, maar wel kwam in twee wijken een 'weduwe Martens' voor. De aanslagen van beide vrouwen – onduidelijk is wie van hen bij François hoorde – kwamen niet boven f 10 per maand uit.¹⁷ François de Jonge Mertens, die net als zijn vader beenhouwer was, werd aangeslagen voor slechts f 4 per maand.¹⁸ Afgaande op de 'Maandelyckse Quotisatie' was het vermogen van François Martens en zijn erfgenamen dus niet uitzonderlijk groot. Geheel onbemiddeld was de vleeshouwer echter ook niet, getuige enkele huizen in Antwerpen en weidegronden buiten de stad die hij naliet aan zijn kinderen.¹⁹

Het vertrek van Hans Martens naar Amsterdam

Na de dood van de oude beenhouwer in 1584, werd zijn bezit verdeeld onder zeventien kinderen uit drie verschillende huwelijken. Dit leidde niet alleen tot een bescheiden erfdeel, maar ook tot beperkingen bij de opvolging van François Martens als vleeshouwer in Antwerpen. In 1582 bezaten 'slechts' vier van zijn zoons een eigen bank in het vleeshuis. Het is gezien de beperkte opvolgingsmogelijkheden binnen het vleeshouwersgilde niet moeilijk te begrijpen waarom zeker twee zoons – Hans en Matheus – voor een ander beroep, namelijk dat van kruidenier kozen. Daar komt nog bij dat hun oom Matheus Martens al in de jaren zestig als schipper en kruidenier in Antwerpen werkte.²⁰ Het processtuk waaruit dit valt op te maken, laat deze Matheus Martens overigens niet van zijn beste kant zien. Het is een verklaring uit 1568 van een zekere François Hensch, over een schuld van f 306 die de kruidenier had bij Margriete van Hulpen. Martens wilde kennelijk niet betalen en had Hensch gevraagd, '[te] gaen voor notaris ende getuygen ende aldaer verclaren dat hy de obligatie voorss. van hem in handen gehadt hadde ende deselve verloren hadde'. Hensch had meegewerkt omdat Martens zijn huisbaas was, die hij waarschijnlijk liever te vriend hield. Toen de kruidenier daarna echter vroeg om de verklaring onder ede te herhalen voor de Antwerpse schepenvank, weigerde Hensch en vertelde hij alsnog de waarheid.²¹

Deze onverkwikkelijke affaire speelde natuurlijk lang voordat Hans Martens zelf krui-

De Spaanse furie op de Grote Markt in Antwerpen, 1576. Ets door Frans Hogenberg

denier werd. Toch is het goed denkbaar dat hij juist door zijn oom in aanraking kwam met het kruideniersbedrijf. Misschien leerde hij zelfs het vak van hem – maar daarover is helaas niets bekend. Hoe het ook zij, Hans Martens was in staat om zelfstandig als kruidenier te werken toen hij in 1581 op 26-jarige leeftijd uitweek naar Amsterdam.²² Volgens de familie-overlevering vertrok de handelaar met enkele broers en zussen vanwege zijn geloof naar het Noorden. De politieke en religieuze conflicten die Antwerpen sinds

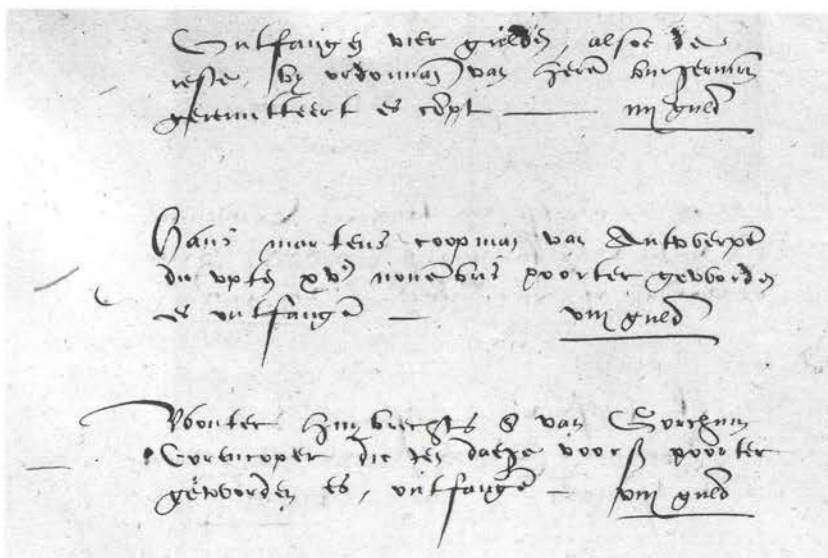
de Beeldenstorm in 1566 beheersten, zouden tot een regelrechte breuk in de familie geleid hebben:

‘De kinderen van Fransoij Martens sijn onder de vervolginge der Spaenjaerden om de religie, soo onder de prinsesse van Parma als de vervolginge van Duc d’Alva van den anderen geraeckt. Eenige van sijne kinderen sijn nae Amsterdam gevlucht, eenige sijn daer gebleven, soo dat door de troubelen de geslachten van den anderen sijn gescheijden, ende eenige tot Antwerpen, eenige in Hollant haer hebben onthouden ende geneert’.²³

Dit vluchtverhaal, opgetekend in 1632, staat op gespannen voet met de werkelijkheid. Hans Martens vertrok namelijk in 1581, toen de protestanten in Antwerpen de touwtjes stevig in handen hadden. De ‘Calvinistische Republiek’, uitgeroepen in 1577, bood gereformeerden alle vrijheid om hun geloof uit te oefenen. Vanwege zijn religieuze overtuiging hoefde Hans Martens in 1581 dus niet te vluchten.²⁴ Wat overigens niet wegneemt dat de godsdienstkwestie tot een breuk in de familie Martens geleid kan hebben. De religieuze voorkeuren in Antwerpen liepen immers sterk uiteen. De helft van de Antwerpse vleeshouwers was in de jaren tachtig gereformeerd, en zelfs driekwart van de kruideniers. Hans Martens was zeker een toegewijd protestant, getuige zijn herhaalde benoeming tot diaken van de gereformeerde kerk in Amsterdam.²⁵ De ‘paepse vrienden’ die Hans Martens volgens het *Memorieboek* van de familie in Antwerpen achterliet, zouden in dit geval zijn katholiek gebleven familieleden kunnen zijn.²⁶

Bij het vertrek van de jonge kruidenier naar Amsterdam zullen economische overwegingen belangrijker zijn geweest dan de godsdienstkwestie. Kooplieden in de stad konden beschikken over een grote handelsvloot, goede overzeese verbindingen met Noord- en Zuid-Europa en toegang tot een uitgestrekt achterland. Bovendien was er een groeiende vraag naar kruidenierswaren. Door de voorspoedige ontwikkeling van de Hollandse handel en scheepvaart na 1500 kon de stedelijke burgerij zich de consumptie van suiker en specerijen steeds beter veroorloven.²⁷ In het midden van de zestiende eeuw waren daarom reeds diverse kruideniers in Amsterdam actief. In 1546, bijvoorbeeld, bezat de kruidenier Henrick Michielsz een winkel op de Dam. Drie jaar later verhandelden zijn twee broers eveneens kruidenierswaren.²⁸ In 1547 kocht Jan Jans, een kruidenier uit Delft, het poorterschap van Amsterdam.²⁹ Aan de vooravond van de Hollandse opstand was tenminste een half dozijn kruideniers actief in de stad.³⁰

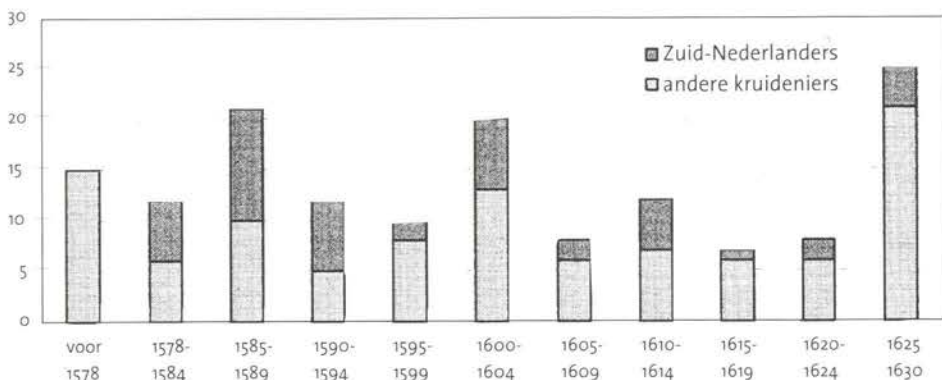
De economische voorspoed werd ruw verstoord door het uitbreken van de Nederlandse Opstand. In 1572 koos Amsterdam de Spaanse zijde in het conflict, waarna de Watergeuzen de toegang tot de haven blokkeerden. Handel en scheepvaart kwamen tot stilstand en vele kooplieden verlieten de stad. Pas nadat Amsterdam in 1578 de zijde van de Opstandelingen koos, wist ze haar positie in het internationale goederenverkeer te heroveren. Deze zogenaamde *Alteratie* markeerde het begin van een grootscheepse immigratie van kooplui, ambachtslieden en kleinhandelaren.³¹ Alleen al in de jaren tachtig vestigden zeker 34 kruideniers zich in Amsterdam (grafiek 1). Onder hen waren Hans Martens en zijn broer Mattheus, die respectievelijk in 1581 en 1586 het Amsterdamse poorterschap kochten. Na 1590 bleven de kruideniers komen, zij het in iets kleinere aantallen. Elk jaar verschenen minstens een of twee nieuwe kruideniers in de stad. Een uit-

Uittreksel uit de stadsrekeningen van Amsterdam betreffende de betaling van poortergeld door Hans Martens, 1581

schieder was de periode 1625-1630, toen veel jonge kruideniers de zaken van de eerste generatie overnamen.

Grafiek 1. De eerste vermelding van 150 kruideniers in Amsterdamse bronnen (1540-1630), met aanduiding van Zuid-Nederlandse herkomst

Bron: 'Prosopografie Amsterdamse kruideniers, 1540-1630'

Het Amsterdamse kruideniersbedrijf groeide snel door de val van Antwerpen. Vooral tussen 1578 en 1605 kwamen tientallen kruideniers uit de Zuidelijke Nederlanden naar Amsterdam (grafiek 1). Met name Antwerpenaren zochten na de Spaanse inname van de Scheldestad een geschikte plek om hun bedrijf voort te zetten. Van de 80 kruideniers die tussen 1578 en 1609 korte of langere tijd actief waren in Amsterdam, kwamen er maar liefst 33 uit de Zuidelijke Nederlanden. Toch kan de opbloei van het kruideniersbedrijf niet volledig op het conto van de immigranten geschreven worden. Behalve de suiker- en specerijenverkopers die al vóór de Opstand in Amsterdam werkten, vestigden ook kruideniers uit de Noordelijke Nederlanden of Duitsland zich na 1578 in de stad. Hun aandeel in het Amsterdamse kruideniersbedrijf bedroeg omstreeks 1600 tenminste 50% en zou in de volgende decennia alleen maar toenemen.

Het kruideniersbedrijf van Hans Martens

In de zestiende en zeventiende eeuw stond het iedereen vrij om zich als *cruydenier* in Amsterdam te vestigen. De handel in suiker, specerijen, zuidvruchten en verfstoffen was niet gebonden aan gildebepalingen. Mede door deze vrije toetreding bestonden er grote verschillen tussen kruideniers onderling. Terwijl sommigen een groothandel in specerijen dreven, werkten anderen uitsluitend als detaillist.³¹ Zoals later nog zal blijken, kwamen combinaties van groot- en kleinhandel eveneens voor. Kruideniers waren bovendien niet de enige handelaren die zich met de inkoop en verkoop van exotische producten bezighielden. Suikerbakkers verkochten geraffineerde suiker zelf op de Amsterdamse markt. Drogisten en apothekers legden zich in de loop der tijd steeds

meer toe op de verkoop van verfstoffen en geneeskundige kruiden, maar in de jaren tachtig leek hun handel nog sterk op die van kruideniers.³³ Negen kruideniers, onder wie Hans Martens, kwamen in deze vroege periode ook als apotheker in Amsterdamse bronnen voor.³⁴

Hans Martens behoorde in Amsterdam tot de grootste kruideniers. Toen het stadsbestuur in 1585 een eenmalige belasting, de 'Capitale Impositie' oplegde, om bij te dragen in de kosten van de verdediging van Antwerpen, betaalden slechts twee kruideniers meer dan Hans Martens (f 28).³⁵ Ruim de helft van zijn branchegenoten werd zeer laag (minder dan f 7) of helemaal niet aangeslagen (tabel 1). De aanslagen van kruideniers in de gelijktijdige 'Maandelyckse Quotisatie' in Antwerpen laten vergelijkbare verschillen zien. Terwijl 15 kruideniers tot de allerrijkste Antwerpenaren behoorden, betaalde 86 kruideniers minder dan f 7 of zelfs helemaal niets. De grote rijkdom van enkele Antwerpse kruideniers relativeert overigens ook het vermogen van de familie Martens: de Antwerpse aanslag van Matheus Martens, vermoedelijk de broer van Hans Martens, bedroeg slechts f 2½.

Tabel 1. De aanslagen van kruideniers in de 'Maandelyckse Quotisatie' (Antwerpen 1585) en de 'Capitale Impositie' (Amsterdam 1585)

Aanslag	Antwerpen ^a (maandelycks)	Amsterdam (eenmalig)
f 16,67 – f 200,00	15	4 (1)
f 7,50 – f 15,00	21	5 (2)
f 2,00 – f 6,67	24	11 (2)
f 0,67 – f 1,50	29	1 (1)
Niet aangeslagen	33	3 (1)
Totaal	112	24 (7)

Bronnen: Roey, Van, 1963, 100; Dillen, Van, 1941, passim; a) inclusief drogisten; (tussen haakjes het aantal Zuid-Nederlandse kruideniers)

Alhoewel Hans Martens in de jaren tachtig tot de grotere kruideniers behoorde, kende zijn handel duidelijke beperkingen. Tot 1595 waren alle Amsterdamse kruideniers voor de overzeese aanvoer van suiker, specerijen en zuidvruchten aangewezen op derden. In eerste instantie was Antwerpen de centrale markt voor exotische producten uit het Middellands Zeegebied, Zuid-Amerika en Azië. Toen de stad in 1585 in Spaanse handen viel en de Schelde door de Hollandse en Zeeuwse schepen geblokkeerd werd, verplaatsten Portugese en Duitse handelaren hun handel in koloniale waren naar Hamburg.³⁶ Toch konden Amsterdamse kruideniers al in de jaren tachtig over een breed assortiment beschikken, onder andere door suiker en specerijen uit Middelburg, Hamburg, Londen en Lissabon te betrekken.³⁷ De oudst bewaard gebleven Amsterdamse prijscourant uit 1586 vermeldde dan ook prijzen voor peper, gember, suiker, kaneel, kruidnagelen, foelie, komijn, koriander, saffraan, amandelen, noten, zuidvruchten, aluin, indigo en diverse andere verfstoffen.³⁸ Makelaars speelden een belangrijke rol als bemidde-

laars tussen buitenlandse aanbieders en lokale kopers. De officiële vaststelling van makelaarstarieven in 1587 specificeerde courtages voor peper, kaneel, kruidnagelen, foelie, gember, anijs, komijn, kappertjes, siroop, kandij en geraffineerde suiker.³⁹

Overigens waren de Amsterdamse kruideniers niet zonder meer overgeleverd aan de grillen van buitenlandse aanbieders. Sommigen wisten door onderlinge samenwerking en goede betrekkingen met leveranciers grote partijen specerijen op te kopen en zo de Amsterdamse markt te monopoliseren.⁴⁰ Illustratief is een aantekening in de protocolen van de Nederduits-gereformeerde kerkenraad uit 1590, waarin 'lidmaten over een soort van monopolie aangesproken ende vermaant' werden. De lidmaten in kwestie waren de Antwerpse kruidenier Daniel Mostert en ... Hans Martens: 'Angesien Hans Mertens ende Daniel Mostaert haer hebben begrepen omme haer benefens anderen te verbinden int incopen van enige waren waerinne alrede sooveel gedaen is dat sij etlijcker maten haer schult bekent hebben tegens sommige die haer daertegens hadden te beclaghen'.⁴¹ Waarschijnlijk maakten contacten in Zeeland en Noord-Duitsland het monopoliestreven van Martens, Mostaert en hun niet nader genoemde medestanders mogelijk.⁴² De sancties van de kerkenraad waren overigens mild. Een predikant en een ouderling spraken de kruideniers slechts vermanend toe. Een jaar na het incident werd Hans Martens voor de tweede keer tot diaken gekozen.⁴³

Pas halverwege de jaren negentig probeerden Amsterdamse kooplieden de invoer van suiker en specerijen in eigen handen te nemen. Nadat Cornelis de Houtman in 1597 met twee schepen terugkeerde uit Indië, werden in diverse Hollandse steden handelsvloten uitgerust. Hans Martens behoorde niet tot de initiatiefnemers van deze koloniale handel maar mogelijk investeerde hij wel in de eerste Indische reizen.⁴⁴ Toen in 1602 de VOC werd opgericht, kocht Martens in ieder geval een aandeel van f 6000. Opvallend genoeg was hij een van de weinige kruideniers onder de aandeelhouders. Slechts vijf anderen investeerden kleinere bedragen, van f 300 tot f 1800. Onder de initiatiefnemers van de handel op West-Indië – waar behalve suiker een groot aantal tropische verfstoffen vandaan kwam – kwamen kruideniers in het geheel niet voor.

De overzeese handel in koloniale waren bleef dus een wereld op zich. Vanaf de jaren negentig kochten kruideniers hun suiker, specerijen en andere exotische producten vrijwel uitsluitend op de Amsterdamse markt. Hun leveranciers waren de VOC (al dan niet door tussenkomst van opkopers), Noord- en Zuid-Nederlandse kooplieden, en Portugese joden.⁴⁵ Geraffineerde suiker betrokken de kruideniers ook direct van Amsterdamse suikerbakkers.⁴⁶ Hans Martens kocht bijvoorbeeld in 1611 suiker van twee raffinadeurs voor een totaal bedrag van f 1.812.⁴⁷ Soms ook deed hij aankopen in compagnie met andere kooplieden.⁴⁸ Tenslotte behielden makelaars hun betekenis als intermediair tussen kopers en verkopers.⁴⁹ Toen de makelaars van specerijen en fruit in 1613 tegen verlaging van hun makellonen protesteerden, kregen ze steun van 55 Amsterdamse handelaars, onder wie Hans Martens en nog veertien andere kruideniers.⁵⁰

De binnenstad van Amsterdam met de Dam en het Water (Damrak), 1625

De verkopen van Hans Martens zijn, zeker aan het begin van zijn loopbaan, veel moeilijker te reconstrueren. Onmiddellijk na zijn aankomst in Amsterdam opende de kruidenier een winkel in het huis 'De Katte' op de Dam.⁵¹ Omstreeks 1590 verhuisde Martens met zijn gezin naar 'Den Otter' op het Water – het huidige Damrak – waar hij tot zijn dood in 1613 een winkel dreef.⁵² Het hebben van een winkel betekende niet dat Martens uitsluitend detailhandelaar was. Diverse Amsterdamse groothandelaren dreven winkels, of ontvingen hun klanten en leveranciers aan huis in hun comptoir.⁵³ Martens verkocht kleine hoeveelheden over de toonbank maar grossierde ook in kaneel, peper, nootmuskaat, gember, foelie, suiker en andere exotische producten. Hij verscheen bovendien regelmatig op de beurs – gehouden op de Nieuwe Brug of bij slecht weer in de St Olofskapel – waar hij zijn waren door bemiddeling van makelaars aan de man bracht.⁵⁴ Tenslotte verkocht Martens ook kruidenierswaren via handelsagenten in andere steden.⁵⁵

Onduidelijk blijft wie de klanten van Hans Martens waren, totdat de kruidenier in 1613 overleed en zijn erfgenamen een inventaris maakten van zijn openstaande vorderingen. Dit overzicht maakt duidelijk dat Martens' klantenkring bestond uit een groot aantal inwoners van Amsterdam en tientallen afnemers uit andere steden in de Republiek en uit Duitsland.⁵⁶ Daarnaast was er een kleine groep klanten uit Engeland, Denemarken, Polen en de Spaanse Nederlanden.⁵⁷ Uit de lijst met namen valt helaas niet op te maken waar de verkopen plaatsvonden. Burgers en kooplieden uit Amsterdam zullen waarschijnlijk de winkel of de beurs bezocht hebben, maar voor tientallen afnemers uit Emden, Bremen, Munster en Wesel ligt dit veel minder voor de hand. Mogelijk reisde

De Oudezijds- of St Olofskapel aan de Amsterdamse Zeedijk

Martens zelf naar de grensstreek van Nederland en Duitsland, of handelde hij hier via agenten. De aanwezigheid van vaste vertegenwoordigers in Polen, Denemarken en Engeland lijkt onwaarschijnlijk, gezien het kleine aantal afnemers uit deze gebieden. Wel valt op dat de gemiddelde omvang van deze buitenlandse rekeningen groter was, wat mogelijk wijst op groothandel in suiker en specerijen op de Amsterdamse beurs.

Tabel 2. Openstaande debiteurenrekeningen in de boekhouding van Hans Martens bij zijn overlijden in 1613, onderverdeeld naar regio

Plaats	Aantal	Bedrag	Aandeel
Amsterdam	129	15.188	27,8%
Republiek	69	10.611	19,4%
Duitsland	60	12.441	22,8%
Engeland	8	8.859	16,2%
Denemarken en Polen	8	5.709	10,5%
Spaanse Nederlanden	7	395	0,7%
Onbekend	9	1.446	2,7%
Totaal	290	54.649	100%

Bron: HUA, archief Martens, 10

Ondanks de meestal kleine vorderingen op debiteuren, spreekt uit de inventaris van 1613 de grote schaal van het kruideniersbedrijf van Hans Martens. In totaal beliepen de vorderingen maar liefst f 54.681. Bij zijn overlijden had hij zo'n 300 klanten in de Lage Landen en omringende gebieden.⁵⁸ Duidelijk is ook dat Martens kleinhandel combineerde met handel in het groot. Toen in 1609 de Amsterdam Wisselbank werd opgericht, opende Martens onmiddellijk een rekening. Dit was verplicht voor alle kooplieden

die uitbetaling van wisselbrieven van f 600 of meer wilden. Martens' inschrijving in de Wisselbank suggereert zonder meer dat hij een van de grootste kruideniers van Amsterdam was. Slechts acht branchegenoten openden eveneens een Wisselbank-rekening in 1609 of 1610. Al eerder bleek dat Hans Martens in 1602 van zes kruideniers met f 6000 de grootste investering in de Amsterdamse kamer van de VOC deed.

Opvallend is tenslotte dat Hans Martens zijn hele loopbaan kruidenier bleef, terwijl andere welgestelde kruideniers juist streefden naar diversificatie van hun handel. Isaac Lemaire, die in 1585 in Antwerpen nog kruidenier heette, dreef in Amsterdam een algemene groothandel met belangen in Rusland, het Oostzeegebied, Engeland, het Iberisch schiereiland, Italië en Azië. Abraham van Lemens noemde zich in 1593 nog kruidenier, maar verhandelde in volgende jaren behalve specerijen en verfstoffen evengoed textiel, vis, rijst en wapens.⁵⁹ Hans Martens koos nadrukkelijk niet voor een dergelijke uitbreiding van zijn onderneming. Dat hij zich diverse malen koopman noemde, heeft vooral te maken met de gecombineerde klein- en groothandel die de kruidenier dreef.⁶⁰ Met uitzondering van zijn aandeel in de VOC en een enkel scheepspart, ontbreekt elke aanwijzing voor andere handelsactiviteiten.

Een Antwerpenaar in Amsterdam

Vaak is gesuggereerd dat het Antwerpse kruideniersbedrijf vóór 1585 veel verder ontwikkeld was dan het Amsterdamse. Terwijl in Amsterdam halverwege de zestiende eeuw slechts op kleine schaal suiker en specerijen over de toonbank gingen, zouden Zuid-Nederlandse kruideniers reeds in het groot handelen.⁶¹ Inderdaad deden immigranten als Hans Martens, Isaac Lemaire en Abraham van Lemens grote zaken in Amsterdam, maar ze waren beslist niet de enigen. Onder lokale kruideniers kwamen evengoed aanzienlijke kooplieden voor.⁶² Pieter Gerritsz Ruytenburgh, wiens vader en grootvader al lang voor 1578 kruidenier in Amsterdam waren, stapte al vóór 1600 uit

het kruideniersbedrijf en vervolgde zijn loopbaan als algemeen koopman. In 1591 deed hij al grote zaken op Lissabon en in 1598 was hij mede-oprichter van een compagnie die handel op Zuid-Amerika dreef.⁶³ Cornelis Pietersz, kruidenier in Amsterdam sinds de jaren zeventig, had zijn fortuin reeds gemaakt toen hij na 1600 besloot te rentenieren.⁶⁴

Gezicht op de haven van Amsterdam, ca 1620

Zuid-Nederlandse afkomst was dus geen voorwaarde voor succes als kruidenier in Amsterdam. Toch was de gemeenschappelijke achtergrond van Antwerpse handelaren wel van groot belang voor de organisatie van hun onderneming. Hans Martens koos bijvoorbeeld nadrukkelijk voor samenwerking met andere Zuid-Nederlanders. Dit bleek al uit 'het soort van monopolie' met de Antwerpse kruidenier Daniel Mostaert dat door de Nederduits-gereformeerde kerkenraad in 1590 veroordeeld werd. Ook de corresponderenden die Martens in de jaren negentig in Middelburg en La Rochelle had, waren van Zuid-Nederlandse afkomst.⁶⁵ Om de banden met bevriende Antwerpse emigranten verder te verstevigen, betrok Hans Martens hen nadrukkelijk bij het gezinsleven. Dit blijkt bijvoorbeeld bij de doop van acht van zijn kinderen in de tweede helft van de jaren tachtig. Onder de getuigen waren de uitgeweken kruideniers en kooplieden Daniel Mostert, Carel Lenaerts, Jan van den Ende, Pierre le Roy en Jeronimus Petiteau.⁶⁶ Ook de huwelijken van Martens' kinderen stonden in dienst van de onderneming. Zo trouwde Elisabeth Martens in maart 1605 met François Baert, die toen reeds dertien jaar bij de familie in huis woonde en waarschijnlijk meewerkte in het kruideniersbedrijf.⁶⁷ Hester Martens trouwde op dezelfde dag met David Damman, de weduwnaar van een zuster van de eerste vrouw van Hans Martens. Al in 1602 was Damman van Emden naar Amsterdam verhuisd, waar hij eerst bij Daniel Mostert werkte, en later op loopafstand van het huis 'Den Otter' een eigen winkel dreef.⁶⁸ Of de dochters altijd zo gelukkig waren met de keuze van hun vader, valt overigens te betwijfelen. In de woorden van een familielid: 'Hester Mertens is 17 jaer out, oft se sal se werden, ende wist haer wel so degelyck te houden dat te verwonderen was. Sij heeft een ungelijcke [partij] getroffen. Sij is seer teer ende weekelyck ende hebben se daer sulcken swaeren, grooven man gegeven dat eelck een verwondert is'.⁶⁹

Niettegenstaande zijn nauwe banden met Antwerpenaren in Amsterdam, leek Hans Martens zich weinig gelegen te laten liggen aan zijn broers en zusters. Alleen in 1589 kwam een Carel Martens – mogelijk een broer – als doopgetuige voor.⁷⁰ Nergens blijkt dat hij contact had met Mattheus Martens, die in ieder geval tussen 1586 en 1591 als kruidenier in Amsterdam werkte.⁷¹ In het uitgebreide overzicht van debiteuren, opge maakt na de dood van de kruidenier in 1613, worden familieleden noch handelspartners in Antwerpen genoemd.⁷² Natuurlijk kunnen de overgeleverde bronnen in dit opzicht onvolledig zijn, maar het is opvallend dat Martens' tweede vrouw wel intensieve contacten met haar verwanten onderhield.⁷³ Maijken Bacher schreef voortdurend brieven aan familieleden in de Republiek en Duitsland, en nodigde hen ook uit in Amsterdam: 'Wij hopen dat u.l. dese aenstaende somer met oom (...) ons wert besoucken ende u.l. wat sult comen vermaecken ende de vriendschap vernieuwen'.⁷⁴

Illustratief zijn de vele diensten en wederdiensten die de leden van de schoonfamilie van Martens elkaar bewezen. Regelmatig verzond of ontving Maijken Bacher levensmiddelen en andere goederen, zoals bijvoorbeeld specerijen, appels, boter en dons.⁷⁵

Ook Hans Martens spande zich nadrukkelijk in voor zijn schoonfamilie. Toen Philips Bacher, een neef van zijn vrouw, in 1604 als koopgezel in dienst kwam bij de Antwerpse zijdekoopman Pieter van Geel, bemiddelde de kruidenier bij het opstellen van het contract. De familie Van Geel wilde jaarlijks f 150 ontvangen, maar na het aanbod van Martens om elk jaar enkele broden suiker te schenken, werd het contract gesloten voor f 120.⁷⁶ Omgekeerd konden de kruidenier en zijn vrouw ook op hulp van hun familie rekenen. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een brief die Maijken in 1606 schreef aan haar neef Samuel Bacher in Leiden. Ze verzocht hem om een openstaande schuld van een zekere Pieter Plumioen te innen.⁷⁷

Toch onderhield Hans Martens ook contacten buiten zijn zelfgekozen Zuid-Nederlandse vrienden- en familiekring. Om te beginnen woonde hij zowel op de Dam als op het Water tussen Antwerpse en Amsterdamse kruideniers.⁷⁸ Daarnaast waren er behalve Zuid-Nederlanders ook Portugese, Duitse en Hollandse kooplieden onder zijn leveranciers. Ook de Amsterdamse makelaars in suiker en specerijen waren zowel van Noord- als Zuid-Nederlandse afkomst.⁷⁹ Eerder bleek ook reeds hoe divers de klantenkring van de kruideniers was. Tenslotte onderhield Hans Martens ook buiten zijn bedrijf om contacten met Hollanders. In 1587 werd hij voor het eerst gekozen tot diaken van de Nederlands-gereformeerde gemeente. Tussen 1587 en 1611 maakte hij in totaal zes keer deel uit van de kerkenraad. Overigens valt op dat vrijwel altijd één kruidenier – meestal van Zuid-Nederlandse afkomst – medeverantwoordelijk was voor de kerkelijke armenzorg. Kennelijk kwam kennis van voedingsmiddelen zeer van pas bij het verlenen van onderstand.⁸⁰

De nalatenschap en opvolging van Hans Martens

Toen Hans Martens in 1613 stierf, was hij volgens de familie-overlevering een vermogend man. Het *Memorieboek* van de familie vermeldt dat de kruidenier zijn kinderen f 250.000 naliet.⁸¹ Als dit zo was, behoorde Martens bij zijn dood tot de allerrijkste kooplieden van Amsterdam. Zijn vermogen was dan twee keer zo groot als dat van de zeer vooraanstaande kooplieden Dirck en Hendrick van Os, die in 1609 samen f 120.000 bezaten.⁸² Martens zou in dat geval bovendien twee of drie keer zo rijk zijn als de meest vermogende kruideniers in Amsterdam.⁸³ Dit is zeer onwaarschijnlijk. Nergens in de bewaard gebleven stukken van Hans Martens staat geschreven dat hij zijn kinderen f 250.000 naliet. Wel is er een lijst met debiteuren van de kruidenier uit 1613 voor een totaalbedrag van f 220.000. Dit overzicht heeft echter slechts betrekking op de debetzijde van de balans van zijn handelsbedrijf. Er blijkt niet uit welk eigen (of vreemd) vermogen er tegenover stond.

Omdat er geen koopmansboeken van Hans Martens bewaard zijn gebleven, is het onmogelijk de precieze omvang van zijn kapitaal in 1613 te schatten. Wel is er een document uit 1623, waarin een uitkering van f 2.177 aan elk van de kinderen omschreven

27 1612		27 1612	
Verrekening der Repartitie van de 1 ^{ste} Hing		Verrekening der 1 ^{ste} Hing	
Van af 1222 f 16 2 getrouwd in 1600		Van af 1222 f 16 2 getrouwd in 1600	
naar de Repartitie van de 1 ^{ste} Hing		naar de Repartitie van de 1 ^{ste} Hing	
1. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		1. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
2. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		2. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
3. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		3. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
4. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		4. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
5. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		5. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
6. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		6. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
7. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		7. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
8. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		8. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
9. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		9. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
10. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		10. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
11. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		11. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
12. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		12. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
13. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		13. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
14. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		14. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
15. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		15. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
16. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		16. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
17. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		17. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
18. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		18. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
19. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		19. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
20. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		20. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
21. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		21. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
22. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		22. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
23. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		23. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
24. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		24. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
25. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		25. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
26. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		26. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
27. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		27. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
28. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		28. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
29. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		29. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
30. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		30. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
31. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		31. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
32. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		32. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
33. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		33. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
34. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		34. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
35. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		35. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
36. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		36. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
37. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		37. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
38. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		38. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
39. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		39. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
40. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		40. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
41. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		41. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
42. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		42. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
43. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		43. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
44. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		44. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
45. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		45. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
46. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		46. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
47. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		47. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
48. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		48. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
49. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		49. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
50. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		50. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
51. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		51. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
52. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		52. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
53. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		53. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
54. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		54. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
55. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		55. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
56. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		56. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
57. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		57. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
58. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		58. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
59. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		59. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
60. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		60. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
61. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		61. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
62. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		62. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
63. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		63. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
64. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		64. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
65. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		65. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
66. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		66. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
67. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		67. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
68. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		68. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
69. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		69. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
70. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		70. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
71. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		71. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
72. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		72. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
73. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		73. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
74. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		74. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
75. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		75. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
76. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		76. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
77. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		77. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
78. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		78. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
79. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		79. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
80. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		80. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
81. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		81. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
82. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		82. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
83. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		83. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
84. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		84. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
85. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		85. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
86. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		86. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
87. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		87. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
88. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		88. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
89. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		89. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
90. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		90. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
91. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		91. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
92. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		92. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
93. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		93. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
94. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		94. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
95. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		95. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
96. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		96. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
97. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		97. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
98. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		98. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
99. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		99. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	
100. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing		100. Buit martens 35. Verrekening van de 1 ^{ste} Hing	

Eerste verdeling van de nalatenschap van Hans Martens, 1615

wordt als 'derde repartitie van den boedel ende sterfhuysse van Hans Martens ende Maeijken Bacher'. Aangezien twaalf kinderen aanspraak konden maken op een deel van de erfenis, zou de totale nalatenschap van Martens en zijn vrouw aan de hand van dit document op bijna f 79.000 geschat kunnen worden.⁸⁴ Omdat Maijken Bacher, die in 1612 was overleden, uit een bemiddelde familie kwam, zal een deel van dit kapitaal zeker aan haar hebben toebehoord. De nalatenschap van f 250.000 uit de familie-overlevering is dus sterk overdreven. Wel is duidelijk dat Martens zijn fortuin maakte in Amsterdam. Gesteld dat Hans Martens zijn loopbaan eindigde met een eigen vermogen van f 60.000 en als kruidenier in Amsterdam een jaarlijks rendement van 7% op zijn vermogen realiseerde, zal hij in 1581 met niet meer dan f 7000 begonnen zijn.⁸⁵ Het kruideniersbedrijf van Hans Martens behoorde bij zijn dood in 1613 tot de grootste van Amsterdam. Zijn kinderen konden dan ook niet alleen beschikken over een aanzienlijk vermogen, maar ook over een winkel met uitgebreide voorraden en handelscontacten. In 1610 werden Hans Martens de Jonge en Guiliam van der Helst, een Zuid-Nederlandse koopman die met dochter Susanna Martens getrouwd was, in één compagnie met Hans Martens en Maijken Bacher opgenomen.⁸⁶ De dagelijkse handel in kruidenierswaren was vanaf dit moment waarschijnlijk al in handen van de zoon en de schoonzoon.⁸⁷ Guiliam van der Helst en Susanna Martens betrokken zelfs het huis 'Den Otter'.⁸⁸ Enkele jaren later trad ook Daniel Martens tot de compagnie toe. Nadat Hans Martens de Jonge te kennen had gegeven niet langer te willen participeren, werd in 1626 een nieuw contract voor 'coopmanschappen ende winkelneringe van cruydenierije' opgemaakt door Daniel Martens en Guiliam van der Helst voor de duur van zes jaar.⁸⁹

Niet alle kinderen van Martens waren betrokken bij de voortzetting van het kruideniersbedrijf. Wel verkeerden veel van hen in handelskringen. Elisabeth, Hester, Abigael en Sara trouwden allen met Amsterdamse kooplieden. David, de jongste zoon van Hans Martens die in 1613 als zevenjarig jongetje met zijn vader poseerde voor Abraham Vinck, werkte vanaf 1641 als textielkoopman in Marseille. Tenminste drie kinderen van de kruidenier wisten door te dringen tot het zeer hoog aangeschreven milieu van geleerden en regenten. Maijken trouwde met de arts Steven Bacher, een familielid van haar stiefmoeder Maijken Bacher. Haar zuster Johanna trouwde omstreeks 1620 met Anthony van Hilten, griffier van de Staten van Utrecht. Carel Martens, geboren in 1602, werd door zijn voogden in de gelegenheid gesteld om in Leiden te studeren. Hij trouwde er de dochter van een professor, promoveerde tot jurist in 1627, en vestigde zich daarna als advocaat in Utrecht.

Hoewel Carel Martens het meest bekend is – als eerste van een lange rij Utrechtse notabelen – waren zijn broers en zwagers in hun tijd minstens zo succesvol. Het kruideniersbedrijf van Hans Martens de Jonge, Guiliam van der Helst en Daniel Martens deed niet onder voor dat van hun (schoon)vader.⁹⁰ Ronduit indrukwekkend was de inventaris die de compagnons in 1626 – bij het uittreden van Hans Martens de Jonge – opmaakten van de voorraden in de winkel op het Water. In het huis 'Den Otter' lagen suiker, peper, nootmuskaat, kaneel, foelie, pruimen, anijs, gember, verfhout, krenten, honing, olie, en diverse andere goederen ter waarde van ruim f 38.000.⁹¹ De twee overgebleven kruideniers spraken daarna af dat ze elk voor f 12.000 in de nieuwe compagnie zouden deelnemen. Daniel Martens ontving in het vervolg een jaarinkomen van f 1800, terwijl Van der Helst f 200 kreeg en daarnaast uit de kassa van de winkel mocht leven.⁹²

De welstand van de compagnons blijkt eens te meer uit de heffing van een 'Tweehonderdste Penning' door het Amsterdamse stadsbestuur in 1631. Het vermogen van beide compagnons werd voor deze belasting op respectievelijk f 22.000 en f 40.000 geschat. Guiliam van der Helst was daarmee de rijkste kruidenier van de stad (tabel 3).⁹³ Ruim driekwart van de 23 aangeslagen kruideniers bezat een vermogen van minder dan f 25.000. Niet meegerekend zijn dan nog de 15 à 25 kruideniers die niet eens een aan-

Tabel 3. Het geschat vermogen van Amsterdamse kruideniers vergeleken met dat van Amsterdamse kooplieden in 1631

Geschat vermogen	Amsterdamse kooplieden	Amsterdamse kruideniers
f 100.000 of meer	47	-
f 50.000 – f 99.999	69	-
f 25.000 – f 49.999	66	3
f 10.000 – f 24.999	65	9
Minder dan f 10.000	52	11
Aantal	299	23

Bronnen: Gelderblom, 2002; 'Prosopografie Amsterdamse kruideniers, 1540-1630'

slag ontvingen. Het belastingkohier uit 1631 maakt overigens ook duidelijk dat de Amsterdamse kruideniers qua welstand tamelijk ver achterbleven bij algemene kooplieden in de stad. Geschatte vermogens van f 50.000 of meer waren in 1631 niet weggelegd voor de specerijenverkopers – zelfs niet voor de Martensen en Van der Helst.

Niettegenstaande hun aanzienlijke vermogen in 1631 raakten Guiliam van der Helst en Daniel Martens enkele jaren later in grote financiële problemen. In 1634 legden vier boekhouders, op hun verzoek, in een notariële akte vast dat Hans Martens de Jonge tussen 1622 en 1626 grote fouten in de boekhouding van het gezamenlijke kruideniersbedrijf had gemaakt. Vijf jaar later blijkt dat Martens en Van der Helst failliet zijn. Helaas is uit bewaard gebleven archivalia niet op te maken of dit faillissement te wijten was aan wanbeheer van Hans de Jonge. Wel blijkt uit twee notariële akten dat de kruideniers in 1639 en 1641 nog openstaande vorderingen op de weduwe van hun overleden compagnon hadden. Hoe het ook zij, na 1640 waren er geen Martensen meer actief in het Amsterdamse kruideniersbedrijf.

Hans Martens (1555-1613) en zijn vrouw Mayken Baccher (1565-1612) met hun zoon David (1605-1665). Schilderijen door Abraham Vinck, 1612

Op geborduurde kussens

De familie Martens in politiek en bestuur

Renger de Bruin en Arend Pietersma

Leden van de familie Martens hebben meer dan drie eeuwen lang een bijdrage geleverd aan het bestuur van de stad Utrecht. Carel, de eerste Martens die zich in de Domstad vestigde, vervulde enkele bestuursposities, maar drong nog niet door tot de vroedschap. Dat was in 1670 wel weggelegd voor zijn zoon Jacob. Tot 1885 hebben leden van deze familie zitting gehad in het Utrechtse stadsbestuur: van de zes generaties uit deze periode heeft er maar één geen representant in de raad gehad.

De Martensen bestuurden de stad steeds onder een ander politiek gesternte

Prof.dr R.E. (Renger) de Bruin studeerde geschiedenis in Utrecht. Hij werkte vervolgens als docent en onderzoeker aan de universiteiten van Utrecht, Leiden en Greifswald (D). Sinds 1994 is hij als conservator stads-geschiedenis verbonden aan het Centraal Museum in Utrecht. In 2001 werd hij daarnaast benoemd tot bijzonder hoogleraar Utrecht Studies aan de Universiteit Utrecht.

Drs A. (Arend) Pietersma studeerde geschiedenis in Groningen. Vanaf 1988 is hij als archivaris verbonden aan de Gemeentelijke Archiefdienst Utrecht, later Het Utrechts Archief. Daar is hij onder meer verantwoordelijk voor historisch onderzoek en publicaties.

en zo weerspiegelt de geschiedenis van Utrecht zich in hun politieke carrières. Zij dienden onder de stadhouders Willem III, IV en V, tijdens de beide stadhouderloze tijdvakken en onder de Franse bezetting van 1672-1673. Ze stonden langs de zijlijn door de revoluties van Patriotten en Bataven, maar ze kwamen weer terug. David Johan Martens (1751-1811) toonde zich een onmisbaar beheerder van de stedelijke

financiën. Zijn zoon Jacob Constantijn verzilverde de eeuwenlange bestuurlijke inspanningen in een adels-titel. Naast raadsfuncties vervulde de familie taken in de leiding van liefdadige instellingen, heemraadschappen en onderwijsinstellingen. Ook in de negentiende en de twintigste eeuw namen ze zitting in bestuurscolleges, tot het geslacht 30 jaar geleden uitstierf.

Inleiding

Tot de talrijke voorwerpen afkomstig van de familie die in het Centraal Museum bewaard worden, behoort een geborduurd kussen. Het is in 1685 vervaardigd voor de zetel van Jacob Martens als lid van de Staten van Utrecht.¹ Het lidmaatschap van de vroedschap en de daaruit voortvloeiende functies in de stad, het gewest en de Republiek maakten een vanzelfsprekend deel uit van het leven van patriciërs in de zeventiende en achttiende eeuw. Het bijna erfelijke lidmaatschap onderscheidde deze regentenfamilies van andere aanzienlijken, zoals degenen die geen lidmaat waren van de gereformeerde kerk. Voor opkomende families was het verkrijgen van een vroedschapsplaats een bekroning van een maatschappelijke stijging en de kunst was dan om die plek ook voor volgende generaties vast te houden. Door middel van goede relaties en huwelijken met telgen uit gevestigde families kon zo'n regentengeslacht zich nestelen in het lokale patriciaat.

Behalve de kernpositie, de zetel in de vroedschap, bekleedde een regent tal van andere bestuurlijke functies. Een deel daarvan was afgeleid van de vroedschapszetel. Afvaardiging naar de Staten van het gewest of de Staten-Generaal zijn daarvan voorbeelden, maar ook de posten die voor de vroedschap gereserveerd waren in de besturen van liefdadige instellingen of scholen. Daarnaast vervulde een regent op eigen titel dergelijke bestuurstaken. Voordat hij tot de vroedschap werd geroepen, had een regent vaak al geruime tijd warm gedraaid in fundatiebesturen of heemraadschappen. De regenten streefden ernaar het bestuur onderling te regelen, maar ze hadden te maken met twee externe factoren: de macht van de stadhouder en, in crisistijden, druk vanuit de bevolking.

Deze twee factoren leidden in de tweede helft van de achttiende eeuw tot een forse beperking van de regentenmacht en uiteindelijk zelfs tot compleet machtsverlies. De regenten waren na 1747 sterk afhankelijk geworden van de stadhouder en zijn zetbazen. De critici van dit systeem, de patriotten, keerden zich vanaf 1780 ook steeds meer tegen de regentenheerschappij als zodanig en de Bataafse revolutie van 1795 maakte een einde aan de dominantie van het patriciaat. Na 1800 herwonnen de patriciërs weer

veel terrein, maar hun oude machtsmonopolie kregen ze nooit terug. Bij de families zelf verdween de vanzelfsprekendheid om in stadsbesturen en Statencolleges zitting te nemen. In de tweede helft van de negentiende eeuw zette deze trend steeds sterker door en ontstond een nieuwe wijze van besturen.

In dit artikel willen wij de politieke en bestuurlijke carrières van de Martensen volgen om na te gaan in hoeverre zij binnen de geijkte patronen vallen.

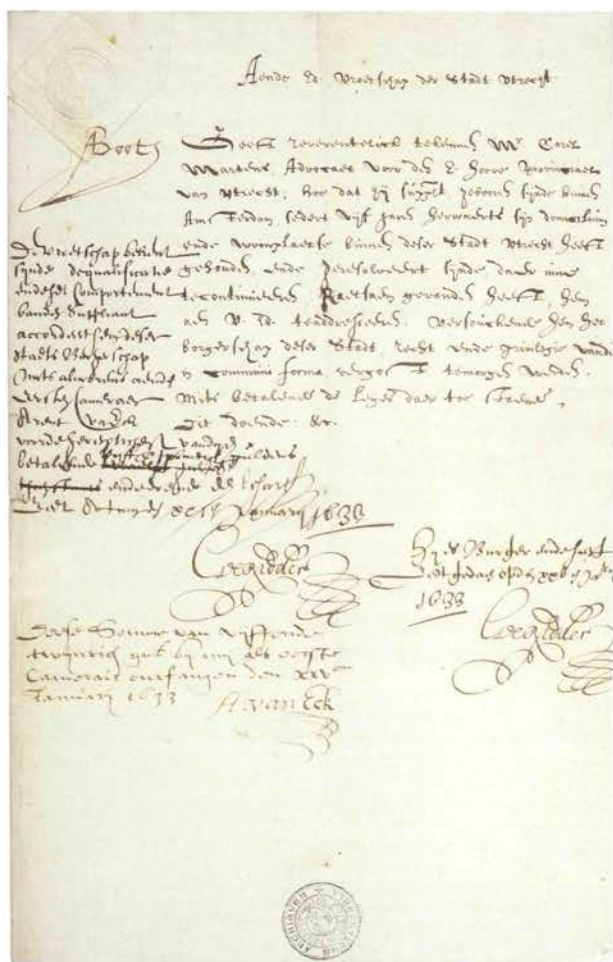
Geborduurd kussen van Jacob Martens als lid van de Staten van Utrecht, 1685

Carel Martens in de startblokken

De waardigheid van stadsbestuurder was nog niet weggelegd voor Carel Martens (1602-1649), de stamvader van deze Utrechtse familie. Voor een niet-ingeborene zou dat ook uitzonderlijk zijn geweest. Ook al stamde iemand uit een gegoede familie, zoals we de Amsterdamse Martensen dan al wel mogen noemen, en wist deze zijn afkomst qua inkomen, levensstijl en relaties in zijn nieuwe woonplaats te bestendigen, dan nog was een positie op het kussen meestal op zijn vroegst voor de volgende generatie weggelegd. Tot de uitzonderingen op deze regel behoorden de talrijke *homines novi* die in 1618 door prins Maurits op het kussen werden gezet.² Of moeten we de verklaring eerder zoeken in de vroegtijdige dood van Carel in 1649 op nog maar 47-jarige leeftijd? Hij genoot immers de voorspraak van niet de eerste de beste. Zijn zwager Anthony van Hilten was secretaris geweest van prins Maurits en kreeg na diens verzet van de wet (de instelling van een nieuw stadsbestuur) in 1618 de invloedrijke functie van griffier van de Staten van Utrecht.³ Hij bleef dit tot zijn dood in 1670 en zal in die hoedanig-

heid Carel wel hebben geholpen bij de verwerving in 1633 van twee lucratieve gewestelijke ambten: ontvanger van de geestelijke goederen en rentmeester van de goederen van het voormalige convent Marienborch in Soest.

Zou het ook niet Van Hilten zijn geweest, die Carel Martens ertoe had gebracht zich na zijn rechtenstudie in Leiden in 1628 in Utrecht als advocaat te vestigen? Vier jaar eerder hadden de Van Hiltens hem in Utrecht verzorgd tijdens een ziekte. Die was blijkbaar zo ernstig dat hij bij die gelegenheid uit voorzorg zijn testament liet opmaken. Een van de legaten gold de Utrechtse gereformeerde diaconie, die hij met f 100 bedacht.⁴ Van Hilten was trouwens niet Carels enige Utrechtse familielid. De be-

Verzoekschrift van Carel Martens aan de Utrechtse vroedschap om hem het burgerrecht te verlenen, met gunstige beschikking, 1633

kende Utrechtse oudheidminnaar Aernout van Buchel was een aangetrouwde oom van Carels eerste vrouw Petronella van Vorst. In 1633, vijf jaar na zijn komst naar Utrecht, kocht Carel er het burgerrecht, voorwaarde voor een succesvolle integratie in de stedelijke samenleving. Een benoeming tot diaken (1634) en ouderling (1638) van de Nederlands-gereformeerde gemeente vormden daarna de eerste stappen op weg naar een belangrijke maatschappelijke positie.

Na de omwenteling van 1618 hadden de contra-remonstranten het ook in Utrecht in kerk en bestuur voor het zeggen gekregen. De leden van de vroedschap werden sinds dat jaar voor het leven gekozen en waren aanvankelijk vrijwel allemaal orthodoxe gereformeerden en trouwe aanhangers van Oranje, immers: 'goed kerks, goed prins'. Na de oprichting van de Utrechtse Universiteit, bolwerk tegen het libertijnse Leiden, kreeg deze stroming nog meer de wind in de zeilen. Het boegbeeld van de orthodoxen was Gisbertus Voetius, van 1636 tot zijn dood in 1676 hoogleraar in de godgeleerdheid. Zoals de meeste migranten uit het Zuiden en hun directe nageslacht was ook Carel Martens aanhanger van Voetius' gedachtegoed. Omdat vele aanzienlijke families de rooms-katholieke moederkerk trouw waren gebleven of remonstrantse sympathieën hadden, had hij dus ook in dit opzicht goede vooruitzichten op een politieke carrière. Deze vooruitzichten werden nog begunstigd door zijn tweede huwelijk in 1634 met Jacoba Lampsins uit Vlissingen, telg uit een eveneens uit het Zuiden afkomstige rijke koopliedenfamilie. Maar zoals gezegd, daar is het niet van gekomen.⁵

Jacob Martens: de eerste Martens in de vroedschap

Als eerste van de familie wist Jacob Martens (1636-1693) – zoon uit Carels tweede huwelijk – tot het regentendom door te dringen. Zijn verbintenis met de rijke patriërsdochter Aletta Pater zal hem bij deze benoeming zeker van pas zijn gekomen. Zij

Jacob Martens (1636-1693) en zijn vrouw Aletta Pater (1641-1725). Schilderijen door Nicolaes Maes, 1680

had ook het huis ingebracht dat paste bij zijn toekomstige waardigheid. In 1661 – twee jaar voor hun huwelijk – had Aletta samen met haar zuster Hillegonda en die haar echtgenoot Johan van Nellesteyn van oud-burgemeester Cornelis Booth een groot perceel aan de noordzijde van het Janskerkhof gekocht. Ze lieten hierop twee huizen bouwen, waarvan dat van Aletta en Jacob Martens 300 jaar in de familie bleef. Ook het buitenleven wenkte: het echtpaar liet in De Bilt de buitenplaats Beerschoten bouwen, die tot 1759 in de familie bleef. Hun gezamenlijk vermogen bedroeg in de beginjaren circa f 175.000, meer dan het gemiddelde regentenvermogen in tal van Hollandse steden.⁶

Jacob werd op 13/23 april 1670⁷ in een tussentijdse vacature tot vroedschapslid benoemd. Dat was in de periode van het Eerste Stadhouderloze Tijdperk (1650-1672). In 1651 hadden alle gewesten behalve Friesland en Groningen besloten de vacature van stadhouder niet te vervullen. In 1667 had Holland met in zijn kielzog als enig ander gewest Utrecht zelfs besloten deze functie 'voor eeuwig' af te schaffen. Daarom moest ook Jacob Martens de nieuwe eed afleggen met de volgende formule: 'Dat ick oock niet en sal gedogen, maer met alle vigeur ende mogelijcke middelen weeren, dat over de provintie van Utrecht t'eeniger tijdt een Stadhouder werde aengesteld, ende dat ick het Stadthouder ampt in alle sijn deelen eeuwiglijck sal houden voor gemortificeert, ...'.⁸ Minder moeite zal het hem gekost hebben te zweren dat hij van de 'ware christelijke gereformeerde religie ende leere' was, 'gelijck deselve in de Synode Nationael binnen Dordrecht in den Jare 1619 gehouden, is bevesticht', en dat hij 'geen faveur ofte affectie sal gebruycken' bij de benoeming van ambtsdragers, de zogenoemde eed op de 'corruptelen'.⁹

Na 1650 diende de vroedschap geen voordracht (nominatie) meer bij de stadhouder in

voor de benoeming (electie) van nieuwe leden, maar vulde zij zichzelf aan (coöptatie). Ook de jaarlijkse benoeming op 2/12 oktober van de twee burgemeesters, de twaalf schepenen en andere belangrijke functionarissen geschiedde voortaan zonder tussenkomst van de stadhouder.

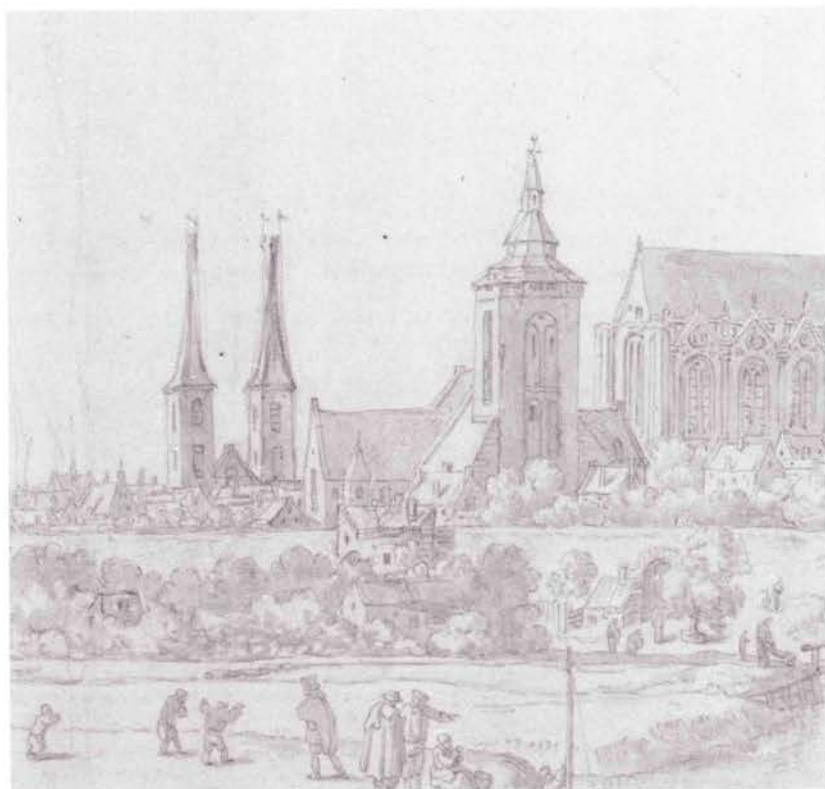
Mede door deze verandering in het staatsbestel had de vroedschap sinds 1650 een steeds minder orthodox-gereformeerde signatuur gekregen. De eens zo nauwe samenwerking met de Nederduits-gereformeerde kerkenraad was in 1670 al lang verleden tijd, evenals de overheersende invloed van Voetius. De combinatie van het lidmaatschap van vroedschap en kerkenraad kwam sinds 1649 niet

De burgemeesters van Utrecht, 1658. Schilderij door W.C. van Swanenburgh

meer voor.¹⁰ Gezien zijn achtergrond behoorde Jacob Martens samen met personen als Cornelis Booth, Gijsbert van der Hoolck en zijn zwager Johan van Nellesteyn tot een minderheid binnen de 40 leden tellende vroedschap. Deze minderheid van orthodox-gereformeerde signatuur had zich na een verloren strijd over het gebruik van de kapittelgoederen voor 'vrome doeleinden' vanaf 1660 betrekkelijk koest gehouden.¹¹ Hun tijd zou nog komen.

Fransen voor de poorten

In 1672 raakte de Republiek opnieuw verzeild in een grote oorlog en wel tegen een coalitie van Engeland, Frankrijk, Munster en Keulen. De grootste bedreiging ging uit van het oprukkende Franse leger, dat op 2/12 juni de Rijn wist over te steken en via de Betuwe oprukte richting Utrecht. Het Staatse leger onder leiding van de inmiddels tot kapitein-generaal benoemde prins Willem III trok zich terug op Utrecht en sloeg zijn tenten op bij de Daalsedijk, nadat het stadsbestuur de soldaten de toegang tot de stad voorlopig had ontzegd. Enkele dagen lang werd er tussen stad en gewest enerzijds en de Staten-Generaal en Willem III anderzijds onderhandeld over de vraag of, en zo ja hoe

Gezicht op de verwaarloosde stadsmuren van Utrecht vanuit het oosten. Detail uit een stadsgezicht door H. Saftleven, 1669

De ontvangst van de Franse markies De Rochefort in de raadsaal van het Utrechtse stadhuis waar hem de overgave van de stad wordt aangeboden, 13/23 juni 1672. Anonieme tekening

de stad in staat van verdediging kon worden gebracht. Aan de verdediging was sinds 1630 nauwelijks meer een duit uitgegeven en de wallen waren overwoekerd door geboomte, struikgewas en schuurtjes. Ten gevolge van communicatiestoringen met de Staten-Generaal en de onmogelijke eis van de Prins om een vrij schootsveld te creëren door de vier voorsteden plat te branden, trok het Staatse leger zich terug achter de toentertijd ten westen van de stad lopende Hollandse Waterlinie. Stad en platteland zouden zo een gemakkelijke prooi van de Fransen worden. Terwijl de wanhopige Staten van Utrecht onderhandelaars op pad hadden gestuurd, lieten de beide burgemeesters een Franse eenheid onder leiding van de markies De Rochefort de stad binnen toen die zich op 13/23 juni bij de Wittevrouwenpoort aandiende. Ten teken van overgave werden hem daarna op het stadhuis de stadssleutels aangeboden. Daarmee begon een vernerende bezetting van de stad die tot 13/23 november 1673 zou duren. Met name in het gewest Holland stak de oude uit de Middeleeuwen daterende animositeit tegen het Sticht weer de kop op. Utrecht werd beticht van verraad aan de Unie en in tal van venijnige pamfletten kregen de Utrechtse regenten het etiket 'sleuteldragers' opgeplakt.

Als vroedschapslid was Jacob Martens natuurlijk nauw bij de gebeurtenissen betrokken. Van zijn bevindingen stelde hij naast enkele kortere aantekeningen een uitgebreid verslag samen, dat wij hieronder laten volgen. Hij presenteert zichzelf hierin als een standvastig tegenstander van de Franse bezetters.

Na de doorbraak van de Franse legers ontstaat er begin juni 1672 paniek in de stad. Tal van aanzienlijken proberen hun bezittingen naar elders in veiligheid te brengen. Dat wordt hun door het volk niet in dank afgenomen en om ongeregelheden de kop in te kunnen drukken, laat het stadsbestuur de schutterij in staat van paraatheid brengen.

De trekschuit naar Amsterdam in de Bemuurde Weerd, ca 1760. Tekening door G. van Rossum?

Jacob is als een van de acht jongste vroedschapsleden belast met de openbare orde in zijn wijk Papevaandel en heeft er als kapitein het bevel over het schuttersvendel. Hij wil graag dat de magistraat krachtig optreedt, maar door wat hij 'flauwhartigheid' noemt, gebeurt dat niet. Ook zijn eigen vrouw en vier kinderen nemen overhaast de

wijk naar Amsterdam; Jacob kan niet eens afscheid van hen nemen. Aletta reist met hun jongste van zes maanden op een open wagen, de andere drie kinderen volgen 's middags met de Amsterdamse schuit en met de wagen van een familielid. Hun rampspoed wordt nog verergerd doordat hun tweede zoon Jan binnen twaalf dagen na aankomst overlijdt. Jacob Martens en zijn zwager Nellesteyn, wiens gezin ook de wijk heeft genomen, huren een schuit om wat linnengoed en huisraad naar Amsterdam te sturen. De volgende morgen vragen ze burgemeester Jacob van der Dussen om het toegangshek onder de Plompetoren voor de schuit te laten openen. Die aarzelt uit angst voor het volk, maar geeft tenslotte toe. Toch houden burgers het vertrek tegen en willen eerst de nadrukkelijke toestemming van de burgemeester. Die treedt opnieuw zo aarzelend op, dat de burgers de sleutel houden. Volgens een verontwaardigde Martens zou één woord van Van der Dussen genoeg geweest zijn om het volk te laten afdruipe. Omdat hij bang is voor plundering brengt hij zijn goederen niet terug naar het Janskerkhof. Wanneer het gepeupel de schuit die bij de Jansdam ligt toch dreigt plunderen, wordt de lading in allerijl in de kelder van een bevriende relatie opgeslagen en de volgende nacht overgebracht naar de kelder van broer Carel Martens aan de Nieuwegracht.¹²

Sinds het Oproer van 1610 had Utrecht niet zulke tonelen meegemaakt. Het Utrechtse gepeupel had zijn reputatie van opstandigheid weer eens waargemaakt¹³: 'Die van de provincie van Utrecht verschillen van d'andere Nederlanders niet van manieren, dan alleenlijk een weinig door de lichtigheid des taals. Zij zijn vernuftig en vriendelijk, even zeer tot de wapenen en geleertheid geneigt, daarin veele uitgemunt hebben. Maar om de veele en verscheiden oploopen, bijzonder in d'eerste stadt, als zij onder de bisschoppen leefden, heeft het gemeene volk een quaden naam gehad, gelijk of 't lichtelik tot muiten beweegt wierd'.¹⁴

De vroedschap krijgt steeds meer met de oorlogsvoering te maken. Zo wordt Jacob Martens samen met enkele anderen belast met het opkopen en laten bakken van brood voor het Staatse leger. Later brengt hij de levensmiddelen ook naar hun kampemen-

ten.¹⁵ Deze inspanningen zijn niet vrij van stedelijk eigenbelang: het leger is zo uitgehongerd, dat men anders plunderingen vreest.¹⁶ Jacob schrijft in zijn verslag dat hij blij is dat de vroedschap uiteindelijk toch toestemming geeft aan het Staatse leger om de stad binnen te trekken. Zoals gezegd, dat laatste gebeurt echter niet en het komt ook niet tot de door hem gehoopte verdediging van de stad. Hij vermoedt kwade opzet, onder anderen van Everard van Weede van Dijkveld, een van de Utrechtse gecommitteerden ter Staten-Generaal en in die cruciale week fungerend als president. Die zou een positieve resolutie van de Staten-Generaal na het besluit van de vroedschap het leger toch toe te laten niet hebben doorgegeven.¹⁷ Maar ook de sfeer in de stad vindt hij defaitistisch. 'Vuile, bittere papisten' die met de vijand heulen en niets voelen voor het in staat van verdediging van de stad brengen, maken stemming tegen de regenten die willen doorvechten, onder wie hijzelf.¹⁸ Dat krijg je ervan als je hen in de afgelopen jaren teveel 'liberteit' hebt gegund, hoont Martens.¹⁹ Vooral de vroedschapsleden Nicolaas Hamel en Lambert van Velthuysen zijn voor hem de boosdoeners. Over Hamel zegt hij dat deze standvastige regenten intimideert – hij 'hadde schrick onder meest alle de regenten'.²⁰ – door hen voor te houden dat de Fransen hen nog wel anders zouden 'komen schrobben'.²¹ Velthuysen is 'te goetd Frans' en kruipt 'daerom de Fransen alle daegh in 't gadt'.²²

Na het terugtrekken van het Staatse leger nemen de Staten in paniek en in onvolledige samenstelling het besluit om twee gezanten naar het Franse leger te sturen, volgens Martens een 'vreemdeling en bitter papist en een groot vijant van desen Staedt'. Men komt terug van deze zijns inziens 'desperate en ongefondeerde'²³ resolutie en stuurt dan drie Statenleden om de voorwaarden voor een overgave te vernemen. Martens beklagt zich er vervolgens bij Hamel en Velthuysen over dat zij ondertussen zonder toestemming van de vroedschap de poorten voor de Fransen hebben geopend, welk standpunt hij in de vergadering van de vroedschap herhaalt.²⁴ De betreffende vroedschapsresolutie wordt pas na veertien dagen geresumeerd (voor goedkeuring aan de leden voorgelegd) en luidt dat men eenparig heeft besloten Rochefort toe te laten. Martens spreekt dit tegen, waarop burgemeester Van der Dussen hem kwaad toevoegt: 'Gij seyt een van de pernitieuste [verderfelijkste] instrumenten die der in de regeringe zijn, en derft gij dit tegensprecken, gij soudt noch wel wat anders derven ondernemen'.²⁵ Ondanks het feit dat enkele leden Martens steunen, staakt de eerste burgemeester het rondvragen van de heren en blijft de tekst ongewijzigd.²⁶ Na afloop manen enkele vroedschapsleden Martens tot voorzichtigheid: te veel oppositie zou hem en de zijnen wel eens zuur kunnen opbreken.²⁷

De Franse bezetting

Nadat de Franse troepen waren binnengetrokken, moesten zo'n 100 musketiers in de voorname huizen rond het Janskerkhof worden ingekwartierd. Ook Jacob Martens werd

niet gespaard: hij moest zijn stallen ontruimen.²⁸ Sommige aanzienlijken lieten al snel hun huik naar de wind hangen. Zo viel het Jacob op dat Cornelis Booth Franse wapenborden liet schilderen, bestemd voor de stadspoorten.²⁹ Maar ook hijzelf toonde zich geen onverzoenlijk tegenstander en was in het begin bevangen door 'een sfeer van welwillende nieuwsgierigheid jegens de bezetters die in het begin zo keurig leken'.³⁰ Was het ook geen goed teken dat de graaf De la Feuillade, de voorlopig gouverneur, aan hem en Velthuysen 'een groot getal geroofde hoornbeesten en schapen, die Zijne Excellentie van de soldaten had doen hernemen' aanbood?³¹

Op 24 juni/4 juli gebruikte Jacob samen met zijn broers Carel en David, en mede-vroedschapslid Samuel Gerobulus zelfs de middagdis bij de hertog van Bouillon, een edelman uit het gevolg van de koning. Een paar dagen later vereerden ze hem als tegenprestatie op diens verzoek met vier zwanen.³² Na het eten begaven ze zich naar Zeist om het Franse legerkamp aldaar te bezichtigen. Nadat ze hun hoofddeksels hadden afgenomen, werd hun zelfs een kijkje gegund in de koninklijke slaapkamer in het huis van de 'schoutin' van Zeist.³³ Naast het ledikant stond 'een roode damaste stoel met kussen, daer des Konincks hondjen op lach...'.³⁴ Hij verzekerde zich op een bolderwagen van een goed uitzicht op de koninklijke stoet, toen Lodewijk XIV zich op diezelfde dag in de stad waagde en schielijk vertrok toen hij – volgens de overlevering – gewaar werd dat hij langs de gracht over werfkelders reed van waaruit gemakkelijk een bomaanslag kon worden gepleegd.³⁵

De contacten werden echter al snel minder plezierig. De Fransen eisten van het gewest voor het onderhoud van de ruim 32.500 soldaten een oorlogsschatting van 2 stuivers per persoon per dag gedurende drie maanden, nadat eerder al een heffing van f 182.000 was opgelegd. Over dit onderwerp werden in vroedschap en Staten moeizame discussies gevoerd. Op 2/12 augustus delibereerde de vroedschap over het standpunt van de twee andere leden van de Staten, de Geëligeerden (de vertegenwoordigers van de aloude kapittels) en de Ridderschap: die vonden dat het gewest een derde deel moest betalen. Jacob Martens was mordicus tegen, omdat 'soo men de Franse de handt gaf, sij daarna het geheele lichaem sullen willen hebben'. Slechts één ander lid was het met hem eens.³⁶

Een andere lastige eis was dat de schutterij de wapens ('roers, hellebarden ende piecken') aan de Fransen zou overdragen. De vroedschap stuurde acht gecommiteerden, onder wie Jacob Martens, naar de Franse stadscommandant Pierre Stouppa om het gevaar af te wenden. Deze weigerde het bevel voorlopig in te trekken. Wel begeleidde hij hen naar de hertog van Luxembourg, de opperbevelhebber van de Franse troepen, aan wie ze om uitstel vroegen. Dit werd toegestaan en omdat de hertog nog ongekleed was en hen niet persoonlijk te woord kon staan, brachten Jacob en twee mede-leden hem later nog de dank van de vroedschap over.³⁷ Eigentijdse hoffelijkheid of slaafse onderwerping aan de overwinnaar?

Na de dienst op zondag 4/14 augustus in de Janskerk raakten enkele leden van de

vroedschap met elkaar in gesprek. Martens stelde toen voor een vertoog te schrijven om de Fransen ervan te overtuigen dat men de burgerij niet diende te ontwapenen. Hamel en Velthuysen zagen het nut er niet van in. De volgende dag besloot de vroedschap alsnog tot een poging om de hertog over te halen, maar tevergeefs. Toen legde men het hoofd maar in de schoot.³⁸

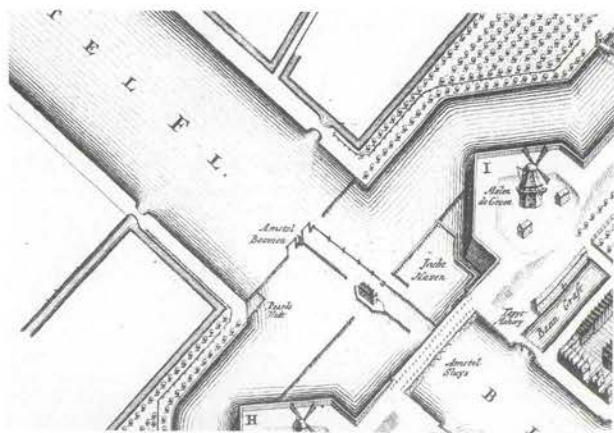
Het hardste gelag voor de Utrechtse was echter de verplichte inkwartiering van het ruige soldatenvolk. Op 11/21 augustus werden Martens en Velthuysen afgevaardigd om samen met Stouppa te bekijken hoe de inkwartiering van de 5000 manschappen moest worden geregeld.³⁹ De hertog van Luxembourg haalde daarbij meteen een streep door het voornemen van de vroedschap om de soldaten op de zolders der ingezetenen onder te brengen. Dat was niet goed genoeg voor zijn manschappen: die moesten beneden slapen en een bed en een laken hebben.

Een hachelijk avontuur in Amsterdam

Omdat ze wel begrepen dat de Franse bezetting niet van korte duur zou zijn, hadden enkele regenten onder wie Martens en Nellesteyn afgesproken hun gezinnen uit Amsterdam terug te gaan halen. De Franse opmars had ook in die stad de gemoederen echter behoorlijk verhit en men was waakzaam, zeker tegen de vermeende Utrechtse 'verraders'.

Wanneer het gezelschap op 22 augustus/1 september 1672 met de schuit naar Utrecht wil vertrekken, constateren burgers onder veel misbaar dat een van de 'paspoorten' (vrijgeleides) is verlopen en worden de Utrechtse gedwongen uit te stappen.⁴⁰ Eenmaal op de wal beginnen andere burgers hen opnieuw te visiteren. Ook zij vinden de paspoorten te oud en willen hun spullen plunderen onder de uitroep dat zij schelmen en verraders van Utrecht zijn. De burgerwacht probeert het Utrechtse gezelschap te beschermen. Jacob maakt van de gelegenheid gebruik om de uitgiftedatum van zijn paspoort – dat hij nog niet heeft hoeven tonen – te veranderen: 6 augustus wordt nu 26

augustus. Uiteindelijk mogen Martens en Nellesteyn vertrekken, omdat zij de enigen zijn met een geldig paspoort. Kort na hun vertrek denken ze dat een bekende aan de wal met een kind wil meevaren. Wanneer ze aanmeren om hen aan boord te nemen, gooit de vrouw het kind naar binnen en

De Amstel bij 'de boom' in Amsterdam, de plaats waar de schuiten de stadsmuren passeren, 1625

gaat zelf weg. Ze zetten het kind vervolgens weer op de wal. De burgers denken dan dat er na de visitatie toch nog lading aan boord wordt genomen en dreigen opnieuw met plundering. De aanstoker hiervan is een uit Utrecht verbannen kruier.⁴¹

Jacob haast zich dan naar de burgerwacht en die raadt hem aan hulp te vragen aan de burgemeesters. Burgemeester Henrick Hooft treft hij niet thuis aan en dan gaat hij naar het stadhuis. Na veel gedoe laten de burgemeesters weten dat ze de juistheid van de paspoorten erkennen en dat de Utrechters dat maar tegen de officieren van de burgerwacht moeten zeggen. Wanneer Jacob om een schriftelijke bevestiging vraagt, krijgt hij van Hooft te horen dat hij het hiermee maar moet doen en dat men hem in Utrecht in het omgekeerde geval wel f 25.000 zou hebben afgetroggeld. Martens replieert dat men in Utrecht een Amsterdams burgemeester met meer respect zou hebben bejegend. Wanneer hij bij de schuit terugkomt, wordt zijn verhaal door het volk niet geloofd. Enkele kanonniers bedreigen hem zelfs met de dood: men zou hem moeten behandelen als Johan de Witt. Die is twaalf dagen eerder door het Haagse gepeupel vermoord, een voorval waarvan de Utrechters maar al te goed op de hoogte zijn. Het gezelschap vaart in arren moede maar weer de stad binnen en komt daar terecht in een volksoploop. Een bootsman wil een zware kogel 'van 48 pond' in de schuit gooien, maar dat wordt door een ander belet. De meegekomen vaandrig van de burgerwacht acht de situatie zo bedreigend dat hij hen afraadt de stad in te gaan. Een ander lid van de burgerwacht wil Nellesteyn met zijn geweer het hoofd inslaan, maar ook dit wordt voorkomen. Het gezelschap wordt na enige tijd uit zijn benarde positie ontzet en teruggebracht naar de wachtpost, terwijl het gepeupel brult: 'Daer zijn die schelmen, die borgemeesters van Utrecht, de verraders. Zij hebben ons lant verraden ende de stadt Utrecht soo schelmachtig overgegeven. Bruydtze doot!'.⁴² Amsterdams 'vrienden' (verwanten of relaties) weten hen uiteindelijk op borgtocht vrij te krijgen.

Van dit gebeurde maakte Jacob Martens twee dagen later in Amsterdam een verslag onder de titel 'Verhael van de droevige rencontres monfrere Nellesteyn, Jacob Martens met onse vrouwen, den 1en september 1672, binnen en buyten Amsterdam overkomen', waaraan het bovenstaande is ontleend.

Het gebeurde was voor het Amsterdamse stadsbestuur blijkbaar belangrijk genoeg om er de stadhouder schriftelijk van in kennis te stellen. De burgemeesters verklaarden daarbij dat zij de authenticiteit van paspoorten nooit bevestigden: die was het 'eygen peryckel en risico' van de houders.⁴³ De prins moest maar laten weten wat er met de hem toegezonden paspoorten diende te gebeuren. Jacob reisde daarop naar Den Haag en wist via Van der Hoolck te bereiken dat de stadhouder de zaak in advies hield. Hierop reageerden de burgemeesters op 4/14 september met een tweede brief. Die was veel agressiever van toon. Zo onthulden ze dat in het paspoort van Jacob was geknoeid en stelden ze voor de heren uit te wisselen tegen kapitein Cornelis Witsen, de kapitein van een Amsterdamse compagnie voetvolk gelegerd in het huis Kronenburg bij Loenen, die

door de Fransen gevankelijk naar Utrecht was gevoerd.⁴⁴ Bovendien zouden ze een zoengeld aan de burgerwacht moeten betalen. Dit voorstel is nooit uitgevoerd.

Jacobs woede over de vernederende behandeling door zijn Amsterdamse collega's damp van het papier af. Tot vijfmaal toe krast hij in de marge van het afschrift van de tweede Amsterdamse brief het woord 'leugen'. Wat hem nog het meest dwars zat, was de beschuldiging van spionage door de aantredende president-schep en Jacob Boreel, Die had hem toegevoegd dat hij als commissaris van de 'vivres' (levensmiddelen, hooi etc.) alleen maar naar Amsterdam was gekomen om er te spioneren. 'Waeruyt blijktt de vuyle bitterheyt, die de Amsterdammers tegens de Utrechtse hadden', aldus Martens.⁴⁵ Hij had geantwoord dat hij nooit in Franse dienst was geweest, dat hij de bezetting even erg vond als de Amsterdammers en dat hij nooit op de Amsterdamse wallen of fortificaties was geweest. De nacht na dit gesprek op het stadhuis was er een briefje bij de hoofdwacht afgegeven van iemand die beweerde dat de Utrechtse met de Amsterdamse burgemeesters over een overgave hadden onderhandeld: 'Godt bewaert ons voor verraedt'.⁴⁶ Dat men aan zulk gespuis nog een zoengeld zou moeten betalen, was voor Jacob helemaal het toppunt. 'Ende soo Godt ons niet meerder bewaert hadde, wij waren tot een proye van die woedende ende barbarische menschen geweest, daer der een gedeelte van schuymbeckten als honden'.⁴⁷

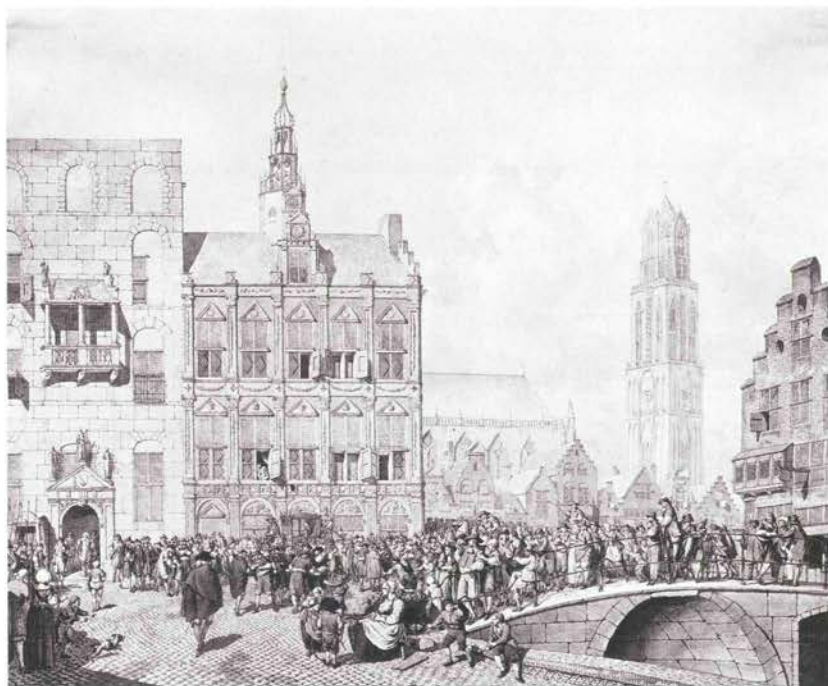
Twee eeuwen later kreeg dit verhaal nog een staartje. Jacobs verre nazaat Jan Louis Anne Martens (1823-1909), die liefhebberde in de familiegeschiedenis, had in de eerbiedwaardige *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht* naast andere stukken ook de 'Rencontres' uitgegeven. De Amsterdamse geschiedschrijver Johannes ter Gouw maakte er dankbaar gebruik van voor een verhaal in zijn *Amstelodamiana* getiteld 'Wat zeven visschertjes vingen, toen ze eens uit hengelen gingen'. Daarin wordt Jacob Martens als Fransgezind voorgesteld en zou hij dus de aanvallen van het Amsterdamse gepeupel aan zichzelf te wijten hebben gehad. Desgevraagd liet Ter Gouw aan Martens weten dat hij het verhaal alleen maar wat gemakkelijker had willen maken. Martens liet het er niet bij zitten. Om 'het onrecht, zijnen voorzaat aangedaan' aan de kaak te stellen, openbaarde hij deze affaire in de kolommen van de *Kronijk*.⁴⁸ Het lijkt waarschijnlijk dat voor de verdediging van de eer van de familie ook wel eens een historisch minder verantwoorde methode is toegepast, namelijk de vernietiging van brieven en andere stukken uit het familiearchief die een licht hadden kunnen werpen op minder verkwikkelijke episoden uit de geschiedenis van de familie Martens.⁴⁹

Jacob Martens keerde pas na het vertrek van de Fransen terug naar Utrecht na een ballingschap van bijna vijftien maanden in Amsterdam, waar hij een tijdlang met zijn vrouw, de drie kinderen en de meid tegen betaling onderdak kreeg bij een familielid en de laatste acht maanden in de kost was bij een particulier.⁵⁰ Deze lange afwezigheid was niet zonder risico voor zijn bezittingen in de stad. Al op 6/16 juli 1672 had de hertog

van Luxembourg aangekondigd dat alle 'officiële' personen en zij die bezittingen in het gewest hadden binnen acht weken in de stad teruggekeerd moesten zijn om hun aandeel in de oorlogsschatting te betalen, op straffe van confiscatie of vernietiging van hun goederen.⁵¹ Sommigen kregen een belastingaanslag voor 'absente' familieleden, zoals Carel Martens in het geval van zijn zuster Elisabeth. Hij weigerde te betalen, ook toen de eis verschillende malen werd herhaald.⁵² Hij moest onder bedreiging met inkwartiering binnen 24 uur f 6000 betalen. De soep werd uiteindelijk niet zo heet gegeten: 'namaels is dit quansuys als per abuys geschiet achtergebleven'.⁵³ Jacobs bezittingen kwamen tamelijk ongeschonden de bezetting door, hoewel zijn meubels en die van zijn zwager Nellesteyn wel werden geïnventariseerd.⁵⁴ Had zijn onvrijwillige ballingschap indruk gemaakt op de Fransen? Zijn huis bleef niet geheel gespaard. De prins van Condé, de opvolger van Luxembourg, hield er enige tijd verblijf en dat had tot het nodige breekwerk geleid.⁵⁵ In september 1673 nam Stouppa zijn intrek in de beide huizen.⁵⁶ Na zijn terugkeer moest Martens spijtig constateren dat van de f 903 die hij thuis in de kas had achtergelaten nog maar f 173 over was⁵⁷

Uitverkorene van de Prins

In de loop van 1673 keerden de krijgskansen en op 13/23 november verlieten de Fransen de stad. Tot ontsteltenis van de Utrechtse regenten betekende dit echter nog geen her-

De uitzetting van de ontslagen vroedschapsleden uit het Utrechtse stadhuis in november 1673. Anoniem schilderij, achttiende eeuw

stel van de soevereiniteit van het Sticht. Er moest eerst nog een appeltje met de 'sleuteldragers' worden geschild. Vooral het gewest Holland eiste genoegdoening voor het vermeende verraad. Nadat Staatse troepen onder leiding van de graaf van Horne de stad waren binnengetrokken, was een van zijn eerste maatregelen de schorsing van de Staten en de vroedschap. Deze strafmaatregelen zouden zijn genomen op verzoek van 50 'voornaamste Borgers en Ingezeetenen' van Utrecht, die hun regenten beschuldigden van wanbestuur, het najagen van eigenbelang en de onderdrukking van 'Gods kerk en politie'.⁵⁸ Er is wel gesuggereerd dat de actie van deze rekwestranten uit de middenklasse was geregisseerd door orthodox-gereformeerde, orangistische regenten zoals Jacob Martens, maar daarvoor ontbreekt ieder bewijs.⁵⁹

Ook Jacob Martens werd van het kussen gestoten. Misschien behoorde hij wel tot de vroedschapsleden die na het besluit mokkend en mopperend in het stadhuis bleven hangen en er tenslotte in opdracht van de graaf Van Horne en tot leedvermaak van het opgelopen volk werden uitgezet. Pas na enkele maanden waren de Staten-Generaal bereid Utrecht, Overijssel en Gelderland weer als volwaardige leden van de Unie te accepteren. De toelatingsvoorwaarden waren echter zwaar. Niet alleen diende het gewest Utrecht prins Willem III als stadhouder te benoemen, maar zijn bevoegdheden werden ook nog sterk uitgebreid. Het nieuwe Regeringsreglement leverde stad en Sticht met huid en haar over aan de macht van Oranje. De prins kreeg het benoemingsrecht van alle belangrijke ambten, waaronder dat van de burgemeesters, schepenen en leden van de vroedschap. Laatstgenoemden werden steeds voor een jaar benoemd en daarna kon hij hen naar willekeur 'verlaten' (afzetten). Zelfs op de nominaties oefende hij invloed uit door ze in bepaalde gevallen voor 'niet-aangenaam' te verklaren en andere namen te verlangen. Dit laatste gold bijvoorbeeld voor de benoeming van ge-committeerden ter Staten-Generaal.

Er was weinig keus en op 16/26 april 1674 stemden de Staten met deze voorwaarden in. De vroedschap was inmiddels gezuiverd van alle staatse en libertijnse elementen. Jacob Martens werd – zoals was te verwachten – herbenoemd, samen met slechts dertien andere prinsgezinde oudgedienden.⁶⁰ Alleen al in de periode tot 1682 zouden nog tien vroedschappen zich het ongenoegen van de

1 Stadhuis 2 Statenkamer 3 Martenshuis

Prins op de hals halen en met een niet-herbenoeming worden bestraft.⁶¹

Het was geen gemakkelijke opgave de stad in deze jaren te besturen. De Franse bezetting had een verwoestend spoor door stad en platteland getrokken en de schatkist was leeg. Zelfs de bedeling van de stadsarmen werd tijdelijk gestaakt en zou daarna nooit meer op het oude peil komen. Vele eerbiedwaardige instellingen als kapittels, gasthuizen en fundaties konden het hoofd nauwelijks boven water houden, vooral wegens het verlies van pachtgelden. De boeren konden de pacht niet meer opbrengen wegens inundaties ten behoeve van de Hollandse Waterlinie en gedwongen braak van landerijen en ten gevolge van de oorlogshandelingen. Tot overmaat van ramp werd de stad op 22 juli/1 augustus 1674 getroffen door een verwoestende tornado. Velen zagen hierin de straffende hand Gods wegens de ontheiliging van de Dom door de rooms-katholieken die er gedurende de Franse bezetting hun missen mochten houden. Ook persoonlijk werden de regenten direct in hun buidel getroffen. Er kwamen gewestelijke belastingen op traktementen en andere inkomsten uit ambten, commissies en beneficies, en op 'paarden van plezier' en dienstboden.

Het lidmaatschap van de vroedschap leidde automatisch tot de benoeming in tal van andere ambten. Omdat Jacob Martens in 1674 in één klap in de rangorde binnen de vroedschap opklom van de 29ste naar de 13de plaats groeiden zijn kansen op nevenfunc-

Interieur van de Dom in 1672, tijdens de Franse bezetting weer ingericht voor de katholieke eredienst. Schilderij door Hendrick van Vliet, 1674

Geldkist van de stad Utrecht, zeventiende eeuw

ties.⁶² Zo werd hij meteen al in 1674 schepen, ge-committeerde ter Generaliteitsrekenkamer en een van de negen leden die naast de beide burgemeesters door de stad werden afgevaardigd naar de Staten van Utrecht. Samen met de afgevaardigden van de kleine steden (Amersfoort, Rhenen, Montfoort en Wijk bij Duurstede) vormden zij het derde lid. Deze functie zou hij tot zijn dood in 1693 vervullen. In die hoedanigheid werd hij in 1686 aangewe-

zen als een van de drie gecommiteerden die naast de Gedeputeerde Staten deel uitmaakten van de Staten Financiekamer. Hun taak was het controleren van de gewestelijke rekeningen. Dat dit een buitengewoon zware taak was, blijkt wel uit het traktement van f 1000 per jaar en een presentiegeld van f 3 voor elk van de vier vaste vergaderdagen per week.⁶³ In 1676 werd hij thesaurier en daarmee de eerstverantwoordelijke voor de financiën van de stad. Zijn belangrijkste functie viel hem in 1690 ten deel: hij werd (extra-ordinaris, buitengewoon) Utrechts gecommiteerde ter Staten-Generaal en maakte als zodanig deel uit van het landsbestuur.

Daarnaast verwierf een lid van de vroedschap in de loop der tijd een groeiend aantal lidmaatschappen van 'vaste commissies', waarvan de meeste tot zijn dood duurden. In totaal kon de vroedschap zo'n 300 commissieplaatsen vergeven. Zo was Martens in 1692, een jaar voor zijn dood, lid van de commissies van Academische Zaken (curatoren van de Universiteit), van Scholarchen (curatoren van de Latijnse school), van de gasthuizen van Abraham Dole en Maria Magdalena, van de Plantagie (beplanting), van het Amsterdamse Veer, van Allerhande Zaken, van de Zoutkeet (zoutziederijen) en van de Franse Vluchtelingen. Verder was hij nog hoogheemraad van Hoog-, Laag- en Westraven.⁶⁴ Daarnaast hoorde een lid van de vroedschap actief te zijn als bestuurder van een liefdadige instelling. Zo werd Jacob in 1673 regent van het Gereformeerd Burgerweeshuis en was hij van 1674-1676 ontvanger van de Armen-Noodhulp.

Jacob Martens: de eerste Martens op de burgemeesterszetel

In 1693 overleed Jacob Martens. Door zijn dood kwam een vroedschapszetel in het verschiet voor zijn zoon Jacob (1671-1729). Een vader en een zoon konden namelijk niet tegelijkertijd lid zijn. Jacob was zijn jongste zoon, maar in tegenstelling tot zijn beide oudere broers Carel (1664-1736) en David Johan (1668-1737) was hij getrouwd en wel met Deliana Margaretha, dochter van de oud-burgemeester Paulus Voet van Winssen. Hij was de enige die het geslacht kon voortzetten en dus de meest aangewezen opvolger van zijn vader.

Jacob Martens (1671-1729). Schilderij door Jan Hendrik Brandon, ca 1710

Het zou nog tot december 1709 duren voordat het zover was. De politieke situatie was inmiddels totaal veranderd. Na de plotselinge dood in 1702 van de kinderloze stadhouder Willem III, brak voor de regenten opnieuw een periode van 'ware vrijheid' aan: het Tweede Stadhoudersloze Tijdperk. Het verfoeide Regeringsreglement van 1674 werd terzijde geschoven en evenals in de jaren 1650-1672 vulde de vroedschap zichzelf aan en benoemde zij op eigen gezag ieder jaar de burgemeesters, schepenen en andere stedelijke functionarissen. Omdat de meeste Utrechtse regenten al vóór 1702 in hun vroegere rechten waren hersteld en de

tegenstellingen tussen de staats- en de prinsgezinden en tussen de orthodoxe en meer gematigde gereformeerden hun scherpste kantjes hadden verloren, kwam het in Utrecht anders dan bijvoorbeeld in Amersfoort en Rhenen niet tot 'plooiërijen', partijtwisten tussen de regenten van de oude en de nieuwe richting (plooi). De reeds in de zeventiende eeuw begonnen ontwikkeling naar een steeds grotere scheiding tussen de patriciërs en de middenklasse van ambachtslieden en vrije beroepsbeoefenaren werd versneld voortgezet. Er was een gesloten regentenklasse ontstaan, waarin nieuwkomers vrijwel niet meer konden doordringen.

Om te voorkomen dat binnen de vroedschap conflicten zouden uitbreken over de bevestiging van de ambten werden na 1702 overal in de Republiek zogenoemde contracten van correspondentie gesloten. Dit waren vaste schriftelijke afspraken tussen een groep regenten die deel uitmaakten van een bestuurscollege met het doel de ambten, functies en de daaraan verbonden emolumenten onder elkaar te verdelen of te laten circuleren en veelal ook om de samenstelling van het college zoveel mogelijk te continueren.⁶⁵ Dit was ook in Utrecht het geval. Zo werd in 1714 door enkele leden van de vroedschap 'met malkanderen opgericht een onverbreekelijke correspondentie, ende een eeuwigdurende vriendschap gesloten, med dit sinceer ende oprecht oogmerk, om eerst ende

Stadhuis van Utrecht. Schilderij door Jan van der Heijden, eind zeventiende eeuw.

vooral het gemeene welwesen van den staat van dese Provincie ende van de Stadt Utrecht te besorgen, ende na het bereyken van dien, als dan malkanderen alle bedenkelijke avantages, plaisiers ende douceurs, soo voor haere personen als particuliere familieën toe te brengen'. Van de leden werd verwacht dat ze zich eeuwig aan hun belofte zouden houden, geheimhouding zouden betrachten en loyaal mee zouden werken aan de genomen besluiten waarvoor via 'inductie en persuasie' (aansporing en overreding) een meerderheid was gevonden.⁶⁶ Dissident stemgedrag voerde onherroepelijk naar de politieke wildernis.

Om de benoeming in stedelijke en gewestelijke ambten nog soepeler te kunnen laten

verlopen, was de vroedschap sinds 1713 verdeeld in twee classes van ieder 20 personen. Zo werd bijvoorbeeld bepaald dat voordrachten van de stad Utrecht aan de Staten voor nieuwe Geëligeerden bij toerbeurt door een der classes zouden worden gedaan. Binnen iedere classis werd de dienst uitgemaakt door een correspondentie van de meerderheid van de leden. Van 1713-1743 speelde de correspondentie van burgemeester Cornelis Quint in de eerste classis de eerste viool. Ondanks het feit dat het hem enkele jaren moeite kostte de gelederen te sluiten, wist hij gedurende deze periode maar liefst veertien jaar het burgemeestersambt te bekleden. De meerderheidscorrespondentie in de tweede classis stond onder leiding van burgemeester Lucas van der Voorst. Zijn machtspositie was minder groot dan die van Quint, maar zijn gesloten blok van elf leden was net genoeg om de classis te beheersen. Zijn correspondentie bestond uit drie divisies, elk van vier regenten. De vier in rang oudste regenten vormden de eerste divisie. De verdeling van de ambten vond plaats in volgorde van de divisies. Bij het overlijden van een regent in een divisie nam het oudste lid van de volgende divisie zijn plaats in. Een benoeming of een voordracht werd dus bekokstofd in de meerderheidscorrespondentie, vervolgens door de classis overgenomen en tenslotte door de vroedschap beklonken.⁶⁷

Binnen de eerste classis werden (voordrachten voor) de belangrijkste ambten bij meerderheid van stemmen begeben, de minder belangrijke in volgorde van anciënniteit. In dit laatste geval kon een regent dus zijn eigen clientèle, 'vrienden', personeelsleden, buurtgenoten e.d. bedienen. Op gedrukte lijsten werd voor langere tijd bijgehouden welk lid van de Staten en welke classis binnen de vroedschap bij een bepaalde functie aan zet was.⁶⁸

Jacob Martens was lid van de eerste classis en fungeerde daarin vanaf 1715 als secretaris. Tevens was hij een van de vier vaste onderhandelaars met de andere classis, een invloedrijke positie. Men vergaderde in het eerste jaar maandelijks en onderhield de sociale contacten door regelmatig 's middaghs met malkanderen een schotel eeten te consumeeren'. Het is niet duidelijk of de frequentie later terugliep of dat er notulen ontbreken. Meestal werd men het snel eens. Zo werden in 1715 met algemene stemmen drie kandidaten voor een vacante plaats als schipper op de vrachtschuit op Amsterdam gekozen en werd in 1716 de belangstelling van H.A. Wttewaal van Stoetwegen voor de vacante functie van drost van Vreeswijk staande de vergadering gehonoreerd. Ook Jacob Martens werd niet vergeten: in 1716 kreeg hij de nominatie voor het ambt van commissaris tot de posterijen. Het was echter niet altijd pais en vree. In 1716 ontstond grote commotie over een klacht van Justus

Utrechtse stadskan, ca 1550. De stadskannen werden bij officiële gelegenheden op het stadhuis gebruikt.

Ormea aan de vroedschap over het feit dat hij gepasseerd was bij een nominatie door de classis voor het prestigieuze ambt van Geëligeerde. Ook Jacob Martens had er wel oren naar, maar de classis besloot uiteindelijk toch de voorkeur te geven aan een zittend kanunnik boven iemand die zich nog van een canonicaat moest voorzien. De classis was ontsteld over de 'injurieuze' (beledigende) woorden, waarmee de onderlinge 'vrindschap en harmonij' was verstoord. Met moeite werd de affaire in der minne geschikt.⁶⁹

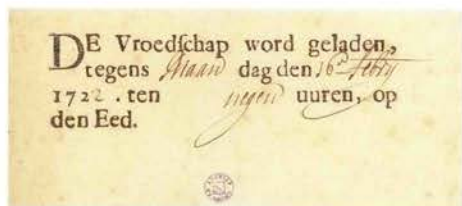
Rimpelloze jaren

Men kan niet zeggen dat Jacob Martens lid was van de vroedschap tijdens een bewogen periode in de Utrechtse geschiedenis, zoals zijn vader die had meegemaakt. Integendeel, met uitzondering van de drukte rond de onderhandelingen over de Vrede van Utrecht in 1712-1713 en de commotie rond de windhandel in aandelen van de Provinciale Utrechtsche Geotroyeerde Compagnie in 1720-1721, beleefde de Domstad rimpelloze jaren. Stad en land herstelden zich langzaam van de financiële chaos die de Franse bezetting en de naweeën daarvan hadden veroorzaakt en ook economisch ging het bergopwaarts. Jacob Martens wist gedurende deze periode het door zijn vader opgebouwde krediet en zijn eigen gestaag stijgende anciënniteit om te zetten in tal van invloedrijke en soms lucratieve ambten. Zo werd hij al in 1710 extra-ordinaris afgevaardigde naar de Staten. In 1719 werd hij lid van de belangrijke Staten Financiekamer, een functie die zijn vader ook al had uitgeoefend. In 1712 kwam, eveneens relatief erg snel, de benoeming tot schepen af, in 1716 die tot commissaris tot de posterijen en in 1717 werd hij boekhouder van de Aalmoezenierskamer.

Daarnaast verwierf hij een meer dan gemiddeld aantal lidmaatschappen van vroedschapscommissies. In 1725-1726 zag de indrukwekkende lijst er als volgt uit: Academische Zaken, Hortus, Bibliotheek, Scholarchen, Notarissen en makelaars, Fortificaties, Gilden, Vleeshuis, Schouw van de rivieren in de Stadsvrijheid, Schouw in Abstede, Leidse Vaart, Plantagie, Monsterring, Collecten voor de Aalmoezenierskamer en de Ambachtskamer, Draperie (lakennering), Wijnkopers, Jaarmarkt en de Commanderie van Ingen en was hij Hoogheemraad van Hoog-, Laag- en Westraven.⁷⁰

Het hoogtepunt van zijn carrière was de benoeming tot burgemeester in 1727, waarbij hij volgens het gebruik het eerste jaar als tweede en in 1728 als eerste burgemeester optrad. Zijn ambtstermijn zou hij niet afmaken: op 31 maart 1729 stierf hij in het harnas.

Een burgemeester was qualitate qua lid van het college van Gedeputeerde Staten van het gewest. Dit dagelijks bestuur bestond uit twaalf personen, vier uit elk lid. In het derde lid hadden naast de beide Utrechtse burgemeesters de oud-burgemeester van Amersfoort en beurtelings een van de

burgemeesters van de drie andere 'kleine steden' zitting. De gedeputeerden hadden de bevoegdheid bij toerbeurt bepaalde, in vijf klassen ingedeelde 'kleine' ambten te vergeven, zoals kapitein-luitenants en luitenants (1), cornets en vaandels (2), rentmeester van het convent Marienborch te Soest (3), kameraar van het zandpad naar Breukelen (4) en schippersknecht op het Statenjacht (5).⁷¹ Hoe geaccepteerd deze 'vriendjespolitiek' was blijkt uit de uitzondering op de regel dat een gedeputeerde zich verwijdt wanneer hij persoonlijke of familiale belangen bij een bepaalde kwestie heeft. Bij de begeving van ambten mocht hij blijven zitten!⁷² Was het toeval dat David Johan Martens (1668-1737) in 1728 op voordracht van de vroedschap door de Staten tot raadsheer in het Hof Provinciaal werd benoemd, het jaar waarin zijn broer Jacob burgemeester en gedeputeerde was? Zijn oudste broer Carel Martens, kanunnik van St Jan, stond in 1716 als tweede op de voordracht van de vroedschap voor de functie van geëligeerde en in 1724 als eerste. Beide keren werd hij overigens niet benoemd.⁷³

Jacob Carel Martens: in onrustig vaarwater

De naam Martens verzekerde de telgen op steeds jongere leeftijd van een plaats in de vroedschap: grootvader Jacob was 43 jaar bij zijn benoeming, vader Jacob 38 en kleinzoon Jacob Carel Martens (1711-1758) 22. Zoals gebruikelijk werd hij na zijn aantreden in

1733 als nieuwkomer kapitein van de schutterij – in dit geval in de wijk Bloedkuil – maar minder gebruikelijk was dat hij meteen werd benoemd tot schepen.

Het systeem van coöptatie via correspondentschappen en classes was toen nog steeds in zwang. Zo was Jacob Carel in november 1742 een van de twaalf leden van de vroedschap die onder leiding van burgemeester Quint een correspondentie hadden gesloten. Nog voor de naderende dood van Quint stelden de heren op 31 december van datzelfde jaar ten huize van Jacob Carel een nieuw reglement vast, waarin de geheime afspraken van 5 november 1742 waren ver-

Jacob Carel Martens (1711-1758). Schilderij door Jan Maurits Quinkhard, ca 1747

werkt. Deze actie paste in een voor zo'n correspondentiereglement karakteristiek artikel waarbij werd bepaald dat bij overlijden van een van hen in principe de zoon of anders een schoonzoon of een schriftelijk aangewezen opvolger, mits gekwalificeerd, zonder 'ergerlijk leven' en 20 jaar of ouder, zou worden verkozen.⁷⁴

Hoe de procedures bij de keuze van een nieuw vroedschapslid in Utrecht precies verliepen, weten we uit de nagelaten notities van Dirk Woertman, die in 1744 werd benoemd. Bij Jacob Carel zal het niet veel anders zijn gegaan.

Enkele dagen na de dood van een vroedschapslid dient Woertman zijn kandidatuur voor de opvolging in bij zijn oom Willem Verweij, eveneens lid van de vroedschap. Die belooft de zaak in de correspondentie van de twaalf oudste heren van de classis van burgemeester Breijer aan de orde te stellen. Volgens het reglement is hij aan beurt om een voordracht te doen. Cornelis van Cleef heeft echter ook belangstelling voor de nominatie, waarschijnlijk ten behoeve van zijn aanstaande schoonzoon, maar Verweij weigert hem voor te laten gaan. Hierover ontstaat in de correspondentie een openlijke ruzie, waarin Verweij aan het langste eind trekt. Voordat de correspondentie Woertman wil ontvangen, moet hij zich ten huize van elk van de leden van de classis presenteren. Als iemand niet thuis is, geeft hij zijn kaartje af en probeert het later nog eens. Nadat hij het reglement van de classis heeft getekend, wordt hij tot de vergadering van de correspondentie toegelaten en gelukgewenst, 'het gunt met een pokaal werd herhaalt'. Daarna gaat ook de classis akkoord. Een commissie van twee leden van de classis gaat daarna naar de burgemeester van de andere classis en verzoekt hem om 'concurrentie' (instemming). Vervolgens gaat Woertman akkoord met een reglement waarbij

de vier jongste leden van de classis beloven geen commissie te zullen aannemen voordat de zestien anderen voorzien zijn. Daarna maakt hij zijn opwachting bij de heren van de andere classis, waarna ook die classis formeel instemt met de voordracht. Op de dag waarop de vroedschap

Wapenkaart van de leden van de vroedschap van Utrecht, 1745-1762. Gravure m.a.v. C. Kribber

haar besluit neemt over de benoeming, moet Woertman zich beschikbaar houden. Hij wordt door de bode afgehaald, waarna de stadssecretaris hem meedeelt dat hij benoemd is. Vervolgens vraagt die hem of hij geestelijke goederen bezit, of hij in dienst is van een ander, of hij zijn amtsgeld (entreegeld) heeft betaald en of hij het vroedschapsreglement heeft gelezen. De eerste twee vragen hoort hij met 'nee' en de twee laatste met 'ja' te beantwoorden. Nadat Woertman dat heeft gedaan, brengt de secretaris hiervan verslag uit aan de vroedschap. Nadat hij zijn degen heeft achtergelaten, wordt Woertman tot de raadszaal toegelaten en legt hij de eed van trouw en die op de 'corruptelen' af. Alle heren staan op en feliciteren hem. Na afloop gaat hij hen allen thuis bedanken. Enkele dagen later verschijnt hij in de correspondentie. Bij wijze van welkom drinkt hij naar gewoonte een bokaal met ruim anderhalf pint (2/3 liter) wijn in één keer leeg. Als eerste taak krijgt Woertman het optekenen van de boeten van leden die verzuimen of te laat komen. Zijn introductie eindigt met een maaltijd voor het gezelschap bij hem thuis. Ook daar wordt op zijn benoeming gedronken.

In 1745 werd Jacob Carel door de Utrechtse Staten – waarvan hij al sinds 1734 als (extra-) ordinaris afgevaardigde van de stad deel uitmaakte – tot gecommiteerde ter Staten-Generaal benoemd. In die hoedanigheid hield hij zich niet alleen bezig met de landspolitiek, maar ook met de Europese politiek. De Republiek gold nog steeds als een belangrijke mogendheid en was partij in de sinds 1740 woedende Oostenrijkse Successieoorlog. De Utrechtse gecommiteerde voerde een levendige correspondentie met zijn gewestelijke 'Edele Mogende' en stedelijke 'Edele Groot Achtbare' principalen en zo kwam de grote politiek ook in de Staten en de vroedschappen ter tafel: was men bijvoorbeeld akkoord met het voornemen van de Staten-Generaal om 12000 man Beierse troepen in dienst te nemen?

Op 3 mei vertrok Jacob Carel per koets naar Den Haag. Een dag later overhandigde hij zijn geloofsbriefjes aan de weekvoorzitter van de Staten-Generaal. De volgende dag ging hij naar het Binnenhof en antichambreerde daar in de Trêves-zaal. Nadat een van de gecommiteerden hem had gevraagd of hij betrekkingen had bekleed die met zijn nieuwe commissie onverenigbaar waren en verslag had gedaan van zijn ontkennende antwoord, mocht hij 'sessie' nemen. Op 14 en 15 mei ontving hij de felicitaties van zijn collega's, een van de rituelen in dit op consensus, plooiën en schikken gerichte staatsbestel van de Republiek. Een tijdlang was hij ook in Den Haag woonachtig en wel aan het Spui. Hier werden twee van zijn kinderen geboren. In 1748 keerde het gezin terug naar Utrecht.⁷⁵

Soms werden gecommiteerden op een 'zending' gestuurd. In juni 1746 ging Jacob Carel met drie collega's zes weken op reis naar het generaliteitsland Staats-Vlaanderen voor het opnemen van de jaarrekening en de benoeming van nieuwe stadsbesturen. Omdat 's lands binnenjacht niet beschikbaar was, reisde het gezelschap per koets vanuit Den Haag naar Delft en stapte daar aan boord van een jacht. Daarna wisselde men enkele

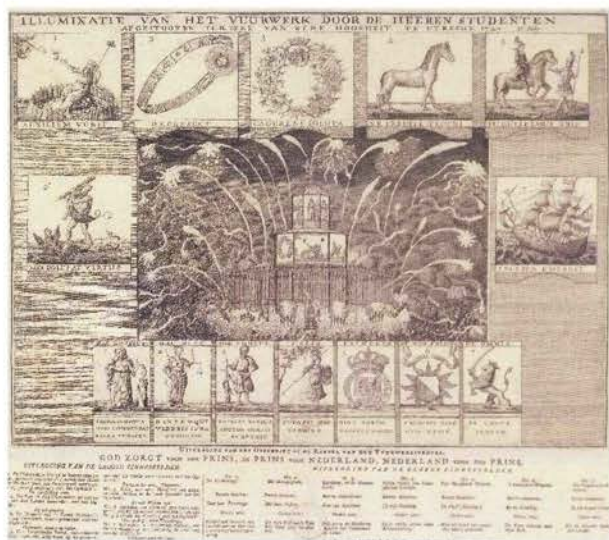
malen van vervoermiddel. De zware inspanningen werden echter goed beloond. Naast de verteringen konden de heren per persoon f 10 vacatiegeld per dag declareren. De bode kreeg f 1,25.⁷⁶

De politieke loopbaan van Jacob Carel zou minder vlekkeloos verlopen dan die van zijn vader. De veranderingen in het politieke bestel die daarvan de oorzaak waren, lagen in 1733 nog in het verre verschiep. Dat er bijvoorbeeld een einde zou komen aan het Tweede Stadhouderloze Tijdperk voorzag niemand. De gewesten Friesland, Groningen en Gelderland hadden een stadhouder in de persoon van prins Willem Karel Hendrik Friso, die resideerde in de verre hofstad Leeuwarden. In de overige gewesten bleven de regenten van hun 'ware vrijheid' genieten. In 1740 brak de Oostenrijkse Successieoorlog uit, waaraan de Republiek deelnam aan de zijde van onder meer Engeland. Pas in april 1747 drong de oorlog zich in alle hevigheid op na de inval van Franse troepen in Staats-Vlaanderen en Staats-Brabant. De paniek van 1672 herhaalde zich. Onderhuidse spanningen kwamen tot uitbarsting. De zware belastingdruk leidde in verschillende steden tot volksoproeren, waarvan belastingpachters en regenten het slachtoffer werden. In Utrecht vonden de rellen in 1747 slechts een bescheiden navolging.

Onder deze omstandigheden werd de roep om Oranje steeds krachtiger. Tussen 28 april en 10 mei 1747 werd prins Willem Karel Hendrik Friso achtereenvolgens ook in Zeeland, Holland, Utrecht en Overijssel als Willem IV tot stadhouder uitgeroepen. De Utrechtse regenten durfden zich niet tegen het tij te keren. De vroedschap gaf op 1 mei haar ja-woord. Ondanks de familietraditie stond ook Jacob Carel niet ondubbelzinnig achter de benoeming van de nieuwe stadhouder.

Op 27 juli 1747 werd Willem IV in de stad Utrecht onthaald. Het programma was nauwkeurig vastgelegd en tevoren door de Utrechtse geëmmiteerden ter Staten-Generaal

Jacob Carel Martens en Isaäk Ferdinand Godin met het stadhouderlijk hof besproken. Hoogtepunt van de plechtigheden was de aanbieding van de stadssleutels (de sleutels van de vier stadspoorten en een sleutel van de kist waarin de sleutels van de kleinere poorten werden bewaard). De volgende jaren zou blijken uit welk hout de verschillende regenten

Vuurwerk afgestoken door de studenten van de Utrechtse Universiteit bij de feestelijke intocht van stadhouder Willem IV in Utrecht op 27 juli 1747. Gravure m.a.v. H. en J. Besse-ling

waren gesneden en in hoeverre zij bereid waren ten bate van hun eigen carrière de bakens te verzetten. Jacob Carel was een van degenen die zich niet zonder slag of stoot gewonnen gaven.

Verlaten

Met die stadhouder kwam het gehate Regeringsreglement uit 1674 terug, waarvan men zich in 1702 had bevrijd. Het was een hard gelag zich na 45 jaar weer te moeten voegen naar de luimen van een nieuwe Haagse heer. Zo maakte Willem IV de Utrechtse regenten bij de ingediende nominaties voor de twee burgemeesters en de twaalf schepenen – elk van beide classes leverde de helft van de kandidaten – op 10 oktober 1747 duidelijk dat hij de classes en het daarvoor geldende reglement niet erkende.⁷⁷ Het spel was uit.

Op 23 oktober 1747 deed C.B. Albinus, kersvers door de stadhouder benoemd, in de vroedschap het voorstel om het stadhouderschap zowel in de mannelijke als in de vrouwelijke linie erfelijk te verklaren.⁷⁸ Ook in de andere gewesten werd hiervoor geijverd. Willem IV had toen alleen nog maar een dochter, de vierjarige prinses Carolina; de latere stadhouder Willem V zou pas in maart 1748 het levenslicht zien. Over de inhoud van dit voorstel en de procedures voor de besluitvorming hierover ontstonden felle debatten, waarna het voorstel op 6 januari 1748 in meerderheid werd aangenomen. Tot die meerderheid behoorde niet Jacob Carel Martens. Vier dagen later besloten de Utrechtse Staten dienovereenkomstig.⁷⁹

Nog meer in de contramine en geheel in de geest van zijn grootvader Jacob Martens tijdens de junidagen van 1672 toonde Jacob Carel zich bij een volgende testcase voor de onafhankelijkheid van de vroedschap. Op 31 januari 1749 werd daar een stadhouderlijke brief voorgelezen met het benoemingsbesluit van Diederik van Lokhorst tot hoofdschout (vanouds de vertegenwoordiger van de soeverein en voorzitter van het gerecht). Tevens deelde de stadhouder terloops mee dat hij zich voor de bevoegdheden van de schout baseerde op een al lang vergeten reglement van keizer Karel V uit 1550. Krachtens dit reglement trad de schout op als voorzitter van de vroedschap en nam hij deel aan de beraadslagingen. Dit werd onmiddellijk van kracht. In de notulen valt te lezen dat Van Lokhorst werd gefeliciteerd, plaatsnam in de stadhouderlijke zetel en de vergadering voorzat.⁸⁰ Jacob Carel liet de vroedschap schriftelijk weten dat het hem bevreemd had in de notulen te moeten lezen dat het de vroedschap behaagd had de hoofddofficier onmiddellijk in de vergadering toe te laten zonder de brief tevoren voor advies aan een commissie voor te leggen. Dat had volgens hem moeten gebeuren en hij liet weten zich het recht voor te behouden hierop met 'nadere aentekeningen of andere remonstrantien' terug te komen. De brief, die werd ondersteund door zijn medelid E. van Harscamp⁸¹, werd in de vergadering van 10 februari voorgelezen en kennelijk voor kennisgeving aangenomen.⁸² Bij missive van 1 mei 1749 protesteerde Martens

toen samen met acht mede-vroedschapsleden bij de stadhouder tegen deze opwaardering van de positie van de schout. Oud-burgemeester Isaäk Ubigh – een oom van Jacob Carel – zette uiteindelijk niet zijn handtekening onder deze brief, uit vrees voor ‘nadelige gevolgen ten opzichte van het avancement [de bevordering] van zijn behuwd-zoon’.⁸³

De kritische opstelling van Jacob Carel jegens de stadhouder was in Den Haag niet onopgemerkt gebleven. Ook zijn vriendschappelijke omgang met de uitgesproken anti-oranjegezinde Jacob Hendrik graaf van Rechteren van Westerveld, lid van het College van Geëligeerden, zal irritatie hebben gewekt.⁸⁴ In mei 1748 had Jacob Carel al de eerste gevolgen ondervonden: zijn aanstelling (sinds 1745) als Utrechts gecommiteerde ter Staten-Generaal was niet verlengd. Formeel hadden de Staten het benoemingsrecht, maar eerder al had de stadhouder laten weten dat hij het op prijs stelde dat men met hem voorafgaande aan dit soort benoemingen ‘communicatief ging’. Oftewel: om te voorkomen dat hij een benoeming voor ‘niet-aangenaam’ zou verklaren – dat wil zeggen deze zou annuleren – moest men eerst informeren of een benoemingsvoorstel op de stadhouderlijke instemming kon rekenen.

Zo kreeg Jacob Carel de eerste tik op de vingers. Het politieke doodvonnis volgde bij de jaarlijkse benoeming van de vroedschap op 12 oktober 1749: de stadhouder had vier oud-gedienden, onder wie Jacob Carel ‘verlaten’.⁸⁵ Ooit had een stadhouder diens grootvader uit de vroedschap ontslagen, maar dat was toen een collectieve maatregel

die met name tegen zijn politieke tegenstanders was gericht. Dit was stadhouderlijk maatwerk, dat de familie zwaar zal hebben aangeslagen. Het ontslag van Jacob Carel was in Utrecht het gesprek van de dag.⁸⁶

In de daaropvolgende vergadering van de vroedschap op 20 oktober hield Wttewaal van Stoetwegen een felle anti-stadhouderlijke toespraak, waarin hij het ontslag van de vier aanvocht. ‘Onder die heeren dan, worden gevonden heeren, die tot de regeringe alleenigh waren opgeleyd, heeren van een beproefde deugd en probiteyt, voorstanders van haar vaderland, en

De Statenkamer aan het Janskerkhof in Utrecht. Anonieme tekening, 1736

bijgevolge ook voorstanders van den huysen van Orangien en Nassauw, [...] welkers voorouderen de stoelen der eeren met veel lof en luyster bekleed hebben' en – met een sneer naar de nieuwkomers – 'die op geen strooywis (soo als men zeyd) waren komen aandrijven' (uit het niets waren opgedoken).⁸⁷ De kern van zijn betoog betrof echter een andere steen des aanstoots, die hem ook persoonlijk trof. De stadhouder had misbruik gemaakt van de 'grootte gulheid en hartelijkheid' waarmee de vroedschap hem alle commissies had overgegeven waarvan de begeving krachtens het reglement van 1674 alleen aan haar 'de vrije en libere dispositie toequam', nadat hij erop had aangedrongen dat 'de heeren van de vroedschap wat communicativer met zijn Hoogheydgongen'.⁸⁸ Het was een minderheid van de vroedschap geweest die deze geste aan Oranje had doorgedrukt. Het gevolg was een voor de zittende regenten schokkende inbreuk op het anciënniteitsbeginsel. Met voorbijgaan van oudere leden die in andere tijden voor deze functies in aanmerking zouden zijn gekomen, werden de vier nieuwe leden begiftigd met belangrijke commissies, zoals twee postmeesterschappen. Wttewaal van Stoetwegen ontkende dat hij een tegenstander was van het erfelijk stadhouderschap, behalve dan in de vrouwelijke lijn. Hij wenste namelijk niet het risico te lopen dat 'vreemde heeren' ooit de stadhouderlijke functie zouden bekleden.

Hersteld

Na de dood van Willem IV in 1751 nam zijn weduwe Anna van Hannover als regentes de zaken waar voor de driejarige Willem V. Na vier jaar 'stilzitten' had Jacob Carel naar haar oordeel blijkbaar voldoende voor zijn politieke zonden geboet, hoewel hij zich in februari 1751 in kleine kring nog 'seer tegens den prins en de jegenswoordige regeringsform' had uitgesproken.⁸⁹ Op 30 juli 1753 legde hij de eed af, nadat prinses Anna hem opnieuw tot lid van de vroedschap had benoemd in een tussentijdse vacature en 'zulks met den rang die deselve soude gehad hebben, ingevalle hij uijt de regeeringe niet was uijtgevallen geweest'.⁹⁰ Hij stond daardoor op nummer tien in de rangorde. Als een vingerwijzing voor dit herstel kan de benoeming in april 1752 door de Staten van zijn jongere broer Paul Engelbert Martens (1713-1780) tot provinciaal ontvanger van het ene deel van de generale middelen worden beschouwd, waarbij nota bene de aanstelling van de zittende ontvanger niet werd verlengd. Pikant was dat de opvattingen van Paul Engelbert werden genoemd als oorzaak van de val van Jacob Carel in 1751.⁹¹ Ook was Martens' geestverwant Harscamp op 12 oktober 1752 in ere hersteld.

Na vier jaar smaakte hij het genoeg tot burgemeester te worden benoemd. Zijn vader had dat hoogste ambt ook uitgeoefend, maar die had daarvoor geen stadhouderlijke handtekening nodig gehad. Stierf zijn vader tijdens het tweede jaar van zijn burgemeesterschap, zelf zou Jacob Carel hieraan helemaal niet meer beginnen. Zijn naam prijkte samen met die van Isaäk Ferdinand Godin nog op de door de vroedschap verzonden lijst van nominaties, maar op 23 september 1758 overleed hij, nog maar 47 jaar oud.

De zeven wezen

Toen Jacob Carel Martens overleed, was zijn vrouw al een jaar dood. Hun zeven kinderen waren allemaal nog minderjarig. De oudste zoon, eveneens Jacob Carel geheten, was 20 en daarmee nog te jong om tot de ambten toe te treden. Het probleem dat een zoon nog niet de leeftijd had om korte tijd na de dood van zijn vader zelf in de vroedschap te kunnen komen zoals we dat in de vorige generaties gezien hebben, trad hier in nog sterkere mate op. Voor een vroedschapsdynastie was zoiets een riskant moment. Bij de familie Van Mansvelt, een ander patricisch geslacht in Utrecht, leidde het sterven van beide echtelieden, enkele jaren later, uiteindelijk tot het definitief verdwijnen uit het stadsbestuur. De verarming door een slecht beheer van het vermogen was daar mede debet aan.⁹²

Bij de Martensen gebeurde dat niet. Oom Paul Engelbert Martens, inmiddels raadsheer in het Hof van Utrecht, zorgde gewetensvol voor het vermogen.⁹³ Daarmee was de continuïteit gewaarborgd. De jongens volgden de studie die hun voorgelicht steeds op het pad der ambten had gebracht: rechten.⁹⁴ De oudste voltooide de studie een jaar na de dood van zijn vader en werd het jaar daarop als advocaat bij het Hof van Utrecht ingeschreven.⁹⁵ Gualtherus Johannes Martens, het op een na jongste kind, behaalde de meestertitel in 1772 en de jongste twee jaar later.⁹⁶ Deze David Johan zou uiteindelijk de politieke fakkel van zijn vader verder dragen. Jacob Carel vervulde wel langdurig een aantal bestuursfuncties zoals regent van het weeshuis, maar ging niet de politiek in; Gualtherus Johannes was maatschappelijk helemaal niet actief.

David Johan Martens herstelde de aanwezigheid van de familie in de vroedschap in 1781. Vijf jaar daarvoor had hij de eerste stap op de ladder der ambten gezet, toen hij regent werd van het weeshuis, naast zijn oudste broer. Twee jaar na zijn intrede in de

David Johan Martens (1751-1811) en zijn vrouw Johanna Antonia Strick van Linschoten (1769-1837). Pasteltekeningen (miniaturen) door J. Anspach, 1793

vroedschap kreeg David Johan gezelschap van zijn neef Jacob Anthony, de oudste zoon van oom Paul Engelbert. Beide neven ontwikkelden zich tot redelijk belangrijke raadsleden. Zo brachten ze het beiden al na enkele jaren tot schepen. De twee neven waren ook politieke geestverwanten. Ze stonden afwijzend tegenover de opkomende patriottenbeweging uit die dagen. Deze beweging streefde ingrijpende hervormingen in het staatsbestel na. Dat werd beheerst door een groep regenten die voor hun benoemingen afhankelijk waren van de stadhouder en diens zetbaas Willem Nicolaas Pesters.⁹⁷ Deze beheerste de Utrechtse vroedschap via een afspraak met de meerderheid, een contract van correspondentie. Wie in Utrecht iets wilde bereiken, diende een goede verhouding met Pesters te hebben en trouw te zijn aan stadhouder Willem V.

Het volk ten sterkste opgezet

Het uitzonderlijk corrupte bewind van Pesters veroorzaakte grote onvrede, waardoor juist Utrecht zich in de jaren '80 ontwikkelde tot het centrum van het verzet tegen het stadhouderlijk bewind. Willem V kreeg de schuld van de catastrofaal verlopende oorlog tegen Engeland die in 1780 was uitgebroken. Zijn tegenstanders, die zich patriotten noemden, pleitten ervoor het grotendeels uit buitenlanders bestaande huurlingenleger af te schaffen en de in verval geraakte stedelijke schutterijen weer een echte verdedigingsfunctie te geven. De Utrechtse vroedschap gaf in het voorjaar van 1783 morrend toe aan de druk vanuit de burgerij om de schutterij te activeren, maar hield daar wel greep op door vroedschapsleden als kapitein van de schuttersvendels te handhaven. Zo was Jacob Anthony Martens kapitein van het vendel 'de Bloedkuyl' en zijn neef van 'Turkye'. De Utrechtse patriotten gingen daarom over tot de instelling van een eigen exercitiegenootschap, het vrijcorps Pro Patria et Libertate.

Al spoedig kwam het tot eisen om het stedelijk bestel te hervormen, waarbij de uit Ceylon afkomstige rechtenstudent Pieter Philip Jurriaan Quint Ondaatje een steeds prominentere rol ging spelen. De vroedschapsleden waren niet ongevoelig voor de politieke druk. Begin 1784 gingen ze ertoe over nieuwe leden zelf aan te stellen. Op een vrijgekomen plaats benoemden zij Paul Engelbert Voet van Winssen, heer van Sevenhoven. Deze achterneef van David Johan en Jacob Anthony Martens was aanvankelijk een favoriet van de patriotten, maar geschrokken van de steeds radicalere eisen wendde hij zich al spoedig tot het oranjegezinde kamp.⁹⁸

Met de benoeming van Voet van Winssen was de stadhouder gebruuskeerd. Besluiteloos als hij was, reageerde hij niet en zette Pesters daardoor op een zijspoor. In het vacuüm dat nu ontstond, kwamen verschillende concrete voorstellen tot bestuurlijke hervorming, waaronder een stuk, ingediend en ook mede-opgesteld door Ondaatje.⁹⁹ Daarin werden verkiezingen voor de vroedschap en permanente controle door burgergecommitteerden voorgesteld. Dit democratisch concept-reglement zou de komende jaren inzet worden van de politieke stijfheid.

In maart 1785 kwam het tot een harde confrontatie. Op een opengevallen plaats benoemde de vroedschap Jonathan Sichterman, een verklaard tegenstander van het concept-reglement. De patriotten protesteerden en terwijl een woedende menigte rond het stadhuis stond, sprak Ondaatje de leden van de vroedschap toe. Hij eiste dat ze de benoeming ongedaan zouden maken en dreigde met het volk buiten. De geïntimideerde regenten gaven toe, waarop Ondaatje zijn aanhangers wegzond. Het door de knieën gaan van de vroedschap was voor negentien raadsleden, onder wie Jacob Anthony en David Johan Martens, aanleiding om hun zetel op te geven. Laatstgenoemde schreef aan zijn collega's: 'Edele Groot Achtbaare Heeren, Met weerzin word ik genoodsaakt te komen tot een demarche, die mij ten hoogste onaangenaam is, de droevige tijdsomstandigheden, waarin wij thans in deze stad verkeerden, hebben mij doen besluiten mijne raadsplaatse en verdere commissien in den schoot van UEGr Achtb neder te leggen'.¹⁰⁰

Het aftreden van de vroedschapsleden leidde tot een petitie uit orangistische kring waarin alle ellende werd geweten aan het hervormingsstreven zoals dat verwoord was in het democratische concept-reglement en waarin de Staten werd gevraagd maatregelen te nemen tegen de patriotse 'woelingen'. Tot de ondertekenaren behoorden de zusters van David Johan en zijn neven Paul Engelbert en Carel Constantijn, de broers van Jacob Anthony.¹⁰¹ De namen van de twee broers van David Johan staan niet onder het verzoekschrift. Jacob Carel tekende eind maart wel een manifest, waarin opgeroepen werd tot verzoening en matiging. Onder de ondertekenaars bevonden zich ook patriotten. Het wijst in de richting van een wat andere benadering door de oudste broer. Politieke meningsverschillen tussen leden van dezelfde familie waren bepaald niet ongebruikelijk. Tussen twee broers Van der Muelen, de een patriot, de ander orangist, kwam het zelfs tot een openlijke breuk.¹⁰² Zo scherp lagen de tegenstellingen tussen de broers Martens niet.¹⁰³

De crisis van maart 1785 werd uiteindelijk opgelost, doordat Sichterman er zelf geen zin meer in had. De afgetreden regenten namen hun plaats weer in, ook de neven Martens. De patriotten raakten in de verdediging, maar tegen het eind van het jaar voerden zij de druk weer op om het democratische concept-reglement ingevoerd te krijgen als basis voor het stedelijk bestuur. Ondaatje paste de tactiek van de stadhuisbelegering op 19 december opnieuw toe. David Johan Martens merkt in de notities die hij over de gebeurtenissen gemaakt heeft op, dat het volk, dat 'raasde en vloekte en schold op de Regering', werd opgezet 'door eenige heethoofden en vreemdelingen', met wie hij onder andere Ondaatje bedoelde. Het consumptiepatroon verhoogde de stemming: 'er werd een groot quantiteyt genever en andere dranken versonken'.¹⁰⁴ Verschillende vroedschapsleden hadden het niet gewaagd naar de speciaal belegde avondvergadering te komen, onder wie Martens, die zich afgemeld had 'hebbende op den 11den Maart laatstleden reeds geleerd, wat 't is des avonds, wanneer zo meenigte volk vergadert is bij 't stadhuis, in den Raad komen, wanneer alsdan bij den donker dwingen, dreigen en schelden, zoo niet erger kan plaats hebben'.¹⁰⁵

Het werd inderdaad erger: burgemeester Arnoud Loten werd 'van alle kanten bij desselfs mantel [...] getrokken, zoo dat deselve zeer gescheurt was, en zoude bijna van alle trappen gevallen zijn, indien Sed. zoon en knecht hem niet bij de hand genomen en in huys getrokken hadden'.¹⁰⁶ De volgende dag zegde de vroedschap toe het concept-reglement over drie maanden in te voeren. Ook bij deze vergadering was Martens niet aanwezig. Hij verbaasde zich over het succes van Ondaatje: 'Het is bijna onmogelijk te begrijpen, dat een vreemdeling, een Oostindische, zo veel vermogen op zo meenigte burgers en vreemdelingen heeft'.¹⁰⁷ In dit opmerkelijke talent van de Ceylonese rechtenstudent ligt inderdaad de sleutel voor het succes van de Utrechtse patriottenbeweging.¹⁰⁸

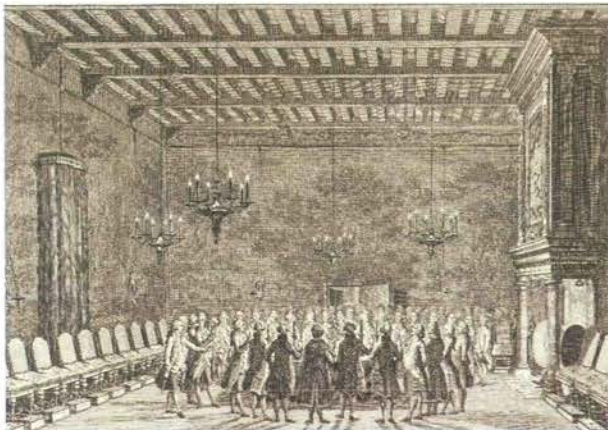
De Staten van Utrecht verklaarden het vroedschapsbesluit onwettig, omdat het onder dwang genomen was. De Utrechtse vroedschap beaamde dat. Met verschillende verzoekschriften drongen de patriotten aan op uitvoering van het in december genomen besluit. Toen duidelijk werd dat er op de afgesproken datum, 20 maart 1786, geen sprake zou zijn van invoering van het democratische reglement, vond er weer een insluiting van het stadhuis plaats. De vroedschap stond na lang aarzelen toe dat de schutterij de eed op het reglement aflegde. Slechts een kleine minderheid, waaronder de neven Martens, bleef tegen. David Johan Martens verklaart in zijn notities dat hij slechts wilde medewerken aan aanpassingen in het reglement van 1674 mits de stadhouder en de Staten daarin meegingen. Hij achtte zich aan zijn eed gebonden.¹⁰⁹

In de loop van het voorjaar en de zomer spitsten de tegenstellingen zich steeds verder toe. Eind juli werd de toestand kritiek, toen de schutterij niet meer in de hand te houden was en op eigen initiatief het commando wijzigde. De 31ste zegde het vendel 'Turkye' het vertrouwen in zijn kapitein David Johan Martens op. Twee dagen later namen de schutters de macht in de stad over. Ze zetten de vroedschap af, op zeven patriotsgezinde leden na. Het moge duidelijk zijn dat de neven Martens tot de 'geremo-verde raden' behoorden. In een anoniem spotdicht op de afgezette bestuurders heette David Johan Martens 'een ongelukkig gek Aristocraatje' en zijn neef 'een Judas op een

Bacchus vaatje'.¹¹⁰ De plaatsen werden ingenomen door patriotten, die volgens het nu ingevoerde reglement gekozen werden. Bij deze verkiezingen vonden volgens Martens allerlei onregelmatigheden plaats.¹¹¹

De Staten van Utrecht erkenden de

Twaalf leden van de vroedschap verklaren in de raadszaal onder ede dat zij bereid zijn het democratisch regeringsreglement in te voeren, 20 maart 1786. Ets naar een tekening door J. Bulthuis

machtsovername niet, ze noemden de nieuwe vroedschap de 'Pretense Raad' en verplaatsten hun zetel naar Amersfoort. Deze vergadering bestond uit vertegenwoordigers van de oranjegezinde steden Rhenen en Amersfoort en die van de adel en de kapittels. In de Statenkamer op het Janskerkhof zetelde een alternatieve Statenvergadering, waarin afgevaardigden van Utrecht, Wijk bij Duurstede en Montfoort zitting hadden, samen met enkele patriotse edelen. De Staten in Amersfoort beschouwden de afgezette heren, die onderlinge bijeenkomsten hielden, als de wettige vroedschap van Utrecht en daarmee ook als lid van de eigen vergadering. Een deel van de afgezette regenten vertrok tenslotte uit de stad, anderen zoals de neven Martens, bleven. Zij die bleven, mochten maandenlang de stad niet verlaten.

Op 12 oktober, de traditionele dag van de jaarlijkse bestuursvernieuwing en beëdiging, vond in een speciaal gebouwde vrijheidstempel op de Neude de eedsaflegging plaats door de volgens de nieuwe regels gekozen burgemeesters, schepenen en raadsleden, ten overstaan van de bevolking. 'Het hoezee roepen op de Neude was aanhoudend; men kon het zeer distinct hier in huys op 't Janskerkhof hooren', schreef David Johan Martens, waaraan hij vilein toevoegde dat hij later van een burgerman had gehoord dat vooral vrijcorpsleden van buiten Utrecht hadden staan juichen.¹¹²

De provincie Utrecht was in tweeën gespleten. In het oosten lagen stadhouderlijke troepen, tegenover militairen die Holland had gestuurd ter versterking van de schuttreijen en vrijcorporisten die overal vandaan naar Utrecht waren gestroomd. Martens maakt daar regelmatig melding van. Zo bekeek hij begin december 1786 de batterijen

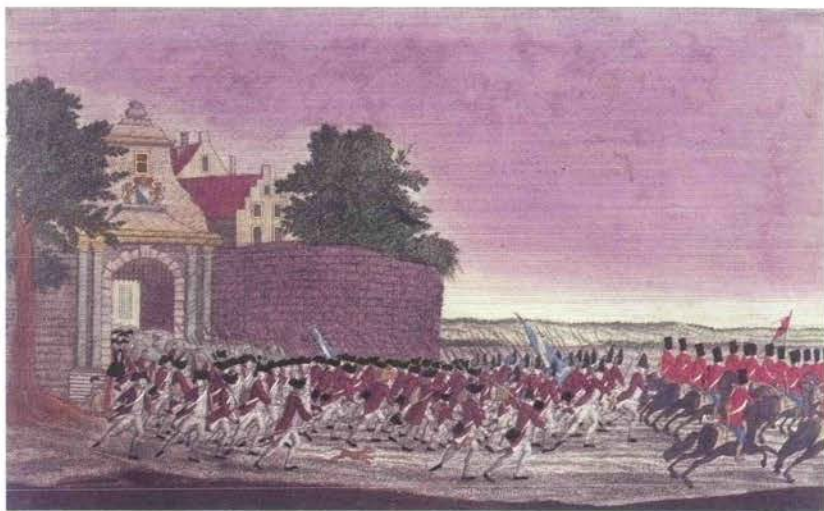
De eedsaflegging op het nieuwe regeringsreglement in de feesttempel op de Neude, 12 oktober 1786. Anoniem schilderij, eind achttiende eeuw

aan de Biltstraat, toen hij zich voor het eerst in bijna drie maanden weer buiten de stadspoorten waagde.¹¹³

De patstelling bleef de hele winter en het vroege voorjaar van 1787 voortduren. Begin mei overwon de stadhouder zijn aarzeling en gaf zijn troepen bevel de stad Utrecht in te sluiten. Tussen Jutphaas en Vreeswijk kwam het tot een schermutseling tussen de stadhouderlijke soldaten en een eenheid Utrechtse schutters en hulptroepen van elders, waarbij enkele doden en gewonden vielen. De Utrechtse patriotten vierden de overwinning groots, maar het zou het laatste succes blijken te zijn. De stadhouderlijke troepen behaalden een overwinning bij Soestdijk en namen Wijk bij Duurstede in. Als represaille voor de gevangenneming van Wijkse patriotten arresteerden hun Utrechtse geestverwanten de afgezette vroedschapsleden Jacob Anthony Martens en Paul Engelbert Voet van Winssen en zetten hen vast in de Latijnse school.

Een machtige en wonderlijke uitredding

Het was een actie van een wanhopig patriots bewind. De internationale situatie zag er steeds dreigender uit, nadat Wilhelmina van Pruisen, de echtgenote van Willem V, op weg naar Den Haag aan de Utrechts-Hollandse grens door vrijcorporisten was tegengehouden en teruggestuurd naar Nijmegen, waar het stadhouderlijk hof in zelfgekozen ballingschap verkeerde. De prinses vroeg aan haar broer Frederik Willem II van Pruisen om genoegdoening te eisen. Na enige maanden van diplomatiek touwtrekken overschreden Pruisische troepen op 13 september 1787 de grens. Ze ontmoetten weinig tegenstand. De Hollandse hulptroepen trokken zich terug uit de stad Utrecht en de patriotten sloegen massaal op de vlucht. De afgezette vroedschapsleden hernamen hun posities. Ze lieten een kerkdienst houden 'ten einde God te danken voor zijne mag-

De vlucht van de patriotten uit Utrecht in september 1787. Ets m.a.v. G.B. Probst

tige en wonderlijke uytredding'.¹¹⁴ Ook de neven Martens waren weer van de partij. Jacob Anthony en zijn medegevangene Voet van Winssen waren door broer Carel Constantijn in de nacht na de patriotse vlucht uit hun opsluiting bevrijd.

Ruim twee jaar na zijn terugkeer in de vroedschap, op 24 januari 1790, trad de inmiddels 38-jarige David Johan Martens in het huwelijk met de 20-jarige Johanna Henriëtta Antonia Strick van Linschoten. Daarmee verzwagerde hij zich met een van de voornaamste regentengeslachten in Utrecht. De Stricken waren puissant rijk, bezaten een (Franse) adellijke titel en konden de reeks voorvaderen op de kussens van de Utrechtse raad terugvoeren tot 1577, terwijl het debuut van de Martensen in 1670 viel. Martens' schoonvader Jan Baltasar Strick van Linschoten, heer van Rhijnauwen, was een invloedrijk man. Hij was deken van het kapittel van St Pieter en had zitting in diverse heemraadschappen en fundatiebesturen. In de Patriottentijd had hij zich politiek niet geprofileerd. Zijn broer Andries Jan was echter een vooraanstaand patriot, die zitting genomen had in de Pretense Raad.

Met nu ook een vermogende en invloedrijke schoonfamilie in de rug zette David Johan Martens zijn opmars in de vroedschap voort. Kort voor zijn bruiloft werd hij opnieuw schepen. In de eerste jaren na zijn huwelijk bekleedde Martens zo'n 20-tal functies binnen de vroedschap en een aantal posten daarbuiten, zoals zijn eerste ambt, dat van regent van het weeshuis. Hij toonde vooral belangstelling voor taken in de financieel-economische sector zoals de commissariaten tot de stadsmunt en tot de jaarmarkt. In oktober 1794 volgde zijn benoeming tot thesaurier, waarmee hij de eerstverantwoordelijke werd voor de stedelijke geldmiddelen. Dat was bepaald een uitdagende taak in die jaren. De anderhalf jaar eerder uitgebroken oorlog met het revolutionaire Frankrijk had ook voor de Utrechtse economie ingrijpende gevolgen. De inkwartiering van grote aantallen soldaten leidde tot forse uitgaven voor de stad. Als gevolg van de stijgende voedselprijzen moesten steeds meer mensen een beroep doen op de stedelijke armenkas.¹¹⁵

In de schaduw van de vrijheidsboom

In de maanden na Martens' thesauriersbenoeming werd de situatie steeds dreigender. Nadat de Franse legers onder generaal Charles Pichegru eerst het zuidelijk deel van het land hadden veroverd, vormden de grote rivieren nog even een verdedigingslinie. Toen die rivieren eind 1794 dichtvroren, kon de vijand ongehinderd oprukken. Utrecht capituleerde net als in 1672 zonder slag of stoot. Juichend plantten patriotten vrijheidsbomen en vierden dansend het uitbreken van de Bataafse revolutie. Hoewel Pichegru probeerde de zittende vroedschap in het zadel te houden, moest die op 25 januari het veld ruimen. Een Comité Revolutionair verklaarde de vroege vaders van hun posten vervallen en sommeerde hen het stadhuis te verlaten. Ze kregen zelfs huisarrest. Voor de neven Martens en hun 38 collega's dreigde nog erger kwaad. De radicalen onder de patriotten eisten strenge bestraffing van de oud-regenten omdat zij medeverantwoordelijk

geweest waren voor de vervolging van patriotten in 1787, het verzet tegen Frankrijk en het stadhouderlijk wanbeleid in het algemeen. De Franse autoriteiten waren daar faliekant tegen, omdat ze een half jaar na de val van Robespierre een afkeer van revolutionair radicalisme hadden en de Nederlandse elite wilden ontzien om haar rijkdom via heffingen ordelijk af te romen.¹¹⁶ Ze stimuleerden het nieuwbenoemde stadsbestuur, de Provisionele Municipaliteit, om het bij huisarrest te laten. Later werd dit zelfs verzacht tot een verbod om de stad te verlaten.

Ook de in april 1795 gekozen Raad der Gemeente, waarin onder andere Andries Jan Strick van Linschoten, oom van David Johans vrouw, zitting nam, stond steeds onder druk van de radicalen om hard op te treden tegen orangisten zoals de oud-vroedschapsleden. Vanaf de zomer van 1795 tot begin 1796 stonden de Utrechtse radicalen onder leiding van P.H.A.J. Strick van Linschoten, zoon van weer een andere broer van Martens' schoonvader.

Begin 1796 was het grootste gevaar voor de oud-regenten wel geweken. Het 'stadsarrest' bleef evenwel van kracht. Voor het verlaten van de stad was toestemming van de Raad der Gemeente nodig. Zo diende David Johan Martens in juli 1796 een verzoek in om in verband met de administratie van zijn landgoederen de stad uit te mogen. Hij kreeg die toestemming, nadat zijn schoonvader Jan Baltasar Strick van Linschoten en de graanhandelaar Hendrik Schuurman zich borg hadden gesteld.¹¹⁷ Laatstgenoemde was lid geweest van het voorlopige stadsbestuur uit 1795. Blijkbaar had Martens ook goede contacten in patriotse kring.

Patriciërs als de neven Martens waren dan wel hun directe politieke macht kwijt en waren zelfs in hun burgerlijke vrijheden beperkt, hun invloed hadden ze nog niet

geheel verloren. Zo hadden ze nog steeds zitting in de besturen van liefdadige instellingen en heemraadschappen, die vanouds essentieel voor het regentennetwerk waren geweest. In het bestuur van het weeshuis hadden maar liefst vier Martensen zitting: David Johan, zijn broer Jacob Carel, neef Jacob Anthony en diens broer Carel Constantijn. Dit overblijfsel van oude regentmacht was de radicalen een doorn in het oog. Ze drongen dan ook aan op zuivering van de fundatiebesturen. Voor het aanpakken van het weeshuisbestuur kwam er in de zomer van 1796 een prachtige kans. De regenten kwamen in moeilijkheden doordat ze de in opspraak geraakte binnenvader de hand boven het hoofd hielden. De man werd

De Oudegracht westzijde met links het Gereformeerd Burgerweeshuis. Tekening door J.H. Verheijen, 1817

ervan beschuldigd weesjongens mishandeld te hebben. In de Patriottentijd had hij pupillen als honden aan de ketting gelegd, omdat ze het uniform van het vrijcorps hadden gedragen. De Raad der Gemeente probeerde afzetting van de regenten te voorkomen, maar de druk vanuit de wijkvergaderingen werd steeds sterker. Een volksstemming besliste het lot: de Martensen en hun medebestuurders moesten hun zetels opgeven.¹¹⁸

Ze raakten nog meer bestuursfuncties kwijt, toen de radicalen in de politiek na een staatsgreep in januari 1798 aan de macht kwamen. De nieuwe machthebbers drongen erop aan dat 'nuttelooze en onwaardige ambtenaren' zouden worden ontslagen.¹¹⁹ Dit was het sein voor grootschalige zuiveringen in het ambtenarenapparaat, het openbaar bestuur en in de leiding van liefdadigheidsinstellingen en heemraadschappen. In de naaste familie van David Johan Martens hadden alleen zijn schoonvader en zijn broer Jan Carel nog enkele bestuursfuncties. Zij zaten in colleges die door de zuiveringen onberoerd waren. Geen van beiden had zich ook als overtuigd orangist geprofileerd. David Johan richtte zich voortaan op het beheer van zijn bezit en nam zijn advocatenpraktijk weer op. Neef Jacob Anthony deed hetzelfde. Politiek hielden zij zich rustig in afwachting van betere tijden.

Terug op het kussen

Die betere tijden kwamen er. Na een staatsgreep in september 1801 veranderde het nieuwe bewind de grondwet, waardoor hernieuwde participatie van orangistische regenten mogelijk werd. De verdreven stadhouder gaf zijn aanhangers uitdrukkelijk toestemming weer aan het openbaar bestuur deel te nemen. Tot de Utrechtse oud-regenten die hun rentree maakten, behoorde David Johan Martens: in februari 1803 werd hij benoemd in het Gemeente-Bestuur der stad Utrecht. Ook zijn achterneef Paul Engelbert Voet van Winssen trad toe tot dit bestuur. Neef Jacob Anthony was inmiddels overleden.

Bij de taakverdeling binnen het nieuwe gemeentebestuur kreeg David Johan Martens net als vóór de revolutie het beheer over de stedelijke geldmiddelen. De thesauriers-taak was nu nog moeilijker. De jarenlange verarming en de schattingen die door de Fransen waren opgelegd, hadden hun tol geëist. Bovendien was het beleid van de thesauriers vanaf 1795 niet altijd even zorgvuldig geweest. Martens vervulde de post slechts anderhalf jaar. In de herfst van 1804 was hij als lid van het Gemeente-Bestuur periodiek aftredend. Zijn herverkiezing door het kiescollege, een door de stemgerechtigden aangewezen groep burgers die tot taak had leden van het gemeentebestuur te (her)kiezen, leek een formaliteit, maar het liep onverwacht anders. De meerderheid stemde op de katholieke advocaat mr H. van der Burgh. Deze voormalige radicaal-patriotse stadsbestuurder kreeg de voorkeur boven de orangistische oud-regent. Het gemeentebestuur probeerde de keuze aan te vechten, maar moest bakzeil halen.¹²⁰

Martens vertrok en zijn achterneef Voet van Winssen volgde hem uit solidariteit. De stedelijke financiën vervielen onder zijn opvolger als thesaurier, de katholieke loterij-collecteur Jan Mulder, tot een complete chaos.¹²¹

David Johan Martens bleef opnieuw enkele jaren buiten de stedelijke politiek. Hij wijdde zijn financiële talenten aan het beheer van zijn eigen vermogen, dat hij vrijwel ongeschonden door de moeilijke tijden van zware belastingen en hoge prijzen heen sleepte.¹²² Begin 1808 keerde hij terug op de thesaurierspost. Dat was in het nieuwe gemeentelijk bestel onder Lodewijk Napoleon, de broer van de Franse keizer die anderhalf jaar eerder koning van Holland geworden was. Ook Utrecht, op dat moment hoofdstad van het land, kreeg een nieuw bestuur. De leiding over de stad werd opgedragen aan een door de koning benoemd college van burgemeester en wethouders, die een vroedschap met beperkte bevoegdheden tegenover zich vond. In deze vroedschap zaten enkele familieleden van David Johan Martens: zijn neef Carel Constantijn en zijn achterneef Voet van Winssen. Ook Carel Constantijn kreeg een financiële taak te vervullen: hij werd kassier van de inkwartiering. Gezien de oorlogsomstandigheden was het onderbrengen van soldaten bij burgers regelmatig een forse klus voor de stad. Sinds 1795 waren Utrechters met enige regelmaat gedwongen Franse militairen in huis te nemen. Ook in het huis aan het Janskerkhof hebben de Martensen Fransen moeten opnemen.¹²³

B&W hadden weinig speelruimte: ze waren gebonden aan koninklijke besluiten. De thesaurier was niet zoals voorheen een lid van het stedelijk bestuur, maar een hoge stedelijke ambtenaar. Martens kweet zich opnieuw gewetensvol van de taak die zwaarder was dan ooit. De stedelijke financiën waren onder Mulder tot een dusdanige puinhoop verworpen dat er een reprimande van het ministerie van Binnenlandse Zaken volgde. Martens had de tekorten binnen een jaar weggesaneerd zonder over te gaan tot pijnlijke ingrepen in armenzorg en openbare werken. Hij was erin geslaagd door een buitengewone lening van f 150.000 met een gunstig rentetarief de enorme rentelasten te verminderen.¹²⁴ Hij voerde zijn succesvolle beleid in nauwe samenwerking met burgemeester Philip Ram, een generatiegenoot die een kwart eeuw eerder samen met hem in de vroedschap had gezeten.

Aan het bewind van Ram kwam een eind door de bestuurlijke reorganisatie die in 1811 plaats vond na de inlijving door Frankrijk. De Franse regering had het niet zo op orangistische oud-regenten. Ram moest gaan. Carel Constantijn Martens en Paul Engelbert Voet van Winssen kwamen niet terug in de Raad der Municipaliteit, die de vroedschap verving.¹²⁵ David Johan Martens bleef thesaurier, maar niet voor lang: in augustus 1811 overleed hij op 60-jarige leeftijd. Aangezien hij pas laat getrouwd was, waren zijn beide zoons Jacob Constantijn en Jan Hendrik Martin bij de dood van hun vader nog minderjarig: respectievelijk bijna achttien en zestien jaar oud. In zekere zin herhaalde de situatie van ruim een halve eeuw eerder zich. Alleen bleef moeder nu in leven en was de vermogenssituatie door de instroom van het Strick van Linschoten-kapitaal en het goede beheer van David Johan een stuk gunstiger.¹²⁶ Bovendien, een breuk in de vroed-

schapstraditie leek toch niet zo veel uit te maken. Het Franse bestuursstelsel met een volstrekt onbetekenende Raad der Municipaliteit en een college van maire & adjunct-maires, dat orders van bovenaf maar had uit te voeren, bood weinig interessants voor leden van oude regentengeslachten.

In de zomer van 1811 leek het er niet op dat de inlijving bij Frankrijk van korte duur zou zijn. In oktober van dat jaar bezocht de keizer der Fransen zijn nieuwverworven bezit. Hij deed ook Utrecht aan en werd daar luid toegejuicht. Dik twee jaar later was het enthousiasme echter voorbij. Na Napoleons nederlaag bij Leipzig trokken de Franse troepen zich overal terug. Op 28 november 1813 werd Utrecht ontruimd. Het bestuur van de zeer pro-Franse maire P.W. Bosch van Drakestein werd vervangen door een Provisionele Regering, een bestuur waarin overigens geen Martens zitting had.¹²⁷ De inhuldiging van Willem I, de zoon van de verdreven stadhouder, eerst als soeverein vorst en vervolgens als koning der Nederlanden, markeerde het definitieve einde van de Franse tijd.

Adeldom

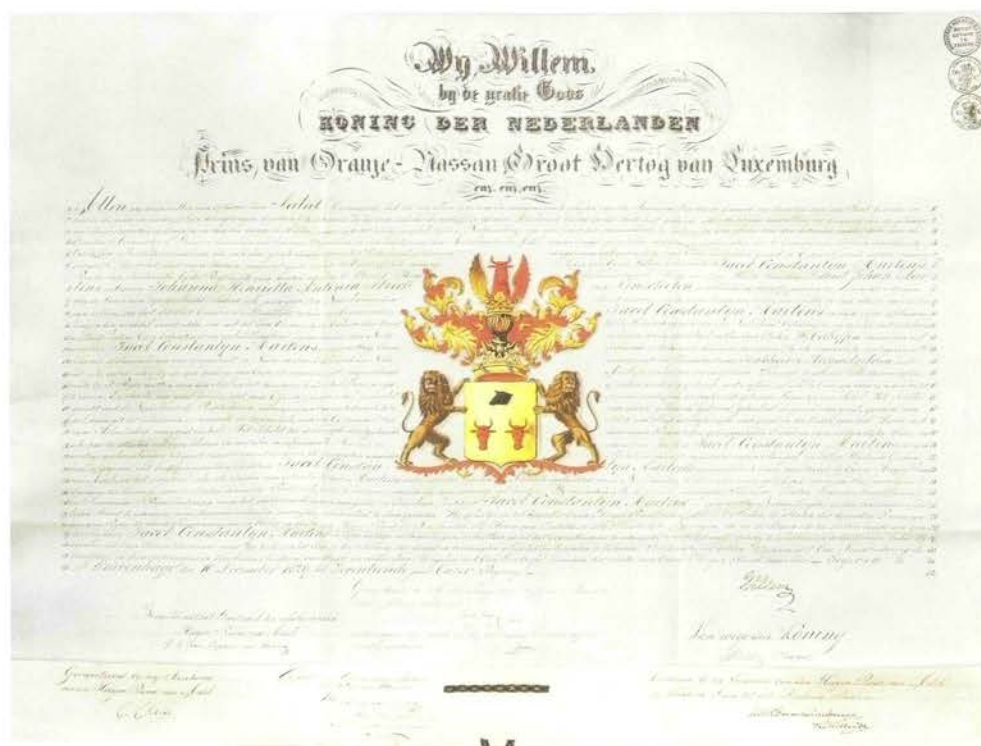
In het nieuwe bestel onder Oranje gingen de zoons van David Johan Martens niet de politiek in. Zij kozen voor een loopbaan bij de rechterlijke macht. De oudste, Jacob

Constantijn, was reeds op achttienjarige leeftijd gepromoveerd¹²⁸ en had zich vervolgens ingeschreven als advocaat bij het Keizerlijk Gerechtshof. Na het herstel van de onafhankelijkheid maakte hij carrière bij de rechterlijke macht. In 1814 werd hij commies-griffier bij de rechtbank van eerste aanleg, een jaar later substituut-officier en weer een jaar later rechter van instructie. Ook zijn broer, die de rechtenstudie niet afsloot, werkte bij de rechterlijke macht als medewerker van het Hoog Militair Gerechtshof.¹²⁹

Na de dood van zijn oom Jacob Carel in 1826 werd Jacob Constantijn Martens op 33-jarige leeftijd

Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1793-1861). Anoniem schilderij, 1826-1830

Adelsdiploma voor Jacob Constantijn Martens, 1829

familie-oudste. In die hoedanigheid startte hij in hetzelfde jaar de procedure om adel-
dom te verkrijgen, waarbij hij zich beriep op de politieke ambten van zijn voorouders.¹³⁰
Koning Willem I, die als tegenwicht voor de omvangrijke katholieke Zuid-Nederlandse
adel de protestantse adel in het Noorden wilde vergroten, bood leden van oude regen-
tengeslachten die mogelijkheid.¹³¹ Eind 1829 zag Jacob Constantijn zijn inspanningen
beloond: hij en de kinderen van zijn een jaar eerder overleden broer werden in de adel-
stand verheven. De procedure was niet goedkoop geweest (f 2958,54), maar de leden
van de familie hadden nu het voorrecht door het leven te gaan als jonkheer of jonk-
vrouw Martens. Jacob Constantijn zelf noemde zich later jhr Martens van Sevenhoven.
Het tweede deel van de naam was ontleend aan de heerlijkheid Sevenhoven bij
Lopikerkapel, die hij kocht van de weduwe Voet van Winssen. Haar echtgenoot Paul
Engelbert, de achterneef en geestverwant van David Johan Martens, was in 1822 dode-

De kinderen van Jan Hendrik Martin Martens en Susanna Amelia Testas. Gouache op ivoor door anoniem Frans kunstenaar, 1831

lijk verongelukt onder zijn eigen koets. Hij had geen kinderen nagelaten en goederen als de heerlijkheid Sevenhoven kwamen in de verkoop. Het bezit van een ambachtsheerlijkheid bood niet alleen aristocratische status, maar ook bestuurlijke bevoegdheden zoals het recht om voordrachten te doen bij predikantenberoepingen en bij benoemingen in de gemeente waarin de ambachtsheerlijkheid lag. Als heer van het ruim 50 inwoners tellende Sevenhoven had Martens dat in de gemeente Lopik, na de heer van het veel grotere Lopikerkapel.¹³²

Het was maar goed dat Jacob Constantijn ook aan de kinderen van zijn broer had gedacht, want anders was de adeldom van de Martensen slechts van korte duur geweest. Zijn eigen huwelijk met zijn achternicht Susanna Jacoba Martens (1799-1860),

Grootkostuum van de Ridderschap van Utrecht, 1819

een dochter van Carel Constantijn, bleef na een miskraam en een doodgeboren kindje zonder nageslacht. Het ouderlijk verdriet en de teleurstelling over het ontbreken van directe opvolging weerhielden jhr J.C. Martens van Sevenhoven en zijn vrouw er niet van een grootse staat te voeren, in overeenstemming met de nieuwe adellijke status. Het oude familiehuis aan het Janskerkhof werd grondig verbouwd en geschikt gemaakt voor grote ontvangsten.¹³³ Martens streefde nadrukkelijk naar een status als grand seigneur. Zo liet hij de waarde van zijn onroerend goed hoger taxeren om op de (gepubliceerde) belasting-

lijsten beter te scoren.¹³⁴

Behalve aan zijn stadshuis besteedde Martens veel geld en tijd aan zijn landgoed Beukenburg onder Maartensdijk en landbezit als de heerlijkheid Sevenhoven. Op Beukenburg, dat sinds 1790 door de familie gehuurd werd en dat hij in 1834 kocht, hield hij grote partijen.¹³⁵ Het landgoed was ook een mooie uitvalsbasis voor de jacht, een liefhebberij die goed paste bij een adellijke status. Als adellijk grootgrondbezitter werd Martens van Sevenhoven toegelaten tot de Ridderschap. Het lidmaatschap verschafte de leden onder meer het recht aan het hof te verschijnen in het voorgeschreven kostuum: 'in witte pantalone, met een goud galon op den naad'.¹³⁶ Later voegden zijn neefjes Jacob Carel en David Johan zich bij dit adelsgezelschap. De Ridderschap had ook een politieke functie: het recht om 12 van de 36 Statenleden aan te wijzen. Onder de grondwet van 1815 hadden de Staten onder andere het recht de Utrechtse leden van de Tweede Kamer te kiezen. Na de grondwetswijziging van 1848 werd dat de Eerste Kamer. In 1850 werd Martens daar zelf in gekozen, nadat hij eerst zitting had gehad in de buitengewone kamer van 1848, die de grondwet moest goedkeuren, een goedkeuring die onder zware druk van koning Willem II tot stand kwam.¹³⁷ Als kamerlid werd hij meteen lid van de staatscommissie die de kosten en baten in Nederlands-Indië moest onderzoeken.¹³⁸ In 1851 werd Martens van Sevenhoven voor korte tijd voorzitter van de Eerste Kamer en

president van de Utrechtse Ridderschap. In die hoedanigheid werkte hij aan een sterf-huisconstructie.¹³⁹ De ridderschappen hadden door de grondwetswijziging hun functie verloren en in 1856 werd de Utrechtse Ridderschap opgeheven.

In tegenstelling tot zijn voorvaderen nam Jacob Constantijn geen zitting in het Utrechtse stadsbestuur. Wel behoorde hij sinds 1830 tot het stedelijk kiescollege, dat vacatures vervulde in de gemeenteraad.¹⁴⁰ De raadsleden werden voor het leven benoemd en het kiescollege hoefde slechts in actie te komen bij overlijden of terugtreden van een raadslid. De leden van het kiescollege (kiezers), van wie elke drie jaar een derde aftrad en meteen herkiesbaar was, werden gekozen door de stemgerechtigden, die hun biljet thuis konden invullen.¹⁴¹ Voor stemgerechtigden, kiezers en raadsleden gold een oplopende census. Deze census werd bepaald door de hoogte in de grondbelasting en de personele belasting, een rangorde waarin Martens zoals we gezien hebben hoog scoorde. Bij zijn keuze voor de landelijke politiek boven de plaatselijke was Martens van Sevenhoven geen uitzondering. Het verlaten van de oude machtsbasis om door te schuiven naar hogere bestuurslagen is een trend die in de negentiende eeuw steeds sterker wordt, bijvoorbeeld bij de Friese adel.¹⁴² De schaalvergroting, in de hand gewerkt door een nationaal georganiseerd bestuursstelsel en de vergrote mobiliteit als gevolg van wegeaanleg en de introductie van de trein, versterkte een boven-lokale oriëntatie van de elite.

Politiek was door de sterk afgenomen vergaderfrequentie en de geringere bevoegdheden van de lokale en provinciale bestuurslichamen na 1813 ook een veel minder tijdrovende bezigheid dan onder de oude Republiek. Martens van Sevenhoven was dan ook geen full-time bestuurder zoals zijn vader en grootvader dat waren geweest. Zijn hoofdtak lag bij de rechterlijke macht, waarmee hij in de voetsporen van zijn oudoom Paul Engelbert trad. Jacob Constantijns carrière, die een vliegende start had gemaakt, was wat in het slop geraakt, toen hij in 1838 – na 22 jaar rechter van instructie te zijn geweest – vroeg om 'eene eervolle en meer aangename betrekking, zoals lid in of procureur-generaal' bij het Provinciaal Gerechtshof, dat bij de hervorming van het gerechtswezen dat jaar zou worden opgericht.¹⁴³ Hij kreeg meer dan hij vroeg: de post van vice-president. Tien jaar later werd hij bevorderd tot president. Deze functie vervulde hij tot maart 1860, toen hij 66 jaar oud, om gezondheidsredenen ontslag nam.

Naast zijn beroep als rechter en zijn politieke ambten vervulde Martens van Sevenhoven bestuursfuncties die in families als de zijne gebruikelijk waren, zoals regent van het weeshuis, hoogheemraad van het Grootwaterschap van Woerden, weigraaf van de Hoge en Lage Weide, watergraaf van de Heikop of dijkgraaf van de Lekdijk Benedendams. Vanaf 1846 was hij lid van de Provinciale Commissie voor Landbouw. In 1851 werd hij voorzitter van deze organisatie, een functie die hij vijf jaar vervulde. Dat hij moderne ideeën over de landbouw had, blijkt wel uit het feit dat hij op Beukenburg een modelboerderij liet bouwen.¹⁴⁴ Zo'n rol als landbouwhervormer past goed bij een negentiende-eeuwse edelman.¹⁴⁵ Zijn totale landbezit was met 600 hectaren groter dan

dat van menig telg uit oude adellijke geslachten.

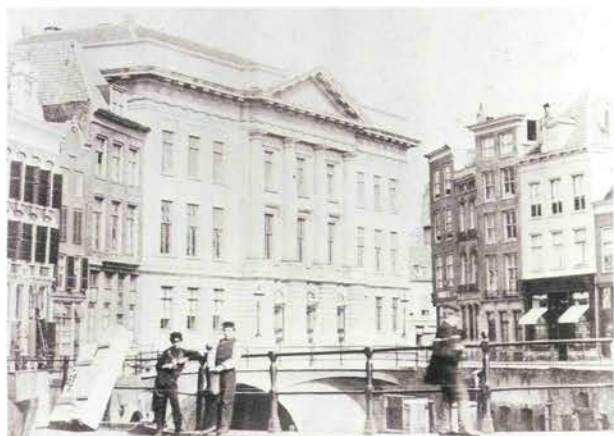
Een gebied dat in het bijzonder zijn aandacht had, was de cultuur. Zijn bezigheden op dit terrein raakten zijn politieke contacten. Als actief lid van het Genootschap Kunstliefde en het Collegium Musicum Ultrajectinum bemoeide hij zich intensief met het ontwerpen van het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats, waarvan beide genootschappen gebruiker zouden worden.¹⁴⁶ De plannen voor deze stedelijke cultuurtempel vormden een heftig bediscussieerd onderwerp in de stedelijke politiek.¹⁴⁷ Martens van Sevenhoven kwam zelfs met een eigen ontwerp, waarbij hij aansloot bij het stadsvernieuwingsplan van burgemeester Van Asch van Wijck.¹⁴⁸

De laatste generaties

Toen Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven in 1861 stierf, was hij een geëerd ingezetene van zijn vaderstad, over wie lovende necrologieën verschenen.¹⁴⁹ Hij was zelfs commandeur in de Orde van de Nederlandse Leeuw.¹⁵⁰ De oudste zoon van zijn broer werd nu hoofd der familie. Deze Jacob Carel Martens (1817-1872) speelde geen rol van betekenis in het openbare leven. Hij liet twee dochters na. De titel heer van Sevenhoven ging vervolgens naar zijn neef Jan Hendrik Jacob Constantijn (1850-1923). Het was inmiddels een lege titel geworden. De oude heerlijke rechten met de daaraan verbonden bevoegdheden waren met de grondwet van 1848 vrijwel verdwenen. De vader van de jonge heer, Jan Louis Anne (1823-1909), droeg wel de titel jonkheer maar zonder de toevoeging van Sevenhoven. Hij trad nu op als pater familias, omdat de tweede broer David Jan (1820-1862) al was overleden, zonder nageslacht.

De familie maakte inmiddels echt deel uit van de Nederlandse adel. De beide zusters van het nieuwe familiehoofd, Anna Elisabeth Cornelia en Johanna Henriëtta Antonia, waren met edellieden getrouwd: respectievelijk Willem Frans baron van Herzelee, kamerheer des konings, en jhr Henri Christiaan Arnoud Ver Huell. Beide zwagers behoorden net als de Martensen tot door Willem I geadelde geslachten. De twee dochters

van jhr Jacob Carel Martens trouwden met twee broers Barchman Wuytiers. Deze jonkheren behoorden ook tot de Willem I-adel. Zelf was Jan Louis Anne Martens getrouwd met Johanna Benjamina van Rappard (1825-1893). Zij was een dochter van Johan Abraham Anne Christiaan ridder van Rappard. De van oorsprong Duitse

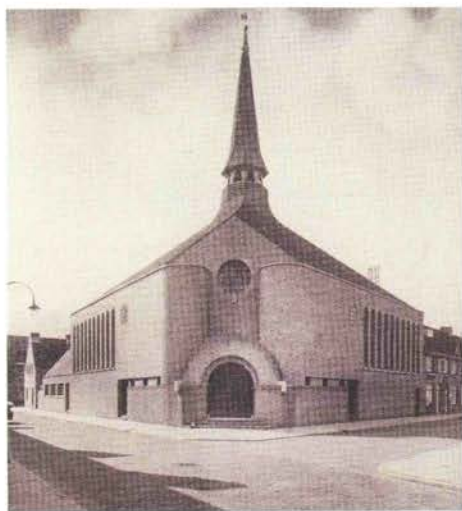
Het stadhuis van Utrecht, 1877

Van Rappards waren door Willem I ingelijfd in de Nederlandse adel, nadat ze in 1790 van de keurvorst van Beieren een titel gekregen hadden.¹⁵¹ Twee van Jan Louis Anne's eigen kinderen slaagden erin huwelijkspartners in kringen van de oude adel te vinden. Jan Hendrik Jacob Constantijn huwde in 1878 met Adèle Antoinette barones Collot d'Escury, telg uit een adellijke Hugenotenfamilie die tot de Friese bestuurselite was gaan behoren en in 1816 was ingelijfd in de Nederlandse adel.¹⁵² Zijn broer Hendrik Johan (1854-1886) trouwde in 1885 met Louise Henriëtte barones van Heeckeren van Brandsenburg. De Van Heeckerens behoorden al in de vijftiende eeuw tot de Gelderse adel en kregen in 1819 hun baronnentitel erkend.¹⁵³ De bruid was echter in oud-adellijke kringen geen begeerde partij meer: ze was 48 toen ze met de 31-jarige Martens trouwde.

Jan Louis Anne, advocaat van beroep, was in 1861 de eerste Martens in lange tijd die de Utrechtse raadszaal weer als lid betrad. De raad werd toen conform de regels van de grondwet van 1848 en de gemeentewet van 1851 door de stemgerechtigden rechtstreeks gekozen. De raadsleden hadden ook niet meer levenslang zitting. Elke drie jaar trad een derde deel af en was dan herkiesbaar. De stemming verliep per zetel. Potentiële raadsleden stonden niet op partijlijsten, maar werden wel naar voren geschoven door kiezersverenigingen, voorlopers van moderne partijen. Martens kreeg bij zijn eerste verkiezing in 1861 518 van de 717 stemmen.¹⁵⁴ Hij was gekandideerd door zowel de liberale Utrechtsche Kiezers-Vereeniging (UKV) als de conservatieve Unie.¹⁵⁵ Het typeert Martens als een wat kleurloze aanhanger van de conservatief-liberale stroming die rond 1860 sterk was. In 1858 was hij lid geworden van de kiesvereniging Trouw aan Koning en Vaderland, een vereniging van notabelen die de politieke tegenstellingen wilden overbruggen.¹⁵⁶

Martens zou 24 jaar lang zitting hebben in de gemeenteraad zonder echt op te vallen. Het door hem bijgehouden dossier over het raadslidmaatschap in het familiearchief is illustratief dun.¹⁵⁷ De belangrijkste documenten zijn die over zijn aanstelling en aftreden als ambtenaar van de burgerlijke stand. In uitgaven van het Historisch Genootschap, waarvan hij actief lid was, publiceerde hij over de rol die leden van de familie in de zeventiende en achttiende eeuw hadden gespeeld.¹⁵⁸ Behalve als raadslid was Martens bestuurlijk actief in verschillende waterschappen. Net als zijn oom zat hij in de besturen van de Hoge en Lage Weide en de Heikop¹⁵⁹ en was hij actief in culturele genootschappen als het Collegium Musicum Ultrajectinum.

Zoon Jan Hendrik Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1850-1923) zorgde voor een breuk in de traditie. Niet door zijn studie of beroepskeuze, hij volgde keurig het onderwijs in de juridische faculteit en werd rechter, maar door de standplaats: de arrondissementsrechtbank in Zutphen. Hij woonde in de stad Zutphen en op het landgoed De Velhorst (gemeente Laren), dat in 1890 via een erfenis aan zijn moeder was toegefallen. Met de politiek hield hij zich niet bezig. Met hun terugtrekken uit het openbaar bestuur waren de Martensen geen uitzondering. Een dergelijk patroon zien

De Wilhelminakerk in Oudwijk waarvoor Jan Louis Anne Martens van Sevenhoven in 1930 de eerste steen legde

we bijvoorbeeld ook bij de van oorsprong Delftse familie Teding van Berkhout.¹⁶⁰ Dergelijke families leefden als 'late regenten' op hun buitenplaatsen, waren in het societyleven actief, bekleedden aanzienlijke posities in de ambtenarij, bij de rechterlijke macht of in het leger, maar droegen niet meer de zware politieke verantwoordelijkheden van hun voorouders.¹⁶¹

De oudste zoon van de Zutphense rechter, Jan Louis Anne (1879-1952), keerde in 1910 terug naar Utrecht in een voor de familie ongebruikelijk beroep, dat van predikant. De Martensen waren

sinds de overgang van Hans Martens tot het calvinisme trouwe lidmaten van de gereformeerde, later de hervormde kerk geweest, hadden de kerk actief gediend als ouderling, diaken of kerkmeester, maar het predikambt als beroep was nog nooit voorgekomen in de familie. Een theologiestudie was al eeuwenlang een opstap voor jongens uit de middengroepen, maar voor leden van patricische, en zeker adellijke geslachten was een studie in de rechten standaard.¹⁶²

Jhr Jan Louis Anne Martens van Sevenhoven koos na zijn eindexamen aan het Zutphense gymnasium in 1898 dus voor de studie godgeleerdheid. De achtergrond van zijn moeder is hier van invloed geweest.¹⁶³ De familie Collot d'Escury volgde het Reveil, een religieuze stroming uit de negentiende eeuw die veel aanhang had onder de elite. Jan Louis Anne sloot zijn studie zeven jaar later af en werd vervolgens predikant in het Gelderse Eerbeek. In 1910 nam hij een beroep naar Utrecht aan. Hij diende deze gemeente tot zijn emeritaat. Beroepen naar elders, waaronder een naar Amsterdam, wees hij af.¹⁶⁴ Hij toonde zich een betrokken predikant van gematigd orthodoxe signatuur, in de Reveil-traditie van zijn moeder. Hij bouwde de nieuwe wijkgemeente Oudwijk op en legde in 1930 de eerste steen voor de Wilhelminakerk.

Als predikant toonde hij de bestuurstalenten die hem in de genen zaten. Hij was onder meer scriba-quaestor van de ring Utrecht, assessor van het classicaal bestuur, lid van het provinciaal bestuur en, tijdens de oorlogsjaren, voorzitter van de Utrechtse kerkenraad. Ds Martens van Sevenhoven vervulde ook allerlei bestuursfuncties in het christelijk onderwijs zoals voorzitter van de Bond van protestants-christelijke scholen in Utrecht en president-curator van het Christelijk Gymnasium.¹⁶⁵ Hij gaf de stoot tot de oprichting van een BLO-school, die later naar hem is vernoemd. Daarnaast bekleedde hij functies die los stonden van zijn ambt, maar wel in lijn waren met de familietraditie zoals die van regent van het Burgerweeshuis en van hoogheemraad van Bijleveld en de Meerndijk.¹⁶⁶ Het jarenlange lidmaatschap van de exclusieve Johannierter Orde, waar

Curatorium, leraren en geslaagden voor het eindexamen aan het Christelijk Gymnasium, ca 1935. Zittend vijfde van links Jan Louis Anne Martens van Sevenhoven

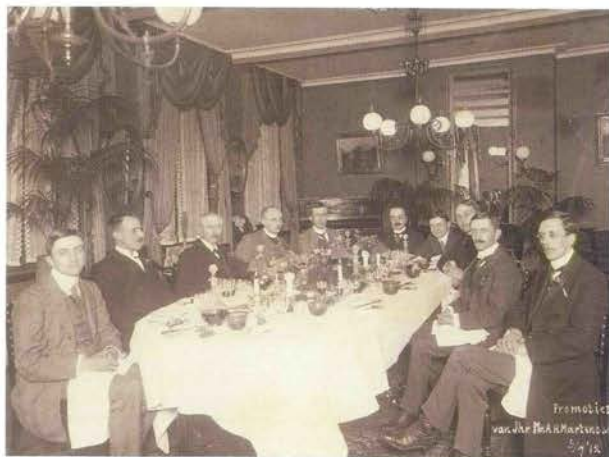
hij de functie van aalmoezenier vervulde, geeft aan dat de adellijke statuur van het geslacht Martens de dominee niet onverschillig was, al was hij dan met een niet-adellijke vrouw, Elice Anne van Bergen, getrouwd. Dat iemand als prins Hendrik hem aanzette tot een actief lidmaatschap van de orde,

gaf daaraan extra cachet.¹⁶⁷ Als waardering voor al zijn maatschappelijke activiteiten werd ds Martens van Sevenhoven in 1950 benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje-Nassau.¹⁶⁸ Twee jaar later overleed hij, zonder nageslacht. Aangezien zijn beide broers ongetrouwd waren en de 60, respectievelijk de 70 gepasseerd, kwam het uitsterven van de familie nabij.

Beide broers hadden wel voor de traditionele rechtenstudie gekozen, al maakte de jongste, Jacob Constantijn (1889-1972) deze niet af en had Anthony Hendrik (1880-1952) eerst iets anders geprobeerd.¹⁶⁹ Laatstgenoemde sloot zijn rechtenstudie in 1912 af met een promotie. Hij koos echter niet voor een loopbaan bij de rechterlijke macht, maar voor het archiefwezen. Na twee jaar als volontair op het Algemeen Rijksarchief werkzaam te zijn geweest, solliciteerde hij in 1914 bij het Rijksarchief in Gelderland. Hij begon daar als commies, werd chartermeester en in 1924 rijksarchivaris. Deze functie vervulde hij tot zijn pensionering eind 1945. Tweemaal is er sprake geweest van een mogelijk vertrek vanwege een zeer eervolle benoeming, in 1928 als directeur van het

Koninklijk Huisarchief en vier jaar later als algemeen rijksarchivaris. In beide gevallen wees hij het aanbod af, omdat de verantwoordelijkheden in die functies hem te zeer zouden afleiden van het eigenlijke archiefwerk.¹⁷⁰ Hij bleef in zijn geliefde Gelderland.

Hij had zijn hart verpand aan het archiefwezen en het historisch on-

Promotiediner van Anthony Hendrik Martens van Sevenhoven, 1912. Hij zit tweede van rechts

derzoek. Zijn bestuursfuncties, waarin hij als een goede Martens grossierde, lagen grotendeels op dit terrein.¹⁷¹ Zo was hij voorzitter van de Vereniging van Archivarissen, lid van de commissie ter behartiging der belangen van de kerkelijke archieven der Nederlandse Hervormde kerk, voorzitter van de Vereniging tot uitgaaf der bronnen van het oud-vaderlandsche recht, lid van de Monumentencommissie der provincie Gelderland en voorzitter van de Vereniging Gelre. Vanuit een traditioneel plichtsbewustzijn vervulde hij daarnaast enkele maatschappelijke bestuursfuncties zoals die van het Nederlands Hervormd Diaconessenhuis en de Christelijk-Historische Kiesvereniging in Arnhem. Van laatstgenoemde organisatie was hij enkele jaren secretaris. De keuze voor de rechtse, wat aristocratische en zeer koningsgezinde CHU is in lijn met de opstelling van eerdere generaties zoals zijn conservatief-liberale grootvader en zijn uitgesproken orangistische voorvader David Johan Martens. Alleen, de contemporaine politiek kon Anthony Hendrik niet echt boeien. Al na vier jaar gaf hij zijn positie in de kiesvereniging op, terwijl hij soms tientallen jaren in historische clubs bleef zitten. Zijn voorkeur ging uit naar de in documenten vastgelegde politiek uit het verleden. Hij leek in dit opzicht op zijn grootvader Martens.

Zijn archivalische belangstelling strekte zich ook tot de eigen familie uit. De Gelderse rijksarchivaris publiceerde over de genealogie Martens¹⁷² en ordende het archief. In 1945 droeg hij de papieren in bewaring over aan het Utrechtse Gemeentearchief, dat na zijn dood in 1952 eigenaar werd. De jongste broer Jacob Constantijn, die met zijn eveneens ongehuwd gebleven zusters op De Velhorst woonde, hield zich in het licht van het naderend uitsterven van de familie bezig met het onderbrengen van het kunstbezit in diverse musea. Het Centraal Museum in de vaderstad Utrecht heeft het grootste deel gekregen. Met het overlijden van jhr Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven in 1972 kwam een einde aan het geslacht. Hij stierf in Utrecht, de stad waar de Martensen generaties lang hun bijdrage aan het openbaar bestuur hadden geleverd.

Schoon, groot en weldoortimmerd

Het Martenshuis aan het Janskerkhof

Dirk Jan Biemond

In 1661 kocht Aletta Pater, de latere vrouw van Jacob Martens, een perceel grond aan het Janskerkhof. Daarop zetten de bouwmeesters Gijsbert Thönisz van Vianen en Peter Janszoon van Cooten een huis neer, dat voldeed aan de toen geldende normen voor een aanzienlijke woning. Het was opgetrokken in de sobere stijl van het heersende Hollandse classicisme. Het huis, Janskerkhof 16, zou tot het uitsterven van de familie in 1972 in bezit van de Martensen blijven. Met uitzon-

Drs D.P.J. (Dirk Jan) Biemond studeerde kunstgeschiedenis aan de Universiteit Leiden. Hij werkte onder andere mee aan de catalogi van de tentoonstellingen *De Lelijke Tijd* en *Rococo Holland aan de Zwier*, beide in het Rijksmuseum te Amsterdam, en schreef in 1999 de biografieën voor de catalogus *Amsterdams Goud en Zilver*. Tot voor kort was hij als gastconservator verbonden aan het Centraal Museum, waar hij werkte aan de catalogus *Stijkkamers en oude meubelen voor 1900*. Sinds juli 2002 is hij werkzaam bij het Rijksmuseum te Amsterdam als conservator edele metalen.

dering van de jaren 1751-1770 is het tot 1909 ook daadwerkelijk door de opeenvolgende generaties bewoond geweest.

De indeling van het pand is na de bouw tot 1832 vrijwel onveranderd gebleven. Alleen de plafonds, de betimmering e.d., werden regelmatig aangepast aan de heersende mode.

Zeer ingrijpend daarentegen was de verbouwing die jhr Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven in 1832 door de architect F.C.E. van Embden liet uitvoeren. Sterk geïnteresseerd als zij waren in moderne architectuur streefden opdrachtgever en bouwmeester naar een harmonieus samengaan van respect voor het bestaande en aanpassing aan de eisen van de eigen tijd.

De bouw van het huis aan het Janskerkhof

Carel Martens manifesteerde zich na zijn vestiging in Utrecht, in 1628, als een man met smaak. Hij en zijn tweede vrouw Jacoba Lampsins (1613-1667) verzamelden bijvoorbeeld schilderijen. Na Carels dood in 1649 ging zijn weduwe op dezelfde voet verder. Zo werden de wanden van de zaal in haar huis Nieuwegracht 4-8 voorzien van vaste schilderijen. Omstreeks 1656 bestelde Jacoba wandvullende schilderijen met oudtestamentische taferelen bij de Amsterdamse schilder Ferdinand Bol, die onder andere voor het Amsterdamse stadhuis werkte.¹ In hetzelfde vertrek werd een moderne schoorsteenpartij aangebracht, waarvan de boezem met gesneden ranken en kwabcartouches werd versierd. Misschien werd hiervoor de architect Pieter Post ingeschakeld: op een ontwerp voor een relatief rijk uitgevoerde schoorsteen die Post in 1652 vervaardigde, is een vergelijkbare oplossing te zien.

De echtgenote van hun zoon Jacob (1636-1693), Aletta Pater (1641-1725) zou een belangrijke bijdrage leveren aan de voorname woonstijl van de familie. Zij was een kleindochter van de schilder Joachim Wtewael. Samen met haar echtgenoot legde zij vanaf 1663 een omvangrijke schilderijenverzameling aan. De eerste schilderijen waren van de hand van haar grootvader, andere doeken volgden.² Aletta bracht ook een prachtig huis in. In 1661 had haar voogd Johan van Nellesteyn, de echtgenoot van haar zuster Hillegonda, twee onbebouwde percelen aan de noordzijde van het Janskerkhof gekocht, waarop twee nagenoeg identieke huizen zouden verrijzen.³ Het rechter huis

Akte van overdracht door Cornelis Booth aan Johan van Nellesteyn en zijn vrouw Hillegonda Pater van de ene helft van een perceel aan het Janskerkhof en van de andere helft aan Aletta Pater, 1661

was voor hem en zijn vrouw. Het linker huis, nu nr 16, was voor Aletta en zou eeuwenlang het stadshuis van de familie Martens blijven. De bouw nam bijna drie jaar in beslag. De kosten voor het linker huis bedroegen inclusief grond, tuinaanleg en vaste afwerking van het interieur f 23.925. Het timmerwerk werd aangenomen door Gerrit Harmansen Gager of Gaghel en de stadstimmerman Melchior van den Bosch. De andere aannemers waren Gijsbert Thönisz van Vianen, een zwager van Van den Bosch, en Peter Janszoon van Cooten.⁴

Uit de bestekken blijkt dat er volgens een tekening is gewerkt, maar die is helaas niet bewaard gebleven.⁵ Op stilistische gronden valt aan te nemen dat Van Cooten en Van Vianen het ontwerp gemaakt hebben. Een extra aanwijzing daarvoor is dat ze boven de afgesproken bouwsom ieder f 50 'tot een vereringe' ontvingen. Zo'n bonus van 1% was gebruikelijk voor het maken van een ontwerp.⁶ Daarmee zijn ze nog geen architecten in moderne zin: in het midden van de zeventiende eeuw was het vrij normaal dat aannemers de kunst van het technisch tekenen en begroten machtig waren.⁷

Tot 1832 vertoonde de voorgevel het klassieke schema voor een huis waarvan de kelder-verdieping boven het straatniveau lag. In de middelste travee bevond zich de inmiddels verdwenen ingangspartij, waarbij hoofd- en dienstingang werden gecombineerd in één stoep. Bij het tegelijk gebouwde buurhuis (nu nr 15) is dit nog te zien. In het oorspronkelijke bestek van de beide huizen werd de mogelijkheid tot kleine variaties geboden, zoals bijvoorbeeld aan de frontons boven de dakkapellen te zien is.⁸ Waarschijnlijk sloot de vormgeving van de gevel aan bij de sobere richting binnen het Hollands classicisme, zoals die rond 1660 in de academische architectuur aanwijsbaar is. Daarbij gaan de gedachten al snel uit naar het werk van de Amsterdamse stadsfabriek (dienst openbare werken) in deze periode, die onder leiding stond van Daniël Stalpaert. Deze had een voorkeur voor onversierde, regelmatige gevels, geleed door risalieten en afgesloten met een verkorte kroonlijst. Alle aandacht ging hierbij uit naar de vaak verhoogd geplaatste, en met een poortje omlijste entree, die veelvuldig was opgenomen in een licht verspringende middenpartij, gedekt door een fronton. Goede voorbeelden van dit type uit deze periode vormen Stalpaerts Zeemagazijn van de VOC (1662) en diens uitbreiding van de Bank van Lening (1664).⁹ Deze schematische aanpak werd ook voor woonhuizen gebruikt, zoals voor Herengracht 179, dat in 1664 tot stand kwam.¹⁰

Dit 'Amsterdamse' schema was rond 1660 ook in de provincie Utrecht in gebruik, zoals blijkt uit het stadhuis van Wijk bij Duurstede, waarbij Ghysbert Thönisz van Vianen betrokken was. Ander werk van deze bouwmeester, zoals het woonhuis Janskerkhof 11, laat zien dat hij zijn gevels soms geleedde met pilasters van de kolossale orde.¹¹ Behalve Amsterdamse was er ook Haagse invloed op de Utrechtse bouwwereld. De Utrechtse adel, die nauwe banden met het stadhouderlijke hof onderhield,¹² waar al in de jaren 1640 een voorkeur bestond voor sober uitgevoerde gevels in classicistische trant, liet zich daardoor inspireren en gaf opdrachten aan architecten als Jacob van Campen.¹³

De gevel van het huis Martens past in deze 'sobere' traditie. Vrijwel alle elementen uit

Het huis Janskerkhof 16, ca 1980

de classicistische bouwdoos, zoals risalieten, frontons, pilasters en lisenen, werden hier achterwege gelaten, waardoor een vlakke, vrijwel onversierde gevel ontstond. Deze werd vormgegeven volgens assen; de uiteinden en de middenas werden gemarkeerd door eenvoudige natuurstenen elementen in de gootlijst, die vermoedelijk samen met de houten goot als verkort hoofdgestel fungeerde; de assen op de tweede en de derde travée werden boven de lijst voortgezet door met frontons bekroonde dakkapellen; op de middentravée vormde de (nu verdwenen) entree vermoedelijk het hoogtepunt. Daarnaast werd de gevel slechts verlevendigd door ingekorte kroonlijsten van natuursteen boven de vensteropeningen, die het mogelijk maakten om de kruiskozijnen licht verdiept in de gevel te plaatsen. Deze kozijnen waren opmerkelijk door hun grote maat (1,50 bij 3 m) en de aanwezigheid van een houten roedeverdeling, die kan worden afgeleid uit de gebruikte glasmaat, 10 duim vierkant.¹⁴ Het geheel werd gedekt door een omlopend schilddak, waardoor het huis als afzonderlijke eenheid functioneerde. Het huis moet in 1663 bijzonder modern geweest zijn, vooral door de grote maat en de houten roedeverdeling en de plaatsing van de vensters.

Omdat de ontwerpers van het huis uit het bouwvak afkomstig waren, zegt dit meer iets over de verspreiding van relatief moderne ideeën dan over het 'academisch gehalte' van deze bouwmeesters. Van een academische benadering als bij de vernieuwende

architect Adriaen Dortsman (ca 1635-1682), was geen sprake. In die zin was het gevelmodel betrekkelijk traditioneel.

De indeling van het huis

Met behulp van verschillende bronnen laat de indeling van het huis zich eenvoudig reconstrueren. Naast een door Jacob Martens in 1669 opgestelde inventaris¹⁵ is er een beschrijving per vertrek uit 1826.¹⁶ Door deze te vergelijken met de bestekken en het huis zelf kan de indeling in grote lijnen worden bepaald. Omdat vrijwel al het muurwerk van het souterrain uit de bouwtijd dateert, zal de huidige indeling daarvan overeenkomen met die van 1661/3.¹⁷ Tegenwoordig bezit deze verdieping vijf vertrekken: drie ruimten aan het Janskerkhof en twee achterkamers, gescheiden door een gang. Al deze ruimten zijn bovendien volgens het bestek met kruisgewelven overspannen, waardoor de muren niet verplaatst kunnen zijn. Tussen rechter voor- en achterkamer bevindt zich een extra ruimte, waar aanvankelijk de trap zal hebben gezeten.

Aangezien de binnenmuren van het souterrain volgens het bestek anderhalf steens dik dienden te zijn, tegen één steens op de hoofd- en bovenverdieping, moeten deze muren een dragende functie vervuld hebben.¹⁸ In dat geval staat de plaats van de binnenmuren op de boven-etages in grote lijnen vast. Het aantal van acht te metselen schoorstenen geeft aan dat het huis per verdieping vier verwarmde kamers heeft gehad.¹⁹ Op de hoofdverdieping zijn dit in ieder geval de beide voorkamers, de zaal en de kamer links achter.

Uit Martens' inventaris uit 1669 blijkt dat in drie vertrekken schilderijen hingen: 'een voorkamer', 'onse slaapkamer' en een 'tapytekamer'. Een van de achterkamers op de hoofdverdieping was in gebruik als slaapkamer, waarschijnlijk de kamer linksachter. De rechter achterkamer, 'het groot salet beneden', was als ontvangstkamer in gebruik. In de inventaris is verder sprake van een garderobe, vermoedelijk bij de slaapkamer.²⁰ Op de hoofdverdieping is hiervoor alleen plaats achter de trap, tussen voor- en achterkamer.

De indeling sluit met zijn voorhuis en zijkamers van gelijke grootte, zijn twee achterkamers, gescheiden door een naar achter doorlopende gang alsmede de plaats van de steektrap met bordessen en het kleine kamertje tussen voorkamer en grote achterkamer, aan bij de indeling van een compact blokvormig huis. Een goed voorbeeld daarvan is het huis Dedel aan de Haagse Prinsessengracht 15 uit 1642.²¹

Aangezien de binnenmuren van de bovenverdieping op hun beurt rusten op die van de hoofdverdieping, zal de indeling van beide vrijwel gelijk geweest zijn, dus drie vertrekken langs het Janskerkhof, twee grote achterkamers en een kleiner nevenvertrek.

De indeling van het huis mag dan sinds de zeventiende eeuw nauwelijks veranderd zijn, maar of ook het gebruik van het huis gelijk gebleven is, mag worden betwijfeld. Uit de inventaris van 1826 blijkt dat zich op de bovenverdieping de privévertrekken van de

Aletta Pater (1641-1725), echtgenote van Jacob Martens. Schilderij door Cornelis Janson van Ceulen II, 1662

bewoners bevonden. De vier grote kamers waren alle van ledikanten voorzien. Met enkele tafels en stoelen waren zitjes geformeerd, zodat de ongehuwde broers en zusters die het huis toen bewoonden zich in hun eigen kamer konden terugtrekken. Deze verdieping was via een eikenhouten bordes-trap verbonden met de benedenverdieping, waar zich het gemeenschappelijke leven van de broers en zusters afspeelde: de zaal, de voorkamer en de grote achterkamer. Laatstgenoemd vertrek werd als eetkamer gebruikt wanneer familie of vrienden op bezoek kwamen. De voorkamer rechts diende als da-

gelijkse eet- en zitkamer. Via het trappenhuis werd de hoofdverdieping verbonden met het souterrain, waar zich de keuken en de voorraadkelders bevonden.

Van verschillende vertrekken is de functie in de loop van de tijd veranderd. Zo was de achterkamer rechts van de hoofdverdieping in de zeventiende eeuw in gebruik als slaapkamer, maar in de volgende eeuw was dit ouderwets. In de inventaris, die in 1757 van de bezittingen van Jacob Carel Martens en zijn echtgenote werd opgemaakt,²² worden ook geen ledikanten in de ontvangstvertrekken van hun toenmalige woning meer vermeld.²³ De rechter achterkamer op de bovenverdieping van Janskerhof 16 was na de bouw als studeerkamer van Jacob Martens in gebruik. De achterkamer links diende als kunst kabinet, dat aan bezoekers werd getoond. In de vroege negentiende eeuw waren dit privévertrekken.

De afwerking

De bestekken voor de bouw en Martens' financiële overzicht uit 1665²⁴ bevatten weinig gegevens over de vaste afwerking van het interieur. Onder de balken van de plafonds werden gesneden balksleutels aangebracht, die door de stadsbeeldsnijder Nicolaas van Damast waren geleverd.²⁵ De plafonds van alle kamers waren voorzien van planken, zodat de kinderbinten aan het zicht werden onttrokken. Hoe de balkvakken, die op deze wijze ontstonden, werden ingevuld, weten we niet. Het was toen gebruikelijk deze van

Kwantities afgegeven door de bouwmeesters Ghijsbert Thönisz van Vianen en Peter Janszoon van Cooten e.a. wegens de bouw van het huis Janskerkhof 16, 1661-1668.

een geschilderde decoratie te voorzien.

Alle binnenmuren moesten glad worden afgeleverd. In het bestek van de timmerman worden geen lambriseringen vermeld, maar dat wil niet zeggen dat ze er niet zijn geweest. Van de kistenmaker, die deze leverde, zijn geen rekeningen bewaard gebleven. Behang was er zeker wel. De inventaris uit 1669 vermeldt twee behangsels, één van Amsterdams goudleer in het groot salet en een tapijtbehangsel in een voorkamer. Het onderwerp, 'De ondergang van Troje', suggereert een kostbaar tapijt, maar gezien de relatief lage prijs waarop Martens het taxeerde (f 275) is het waarschijnlijk niet nieuw geweest. Het is niet vreselijk lang in het huis gebleven. Bij de scheiding van de nalatenschap van Aletta Pater in 1725 wordt het tapijt niet

meer genoemd.²⁶ Er worden dan twee behangsels van goudleer vermeld, het in 1669 genoemde exemplaar in de zaal en één in de linker voorkamer, dat dus later moet zijn aangeschaft.

De vloeren van het voorhuis en de gangen waren van natuursteen. Dat blijkt wel uit de rekening van steenhouwer Corn. van Vollenhove, die f 1625 vroeg voor het binnenwerk tegenover f 138 voor het buitenwerk.²⁷ Met uitzondering van de volledig stenen kelders zullen de overige ruimten houten vloeren hebben gehad. De voorkamer en de zaal waren in ieder geval van grenen vloerdelen voorzien.²⁸

De schoorsteenpartijen vormden de belangrijkste decoratieve elementen in de afwerking van het huis. Tussen oktober 1662 en maart 1663 leverde Ghijsbert Thönisz van Vianen voor een totaalbedrag van f 452 marmeren zuilen en halfzuilen. Dit bedrag geeft aan dat het huis vermoedelijk verscheidene schoorstenen met een open rookkap op marmeren zuilen bezat, wat wijst op een rijke afwerking.

De schoorsteenpartijen werden voorzien van snijwerk, waarvoor de beeldsnijder Christijjn Vreem eind 1663 f 48 ontving. De gesneden decoratie van de schoorsteenpartij in het salet werd het volgend jaar apart afgerekend: Vreem ontving toen f 52. Deze duurzame schoorsteen moet als enige uitvoerig gedecoreerd zijn, waarbij rekening gehouden moest worden met een schilderstuk. In de boedelscheiding na de dood van Aletta Pater in 1725 wordt vermeld dat de schoorsteenpartij in de zaal en de schoorsteenpartij in de linker voorkamer van vaste schilderijen waren voorzien.

De laatste bevatte twee schilderstukken, de zaal één.²⁹ Volgens familie-overlevering

De groenvrouw. Schilderij door Joachim Wtewael, ca 1618

was dit het schilderij 'De groenvrouw' (1618) van Joachim Wtewael, dat zich momenteel in het Centraal Museum bevindt.³⁰

Van de acht oorspronkelijke schoorsteenpartijen zijn er drie in hun geheel bewaard gebleven. De fraaiste is die in de zaal. Deze bestaat uit een hoge houten rookkap, rustend op pilasters en vrijstaande zuilen van marmer. Vrij-

wel de gehele rookkap is gedecoreerd met beeldsnijwerk, gemaakt door de al eerder genoemde beeldsnijder Vreem. De architectonische onderdelen werden mogelijk door een andere beeldsnijder vervaardigd: Nicolaas van Damast leverde volgens zijn rekening ionische kapitelen. In stilistisch opzicht maakt het geheel, door de nadrukkelijke

aanwezigheid van festoenen, vooral in de combinatie met kwabwerk cartouches en figuurtjes, voor 1663 een moderne indruk. Het gebruik van festoenen is sterk verbonden met het Hollands classicisme. Het was een algemeen thema, waarop eindeloos kon worden gevarieerd. Kwabwerk, eerder bekend uit de edelsmeedkunst, brak in deze jaren door in de beeldsnij- en meubelkunst. Publicaties, zoals die van Gerbrandt van den Eeckhout en Johannes Lutma, maakten het kwabwerk vanaf de jaren 1650 populair in de gesneden decoratie van het interieur.³¹ Voor de archi-

De schouw in de grote zaal op de begane grond in het huis Janskerkhof 16, 1906. Het velours d'Utrecht op de wand was toen nog aanwezig. Foto door A. Bratsch

tectonische ornamenten werd vermoedelijk het in Nederland veel gebruikte, en in verschillende oplagen verschenen ordeboek van Scamozzi gevolgd.³²

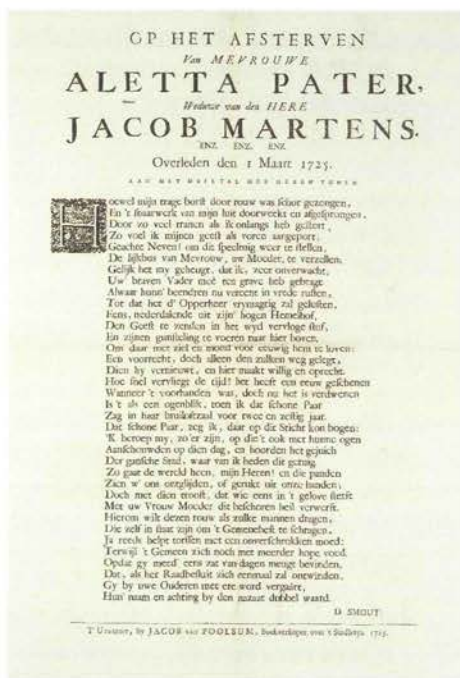
Aletta Pater was kennelijk gecharmeerd van de in het huis toegepaste combinatie van classicistische festoenen met het aklassieke kwabwerk. Ook de gebeeldhouwde en vergulde lijst van haar portret door Cornelis Jonson II uit 1662 laat deze elementen zien (zie blz. 91). Voor deze lijst deed ze echter geen beroep op de beeldsnijders die voor haar huis werkten, maar schakelde ze de Utrechtse beeldhouwer Ambrosius van Swol in.³³

Bewoning van kinderen en kleinkinderen van de stichters (1725-1751)

De volgende generaties zouden de indeling van het huis handhaven. Alleen de afwerking van het interieur werd langzamerhand gemoderniseerd. Tot 1738 bleef de situatie vermoedelijk onveranderd. In haar testament had Aletta Pater bepaald dat zij het huis onverdeeld wenste te laten, zodat haar beide ongehuwde zoons David Johan (1668-1737) en Carel (1664-1736) het gedurende hun leven zouden kunnen blijven bewonen. In het verlengde hiervan werd bepaald dat 'al de kamerbehangsels, schilderijen voor de schoorstenen, de staande en leggende platen en verder 't geen [...] aerd en nagelvast is, daer zoo lange zal blijven'.³⁴ Na het overlijden van de beide broers werd het huis eigendom van hun neef Jacob Carel Martens (1711-1757), die een jaar eerder was getrouwd met Jacoba Constantia Godin (1715-1757). Voor f 200 extra werden zij eigenaar van alle behangsels, acht gordijnen, de schilderijen voor de schoorstenen en de liggende en staande haardplaten.³⁵

Dit echtpaar is het interieur gaan moderniseren. Het plafond van de zaal werd overdekt met stuc, waarbij de oorspronkelijke indeling van het plafond, dat door drie balken in vakken was onderverdeeld, intact werd gelaten. In het middelste vak werd decoratie met een luchtig rococo-karakter aangebracht; een bewolkte lucht met enkele vogeltjes, omlijst door onderbroken voluten, schuimwerk en ijle bloemslingers. Langs de randen en op de balken bezat dit plafond vermoedelijk eveneens decoratie.³⁶

Het stucwerk van het middenvak moet vóór 1751 zijn voltooid, wat voor een dergelijk verfijnd, Frans georiënteerd rococo vrij vroeg is. In Leiden, de enige stad waarvan hiervoor een gedocumenteerd beeld bestaat, zijn dergelijke voorbeelden eerst

Gedicht bij het overlijden van Aletta Pater, 1725

rond 1749 aanwijsbaar. In deze stad kunnen ze in verband worden gebracht met (het atelier van) de Italiaanse stucwerker Carlo Bernardo Laghi, die vanaf 1749 onder leiding van de architect Pieter de Swart – die in dat jaar zojuist een studiereis naar Parijs had voltooid – aan verscheidene opdrachten voor het stadhoudelijk hof had gewerkt en dus de nieuwe stijl volledig beheerste.³⁷ Martens, die als gecommitteerde ter Staten-Generaal connecties had met hofkringen, heeft dit werk waarschijnlijk gekend.³⁸ In combinatie met het moderne karakter en de vroege datum van ontstaan (ca 1750) lijkt Haagse inspiratie dus voor de hand liggend.

Uit dezelfde tijd dateert waarschijnlijk het donkerrode, in bloemenpatronen geschoren, behangsel van trijp, dat in 1906 nog in het huis werd gefotografeerd, maar dat tijdens de oorlogsjaren verwijderd is.³⁹ Het patroon vertoont wijde banen met grote asymmetrisch weergegeven 'chrysanten' en strooibloemen, geflankeerd door gebonden bloemslingers. Gewoonlijk wordt dit patroon rond 1750 gedateerd.⁴⁰

De betimmering van dit vertrek maakt een iets oudere indruk. De eenvoudige, gelede, panelen-lambrisering, waarop met smalle profielen geometrische patronen werden gecreëerd, ademt nog volledig het concept uit de late barok van de jaren 1740. De verbindingsdeur naar de voorkamer sluit met zijn zware profilering en symmetrische panelen hierbij aan. Ook het bescheiden toegepast, gesneden ornament, een kwabachtig opgevatte rocaille, komt hiermee overeen.

In stilistisch opzicht sluiten de suite-deuren in de zaal aan bij de andere deurpartij, die hier rond 1749 werd aangebracht, maar het is onzeker of ze uit dezelfde tijd stammen. De huidige situatie kwam pas in 1861 tot stand, toen de gang tussen de zaal en de grote achterkamer verdween. In het bestek van de verbouwing van 1861 is bovendien sprake van het maken van een 'nieuwe schuivende porte-brisée', waarmee vermoedelijk deze 'suite-deuren' werden bedoeld.⁴¹ Misschien werden bestaande deuren voor dit doel geschikt gemaakt.

Periode van verhuur (1751-1770)

Het echtpaar Martens-Godin heeft slechts kort van de nieuwe interieurs genoten. Ze verhuisden in 1751 naar een huurhuis aan de Boothstraat. Het huis aan het Janskerkhof werd verhuurd aan Jan Carel Barchman Wuijters. Het huurcontract bevatte bepalingen voor modernisering. Zo was de verhuurder in 1751 gehouden 'om in de twee voorkamers te laten maken chassies [raamwerken] en de deuren in die kamers in de hoeken van die kamers te laten setten en de vloer in de voorkamer aan de westzijde [kamer links voor] te vernieuwen en derzelve met nieuw goudleer te laten behangen en vorders in dezelfde kamer een nieuwe Engelsche schoorsteen te laten maken en de solde-ringh met doek te laten beschieten ofte te laten stuccadooren, welke verbeetering bij den aanvang van den huur sal moeten gedaan worden'.⁴²

De afwerking van de linker voorkamer werd bij deze gelegenheid dus vrijwel geheel ge-

moderniseerd. De vloer werd vernieuwd, de balken van het plafond aan het zicht onttrokken, de zeventiende-eeuwse open rookkap vervangen door een gesloten schouw evenals het oude goudleer, dat Aletta Pater hier had aangebracht, door een nieuw behangsel. De rigoureuze aanpak van deze kamer maakt aannemelijk dat de andere vertrekken op de hoofdverdieping reeds eerder waren gemoderniseerd.

Het gemoderniseerde huis beviel Barchmann Wuijters kennelijk goed. Pas na het overlijden van zijn weduwe in 1764 kwam het huis opnieuw vrij voor verhuur. De nieuwe huurder was Hendrik Carel graaf van Nassau Lalecque, heer van Beverweerd, die het huis op dezelfde termen huurde. Ook nu werden moderniseringenv gevraagd: zo 'sal (de verhuurder) moeten laten maken in elk der twee agterkamers twee en dus samen vier schuijfframen, alsmede de beneden voorkamer bij het inkomen der huizinge aan de rechterhand van dezelve, sal moeten laten behangen met geschildert zijlboek'. Dergelijke behangsels waren rond 1750 modieus, zoals uit het commentaar van kunstenaarsbiograaf Johan van Gool (1751) blijkt. Volgens Van Gool werd deze soort behang – die hij als 'tapyten of voddens behangsels' typeerde – zo algemeen toegepast dat zij de Nederlandse schilders in hun bestaan bedreigde.⁴³ Anders dan wordt aangenomen, was dit type méér dan een imitatie van behangsels van tapijt: als resultaat van deze aanschaf werd de huurprijs van het huis Martens in 1764 tot f 820 per jaar opgetrokken.⁴⁴ In 1770 liep dit laatste contract af, waarna het huis voor het eerst in bijna 20 jaar weer werd bewoond door leden van de familie Martens. In dat jaar trokken de zes kinderen van het echtpaar Jacob Carel Martens en Jacoba Constantia Godin erin.

Een vrijgezellenhuishouden (1770-1831)

Evenals de voorgaande generaties hadden gedaan, zouden zij de interieurs van het huis geleidelijk aan moderniseren. Een goed voorbeeld daarvan is de rechter voorkamer, die steeds een representatieve functie had gehad. In 1782 werd de schoorsteenpartij vernieuwd. Steenhouwer Verkerk werd betaald voor de mantel, stucwerker Groen voor het stucadoren van de boezem. Daarnaast werden een nieuwe penantspiegel en nieuwe overgordijnen aangeschaft. Op de vloer kwamen nieuwe 'allicante' matten. Pas tien jaar later werd het 'geschildert zijlboek' vervangen door een modern papieren behangsel. Na 1800 volgden een tapijt, kleden en nieuwe ondergordijnen.⁴⁵

Aan het begin van de negentiende eeuw had het vertrek een betimmering en plafond uit het midden van de achttiende eeuw met rococo-vormen. Afgaande op de nu nog aanwezige mantel zal de schoorsteenpartij het rijpe neo-classicisme van de jaren 1780 hebben laten zien. Vermoedelijk gold dit ook voor de penantspiegel. Tot slot zal het behang weer een latere stijlfase hebben vertegenwoordigd.

Door de kasboeken⁴⁶ van deze generatie te vergelijken met de inventaris van 1826, kan worden nagegaan hoe de meubilering van een vertrek tot stand kwam. Daaruit volgt dat vrijwel alle zitmeubelen in de voorgaande 40 jaar per set waren verworven; drie

sets werden nieuw aangeschaft en vier tweedehands. Interessant is dat deze meubelen niet alle als set stonden opgesteld; alleen de drie nieuw verworven sets stonden bij elkaar, respectievelijk in de zaal, de voorkamer bij de zaal en de dagelijkse eetkamer. De andere meubelen die in de voorkamer bij de zaal stonden opgesteld, waren niet gelijktijdig verworven, al werden ze wel vrijwel alle nieuw aangeschaft. Zo kocht men de stoelen in 1772, de penantspiegel in 1782, de penanttafel in 1802, en de theetafel en het theekomfoor in 1822. Alleen de canapé was tweedehands. Bovendien werden enkele zeer moderne artikelen toegevoegd. Zo stond op de schoorsteenmantel een stel porseleinen vazen met bloemboekjes van papier onder stolpen, die in 1820 van een kennis waren gekocht.

Evenals voor de vaste decoratie van dit vertrek gold ook hier dat niet alle voorwerpen op elkaar waren afgestemd. Omdat iedere keer een enkel nieuw object in de kamers verscheen, zal het geheel zelfs in de op representatie gerichte vertrekken een allegaartje hebben geleken. Op de verdieping, waar de meeste erfstukken stonden opgesteld, was dit nog sterker. Twee voorwerpen stonden hier zelfs vanaf de beginjaren. De inventaris van 1669 vermeldt 'een groote eychene kast met ebben ingeleydt' en een dito grote uittreckende tafel. Deze meubelen bleven hier tot 1944 staan, toen ze werden overgebracht naar het Centraal Museum. Volgens familieoverlevering zijn de kast en de tafel afkomstig uit het bezit van Joachim Wttewaël.

Van de broers en zusters trouwde er tenslotte een. David Johan (1751-1811) huwde in 1790 met Johanna Henriëtta Antonia Strick van Linschoten. Zij gingen aan de Kromme Nieuwegracht wonen. Als compensatie voor de meubelen die hij aan het Janskerkhof achterliet, keerden zijn broers en zusters hem de waarde van zijn aandeel uit, zodat hij meubelen voor zijn nieuwe huis kon kopen.⁴⁷ De inventaris, die na het overlijden van zijn weduwe in 1837 werd opgemaakt, wekt de indruk dat zijn spullen wat moderner en luxer waren: kandelaars, een kroonluchter en pendules van verguld brons en meubelen met marmeren bladen.⁴⁸

Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven, een elegante dilettant (1831-1861)

Nadat in 1831 de laatste van de gezusters Martens overleden was, kwam het huis aan het Janskerkhof in handen van hun neef Jacob Constantijn, de oudste zoon van David Johan. Deze was in 1829 in de adelstand verheven en noemde zich na de verwerving van de heerlijkheid Sevenhoven jhr Martens van Sevenhoven. In het oude huis zou hij een belangrijke verbouwing doorvoeren. Zijn eerste wens was het samenvoegen van huis en bijgebouwen.⁴⁹ Dat kon doordat hij in 1828 het linker buurhuis had gekocht.⁵⁰ Hij liet het in 1832 afbreken en benutte de grond voor de vergroting van het oude Martenshuis.⁵¹ Voor deze verbouwing schakelde de nieuwe eigenaar de Utrechtse architect en meester-timmerman F.C.E. van Embden (1795-1836) in.⁵² Over deze verbouwing is veel materiaal bewaard gebleven. Naast de bouwtekening uit 1832 is er een aantekenboekje met

de namen van de leveranciers.⁵³ Hieruit blijkt dat de verbouwing ongeveer één jaar in beslag nam en dat de kosten inclusief inrichting en tuinaanleg f 27.695 bedroegen. Ruim de helft hiervan was uitgetrokken voor het grove werk, dat door de metselaar H. Kamperdijk, de smid J.J. Steenhoff, de loodgieter C. Rutgers en een beeldhouwerscombinatie onder leiding van D. Lamie werd aangenomen. De hoogste post vormde echter die van Van Embden, die voor geleverde materialen, werkloon en dergelijke f 5.555 in rekening bracht. Hij nam het constructieve timmerwerk voor zijn rekening en hield nauwkeurig toezicht op de uitvoering van zijn ontwerp. Zo worden in de rekeningen diverse mallen en modellen voor de beeldhouwers vermeld.

De keuze voor een architect-aannemer was waarschijnlijk bewust. De opdrachtgever was zelf zeer geïnteresseerd in architectuur en kon met Van Embden, een leeftijdgenoot, op niveau discussiëren over de moderne ontwikkelingen op bouwgebied. Martens' belangstelling voor bouwkunst blijkt bijvoorbeeld uit de bouwkundige tekeningen die hij in 1820 maakte van verschillende gotische kerktorens: de Dom in Utrecht, de Cunera in Rhenen en de Onze-Lieve-Vrouwe in Amersfoort.⁵⁴ Hij hield zich ook bezig met architectuurdebatten. Zo bracht hij bij de voorbereidingen voor de bouw van het nieuwe Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen (K&W) aan de Mariaplaats het belang van een ambachtelijk onderlegde architect nadrukkelijk onder de aandacht. Toen het uiteindelijke ontwerp van stadsarchitect J. van Maurik, een academie-architect, aan de vergadering werd gepresenteerd, stelde Martens van Sevenhoven de voorwaarde dat het ontwerp door een 'kundig en ervaren bouwmeester' zou worden herzien. Pas daarna wilde hij zijn toegezegde bijdrage van f 1000 betalen.

Martens van Sevenhoven toonde zich een 'dilettant', een architectuurliefhebber met

Het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen aan de Mariaplaats. Foto door P. Oosterhuis, ca 1870

kennis van zaken. Hij was voldoende op de hoogte van de 'aangenomene regelen der architectuur' om het K&W-ontwerp op zijn merites te kunnen beoordelen. Een minpunt vond hij hier 'de onduidelijke entree'. Op een latere vergadering gaf hij aan dat door de toevoeging van een vestibule met grote trappen de kwaliteit van het ontwerp zou kunnen worden verbeterd.⁵⁵ Martens van Sevenhoven ontleende zijn ideeën over architectuur aan de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten in Amsterdam, waarvan hij actief lid was. Hij was goed bevriend met Jacob de Vos Azn, de invloedrijke secretaris van de vierde klasse van het Instituut, waaronder de Academie ressorteerde. In 1837 werd Martens van Sevenhoven benoemd tot correspondent van het Instituut, waarbij van zijn 'bekende zucht voor kunsten en wetenschappen' gewag werd gemaakt.⁵⁶ Een van de meest invloedrijke figuren in dit milieu en daarmee inspirator van Martens van Sevenhoven was de Vlaming T.F. Suys, die van 1822 tot 1825 het bouwkundig onderwijs aan de Koninklijke Academie verzorgde.⁵⁷

Suys, een leerling van de befaamde Franse architect Charles Percier, had grote belangstelling voor de late Italiaanse renaissance. Zo publiceerde hij een bundel met opmetingen van het Palazzo Massimo alle Colonne in Rome.⁵⁸ Zijn oeuvre, dat grotendeels openbare opdrachten omvatte, laat zien dat hij aansluiting zocht bij ontwikkelingen uit de late achttiende eeuw, waarin het Italiaans classicisme een belangrijke rol had gespeeld. Deze 'hoge' architectuur was ook voor particuliere opdrachten in gebruik, zoals het Hoogeland, de buitenplaats van jhr W.E. Ram, laat zien.⁵⁹ Dit gebouw, dat in 1825 naar Suys' ontwerp aan de Biltstraat in Utrecht verrees, sluit met zijn vierkante plattegrond, gepleisterde gevels en vooruitspringende, ionische zuilenportico aan bij buitenplaatsen als 'het huis met de sphinxen' in Haarlem uit 1793 en Broekhuizen in Leersum uit 1796, waarbij Amsterdamse architecten als P.E. Duyvené en B.W.H. Ziesenis een rol hadden gespeeld.⁶⁰ Rond 1825 bestond voor dit type een grote waardering: het ontwerp van Duyvené werd als een van de weinige Noord-Nederlandse gebouwen opgenomen in een architectuuroverzicht der Nederlanden van P.J. Goetghebuer uit 1827.⁶¹ Suys' interpretatie van dit type onderscheidt zich door een exactere toepassing van de Griekse orden en een sterke versobering, waarbij vrijwel alle versiering, inclusief de vulling van het tympaan, achterwege werd gelaten.

Naast belangstelling voor de Italiaanse architectuur van de late renaissance had Suys ook waardering voor de Nederlandse architectuur van de late zeventiende eeuw, de 'strengte stijl', waarvan Adriaan Dortsman een vertegenwoordiger was. Een goed voorbeeld van Suys' opvatting op dit punt vormt zijn benadering van de ronde Lutherse kerk in Amsterdam, een ontwerp van Dortsman, die in 1822 door brand was verwoest. Voor het herstel werd een prijsvraag uitgeschreven. Als lid van de beoordelingscommissie wees Suys alle voorstellen af. Vervolgens was hij medeopsteller van een plan dat wel werd uitgevoerd. Volgens dit plan moest de herbouw geschieden in de geest van het oorspronkelijke ontwerp, maar daarbij aan moderne maatstaven voldoen. Zo werd de symmetrische aanleg van de plattegrond geperfectioneerd, de orde van de pilasterstel-

ling in het interieur gewijzigd van toskaans tot ionisch, wat in Suys' ogen beter bij een kerk paste, en werd de nieuw-gebouwde koepel volgens de klassieke canon van een cassettenplafond voorzien.⁶²

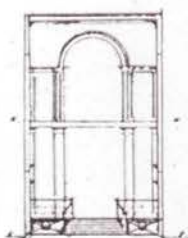
F.C.E. van Embden, die in 1832 de verbouwing van het huis Martens op zich zou nemen, hanteerde bij nieuwbouw een modern-classicistische vormtaal, die aansloot bij de strenge richting van de eerste helft van de negentiende eeuw. Een goed voorbeeld hiervan vormt een ontwerp voor de gezamenlijke achtergevel van de koper- en gasfabriek van W.H. de Heus aan de Catharijnesingel uit circa 1836. Deze toont twee paviljoens, elk negen traveeën breed en twee bouwlagen hoog, die onderling worden verbonden door een poortgebouw van gelijke hoogte. Op verschillende punten sluit dit ontwerp aan bij de classicistische variant die aan de Academie werd onderwezen.

Uit deze gegevens rijst het beeld van een kundig architect op met wortels in het bouwambacht, die op de hoogte was van de moderne ontwikkelingen in de bouwkunst. Vermoedelijk had Van Embden daarnaast belangstelling voor de theoretische ontwikkelingen binnen zijn vakgebied. In ieder geval bezat hij de mogelijkheden daartoe: de bibliotheek van zijn vader omvatte het architectuur-overzicht van Goethegubier.⁶³ Van Embden kende ook Suys goed: beiden werkten aan de restauratie van de Dom. Uit dit alles blijkt dat Van Embden niet alleen aannemersarchitectuur maar ook een intellectueel onderbouwd ontwerp kon leveren.

Het was deze verbinding van praktische kennis en theoretische inzichten die Martens van Sevenhoven zo wist te waarderen. Opdrachtgever en architect waren geestverwanten. Ze hadden beiden grote belangstelling voor ontwikkelingen in de academische architectuur en bezaten daartoe ook de ingangen. Het is dan ook aannemelijk dat de ideeën die in het academisch milieu gangbaar waren hun weerslag vonden in de verbouwing van het huis aan het Janskerkhof, waarop Martens van Sevenhoven waarschijnlijk zelf grote invloed heeft gehad.

De verbouwing van 1832

De bijgebouwen van het oude buurhuis ondergingen in 1832 een metamorfose. Er kwam een cour, omsloten door twee vleugels en een poort, waarvan de drie gevels werden vormgegeven volgens de normen van het strenge classicisme van de eerste helft van de negentiende eeuw. Daarbij springt de sterke axialiteit van het ontwerp direct in het oog: de gevel van de linker vleugel, waarachter het koetshuis en de stalling van het oude buurhuis schuilging, wordt voor wat betreft de maatvoering en de risalieten weerspiegeld in die van de rechter vleugel, die grotendeels bij deze gelegenheid tot stand kwam. Het moderne karakter werd nog versterkt doordat het geheel bij deze gelegenheid werd gepleisterd.⁶⁴ Deze vleugel vormde na 1832 één geheel met het oude huis, waarvoor deze verbouwing ingrijpende consequenties had. Door de toevoeging van deze vleugel werd het huis met één travee naar links uitgebreid en bovendien werd

Ontwerp-tekening door F.C.E. van Embden van de nieuwe gevel aan het Janskerkhof en die van de nieuwe hoofdingang, 1831

de hoofdingang van de voorgevel naar de linker zijgevel verplaatst.

Doordat in de nieuwe situatie de hoofdingang in de zijgevel werd opgenomen, draaide de as van het gebouw als het ware 90° , waardoor de zijgevel het belangrijkste werd. Om dit te accentueren werd de aanbouw symmetrisch vormgegeven met een verhoogde middenpartij, die aan weerszijden door een kleiner gebouwtje wordt geflankeerd. Doordat de middenpartij licht verspringt en op de hoeken bovendien van lisenen is voorzien, wordt de aswerking nog versterkt. Op de centrale as werd een dubbele voordeur geplaatst met daarboven een gesneden boograam in een natuurstenen omlijsting. Recht boven de voordeur bevindt zich een moderne vertaling van een 'serliana', een groot raamkozijn met drie stijlen dat in het midden door een gesneden boograam wordt bekroond. Het geheel werd in een licht verspringende omlijsting geplaatst, die door een op twee gesneden consoles rustende architraaf wordt ondersteund.

Het gebouwtje rechts van de ingangspartij, een 'steenen koepel', behoorde in 1831 bij het buurhuis, waarvan de ingangspartij eveneens gebouwd is door het duo Van Cooten en Van Vianen in de jaren 1661-1663.⁶⁵ In 1832 is het bij Janskerkhof 16 gevoegd. De theekoepel werd volledig uitgebroken, waarbij alleen de huidige drie buitenmuren behouden bleven.⁶⁶ Op deze manier ontstond een gebouwtje met een nagenoeg vierkante plattegrond met één afgeschuinde hoek. De gevel naast de ingangspartij is twee bouwlagen hoog en één travée breed. Op de verticale as van zowel deze gevel als de gevel aan het Janskerkhof werden twee ramen met kleine roede-verdeling aangebracht, de schuine zijde kreeg hier twee verdiepte vensternissen. Naast de ingangspartij wordt deze as boven de lijst voortgezet door een dakkapel, waarin een rechthoekig kozijn en een boograam zijn ondergebracht. Het geheel wordt gedekt door een schilddak. Bij de bekapping is gebruik gemaakt van oude materialen.⁶⁷

Links van de ingangspartij verrees een tweede bijgebouw, vrijwel identiek aan de voormalige theekoepel. De enige uitzondering vormt de plattegrond, die geen afgeschuinde zijde kent. Om het geheel toch aan te laten sluiten bij het rechter bouwwerk, werd de voorgevel in twee travéeën gesplitst, waarbij de rechter travée – de breedte van voorgevel van de theekoepel – licht verspringt. Evenals de afgeschuinde zijde van de theekoepel, werd de linker travée hier van licht verdiepte, blinde vensters voorzien.

Op verschillende manieren werd getracht de aanbouw aan te laten sluiten bij het oude pand. Zo werd voor de bijgebouwen, evenals voor het oude huis, voor sterk hellende, met leien bedekte, schilddaken gekozen. Bovendien werd de hoogte van de ingangspartij aangepast aan de gootlijst van het hoofdgebouw, waardoor deze visueel een eenheid vormde. Deze eenheid werd nog versterkt doordat beide gebouwen van een volledig ionisch hoofdstel werden voorzien, dat boven de lijst door een lage, gesloten balustrade werd gecompleteerd. Ook in de detaillering is het streven naar eenheid zichtbaar. Net als bij het hoofdhuis en de voormalige theekoepel, werd de gootlijst van de nieuwbouw links van de ingangspartij afgesloten door een, vermoedelijk opnieuw gebruikte, geprofileerde rand, die afwisselend uit bak- en natuursteen werd opgebouwd.

Het gevelschema van het bepleisterde nieuwe gedeelte en verschillende details sluiten aan bij het dorisch getinte classicisme, dat rond 1830 in de mode was.⁶⁸ De voorgevel van het oude huis bleef juist onbepleisterd, zodat het als afzonderlijke eenheid bleef bestaan. De maat van de vensters bleef eveneens intact. Alleen de bekroning van de gevel werd gewijzigd: deze werd voorzien van een dichte balustrade, waardoor de verhoudingen in negentiende-eeuwse ogen werden verbeterd. Deze combinatie van hedendaagse architectuur en het verbeteren van een zeventiende-eeuws woonhuis paste in het denken van opdrachtgever en architect. Uit de verbouwing aan het Janskerkhof spreekt een zelfde waardering voor de architectuur van 1661-1663, als bij Suys' aanpak van de ronde Lutherse kerk in 1826.

Een huis voor ontvangsten

Dat Martens van Sevenhoven het huis wilde vergroten, vloeide voort uit zijn levensstijl. Waar de voorafgaande generaties een tamelijk teruggetrokken bestaan hadden geleid en uitsluitend familie en enkele goede vrienden hadden ontvangen, wensten Jacob Constantijn en zijn vrouw Susanna Jacoba Martens hier grote ontvangsten te organiseren. Uit gastenlijsten blijkt dat er soms tientallen mensen werden uitgenodigd, eenmaal zelfs 98. De term 'Bij mij ten huize', die Martens op de gastenlijst toevoegde en onderstreepte, geeft aan dat de gasten in het huis aan het Janskerkhof werden uitgenodigd. Bij dergelijke aantallen weken andere families uit naar het Hotel des Pays-Bas, dat aan de overkant van het plein gelegen was.

Er zijn geen beschrijvingen van de ontvangsten zelf bewaard gebleven, maar ze zullen verlopen zijn zoals gebruikelijk was in de kringen van vooraanstaanden, die zich spiegelde aan de internationale, informele hofcultuur. Na het diner konden de gasten zich over verschillende salons verdelen voor conversatie, spel en dans. Dat er in huize Martens werd gespeeld, blijkt wel uit de aanwezigheid van speeltafeltjes: in 1861 waren er maar liefst dertien stuks. Dit tijdverdrijf had een wereldse reputatie: 'Eerder zou men het onmogelijke zien gebeuren dan dat een dominé in de komedie kwam of kaart speelde – en al ware hij daartoe ook verstandig genoeg – toch durft hij niet; ik geloof zelfs dat men hem in de kerkelijken ban zou doen', aldus P.H.A.J. baron Strick van Linschoten, een ver familielid van de Martensen.⁶⁹ Deze zag in het openstellen van het woonhuis voor grote groepen mensen en de overgave aan wereldse genoegens als kaartspel en dans kenmerken van een bepaalde levensstijl en de daarmee verbonden mentaliteit, die hij als *elegant* kenschetste.

Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1793-1861) en zijn vrouw Susanna Jacoba Martens (1799-1860). Anonieme schilderijen, 1826-1830

De breuk tussen de mondaine levensstijl van Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven en de soberheid van zijn voorgeslacht komt ook naar voren in het aantal personeelsleden. Een 'elegant' huishouden als dat van hem bracht een grote hoeveelheid huishoudelijk werk met zich mee. Waar de vorige generaties Martens een staf van drie personen had, een normaal aantal voor een patricische familie, had Martens van Sevenhoven alleen al voor zijn stadshuis het dubbele aantal in dienst.⁷⁰ Aangezien in het Utrecht van de eerste helft van de negentiende eeuw juist een daling in de gemiddelde personeelsomvang optrad, vertoonde het huishouden aan het Janskerkhof ook in dit opzicht grote luxe. Dat geldt ook voor de huurwaarde van het huis. Vóór de verbouwing van 1832 behoorde het huis tot de top honderd van Utrecht en daarna 1832 tot de top tien. De eigenaar was daarmee nog niet tevreden: hij verzocht het kadaster in de eerste klasse, die zeven huizen omvatte, te worden ondergebracht. Dat hij daardoor ook meer belasting verschuldigd was, beschouwde hij kennelijk als een eenzaak.⁷¹

Een nieuwe indeling

Hoe maakte Martens van Sevenhoven het oude huis nu eigenlijk geschikt voor de ontvangst van grote groepen? Om te beginnen werd de indeling van het huis volledig gewijzigd. Vóór 1832 had het huis een traditionele Hollandse plattegrond met een gang en zijkamers. Voor representatief gebruik waren in ieder geval de zaal en de voorkamer bij de zaal beschikbaar. De voorkamer links diende als dagelijkse eetkamer. Hoe de grote achterkamer rechts werd gebruikt is onduidelijk. Na 1832 werd aangesloten bij de Franse indeling in gescheiden eenheden voor representatief, privé- en huishoudelijk gebruik. De hoofdverdieping had nu een volledig representatieve bestemming gekregen. De drie voorkamers vormden samen de suite. De beide achterkamers werden in gebruik genomen als eetkamer en zaal. Deze mogelijkheid ontstond doordat het trappenhuis en de entree naar de aanbouw werden verplaatst, waardoor in de zijgevel een grootse opgang kon worden gerealiseerd.

Doordat nu alle vertrekken op de hoofdverdieping een representatieve functie hadden gekregen, was een gedeeltelijke herdecoratie noodzakelijk geworden. Zo kregen de kamers aan het Janskerkhof nieuwe plafonds in late neoclassicistische vormen, uitgevoerd door stucadoor J. Bleumer. Timmerman D. Setteur voorzag deze ruimten van nieuwe betimmering en raamkozijnen. Deze interieuronderdelen, die bewaard zijn gebleven, laten de sobere vormgeving van het Nederlandse biedermeier zien. In de beide achterkamers gebeurde minder. De grote achterkamer had in 1808 ook al een forse opknappbeurt ondergaan. Van de zaal, die in zeventiende- en achttiende-eeuwse vormen gegoten was, werd de stoffering vernieuwd en de plafonddecoratie vereenvoudigd. Met uitzondering van de middenvelden, die hier rond 1749 en 1770 waren aangebracht, werd alle decoratie langs de randen verwijderd. Kennelijk wenste men het ornament tot de middenvelden te beperken. Op deze manier ontstonden drie afzonderlijke

ruimten met elk een eigen stijl. De suite en de eetkamer vertoonden classicistische vormen in biedermeier en empire. In de zaal voerden rococo en barok de boventoon.

De eigen identiteit van de vertrekken werd in 1832 nog geaccentueerd doordat elke ruimte een eigen kleurstelling kreeg. Voor de suite leverde behanger J. Maas nieuwe behangsels van kaneelbruin en blauwgrijs gesatineerd papierbehang, dat met vèloutè randen rondom werd afgezet. De raampartij kreeg een zware stoffering; grijze valgordijnen, witte ondergordijnen en rood zijden overgordijnen met draperieën, die met rood-witte passement werden afgezet. Voor de zaal was een stoffering *en suite* (in dezelfde stof en kleur) bedacht, waarbij het oude, uit het midden van de achttiende eeuw daterende behang opnieuw werd ingepast. Nadat het was gereinigd, werd het opnieuw opgespannen en van smalle gouden lijsten voorzien. Voor de ramen werden roodzijden overgordijnen gehangen, die met een verguld garnituur werden gecombineerd. Deze combinaties waren relatief modern; in Franse en Engelse handboeken werden ze rond 1830 aanbevolen.

Dezelfde combinatie van een 'representatief circuit', opgebouwd uit verschillende vertrekken met ieder een eigen karakter, keert terug in het Haarlemse woonhuis van mejuffrouw Hodshon, zij het dat deze wensen daar op een ander niveau werden gerealiseerd. Opmerkelijk is dat in het huis Martens, waarbij géén architect van naam als Abraham van der Hart betrokken was, toch dezelfde principes werden gevolgd. Wat nu zo positief aan die Franse indeling was, blijkt uit een typering van Strick van Linschoten van enkele koninklijke paleizen. Vooral zijn bespreking van Huis ten Bosch, dat kort daarvoor was verbouwd, is kenmerkend. Terwijl aan de ene kant de decoratie van de Oranjezaal met vuur bezongen wordt, geeft hij aan de andere kant aan: 'Koning Lodewijks bouwmeester, die zijn vak goed verstond, heeft het beter bewoonbaar gemaakt en zeer gemakkelijk ingerigt'. Tegen dezelfde achtergrond moeten we ook de herindeling van het huis Martens zien; door de scheiding in eenheden voor representatief, privé- en huishoudelijk gebruik werd het huis – volgens de normen van die tijd – beter bewoonbaar gemaakt. Hoe trots het echtpaar Martens van Sevenhoven op het interieur van hun woonhuis was, blijkt wel uit de portretten die de Utrechtse schilder Jan Lodewijk Jonxis rond 1835 van hen maakte. Pontificaal poseren ze in de suite en de zaal, waarvan de aankleding tot in details op de schilderijen te zien is (zie blz. 190).

Voor het onderbrengen van de omvangrijke personele staf en de bevoorrading, die nodig waren voor het voeren van een grootse huishouding, moest ruimte gevonden worden. De nieuwe aanbouw bood hier soelaas. Op de zolders links en rechts kwamen kamers voor respectievelijk de mannelijke en vrouwelijke bedienden. Op de eerste verdieping kwamen bergruimten en op de begane grond een dessertkamer en een spreekkamer. In de dessertkamer was het omvangrijke bezit aan serviezen en dergelijke opgeborgen. In de spreekkamer stonden meneer of mevrouw het personeel en de leveranciers te woord. In het oude onderhuis werden twee keukens en een mangelkamer ingericht. De rest van het souterrain bestond als vanouds uit kelders voor de opslag van

voorraden als brandstof, wijn en vlees. In de tegenover de ingang gelegen vleugel werden koetshuis, koetsierswoning en stallen ondergebracht. Het werk van het personeel kon door de veranderde inrichting worden verricht zonder dat gasten of familie het hoefden te zien. Het contact kon beperkt blijven tot het discreet opdienen van de maaltijden.

Ook de indeling van de dienstvertrekken leidde tot een grotere afstand tussen het personeel en de familie. Terwijl het personeel op de zolder van de nieuwbouw woonde, had het echtpaar de privévertrekken op de eerste verdieping van het oude huis tot zijn beschikking: een slaapkamer, twee logeerkamers, een bibliotheek en een schilderkamer. Alleen op de trap kon men elkaar nu nog tegenkomen.⁷²

De inrichting na 1832

Ook verwarming en verlichting werden aangepast aan het voeren van de grootse staat. In 1826 waren alle vertrekken op de hoofdverdieping van open vuur voorzien. Aan het eind van de achttiende eeuw waren in drie vertrekken gesloten schouwen aangebracht: in de voorkamer bij de zaal, in de grote achterkamer en in de linker voorkamer. Op de bovenverdieping, waar zulke verbouwingen achterwege waren gebleven, waren met kachels en zetschoorstenen de schoorsteengaten verkleind om de grote zeventiende-eeuwse rookkappen economischer te kunnen stoken. In 1832 kreeg ook de grote eetkamer een kachel. De suite en de zaal hadden open vuur. Daarmee voldeed het huis aan de heersende Frans-georiënteerde normen. Ook in de dienstvertrekken kwam betere verwarming. Zo kreeg de keuken een nieuw kolenfornuis, werden er strijkfornuizen voor de mangelkamer aangeschaft en werd de spreekkamer van een kachel voorzien.

Op het gebied van verlichting stelde een 'elegante' levensstijl hoge eisen. Het aantal

lichtbronnen werd enorm uitgebreid: van 17 in 1826 naar 71 in 1861. De variatie was ook sterk toegenomen. In 1826 waren er alleen kandelaars en een lantaarn. Het echtpaar Martens van Sevenhoven schafte ook in ruime mate lampen en kroonluchters aan. In tegenstelling tot vroeger konden alle vertrekken op de hoofdverdieping na 1832 tegelijkertijd worden verlicht. Dat was ook nodig voor het houden van grote ontvangsten.

Ook het meubilair werd aangepast aan de grootse staat. Waar de bewoners in 1826 89 zitmeubelen

Gietijzeren circuleerkachel, gemaakt in Duitsland, eerste helft negentiende eeuw. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

Verguld-bronzen kroonluchter, negentiende eeuw. Afkomstig van de familie Collot d'Escury, de schoonfamilie van Jan Hendrik Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven

bezaten, waren er in 1862 tenminste 142 aanwezig. Ook hier was de variatie sterk toegenomen. De gezusters Martens bezaten in 1826 één canapé en verschillende sets stoelen en fauteuils, die in de voorafgaande 40 jaar waren aangeschaft. In 1861 waren er naast stoelen, fauteuils en vier canapé's ook verschillende moderne salonmeubelen aanwezig. In de zaal stond een kostbaar ameublement, in de suite bevonden zich enkele tabouretten, chaises de fantaisie en confortables. Vóór 1832 werden bijna uitsluitend stoelen en fauteuils van noten- en mahoniehout aangeschaft, die tot het courante type lijken te hebben behoord. Daarna doen onder meer vergulde zitmeubelen hun intrede.

Het veranderde gebruik van het huis blijkt uit de waarde van de meubelen in de verschillende vertrekken. Waar in 1826 de stoelen op de eerste verdieping min of meer dezelfde waarde als die op de hoofdverdieping hadden, was deze verhouding in 1861 drastisch gewijzigd. De stoelen in de privé-vertrekken hadden samen een waarde van f 40, terwijl de stoelen in de suite alleen al een gezamenlijke waarde van f 140 bezaten.

De elegante levensstijl van de bewoners leidde tot een grotere hang naar eenheid in de meubilering van de representatieve vertrekken. In de zaal stond een van die grote, typisch negentiende-eeuwse ameublementen, die als één geheel was aangeschaft. Het echtpaar beperkte zich ook niet meer tot producten van Utrechtse meubelmakers. Zo nam een neef uit hun boedel een 'Engelse secretaire' over. Dit was waarschijnlijk de secretaire uit de Martenscollectie in het Centraal Museum, een mooi voorbeeld van een ingenieus en fraai schrijfmeubel in biedermeierstijl. Het echtpaar Martens van

Sevenhoven bleef ook later in hun leven de mode op de voet volgen. Op de portretten die zij aan het eind van hun leven lieten maken, zijn zij gezeten op stoelen in de historiserende stijl, die toen net in de mode kwamen. Ook een zilveren jachtbokaal, die de Utrechtse firma Van Kempen in 1855 voor Martens van Sevenhoven vervaardigde, is van een

Inktstel van kristal en zilver, 1826. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

zeer eigentijdse vormgeving: een combinatie van rustieke en rococo-elementen. Een dergelijke combinatie had pas na 1851 zijn intrede in het Nederlandse edelmetaal gedaan.⁷³

De laatste generatie in het huis (1861-1909)

Na het kinderloos overlijden van Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven in 1861 kwam het huis in handen van zijn neef Jan Louis Anne Martens (1823-1909). Deze zou het huis opnieuw laten verbouwen. De belangrijkste ingreep was de afbraak van de tegenover de hoofdingang gelegen vleugel, waarin het koetshuis en de stalling waren ondergebracht. Daarnaast werd een deel van het interieur gemoderniseerd, waarbij de grote achterkamer op de hoofdverdieping een nieuwe afwerking kreeg. Deze was noodzakelijk geworden doordat de gang, die de achterkamer van de zaal scheidde, werd weggebroken. Er kwam een nieuwe schuivende porte-brisée, die het vertrek met de zaal verbindt. De vormgeving van de nieuwe interieuronderdelen is betrekkelijk ouderwets: het plafond en de schoorsteenpartij, die door de stucadoor J. Schaarenbeek en de beeldhouwer J.L. Lamie werden vervaardigd, kregen late empirevormen. Deze keuze is opmerkelijk, omdat Jan Louis Anne Martens en zijn vrouw Johanna Benjamina van Rappard in hetzelfde jaar dat ze het huis betrokken, juist heel moderne stukken in Parijs kochten, waaronder een pendulestel. Dit verguld bronzen stel is een goed voorbeeld van het voltooide historisme, de herleving van stijlen uit het verleden die toen erg opkwam. Dit stuk vormt een combinatie van renaissance- en Louis XVI-vormen, een stijlvariant die rond 1860 zeer populair was dankzij de Franse keizerin Eugénie, die een grote belangstelling voor de late achttiende eeuw had.

Het echtpaar Martens-Van Rappard kocht wel vaker voorwerpen in het buitenland. Zo

schaften zij in 1848 bij de Brusselse behanger en decorateur A. Hanssen onder andere een stel uit natuurlijk vormgegeven bloemen opgebouwde, verguld bronzen branches en een bijbehorende kroonluchter aan.⁷⁴ Daar kochten ze ook enkele zitmeubelen, waaronder een canapé, een méridienne en een set stoelen. Tot hun favoriete leveranciers in Nederland behoorden de Haagse meubelmaker G. Noordanus en zijn Utrechtse vakgenoten F. Koster, M.A.F. Reuser en W. Smit.⁷⁵

Na de dood van Jan Louis Anne in 1909 leidde het huis aan het Janskerkhof tot 1944 een slapend

Boekenkast van met mahonie gefineerd eikenhout, ca 1850. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

bestaan. In dat jaar werd een laatste verbouwing doorgevoerd, waarna de vertrekken op de hoofdverdieping als kantoorruimte werden verhuurd. De bovenverdieping werd verbouwd tot appartement, dat leden van de familie konden gebruiken wanneer zij in Utrecht verbleven. Voor het overige speelde het dagelijks leven zich voornamelijk af in de buurt van Zutphen, waar de familie sedert 1890 over de buitenplaats De Velhorst kon beschikken. Omringd door erfstukken en vrijwel geheel afgesloten van de ontwikkelingen in de twintigste eeuw, leidden zij hier een teruggetrokken bestaan, dat volledig in het teken van het verleden stond. Het huis in Utrecht werd vermaakt aan de Vereniging Hendrick de Keyser, die het tegenwoordig verhuurt aan de Universiteit Utrecht. Alleen turend door de oogharen is de oude grandeur nog terug te roepen.

Lijst van gebruikte kunsthistorische termen

Architraaf: onderste geprofileerde lijst van een hoofdgestel. Een hoofdgestel is ontleend aan de tempelbouw van de klassieke oudheid. Op de zuilen ligt een hoofdgestel, dat uit een architraaf, een fries en een kroonlijst is opgebouwd.

Balksleutel: console van hout of steen, waarop de balken rusten.

Comfortable: type zitmeubel, dat voornamelijk in de negentiende eeuw door stoffeerders werd ontwikkeld. Nieuwe productiemethoden hadden geleid tot een grote variatie aan stoffen, passementen en franjes, terwijl de uitvinding van de springveer het mogelijk maakte om de opbouw van een zitmeubel en daardoor ook de vorm grondig te veranderen.

Festoen: bepaald type slinger, opgebouwd uit verschillende, naturalistische elementen als bloemen, vruchten en bladeren.

Fronton: soort bekroning, waarvan de vorm is ontleend aan de tempelbouw van de klassieke oudheid. De vorm kan verschillen: naast driehoekige frontons kennen we ook halfronde en gebroken frontons.

Ionische orde: de klassieke tempelbouw kent vier verschillende orden, de Dorische, de Ionische, de Korinthische en de Compositie orde. Zij zijn te herkennen aan de maatverhoudingen, de vorm van de kapitelen en de versiering van de verschillende profiellijsten. Een Ionisch kapiteel heeft twee voluten, met een bladornament en een eierlijst; de eierlijst en de bladlijst keren terug op het hoofdgestel.

Kwabcartouche: bepaald type medaillon, waarvan de rand met kwabornamenten is versierd.

Kwabornament: versiering ontleend aan de anatomie en in de vroege zeventiende eeuw ontwikkeld in de edelsmeedkunst; vanaf het midden van die eeuw aanwijsbaar in de meubel- en beeldsnijkunst.

Kolossale orde: pilasters die zich uitstrekken over de hele hoogte van de voorgevel.

Liseen: pilaster zonder kapiteel.

Méridienne: een van de fantasienamen die de negentiende eeuw werden gebruikt om de vele soorten gestoffeerde meubelen van elkaar te onderscheiden. De méridienne was een rustbank met een asymmetrisch vormgegeven rug en een hoge en een lage armleuning, die ook als canapé kon worden gebruikt.

Omlopend schilddak: bij de meeste huizen loopt de voorgevel uit in een punt. Als de voorgevel wordt afgesloten door een rechte lijst, kan de architect ervoor kiezen om het dak dwars te plaatsen, waardoor de rechte afsluiting van de gevel in de vorm van het dak zelf wordt herhaald. In dat geval laten de zijgevels een punt zien. Als de architect alle vier de zijden van het dak hetzelfde rechte aanzicht geeft, spreekt men van een omlopend schilddak.

Risaliet: door bepaalde delen van de gevel te laten verspringen, kan de architect duidelijk maken welke maatverhoudingen hij bij zijn ontwerp heeft gebruikt. Om twee traveeën van elkaar te scheiden kon de zeventiende-eeuwse architect pilasters met of zonder kapiteel gebruiken (zie bij liseen). Als de architect ervoor kiest om een bepaald deel van de gevel in zijn geheel te laten verspringen, wordt van een risaliet gesproken.

Rocaille: motief uit het rococo, vaak een asymmetrische schelp, die met bloem en bladmotieven kan worden gecombineerd.

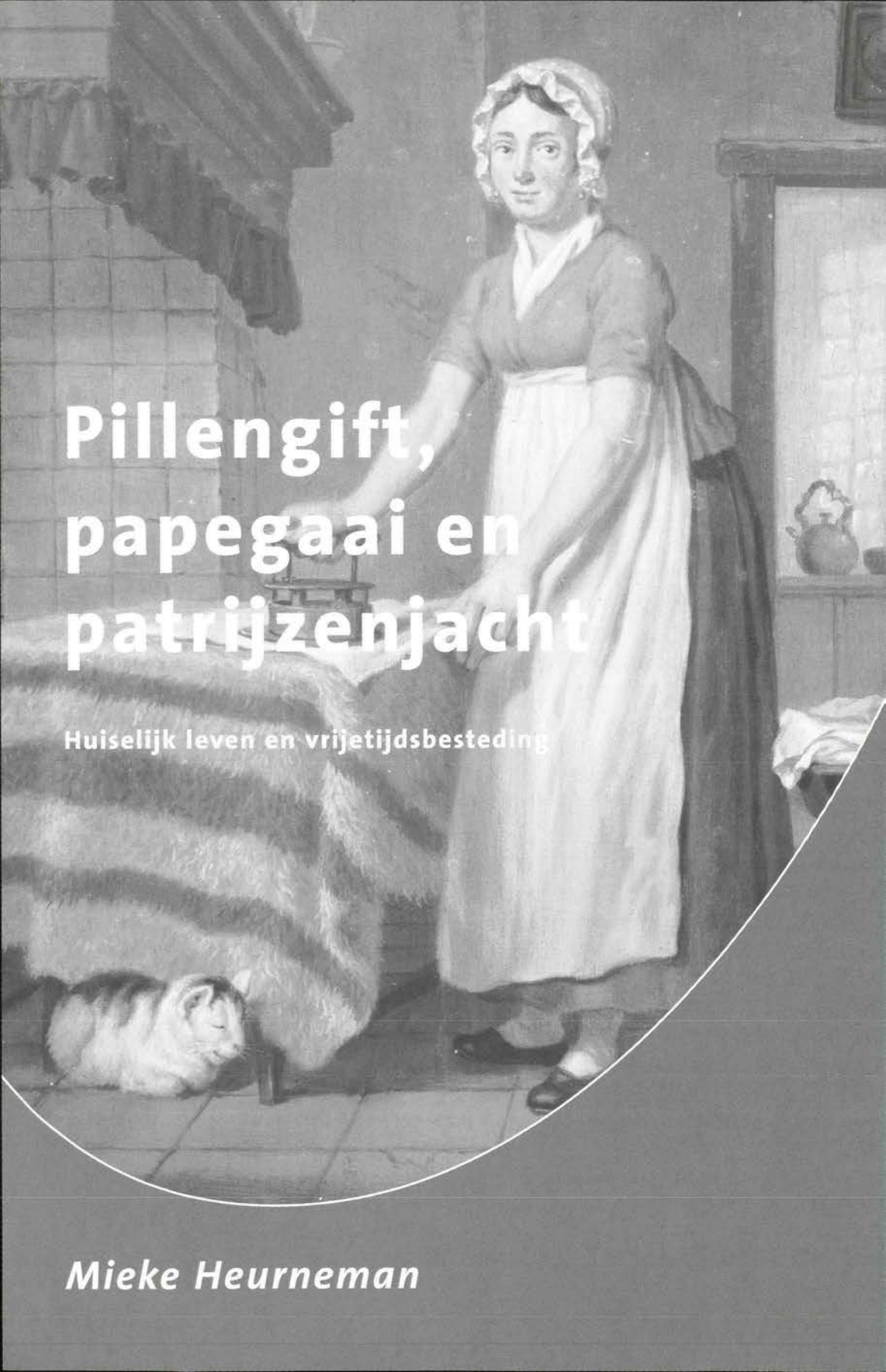
Schuimwerk: motief uit het rococo, dat eruit ziet als zeeschuim.

Travee: de voorgevel van elk huis is opgebouwd uit horizontale en verticale delen. De breedte is verdeeld in traveeën. Elke travee beslaat een raampartij en de flankerende muurdelen.

Tympaan: een fronton bestaat uit een open veld, tympaan geheten, en een geprofileerde omlijsting.

Vélouté: op een papieren of linnen ondergrond worden patronen aangebracht met lijm; door de ondergrond met wolpluis te bestuiven, worden de patronen zichtbaar.

Voluut: type krul.

Pillengift, papegaai en patrijzenjacht

Huiselijk leven en vrijetijdsbesteding

Mieke Heurneman

Dankzij het uitgebreide familiearchief is veel bekend over het dagelijks leven van de familieleden Martens. Zo weten we hoe ze geboorten, huwelijken en sterfgevallen beleefden. Dat ze nog lang een sober en burgerlijk leven leidden, ondanks hun vooraanstaande positie als regentenfamilie en de rijkdom die ze mede ten gevolge van vele erfenissen verwierven. Hoe ze hechtten aan familietradities als een opleiding aan de Hieronymusschool en een studie rechten aan de Utrechtse Universiteit. Aan het einde van de achttiende eeuw huwde de eerste Martens met een jongedame van adellijken huize en enkele

Drs W.A. (Mieke) Heurneman studeerde cultuurgeschiedenis en cultuureducatie aan de Universiteit Utrecht. Ze schreef een afstudeerscriptie over het Barbara- en Laurensghasthuis te Utrecht en leverde een bijdrage aan de tentoonstelling *Van aalmoes tot AOW* in het Centraal Museum en aan de bijbehorende catalogus. Vervolgens werkte zij in opdracht van diverse culturele instellingen aan historische publicaties, onderwijsprojecten en tentoonstellingen. Momenteel is zij werkzaam als freelance cultuurhistoricus en als projectmedewerker bij de Federatie Stichts Cultureel Erfgoed.

decennia later verhiel koning Willem I de familie in de adelstand. Het grote oude huis aan het Janskerkhof, waar tal van generaties hadden gewoond, werd toen geschikt gemaakt voor grote ontvangsten. De heerlijkheid Sevenhoven werd aangekocht om de nieuw verworven status te bevestigen. Daarnaast

bezat de familie het buitenhuis Beerschoten in De Bilt, waar men genoot van landelijke genoegens als rijtochtjes, de jacht en het tuinieren. 's Winters verbleef men in de stad waar schouwburg en concertzaal en het lidmaatschap van culturele en gezellige genootschappen de avonden vulde. De laatste generaties waren in het oosten van het land woonachtig, waar het huis De Velhorst bij Zutphen (gemeente Laren) het eerder verkochte Beerschoten verving. Wel bleven ze nauw met Utrecht verbonden, bijvoorbeeld via het huis aan het Janskerkhof. Een van de laatste telgen keerde naar de stad Utrecht terug om er predikant te worden. Uiteraard in de Nederlandse hervormde kerk waarin de familie sinds de zestiende eeuw geworteld was.

Proloog

Hoe zag het dagelijks leven van de verschillende generaties Martens eruit? Wat speelde zich af achter de muren van het 'stamslot' aan het Janskerkhof? Wat deed men in zijn vrije tijd? Is het mogelijk om er achter te komen hoe het er letterlijk en figuurlijk binnenskamers toeling? Dankzij het familiearchief kunnen we hierover heel wat te weten komen. Jacob (1636-1693), de eerste Martens in de Utrechtse vroedschap, was tevens de eerste chroniqueur van de familie. In 1663, het jaar van zijn huwelijk met Aletta Pater, begon hij met het maken van genealogische aantekeningen in een Memorieboek. Als belangrijk onderdeel van het familiearchief heeft dit samen met de vele portretten eeuwenlang gefungeerd als basis voor het collectieve geheugen van de familie. Tot en met de laatste generatie is het archief bijgehouden en aangevuld.

Ondanks hiaten geeft het familiearchief een goede impressie van het dagelijks leven van de familie Martens. In dit artikel zullen diverse thema's worden belicht: het huise-lijk leven, de vrijetijdsbesteding en belangrijke gebeurtenissen in een mensenleven als huwelijk, geboorte en overlijden. Daarbij zal ook worden bekeken welke invloed de buitenwereld daarop had. Hoe verhiel het privébestaan van de Martensen zich tot hun openbare leven? Gekozen is voor een thematische aanpak, waarbij de chronologie zoveel mogelijk is gevolgd.

Het huwelijk van Carel Martens en Jacoba Lampsins

Carel Martens (1602-1649) was het op twee na jongste kind van stamvader Hans Martens (1555-1613), die vanuit Antwerpen naar Amsterdam was getrokken. Carel zou zich als eerste van de familie in Utrecht vestigen. Vlak na elkaar verloor hij zijn beide ouders, waardoor hij reeds op zijn elfde wees werd. Onder toezicht van twee voogden ging hij later in Leiden rechten studeren, waar hij in 1627 promoveerde. Hier onderhield hij contacten met allerlei vooraanstaande predikanten, wetenschappers en kunstenaars. Velen van hen vereerden hem met een zinspreuk, citaat, gedicht, opdracht of tekening in zijn *liber amicorum*. Hierin komen de namen voor van onder anderen Constantijn Huygens en Anna Maria van Schurman en van bekende orthodoxe predikanten als Johannes Bogerman, Franciscus Gomarus en Festus Hommius. Laatstgenoemde zou later zijn eerste huwelijk inzegenen. In een tijd waarin de orthodoxe gereformeerden steeds meer terrein wonnen, zouden deze contacten zeer gunstig kunnen zijn voor het verloop van Carels carrière. Of hij zich daar op dat moment ook bewust van was en het dus ging om strategische keuzes om maatschappelijk op te kunnen klimmen, is echter de vraag. Tijdens zijn studietijd kwam hij in contact met Petronella van Vorst, dochter van een reeds overleden Leidse hoogleraar botanie en medicijnen en voormalig lijfarts van prins Maurits. In het jaar van zijn promotie trouwden zij en vestigden zij zich in Utrecht aan de Kromme Nieuwegracht. Voor Carel waren in deze stad, onder andere dankzij het orthodox-calvinistische klimaat in de vroedschap tussen 1618 en 1650, ruime mogelijk-

Carel Martens (1602-1649) en zijn vrouw Jacoba Lampsins (1613/14-1667). Anonieme schilderijen op paneel, 1643

heden voor een politieke carrière. Ook het feit dat een aangetrouwde oom van Petronella, Aernout van Buchel – een invloedrijk man – in Utrecht woonde, zal ertoe hebben bijgedragen dat Carel en Petronella besloten zich daar te vestigen. Van hem en van zijn eveneens in Utrecht woonachtige zwager Anthony van Hilten kon Carel zeker voorpraak verwachten wanneer aanzienlijke functies vrijkwamen.

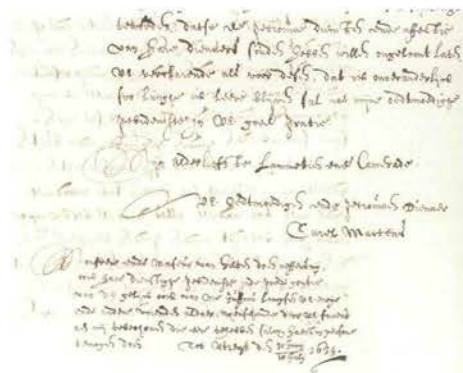
Carels huwelijk met Petronella heeft echter niet lang geduurd. Zij stierf al na enkele jaren in het kraambed. Het was niet ongebruikelijk dat een weduwnaar, zeker wanneer deze nog jong was, hertrouwde. Na een periode van vier jaar begaf Carel zich dan ook opnieuw op het liefdespad. Hij had zijn oog laten vallen op de 21-jarige Jacoba Lampsins (ca 1613-1667), die net als hij van Zuid-Nederlandse afkomst was. Vele brieven waren nodig om Jacoba, die elf jaar jonger was dan hijzelf, over te halen om met hem te trouwen.¹ In maart 1634 betuigde hij voor het eerst zijn onveranderlijke affectie en trouwe liefde aan deze 'eerbare deuchtrijcke seer discrete Jonckvrouw' en sprak hij de hoop uit dat 'Goodes genadighe bestieringhe' hem 'de eere van victorie mijnes lieffelicken oorloochs' zou brengen. Maar aan zijn hofmakerij zullen niet alleen amoureuze gevoelens ten grondslag hebben gelegen. Jacoba Lampsins was namelijk een zeer gefortuneerde vrouw, van wie beide ouders reeds waren overleden. Een toekomstige echtgenoot kon dus in materiële zin heel wat van haar verwachten. De kans dat er meer kapers op de kust waren, was dan ook groot. Een bijkomende complicatie was dat Carel in Utrecht en Jacoba in Vlissingen woonde en hij haar dus niet vaak kon bezoeken. Hij verlangde erg naar haar en werd gekweld door de gedachte 'dat mijn competeurs dagelickx kunnen genieten die eere van UE gesichte'. Carel leed onder de onzekerheid over Jacoba's ge-

voelens. Als hij maar zeker wist dat Jacoba zijn komst op prijs stelde, zou hij – ondanks de verplichtingen van zijn werk – meteen naar haar toekomen en laten zien 'dat ick UE bijwesen meer beminne dan alles wat ick hier besitte'. Jacoba beantwoordde zijn brieven echter niet en liet de tot over zijn oren verliefde Carel in het ongewisse.

Toch lieten zijn toenaderingspogingen haar blijkbaar niet onverschillig. Haar voogden informeerden bij diverse personen naar Carels gedrag en achtergrond. Ook zijn zwager Anthony van Hiltens werd benaderd. Deze deed een goed woordje voor Carel en beschreef hem in een brief aan Jacoba als een 'homme de bien, fort bon, discret'. Volgens Van Hiltens restte Jacoba niets anders dan zich te schikken in Gods wil, die naar zijn mening in het voordeel was van zijn zwager.² Maar vooralsnog konden noch Van Hiltens voorspraak, noch het verse wildbraad dat Carel als geschenk naar Vlissingen stuurde, Jacoba overhalen tot een gunstig besluit. Om zijn gevoelens nog meer te onderstrepen, waagde Carel het na twee maanden van vergeefs wachten om haar in een brief aan te spreken als 'mijn alderliefste', maar ook dat leek geen effect te hebben. Zijn geduld begon op te raken toen hij schreef: 'want voorwaer mijn alderliefste, mij duncke nae mijn affectie dat ick meer als reden hebbe mij te beclagen over UE langsame resolutie ende dat ick geloove dat UE mij algereets soo veel in patientie ende lijdtsaemheijt heeft ter proue gestelt, dat ick door langer wachten vreese perieckel te loopen van impatience t'welck ick niet en hoope UE intentie oijt geweest te sijn'. En eindelijk ontving Carel dan enkele weken later, het was inmiddels half juli, via goede vrienden Jacoba's verlossende jawoord. Dolgelukkig schreef hij zijn 'alderliefste camerade' per omgaande een brief, waarin hij zijn verlangens niet onder stoelen of banken stak: 'dat is, mijn alderliefste Lammetien, UE te omhelsen ende minnelick te kussen tot getuijnisse ende gagie van mijnen rechte liefde ende trouwe, ende tot een waer teecken van sincere danckbaerheijt...'.³

Zo snel mogelijk begon Carel met de voorbereidingen voor de bruiloft, die in september in Vlissingen zou plaatsvinden. Hij kocht juwelen voor zijn bruid, proefde en bestelde de wijn die geschonken zou worden en stuurde al vast een groot stuk wild naar Zeeland. Ook Jacoba was druk met de inkopen voor het bruiloftsmaal en het uitzoeken van

de stoffen voor de bruidskleding. Verder moesten uiteraard tientallen gasten worden uitgenodigd en moest voor hen onderdak in Vlissingen worden geregeld, aangezien de bruiloft drie dagen zou duren. Het feest werd opgeluisterd door vier muzikanten uit Middelburg, die het paar onder andere bij het verlaten van de kerk een aubade brachten. De gasten werden onthaald op overdadige maaltijden. Boven aan de ordonnantie voor het dekken

Slot van een brief van Carel Martens aan zijn aanstaande tweede vrouw Jacoba Lampsins, 1634

Kwitanties afgegeven door bakkers, wijnhandelaren e.a. wegens leveranties voor de bruiloftsmaaltijd van Carel Martens en Jacoba Lampsins in Vlissingen, 1634

van de tafel stond '1 lammeken voor juffrouwe de bruijt', wellicht een verwijzing naar Carels koosnaampje voor Jacoba: 'lammetje'. Gevogelte vormde het hoofdbestanddeel van de maaltijden. Zo waren er kalkoenenpasteien, gebraden zwanen, pauwen, ganzen, kapoenen, fazanten, patrijzen,

kwakkel en leeuweriken in overvloed. Verder werden er Italiaanse taartjes, Engelse pasteien, spruitjes, amandeltaarten, olijven, gesuikerde limoenen en mosterd geserveerd. Het banket tenslotte bestond onder andere uit marsepein, roomkaas en boter.³ Zoals gebruikelijk bij een huwelijk werd er ook hippocras (gekruid wijn met kaneel en suiker) geschonken. Jacoba Lampsins berekende later dat zij aan de bruiloft alles bij elkaar ruim 3000 gulden had uitgegeven.⁴

Trouwen als familieaangelegenheid

Huwelijken waren in vroeger eeuwen veel meer een familiezaak dan tegenwoordig. Wanneer de bruid of bruidegom nog minderjarig was (vrouwen jonger dan 20 en mannen jonger dan 25 jaar), was uiteraard toestemming van de ouders of voogden nodig

om te mogen trouwen. Maar ook bij meerderjarigen woog het oordeel van de familie zwaar mee. Zeker omdat veel jonge mannen en zeker ook vrouwen vaak financieel nog afhankelijk waren van hun ouders. Wanneer die nog in leven waren, konden regentenzonen immers nog niet beschikken over de erfenis. Bovendien konden de zoons meestal pas na het overlijden van de vader een aanzienlijke functie verwerven, aangezien in de vroedschap niet tegelijk een vader en een zoon zitting mochten hebben. Een in de ogen van de familie verkeerde partnerkeuze kon dus desastreuze materiële gevolgen hebben en in het ergste geval zelfs leiden tot onterving. Bij de familie Martens lijken

De kok. Schilderij door Hendrik Bloemaert, 1634

dergelijke conflicten zich niet te hebben voorgedaan.

De vrijheid in de keuze van een huwelijkspartner was toch nog redelijk groot. Een huwelijk zou immers meer kans van slagen hebben wanneer de huwelijkspartners het op zijn minst redelijk met elkaar konden vinden. Maar men werd ook geacht rekening te houden met de familiebelangen. Het sluiten van een huwelijk was in verschillende opzichten van groot belang voor de toekomst van het geslacht. In de eerste plaats uiteraard in biologische zin: om nakomelingen voort te brengen en zo het voortbestaan van het geslacht te waarborgen. In de tweede plaats diende men ervoor te zorgen door het sluiten van een huwelijk zijn sociale positie, die nauw samenhang met die van de rest van de familie, tenminste te behouden, maar liever nog te verbeteren. Van die maatschappelijke positie hingen immers ook weer de toekomstperspectieven voor de volgende generatie af. Bij de bovenlaag van de bevolking, waartoe de familie Martens behoorde, speelde het familiebelang een grotere rol dan bij andere bevolkingsgroepen. De elite had immers in sociaal opzicht veel meer te verliezen.

Wat betreft het streven naar verbetering van de eigen maatschappelijke positie heeft de huwelijkspolitiek van de familie Martens zeker succes gehad. Zo kregen de Martensen in de zeventiende en achttiende eeuw aansluiting bij de elite door huwelijksbanden met vooraanstaande Utrechtse adellijke en patriciërsfamilies als Godin, Voet van Winssen en Strick van Linschoten. Het was vanzelfsprekend dat men trouwde met iemand die dezelfde religieuze overtuiging had. In het geval van regentenfamilies was dat de gereformeerde religie, die ook voorwaarde was voor de vervulling van hoge ambten.

In de keuze voor een partner speelden ook financiële zaken een belangrijke rol. De door beide partners ingebrachte bruidsschatten vormden samen het startkapitaal. Hiervan hing af welke staat het echtpaar kon voeren en dus hoeveel aanzien het zou genieten. De hoogte van de bruidsschat en het eventueel in te brengen eigen vermogen was een belangrijk punt in de onderhandelingen die aan een huwelijk voorafgingen. Dit kan een reden zijn geweest waarom Carel Martens zo lang moest wachten op het jawoord van Jacoba Lampsins. Uiteindelijk bracht Jacoba ruim 50.000 gulden in en Carel nog niet eens de helft daarvan.⁵ Dit voorbeeld geeft meteen aan dat de hoogte van de huwelijksinbreng niet zaligmakend was. In het geval van Carel Martens kunnen tegenover zijn lage inbreng zijn veelbelovende carrièreperspectieven hebben gestaan.

Op haar beurt zorgde Jacoba Lampsins later voor een stevige financiële basis voor de huwelijken van haar kinderen. Zij gaf haar oudste zoon, Jacob, bij zijn huwelijk met de overigens veel rijkere Aletta Pater in 1663 als bruidsschat goederen mee ter waarde van 30.000 gulden, aangevuld met nog eens 5.000 gulden voor juwelen, die Jacob zijn vrouw na de huwelijksnacht als 'morgengave' zou schenken. In haar testament bepaalde Jacoba dat, mochten haar twee nog ongetrouwde zoons na haar dood alsnog in het huwelijk treden, zij eenzelfde bedrag zouden krijgen.⁶ Naast de bruidsschat kreeg Jacob een uitzet, waaronder 12 slaapmutsen, 30 hemden, 36 neusdoeken, 12 rabatten (brede liggende halskraag) met of zonder kant, 18 paar sokken, 6 witte onderbroeken, brui-

loftskleding, een hoed, zijden kousen, 2 gebloemde mantels, een Turks kledingstuk en een satijnen onderkleed. De kleding was niet allemaal nieuw, maar wel gemaakt van dure stoffen als bombazijn (sterk weefsel van katoen) en kamelot (kostbaar oosters weefsel). De grote aantallen slaapmutsen en hemden waren niet uitzonderlijk. Men had er vaak maar één of twee in gebruik en droeg die af totdat ze waren versleten. De rest vormde een voorraad voor jaren.

In de zeventiende en achttiende eeuw waren de vrouwen Martens bij hun trouwen gemiddeld 26 jaar en de mannen 31 jaar. Vergeleken met de West-Europese gemiddelden van respectievelijk 25 en 28 jaar, trouwden de Martensen dus relatief laat. In de negentiende eeuw volgde de daling van de gemiddelde huwelijksleeftijd onder de mannen Martens tot ruim 28 jaar⁷ de algemene, eveneens dalende trend.⁸ Bij de relatief hoge huwelijksleeftijden onder de Martensen kan het familiebelang een rol hebben gespeeld. In de zeventiende eeuw had men aansluiting gevonden bij de Utrechtse elite. Om die positie te behouden en uit te bouwen, was het noodzakelijk om kieskeurig te zijn bij de keuze van een partner en had men wellicht meer tijd nodig dan gemiddeld om een geschikte levensgezel te vinden, die aan alle maatschappelijke, persoonlijke en financiële eisen voldeed.

Wat betreft leeftijdsverschillen tussen echtgenoten valt op te merken dat de mannen Martens in de meeste gevallen trouwden met een vrouw die enkele jaren jonger was. Een groot leeftijdsverschil werd in die tijd beschouwd als risicofactor, omdat dat een goede en evenwichtige verstandhouding tussen huwelijkspartners in de weg zou kunnen staan. Toch waren in de zeventiende en achttiende eeuw bij de familie Martens huwelijken waarbij de man (ruim) tien jaar ouder was dan de vrouw geen uitzondering. Het ging om de helft van de gevallen. Opmerkelijk qua leeftijdsverschil was ook het in 1885 gesloten huwelijk tussen de 31-jarige Hendrik Johan Martens en de zeventien jaar oudere Louise Henriette van Heeckeren van Brandsenburg.

Vrijgezellen in de familie Martens

De stamboom van de familie Martens vertoont een merkwaardig patroon. Opvallend is het grote aantal telgen dat, met name in de tweede helft van de zeventiende en de achttiende eeuw, vrijgezel is gebleven. In de portrettenverzameling van de familie Martens zien we vrijgezellen soms terug als elkaars pendant, zoals de schilderijen die H. van Limborch maakte van Carel (1664-1736) en David Johan Martens (1668-1737). Twee generaties later bleven zelfs zes van de zeven kinderen van Jacob Carel Martens (1711-1758) en Jacoba Constantia Godin ongehuwd. In die tijd waren er overigens in het algemeen in vergelijking tot andere eeuwen veel vrijgezellen. Binnen de familie Martens zien we deze ontwikkeling terug, alleen in extremere vorm. Van hen bleef in de zeventiende en achttiende eeuw zelfs 40% vrijgezel. Onder de mannen lag dat percentage het hoogst: 53%. Van de vrouwen trouwde 29% niet.

De ongetrouwde broers en zusters Jacob Carel (1737-1826), Margaretha Aletta (1742-1819), Engelberta Elisabeth (1746-1826), Cornelia Jacoba (1747-1831) en Gualtherus Johannes Martens (1748-1794). Pasteltekeningen (miniaturen) door J. Anspach, 1792 en 1794

Het grote aantal vrijgezellen doet haast vermoeden dat er afspraken bestonden over wie zou trouwen en wie niet. Maar dit lijkt niet het geval te zijn geweest, aangezien in testamenten vaak werd gezinspeeld op de mogelijkheid dat ongehuwde erfgenamen alsnog in het huwelijk zouden treden. Er kunnen diverse zakelijke en persoonlijke redenen zijn geweest om vrijgezel te blijven. Wellicht was in financieel of sociaal opzicht geen goed huwelijk mogelijk en bleef men liever ongehuwd dan dat men beneden zijn stand trouwde. Zeker in de achttiende eeuw, toen de familie Martens zich reeds stevig had verankerd in de Utrechtse elite, kon men zich geen ongunstige huwelijken meer veroorloven en was kieskeurigheid bij de keus van een partner geboden. Verder kan een hechte familieband, onderlinge trouw en verantwoordelijkheidsgevoel tussen veelal samenwonende ongehuwde broers en zusters een reden zijn geweest om bij elkaar te blijven in plaats van te trouwen. Een huwelijk werd wellicht gezien als breuk in de familieband. Een andere mogelijkheid was dat men gewoon niet de juiste persoon had ontmoet om het leven mee te delen of dat men aan het vrijgezellenbestaan eenvoudigweg de voorkeur gaf. Ook seksuele geaardheid kan een rol hebben gespeeld. Angst voor versnippering van het familiebezit kan bij vrouwen nog een reden zijn geweest om ongehuwd te blijven. Wanneer een vrouw trouwde, was dat een grote kostenpost voor de familie en wanneer er kinderen kwamen, was zowel de bruidsschat als het rechtmatig erfdeel voor het eigen geslacht verloren. In Leiden en Gouda lijken zelfs politieke beweegredenen ten grondslag gelegen te hebben aan het grote aantal vrijgezellen. Daar lijkt men bij de recrutering van nieuwe vroedschapsleden in de eerste decennia van de achttiende eeuw de voorkeur te hebben gegeven aan vrijgezellen. De Leidse vroedschap bestond voor een vijfde en die in Gouda voor een derde deel uit ongehuwde mannen.⁹

Voortzetting van het geslacht

De geboorte van een kind was niet alleen voor de ouders, maar voor de hele familie een belangrijke gebeurtenis. Vooral wanneer het een zoon betrof en het voortbestaan van het geslacht voorlopig gewaarborgd was. Zeker in een familie waarin velen ongehuwd bleven, was dit een voortdurende bron van zorg. Felicitaties na een geboorte lieten dan ook meestal niet lang op zich wachten. Ruim een jaar na hun huwelijk in 1710 kregen Jacob Martens en zijn vrouw Deliana Margaretha Voet van Winssen een zoon: Jacob Carel. Een dag na de geboorte schreef Johan Voet vanuit Leiden een brief om hen 'van harten [te] feliciteren met dese overwinste en vermeerderingh der familie, met toewenschinge, dat het den Almogenden gelieve de kraamvrouw in hare swackheijt te versterken, en tot een spoedige herstellinge van gesontheit en krachten te laten komen, als mede, dat de jonge soon onder U Ed beyder oogen en opsicht moge opwassen in alle christelijke deugden en burgerlijke bequaamheden, tot U Ed en der andere vrienden vreugde en genoegen'.¹⁰

Als aanzet tot het 'opwassen in christelijke deugden' werden kinderen enkele dagen na de geboorte gedoopt. De moeder die nog herstellende was van de bevalling kon daar meestal niet bij aanwezig zijn. Haar eerste kerkgang vond in de regel pas een week of zes later plaats. Net als huwelijksfeesten met vele genodigden waren geboorte en doop gelegenheden om verwantschaps- en vriendschapsbanden te benadrukken. Zo werd aansluitend aan de doop een doopmaal gehouden, waarvoor gasten werden uitgenodigd. In de zeventiende en achttiende eeuw waren bij de doop meestal twee of drie getuigen aanwezig. Het vernoemen en ten doop laten houden van kinderen was een delicate aangelegenheid. Zoals in veel families werden kinderen Martens meestal vernoemd naar familieleden. Hierdoor komen namen als Jacob, Carel, David en Constantijn en de vrouwelijke varianten daarvan vaak voor. Vanaf de achttiende eeuw werd het de gewoonte om kinderen twee voornamen te geven, zodat de mogelijkheden voor vernoeming nog groter werden. De meeste kinderen kregen de naam van een oom, tante of een van de (groot)ouders. Het kon voor een kind in financieel opzicht gunstig zijn om te zijn vernoemd naar een nog levende ongehuwde oom of tante, omdat het later wellicht een (groter) deel van de erfenis zou krijgen. Maar in de familie Martens lieten ooms en tantes geen grote bedragen na aan hun peetkinderen. Wel bepaalde bijvoorbeeld Carel Martens (1638-1703) dat zijn neef Carel (1664-1736) na zijn overlijden een groot deel van zijn bibliotheek zou krijgen.¹¹ Religie kon ook een rol spelen bij de vernoeming van kinderen. Voor stamvader Hans Martens (1555-1613) zou zijn keuze voor het protestantisme ten tijde van de Reformatie de reden kunnen zijn geweest om geen van zijn kinderen naar zijn katholiek gebleven vader François te vernoemen.¹²

Het was gebruikelijk dat de doopgetuigen het kind een pillengift gaven, vaak in de vorm van obligaties of een som geld. Jacob Constantijn Martens (1793-1861) werd ten doop gehouden door zijn oom Jacob Carel en zijn tante Margaretha Aletta Martens, die hem als pillengift 150 gulden gaf.¹³ Andere geschenken waren ook mogelijk, bijvoorbeeld een vergulde schaal of zilveren kandelaars. Meestal werd de pillengift pas later, soms een jaar na de geboorte, daadwerkelijk gegeven, wanneer duidelijk was dat het kind gezond was en een grote kans had te zullen overleven.

Zwangerschap en geboorte waren niet alleen vreugdevolle gebeurtenissen, maar brachten ook risico's met zich mee. Uit verschillende bronnen is gebleken dat in de Republiek grofweg tussen de 1½ en 7% van de moeders tijdens of kort na de bevalling stierf.¹⁴ De familie Martens bleef hiervan niet gevrijwaard. Zo stierf Petronella van Vorst, de eerste echtgenote van Carel Martens (1602-1649), al op 31-jarige leeftijd in het kraambed. Maar ook wanneer de kraamtijd voor moeder en kind naar wens was verlopen, lagen er gevaren op de loer. De kans dat een kind zou overlijden voordat het de volwassenheid had bereikt, was vrij groot. Onder regenten was die kans tot halverwege de achttiende eeuw 50%.¹⁵ Een factor die in dit verband wel wordt genoemd, is de gewoonte om kinderen door een min te laten zogen. Onder sommige historici bestaat het vermoeden dat deze vrouwen, die van lagere komaf waren, kinderen zouden hebben

verwaarloosd en dat daaraan de hoge kindersterfte te wijten zou zijn geweest. Hoewel de stedelijke elite echter meestal de voorkeur gaf aan borstvoeding door de moeder, lieten Jacob Martens (1636-1693) en Aletta Pater hun kinderen toch spenen door een kindermeid.¹⁶ Redenen hiervoor zouden kunnen zijn dat Aletta zelf geen borstvoeding kon geven of koos voor meer mobiliteit of seksueel verkeer, dat een negatieve invloed zou hebben op de kwaliteit van de moedermelk.

Vanaf het midden van de achttiende eeuw raadden auteurs van zedekundige verhandelingen borstvoeding door een min steeds meer af. Kinderen zouden vreemde melk slecht kunnen verdragen, de band tussen moeder en kind zou worden verstoord en voeding door een min zou morele achteruitgang teweegbrengen. Men ging er namelijk van uit dat met de moedermelk ook morele waarden werden doorgegeven. Op dat gebied was blijkbaar van een vrouw uit het volk niet veel goeds te verwachten.¹⁷ Maar de familie Martens volgde dit advies niet altijd op, want ook de in 1793 geboren Jacob Constantijn werd nog door een min gevoed. De band tussen familie en min lijkt bovendien zeer goed te zijn geweest. Zo vervaardigde Margaretha Aletta, de tante die Jacob Constantijn ten doop had gehouden, niet alleen kleertjes voor haar kleine neefje, maar uit dank en waardering voor haar verzorging, ook een mutsje voor de min.¹⁸

Opvoeding en scholing

Buitenlanders verbaasden zich in de zeventiende en achttiende eeuw vaak over de affectie tussen ouders en kinderen in de Republiek. Sommigen vonden dat kinderen hier te veel werden verwend. Aan de andere kant hebben gezinshistorici wel beweerd dat er in de zeventiende en achttiende eeuw vanwege de hoge kindersterfte juist weinig affectie zou hebben bestaan tussen ouders en kinderen. Door zich niet te veel aan jonge kinderen te hechten zou men zichzelf hebben willen beschermen tegen een te groot verdriet wanneer het kind zou komen te overlijden. Zoals reeds gezegd, was die kans vrij groot. Kinderziektes waren in die tijd nog levensbedreigend. Vooral pokken waren gevreesd. In de Republiek was in de achttiende eeuw 90% van de slachtoffers jonger dan tien jaar.¹⁹ In de negentiende eeuw kwam in deze situatie verbetering doordat steeds meer mensen hun kinderen lieten inenten. Al in de zeventiende eeuw had dit in de Republiek geleid tot heftige godsdienstige discussies. Streng protestanten beschouwden inenting tegen ziektes immers als ongehoorzaamheid aan Gods wil. Hoe

de Martensen hierover dachten en wanneer zij voor het eerst hun kinderen lieten inenten, is niet bekend. Wel blijkt uit de aantekeningen van David Johan Martens (1751-1811) dat hij ervan op de hoog-

Kindertheeserviesje van geglazuurd aardewerk, 1830. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

te was en dat dit onderwerp zijn interesse had.²⁰ Een feit is in elk geval dat vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw in de familie Martens slechts een enkel geval van kindersterfte is geweest, terwijl dat in de periode ervoor veel vaker voorkwam. Dat kan echter ook een gevolg zijn geweest van betere hygiëne en voeding.

In de achttiende eeuw was de opvoeding bij uitstek een taak van de moeder, die diende te beschikken over eigenschappen als deugdzaamheid, kuisheid en godvruchtigheid, waarvan het belangrijk was om ze over te dragen op de kinderen. Sommige kinderen werden al jong naar een bewaarschool gestuurd, maar welgestelden kregen hun eerste onderwijs meestal thuis van hun ouders of, met name in de achttiende eeuw, van een gouverneur of gouvernante. Kinderen leerden bidden, (bijbel)lezen en zich gedisciplineerd en gehoorzaam te gedragen. Dit zal bij de familie Martens niet anders zijn geweest. Waarmee de kinderen Martens zich thuis verder bezighielden, daarover is weinig bekend. De drie zoons van Jacob Martens (1636-1693) en Aletta Pater hadden in elk geval speelgoedwapens, zoals degentjes.²¹ Verder zullen ze evenals hun leeftijdgenoten hun tijd hebben gevuld met hoepelen, tollen, bikkelen en spelen met poppen- (huizen), stokpaarden, kinderserviesjes en huisdieren. De papegaai die Jacob Martens in 1685 kocht, zal dan ook als speelkameraad hebben gediend voor zijn jongste zoon.²² Hiermee liep Jacob overigens voor op zijn standgenoten. Pas aan het begin van de achttiende eeuw werd het onder de elite mode om een papegaai in huis te hebben. Na 1750 verspreidde deze trend zich verder onder de bevolking en doken papegaaien ook op onder de burgerij.

In de zeventiende en achttiende eeuw bezochten de jongens Martens de Hieronymusschool aan de Kromme Nieuwegracht: de Latijnse school waar ze werden voorbereid op de universitaire studie. De leeftijd waarop leerlingen de school voor het eerst bezochten, steeg in de achttiende eeuw. Halverwege de eeuw lag die nog op tien jaar, na 1800 liep die op tot dertien jaar.²³ De enige die ontbreekt op de leerlingenlijst is Paul Engel-

bert Martens (1793-1819). De verklaring hiervoor zal gelegen zijn in de aantekening die later dunnetjes met potlood in het Memorieboek bij zijn naam is gezet: 'was niet normaal'.²⁴ De Hieronymusschool was halverwege de zeventiende eeuw met 300 leerlingen en gerenommeerde docenten een van de grootste en bekendste Latijnse scholen in de Republiek. De lessen waren in tegenstelling tot andere schoolsoorten (bijvoorbeeld de Franse school) klassikaal en begonnen al om zeven uur 's ochtends. Het onderwijs was tot aan het begin van

De poort van de Hieronymusschool aan de Kromme Nieuwegracht, 1817. Aquarel door C.W. Hoevenaer naar P.C. Wonder, 1817.

Schrijfoefening van Deliana Margaretha Voet van Winssen, de latere echtgenote van Jacob Martens, 1695

de negentiende eeuw vooral gericht op het memoriseren van feiten en teksten. Het belangrijkste vak was Latijn, de voertaal die op de universiteit gold. Ook boeken over andere vakken waren in die taal geschreven. Behalve passieve kennis van het Latijn deden de leerlingen al op jonge leeftijd ervaring op

in de welsprekendheid in deze taal. Het was gebruikelijk dat de jongens uit de hoogste klas in aanwezigheid van docenten en medeleerlingen in het Latijn een oratie hielden. Carel Martens (1602-1649) hield op achttienjarige leeftijd bij zijn bevordering van de Latijnse school tot de universiteit een redevoering getiteld 'Detestatio voluptatum' (afkeer van de lusten).²⁵ Dergelijke oraties werden gedrukt en soms liet men bij deze gelegenheid een gedenkpenning slaan, die werd toegezonden aan familie, docenten en burgemeesters.

Terwijl de jongens uit de elite werden opgeleid voor het openbare leven, was de opvoeding van meisjes gericht op het toekomstige leven binnenshuis, als echtgenote en moeder. Ze leerden net als de jongens lezen en schrijven en oefenden zich in schoonschrift door allerlei religieuze en historische spreken over te nemen, waarvan ze de betekenis waarschijnlijk niet of nauwelijks begrepen zullen hebben.²⁶ Bij meisjes lag de nadruk op de religieuze opvoeding, deugdzaamheid en op onmisbare vaardigheden als dansen, tekenen en zingen. Zij gingen niet naar de universiteit en dus ook niet naar de Latijnse school. In plaats daarvan bezochten ze vaak een Franse school. Zo kregen halverwege de achttiende eeuw de dochters van Jacob Carel Martens (1711-1758) en Jacoba Constantia Godin les van Madame Vernet, die vanaf 1750 samen met haar man een gemengde school hield, waar vakken als Frans en geografie werden onderwezen.²⁷ Jongens kregen les van Jacques Vernet en meisjes van zijn echtgenote. De zusjes Martens kregen ook naailes, waarvoor ze zelf de stof, naalden, spelden, garen en lint kochten.²⁸

Soms werden de kinderen Martens behalve op school ook nog thuis onderwezen. De zoons van Jacob Martens (1636-1693) gingen zoals gebruikelijk naar de Latijnse school, maar kregen daarnaast thuis les van een 'pedagooch' en een 'Franse meester'.²⁹ Twee generaties later kreeg het kroost van Jacob Carel (1711-1758) thuis les van een 'schrijfmeester' en werd bijbelkennis bijgebracht door 'Hanna de cattegiseester'.³⁰

Rechtenstudie en studentenleven

Het merendeel van de mannelijke telgen van de familie Martens ging rechten studeren. De meestertitel was in de achttiende eeuw onmisbaar voor regentenzoons vanwege de daaraan verbonden status en de toegang die deze bood tot functies in de vroedschap.

Bal van zeemleer met geknoot netje, midden zeventiende eeuw. Volgens de overlevering in de familie Martens zou de bal gebruikt zijn om op de Maliebaan te spelen

Andere wetenschappen als medicijnen en theologie werden voor de elite nog lang als minderwaardig beschouwd. Een universitaire studie duurde drie tot vijf jaar. Studenten volgden vaste colleges en konden op verzoek extra lessen krijgen. Zo volgde

de Carel Martens (1664-1736) bij professor J.G. Graevius aanvullende colleges over Pomponius Mela en Suetonius. Hiervoor betaalde zijn vader naast het normale collegegeld ruim 15 gulden per les.³¹

Maar het studentenleven bestond uit meer dan studie alleen. In zijn vrije tijd bewaamde Carel zich onder leiding van een 'speelmeester' in het bespelen van de 'handtfool' en volgde hij danslessen.³² Het laatste was onmisbaar om op feesten en bals, die fungeerden als huwelijksmarkt, goede sier te kunnen maken bij de dames. Verder beoefenden Carel en zijn jongere broer David Johan het maliespel (soort kolfspel) op de door het stadsbestuur aangelegde Maliebaan.

Verreweg de meeste Martensen sloten hun studie af met een promotie in de rechten. De kosten van een promotie konden behoorlijk oplopen. Zo werden in 1660 aan die van Jacob (1636-1693) en zijn broer Carel (1638-1703) honderden guldens gespendeerd. Alleen al aan de professoren moest elke zoon 100 gulden betalen. Verder werd veel geld besteed aan de promotiemaaltijd, die onder meer bestond uit 10 kalkoenen, 34 hoenders, 14 koppels patrijzen, 7 hazen, 24 pond ham, 2 harsten (rug- of lendestuk van varken of rund), 32½ pond kalfsvlees, 24 pond hamsvlees, 2 speenvarkens, 15 duiven, 5 dozijn leeuweriken, 17 paar zwezeriken, lamsvlees, 16 pond kalfsvlees, wit en tarwebrood, kappers, voor 200 gulden aan wijn, een doosje kaviaar, saucijzen en oesters. Daarnaast werd ook ruim 200 gulden bij de suikerbakker besteed!³³

De kroon op de opvoeding van jongens uit de elite was de *grand tour* of *peregrinatio academica*, een studiereis van enkele maanden door Europa, met als doel de horizon te verbreden, levenservaring op te doen en kennis te maken met de Franse manieren. Kortom, voor een algemene culturele en wetenschappelijke vorming. Op deze manier konden jongemannen ook op een aangename en leerzame manier de tijd overbruggen tussen het afstuderen en het verkrijgen van een bestuurlijke functie. Onder de stedelijke elite in de Republiek lijkt

Bul van de Universiteit van Utrecht waarbij Jacob Martens promoveert tot doctor in de rechten, 1660

het maken van een grote of kleine tour echter eerder uitzondering dan regel te zijn geweest. Ook van de familie Martens heeft niemand zo'n reis gemaakt. De populariteit ervan nam overigens in de zeventiende en achttiende eeuw af, onder andere doordat de studiemogelijkheden in de Republiek waren toegenomen. Verder kunnen de hoge kosten, de groeiende gevaren van het reizen (met name in Frankrijk na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685) en de vermeende achteruitgang van de Franse moraal hieraan debet zijn geweest.

Huishouding en personeel

In 1663, het jaar van hun huwelijk, betrokken Jacob Martens en Aletta Pater het monumentale woonhuis dat Aletta aan het Janskerkhof had laten bouwen. Dit zou 300 jaar lang in de familie blijven en dienstdoen als 'stamslot' van de Martensen. Een imposant stadshuis als dit fungeerde niet alleen als woning en plek om zich in te kunnen terugtrekken, maar gaf ook als statussymbool veel aanzien. Voor Jacob, die in 1670 als eerste Martens zitting kreeg in de vroedschap, een passend onderkomen. Maar hoe ging het toe achter de muren van het huis aan het Janskerkhof? Hoe leefde men daar en hoe was bijvoorbeeld de huishouding georganiseerd?

In het gezin stond de vrouw aan het hoofd van de huishouding. Zij was verantwoordelijk voor de praktische gang van zaken in huis en voor de besteding van het huishoudgeld. Helaas staat in de overgeleverde kasboeken alleen de hoogte van het huishoudgeld vermeld en niet hoe dat werd besteed. Zo blijft duister wat er gebeurde met de 50 of 100 gulden die Aletta Pater regelmatig uit de kas nam voor de huishouding.³⁴ Wel krijgen we een beeld van de kleding die men in het laatste kwart van de zeventiende eeuw droeg. Naast de wat traditionele en officiële herenkleding van zwart laken met bijpassende kanten beffen, werden de garderobes van Jacob Martens en Aletta Pater ook aangevuld met modieuzere, gekleurde en soms gebloemde kledingstukken. Daarnaast zal Jacob de kleding die hij bij zijn huwelijk als uitzet had meegekregen, waaronder twee gebloemde mantels en een Turks kleed, nog jarenlang hebben gedragen. De meeste kleding was gemaakt van kostbare stoffen als Oost-Indische satijn en zijde. De heer des huizes bezat zelfs een 'nachtabbaert' van wit satijn! Verder werden accessoires als pruiken, hoeden, kanten en mouwen aangeschaft.³⁵

De dagelijkse werkzaamheden in en het onderhoud van een aanzienlijk huis als dat aan het Janskerkhof kostten veel tijd en moeite. Daarvoor hadden de Martensen personeel in dienst. Men was in 1663 begonnen met één keukenmeid, maar het personeelsbestand groeide al snel.³⁶ Dit had onder andere te maken met de geboorte van de kinderen, waardoor naast keukenmeiden en een knecht ook één of twee kindermeiden nodig waren. In de eerste 25 jaar waren er meestal tussen de drie en vijf mensen tegelijk in dienst. Vanaf 1679 hoorde daar ook een koetsier bij. De dienstboden kregen kost en inwoning en ontvingen eens of tweemaal per jaar hun loon. De jaarlonen voor het per-

soneel in huize Martens varieerden nogal en bedroegen in de tweede helft van de zeventiende eeuw tussen de 20 en 60 gulden. Opvallend is dat de keukenmeiden meer verdienden dan de kindermeiden en dat hun beider lonen weer hoger waren dan dat van de knechten. De koetsier werd het best betaald. Soms werden de inkomens van het personeel nog aangevuld met een beloning in natura, bijvoorbeeld een deken of een paar schoenen. Met nieuwjaar en als er kermis was, kreeg men een extraatje. Verder werd het huispersoneel ook in testamenten niet vergeten. Wanneer de werkgever overleed, kreeg het personeel soms een legaat. Zo gaf Carel Martens (1638-1703) zijn broer David (1643-1723), met wie hij samen aan de Nieuwegracht woonde, nog op zijn sterfbed de opdracht om na zijn dood de drie inwonende dienstboden een som geld te geven.³⁷ Deze bedragen waren afhankelijk van het aantal dienstjaren en konden oplopen tot wel 800 gulden.³⁸ Soms komen trouwe meiden en knechten voor in opeenvolgende codicillen, waarbij het aan hen toe te kennen legaat steeds is verhoogd.

De samenstelling van het personeelsbestand wisselde nogal. Meestal bleef men twee of drie jaar bij de familie in dienst. Uitzonderingen zijn Aeltie, die zeven jaar lang de functie van keukenmeid vervulde, en Hendrickje de kindermeid, die zelfs veertien dienstjaren zou volmaken. Er waren verschillende redenen voor vertrek, bijvoorbeeld ziekte, huwelijk (bij vrouwen) of de verwachting om elders een hoger loon te krijgen. Een enkeling werd op staande voet ontslagen. Zo is Aelbert de knecht al kort na zijn aanstelling in 1665 'als een fielt ende als een dronckert' weggestuurd. Ook Andries de koetsier was niet te handhaven en is in 1680 'met stanck ende als een impertinenten beest vertrocken'.³⁹

Met name in de achttiende eeuw gold de grootte van de huishoudelijke staf als statussymbool: hoe meer dienstboden en knechten, hoe groter het aanzien van de familie. De

Martensen hadden in die tijd vergeleken met andere regentenfamilies een staf van gemiddelde grootte⁴⁰, die soms werd aangevuld met tijdelijk personeel, bijvoorbeeld voor de schoonmaak. Men investeerde ook in de dienstboden zelf. Zo kwam het voor dat men zelfs onderwijs voor hen betaalde. Aan het eind van de achttiende eeuw kregen de boden van een aantal ongehuwde Martensen die toen aan het Janskerkhof woonden, les van een catechiseermeester en werd er zelfs schoolgeld betaald voor het kind van de schoonmaker.⁴¹ Dit alles had te maken met een gevoel van verantwoordelijkheid dat de elite had voor haar perso-

Strijkster. Schilderij op paneel door Cornelis van Cuylenburg, 1825

neel. Men maakte niet alleen gebruik van de diensten van het personeel, maar was als meerdere ook hun patroon. Het was in de zeventiende en achttiende eeuw niet ongebruikelijk dat men zijn personeel hielp met aanbevelingsbrieven of het verwerven van (overheids)baantjes. Dit laatste leidde met name in de jaren '80 van de achttiende eeuw in Utrecht tot grote onvrede, met name waar het ging om buitenlandse (veelal Duitse) dienstboden. Ook zorgden werkgevers wel eens voor een oudedagsvoorziening voor hun personeel. Zo kon dienstmaagd Neeltje Jansen op haar oude dag in het huis aan het Janskerkhof blijven wonen. In het bevolkingsregister van 1830 staat zij nog steeds als dienstmaagd te boek, maar met haar 85 jaar zal ze niet veel zware huishoudelijke arbeid meer hebben kunnen verrichten.⁴² Dat werd gedaan door twee andere dienstmaagden en een knecht. Zelf zal ze eerder hebben gefungeerd als gezelschapsdame voor de 83-jarige Cornelia Jacoba, de laatst overgeblevene van de ongehuwde broers en zusters die sinds de jaren '70 van de achttiende eeuw aan het Janskerkhof woonden.

Welgestelde zuinigheid

Vanaf 1770 woonden in het huis aan het Janskerkhof eerst de zes en later de vijf ongehuwde kinderen van burgemeester Jacob Carel Martens (1711-1758). Het gezamenlijke huishoudgeld werd beheerd door de oudste broer, Jacob Carel (1737-1826). Uit het kasboek van Margaretha Aletta blijkt dat zij in 1780 een bedrag van 225 gulden per half jaar bijdroeg, dat opliep tot 300 gulden in 1791.⁴³ Hoewel uit de kasboeken niet valt op te maken hoe het huishoudgeld precies werd besteed, is wel duidelijk dat men zich de Deventerse en Montfoortse koek, Haagse chocolade, kaas, gember, drop en amandeltaart goed liet smaken.⁴⁴ Ook wijnrekeningen van enkele honderden guldens waren geen uitzondering.⁴⁵

Hoe het leven hier binnenshuis precies was, laat zich slechts raden. Het zal weinig opwindend zijn geweest, de familietradities zullen met toewijding in ere zijn gehouden en men zal zich hebben gewijd aan goede maatschappelijke werken. Verder hielden de dames zich onder andere bezig met handwerken, waarvoor ze stof en naaigerei kochten op de kermis.⁴⁶ In de zeventiende en achttiende eeuw stond deze typisch vrouwelijke tijdsbesteding symbool voor zedig gedrag en innerlijke zuiverheid, eigenschappen waaraan men, met het oog op de opvoeding van kinderen, vooral bij vrouwen veel waarde hechtte. Uit de kasboeken is ook iets op te maken over de kleding die de dames droegen. Dit was typische middenklassekleding en dus eigenlijk beneden de stand van de Martensen. Opvallend is ook het ontbreken van uitgaanskleding in de aankopen. Verder hadden de dames de gewoonte om hun kleding eindeloos te laten verstellen. Dit kwam onder de elite overigens vaker voor. Het was een vorm van zuinigheid, hoewel 'het omkeeren en vermaken van een hoed' en het verstellen van een bontmantel nog steeds kostbare zaken waren.⁴⁷ Voor het laatste moest bijna 60 gulden worden neerge-

teld. Behalve dat zij kant-en-klare kleding kochten, ontwierpen Margaretha Aletta en Engelberta Elisabeth zelf ook kleding, zoals blijkt uit bewaard gebleven modetekeningen.⁴⁸ De stof hiervoor werd los gekocht, maar het naaien zal zijn uitbesteed aan een 'wollenaar'. Het kleedgedrag van de gezusters Martens in deze tijd was dus enigszins dubbel. Aan de ene kant straalde dit eenvoud en degelijkheid uit door bijvoorbeeld nauwsluitende neepjesmutsen te dragen. Aan de andere kant wordt dat keurige, enigszins bekrompen beeld genuanceerd door het vele kant dat werd gekocht en door het

Goed van Engelbarta Elisabeth Martens

Een paarze syde japon
 Een swarte sigtermansay dito
 Eenige lappen Gebandeert armosyn
 Een rode syde Gercege rok
 Een bruyn syde dito
 Een Geborduerde juka
 Een flusvele mantel en dito kap een sy manteltje
 4 witte rokken 3 jakken 3 borstrokken 3 broeken
 7 hemden 2 linne penjoer
 4 linne voorschoden 2 netelvoete dito
 4 linne sakneusdoek 2 katoene dito 1 fytel
 2 kappes 1 sak 1 borst
 1 mutsen met kant en dit onderkant een ^{stel} ~~reep~~
 1 brede kant lang 2 ellen en een half
 1 dito lang 1 el en een verndeel twee enden ~~ander~~
 half verndeel
 een end kant lang twee ellen en anderhalf ^{een} ~~vernd~~
 een end kant lang ruym een el
 een rechte kant lang een een half verndeel
 een dito kant ruym een el lang
 Eenige endjes kant
 1 een brede kant lang 1 el en half
 1 reep met kant er om

De nagelaten kledingstukken van Engelberta Elisabeth Martens, 1826

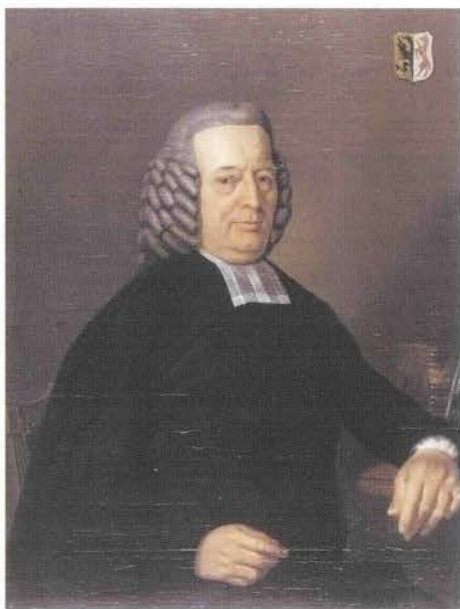
feit dat men bijvoorbeeld neusdoeken van zijde gebruikte. Met de eenvoud viel het dus nog wel mee.⁴⁹

Waarschijnlijk beschikten de ongehuwde bewoners van het huis aan het Janskerkhof niet zelf over een rijtuig, maar huurde men een koets of 'wagentje' wanneer men ergens naartoe wilde. Margaretha Aletta besteedde hieraan zo'n 15 gulden per jaar.⁵⁰ Op deze manier bespaarde men de kosten van een koetsier en het onderhoud van één of meer paarden. Opmerkelijk is wat dit betreft het verschil tussen deze generatie en de vorige. Vader Jacob Carel had zelfs voor 950 gulden een koets laten maken.⁵¹ De meeste regenten bezaten destijds koetsen van zo'n 400-500 gulden, zodat dit rijtuig in de Utrechtse straten veel opzien zal hebben gebaard. Naast deze koets bezat Jacob Carel onder andere een calèche, charet, faëton en een chaise.⁵²

De relatieve zuinigheid van deze generatie vrijgezellen had wellicht te maken met calvinistische ideeën, die diep in deze generatie waren geworteld, waarbij het niet gepast was om zich al te veel op zijn rijkdom voor te laten staan. De ongehuwde zusters legden een grote theologische interesse aan de dag. Margaretha Aletta was op haar zestiende al begonnen met het verzamelen van allerlei stichtelijke teksten, waaronder preken over de predestinatie die predikant J. Hinlopen in de Domkerk had gehouden.⁵³ Haar zus Engelberta Elisabeth ('Betje') was een trouw aanhanger van de predikanten C. Segaar en P. Hugenholtz, die haar beiden op verzoek een aantal preken toestuurd.⁵⁴ Ook een derde zuster, Cornelia Jacoba ('Ceetje'), hield op een lijstje bij welke dominee in welke kerk waarover had gepreekt.⁵⁵ Verder ging men geregeld naar de kerk. Men bezocht niet altijd dezelfde kerk. Zo ging Cornelia Jacoba afwisselend naar de Buur-, Jacobi-, Geerte-, Catharijne- en de Nicolaïkerk.⁵⁶ In haar kerkbezoeken is geen vast pa-

troon te ontdekken. Ze ging regelmatig (niet altijd op zondag, ook doordeweeks) en soms twee keer op een dag, maar ook soms een paar weken niet. Bij de kerkgang speelden overigens niet alleen godsdienstige, maar ook statusmotieven een rol. Zoals de meeste aanzienlijke families bezat de familie Martens onder andere in de Jacobikerk eigen kerkbanken, van waaruit men zich graag aan zijn stadgenoten toonde.

Aan het eind van de achttiende eeuw bezaten de ongehuwde Martensen behalve de kleine tuin bij het huis aan het Janskerkhof een grotere tuin waarvoor men gezamenlijk de huur opbracht en die buiten het drukke stadscentrum 'aan de baan' lag.⁵⁷ Veel welgestelden hadden zo'n particuliere

Jacobus Hinlopen (1723-1803), predikant te Utrecht. Schilderij door Chr. van Geelen sr, 1789

De Maliebaan vanuit het zuiden. Tekening door H. Saftleven, ca 1660

tuin aan de Maliebaan, van oorsprong een langgerekt sportveld omzoomd met vier rijen bomen, waar bij mooi weer veel werd gewandeld. Dergelijke buitentjes werden vaak opgeluisterd met een bescheiden tuinhuis, theekoepel of prieel. Het accent lag echter op de tuin zelf, die kon zijn ingericht als moestuin, boomgaard en vooral als siertuin. Waarschijnlijk waren hiervoor ook de sinaasappelboompjes bestemd die Margaretha Aletta in 1780 kocht en die aan haar kort daarvoor overleden oom Paul Engelbert (1713-1780) hadden toebehoord.⁵⁸ De tuinen waren meestal niet erg groot, vaak zo'n 500 m². Hier kon men zich verpozen in een lommerrijke omgeving en was men even weg uit de stadsdrukke, maar toch nog dichtbij huis.

Het maken van uitstapjes was ook een geliefde vrijetijdsbesteding. Dat konden kleine tochtjes zijn in de buurt, met een 'wagentje' naar Maarssen, Groenekan of Zeist of met de Jutphase of Leidse schuit. Zo maakte men in de tweede helft van de achttiende eeuw ook reisjes naar Zeeland, Brabant, Gelderland en de Zuidelijke Nederlanden. Margaretha Aletta reisde in augustus 1782 met het echtpaar Van Ewijk en juffrouw Van de Poll per rijtuig naar Breda, waar ze in de kerk beelden van 'Michelangelo' bewonderden. Vandaar gingen ze verder naar Antwerpen, waar onder andere de Onze Lieve Vrouwekerk en een rareitienkabinet met schelpen, Chinese beelden, oud porselein en schilderijen werd bezocht, en door naar Brussel om onder meer een gobelinfabriek te zien. Het bezoek aan Luik was geen succes: 'Deze stad is zeer akelig en schijnt door zeer armoedige inwoners bewoont te worden, van welker morsigheid men zig geen denkbeeld maken kan ...'. Ook het vervoer liet soms te wensen over. Zo moest het gezelschap onderweg onverwacht van rijtuig wisselen, wat veel oponthoud veroorzaakte. Met veel moeite wist men de beschikking te krijgen over 'een zoogenaamde Cales de Remise, dat het oudste rijtuig was dat men bedenken kan, dat nog eerst uit de modder gehaald moest worden, en vol spinnewebben zat'. Toch kon dit ongemak het reisplezier niet bederven en concludeerde Margaretha Aletta in haar reisverslag dat ook dit een fijne dag was geweest.⁵⁹

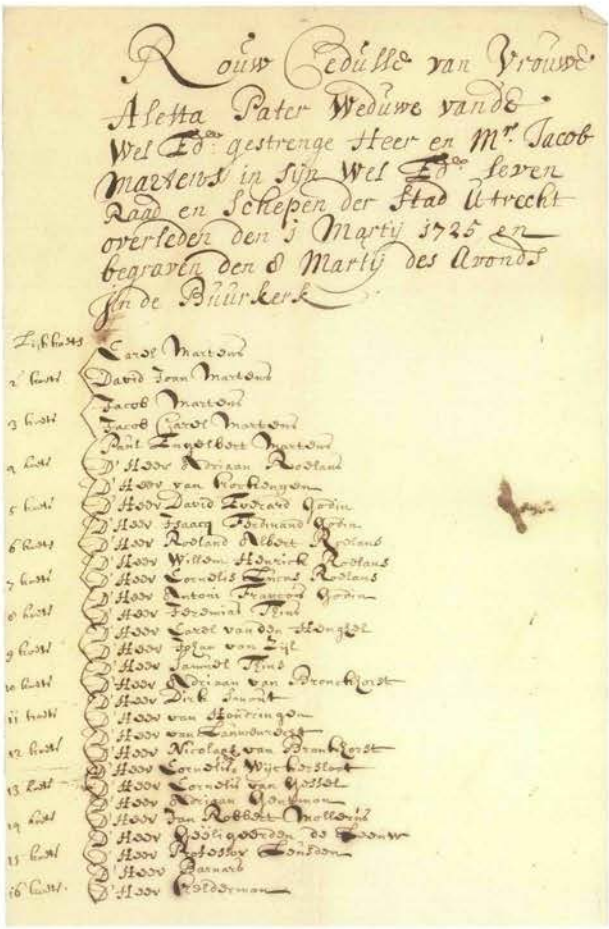
De laatste eer

Elke generatie Martens kreeg te maken met de dood van familieleden. Religie speelde hierbij een zeer grote rol. Wanneer iemand aan een ziekte stierf, werd dat vaak gezien als een goddelijke verlossing uit het lijden. Na het overlijden van zijn vader in 1645 schreef Daniel Martens (?-1649) dat deze eindelijk 'van alle Moeijttē ende Wereltsche onrusten ontslaghen' was. Dat neemt echter niet weg dat hij veel verdriet had om het verlies van zijn vader en zich, ondanks familie en vrienden, eenzaam voelde: '... ende schoon UE [zijn oom Anthony van Hilten] mij mijn verlies tevooren stelt soo groot niet te sijn, als oft noch langhe in pijnne en sieckte geleeft hadde, soo bevinde mij niettemin nu sonder Vader, Troost, en in eenicheyt, soo 't niet en is van UE ende andre goede vrienden'.⁶⁰

Soms had een stervende nog de gelegenheid om afscheid te nemen van zijn familie. Carel Martens (1602-1649) greep die gelegenheid aan om zijn vrouw en vier aanwezige kinderen christelijk te vermanen en 'haar tog in alles godes wille te onderwerpen'.⁶¹ In het Memorieboek schreef zijn zoon Jacob dat zijn vader 'een seer grote begrafenis' zou

krijgen, 'want van alde waereld bemind was'.⁶² Religieuze verwijzingen waren vaak bedoeld als verklaring voor een sterfgeval als door God gewild, waaraan men zich diende te onderwerpen, of als troost. Jacob Carel Martens (1711-1758) ontving in 1757 na het overlijden van zijn vrouw een condoleancebrief waarin zelfs werd gesteld dat er geen reden was om te treuren. Hij kon erop vertrouwen dat zijn vrouw dankzij haar geloof 'de gelukkige verwisseling' had gedaan en van 'een droevig tranendal' was verlost om bij haar Koning 'de eeuwigdurende Halelujaas op te singen'.⁶³

De familie Martens bleef niet gespaard voor kindersterfte. Het verdriet om een overleden kind hing vaak af van de leeftijd ervan. Hoe ouder het kind (met name wan-

'Rouwceel', lijst van genodigden voor de begrafenis van Aletta Pater, 1725

Kwitantie afgegeven door prof. J. Bleuland, *medicinae doctor, wegens de behandeling van Cornelia Jacoba Martens, 1831*

neer het de kinderziektes had overleefd en de dood dus tamelijk onverwacht kwam), des te groter was meestal het verdriet van de ouders.⁶⁴ De hierboven genoemde

Carel Martens heeft vier van zijn negen kinderen op zeer jonge leeftijd moeten begraven. Net als die van een volwassene was ook de begrafenis van een kind aanleiding om de verwant- en vriendschapsbanden aan te halen, zoals blijkt uit de lijst met tientallen genodigden voor de begrafenis van Carels tien dagen oude dochter Maria (1628).⁶⁵ Twee jaar later moest hij zelfs tegelijk een kind en zijn vrouw Petronella ten grave dragen. De begrafenis vond plaats in de Buurkerk te Utrecht. Ditmaal werden zeker 80 personen voor de begrafenis uitgenodigd.

Onder de gasten op een begrafenis bevond zich in de eerste plaats de naaste familie van de overledene. Daarna kwamen andere verwanten, vrienden en collega's, onder wie leden van de Staten van Utrecht, schout, burgemeesters, schepenen, raadsheren van het Hof van Utrecht en predikanten. Verder behoorden behalve de burens vaak ook de dokter, apotheker, chirurgijn, wijnkoper, bakker, kleermaker, schoenmaker en de 'coeckebacker' tot de genodigden.⁶⁶ Dat medici werden uitgenodigd voor de begrafenis is niet zo vreemd, gezien het feit dat er, zeker voorafgaand aan een sterfgeval, vaak intensief contact met hen was geweest. Zo blijkt het gezin van Jacob Carel Martens (1711-1758) en Jacoba Constantia Godin tussen januari en november 1757 niet minder dan 83 keer te zijn bezocht door een dokter of apotheker. Met name in juni en juli – de maand waarin Jacoba aan 'de kindersieckte' (pokken) overleed – werden bijna dagelijks geneesmiddelen toegediend, zoals 'pilules' (pillen), 'potio purgans' (laxerend drankje), 'mixture cordiae' (voor het hart of de maag), 'mixture pectorae' (voor de borst), 'emulsio' (melkachtige oplossing) en 'colljrium' (oogzalf).⁶⁷ Ook bij leveranciers als wijnkopers, kleermakers en bakkers was men vaste klant. Bovendien werd op hen bij de voorbereidingen van een begrafenis een beroep gedaan vanwege de grote bestellingen van wijn, rouwkleding en etenswaren voor het begrafenismaal, waarop de gasten na afloop werden onthaald. Opmerkelijk is het vrijwel ontbreken van vrouwennamen op de lijsten van genodigden. Zij reden gewoonlijk niet mee in begrafenistoeten, ook niet bij begravenissen van vrouwen.⁶⁸

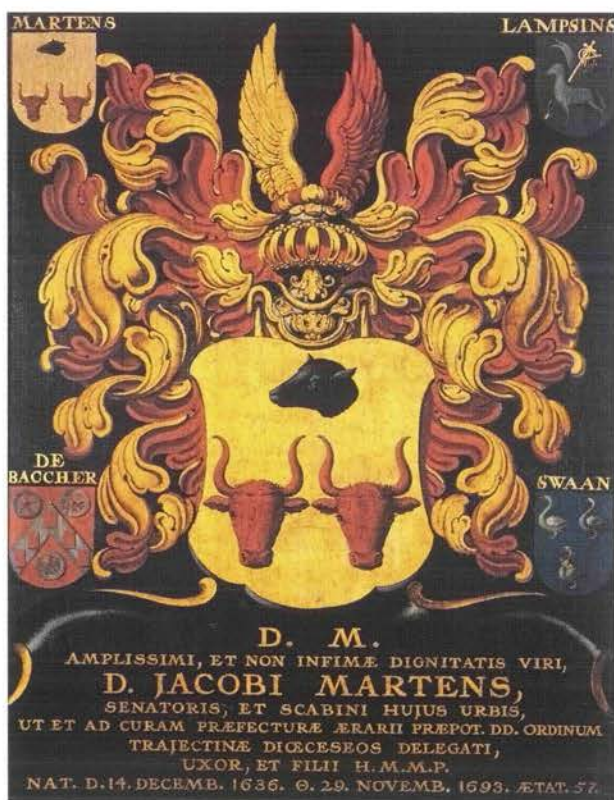
Verwanten en vrienden die niet al te ver weg woonden, werden mondeling door een bidder op de hoogte gebracht van het overlijden, anderen per brief. Er lijken zelfs al in de achttiende eeuw, ondanks de beperkte middelen van vervoer en communicatie, weinig geografische belemmeringen te zijn geweest voor het onderhouden van vriendschappen. Zo moesten na het overlijden van burgemeester Jacob Carel Martens in 1758

behalve in omliggende plaatsen als Maarssen, Bunnik, IJsselstein, Rhenen, Amersfoort en Loenen, ook mensen worden gewaarschuwd in Arnhem, Nijmegen, Zutphen, Tiel, Dordrecht, Leiden, Amsterdam, 's-Gravenhage, Middelburg, Vlissingen, Veere, 's-Hertogenbosch, Almelo, Zwolle, Groningen en in Oost- en West-Indië.⁶⁹

Het lichaam van de overledene werd in de zeventiende en achttiende eeuw per koets vervoerd. Daarachter volgden koetsen met de naaste familie en verwanten. Het aantal koetsen in de stoet kon in de achttiende eeuw zeker wel oplopen tot 20. Hiervoor waren koetsen te huur, maar men gaf er de voorkeur aan om ze van familie of vrienden te lenen. Bij de begrafenis van Jacob Martens (1636-1693) werden koetsen geleend van onder meer de heren Roelans, Van Roijen, Van der Muelen, Rossem en De Jongh.⁷⁰ De indeling en de volgorde van de koetsen waren van groot belang. Verder liepen in de stoet dienstboden en vaak ook huilers mee. Zij moesten allen worden voorzien van rouwkleiding, wat een begrafenis zeer kostbaar maakte. In 1757 waren ter gelegenheid van de begrafenis van Jacoba Constantia Godin maar liefst 56 rouwmantels nodig en 59 paar handschoenen. In de achttiende eeuw droeg men ook speciale rouwpruiken en gebruikten de dames rouwwaaiers.⁷¹ Uitvaarten die alles bij elkaar zo'n 1000 gulden kostten, waren in die tijd onder regenten geen uitzondering. Dit werd betaald uit de nalatenschap, waarvan soms ook een deel werd geschonken aan liefdadige instellingen.

Zo legateerde Jacob Carel (1711-1758) ruim 1500 gulden aan de diaconie en 1000 gulden aan de aalmoezenierskamer.⁷²

Behalve dat een begrafenis een droevige familiegebeurtenis was, was dit ook een gelegenheid om tegenover de buitenwereld de status van de overledene en van de rest van de familie tentoon te spreiden. Een begrafenis bij avond, verlicht door vele flambouwen, had het meeste cachet en was voorbehouden aan de bovenlaag van de bevolking. De boetes die waren ingesteld op het begraven bij avond werkten eerder als een soort weeldebelasting. Juist het feit dat men die boetes kon betalen, vergrootte het aanzien alleen

Rouwbord van Jacob Martens dat oorspronkelijk in de Buurkerk hing, 1693

Grafkelder van de familie Martens op de begraafplaats Soestbergen te Utrecht

maar. Aletta Pater, weduwe van Jacob Martens, werd in 1725 's avonds onder veel klokgelui begraven in het familiegraf in de Buurkerk. De stoet bestond uit niet minder dan 16 koetsen en 36 flambouwdragers, die onder meer waren gerecruteerd uit het huispersoneel van vrienden en verwanten.⁷³ In de kerk werd bij het graf van vooraanstaande personen een

rouwbord opgehangen met daarop het familiewapen.

In de Franse tijd veranderden de gewoonten rond begravenissen. Dit laat zich illustreren aan de hand van het verschil tussen de begravenissen van de ongehuwde zusters Anna Maria (1767) en Margaretha Aletta Martens (1819). Van de eerste wordt in het Memorieboek vermeld dat zij 's avonds om half acht werd begraven met een wapen met vier kwartieren en tien koetsen met flambouwen. De begrafenis van Margaretha Aletta, ruim een halve eeuw later, was een stuk soberder. Zij werd 's morgens om negen uur 'volgens het toen standhoudend gebruik eenvoudig met de lijkkoeits bijgezet'.⁷⁴ De versobering van begravenissen van regenten was onder andere het gevolg van het Verlichtingsstreven naar gelijkheid. Sinds het einde van de achttiende eeuw werd aristocratisch vertoon als politiek ongewenst gezien. Ook door het opkomende rationalisme ging men er naar streven om lichamen zo netjes, hygiënisch en snel mogelijk te begraven. Tegen deze achtergrond werd in 1830 met de Wet op de Lijkbezorging het begraven in kerken en op kerkhoven binnen de stad verboden. Landschapsarchitect J.D. Zocher jr. legde in Utrecht de eerste algemene begraafplaats Soestbergen aan bij de Gansstraat. Een derde zuster, Cornelia Jacoba Martens (1747-1831), was de eerste die daar in het nieuwe familiegraf werd bijgezet.

Literaire en wetenschappelijke belangstelling

Het geslacht Martens had zich in de zeventiende eeuw zoals vele andere aanzienlijke families in de Republiek van een kooplieden- tot een regentenfamilie ontwikkeld. Rond 1580 was Hans Martens (1555-1613) als handelaar in kruidenierswaren vanuit de Zuidelijke Nederlanden naar het noorden gekomen. Zijn zoon Carel (1602-1649) was als advocaat ingeschreven bij het Hof van Utrecht en had enkele lucratieve ambten bekleed, zoals dat van ontvanger van de gebeneficeerde goederen van de provincie

Utrecht en rentmeester van de goederen van het voormalige convent Marienborch te Soest. In tegenstelling tot enkele van zijn broers en zwagers heeft hij zich niet met koopmansactiviteiten beziggehouden. Zijn zoon Jacob (1636-1693) had in 1670 als eerste Martens een positie in de vroedschap weten te bemachtigen. Na hem zouden ruim zoo jaar lang Martensen functies bekleden bij het Utrechtse stadsbestuur of het gerecht. Aan dergelijke functies had men geen dagtaak, zodat regenten over veel vrije tijd beschikten.⁷⁵ Aan het eind van de achttiende eeuw begonnen tal van regenten zich meer en meer uit de openbaarheid terug te trekken. Voor vrouwen uit de bovenlaag was het van ouds al vanzelfsprekend geweest dat hun leven zich grotendeels afgezonderd van de buitenwereld afspeelde. Er kwam steeds meer waardering voor huiselijkheid en de romantische tijdgeest wekte een verlangen naar de natuur als tegenwicht tegen de drukte van de stad.

De Martensen brachten een belangrijk deel van hun tijd door met het schrijven van brieven. Naast zakelijke brieven zijn in het familiearchief veel persoonlijke brieven te vinden. Het belangrijkste gespreksonderwerp in brieven was de gezondheidstoestand van de familie. Verder werd er gecorrespondeerd over belangrijke persoonlijke gebeurtenissen, zoals geboorten, huwelijken en sterfgevallen. Het is echter de vraag in hoeverre het schrijven van brieven echt zo'n geliefde bezigheid was, gezien de vele excuses dat men pas zo laat op de vorige brief reageert. Jacoba Constantia Godin lijkt het wat dat betreft wel erg bont te hebben gemaakt. Een nicht klaagt in een brief dat Jacoba al een half jaar niets van zich heeft laten horen: 'Ik dagt dat ik al in het vergeetboek bij UWGB stond. Ik wil gaarn bekenne dat de occupatie van het huyshoude veel tijd wegneemt, maar UWGB vlugge geest en gauw handen sijn mij niet onbekent, soo dat ik hoopte dat er nog wel een uurtje tijd voor mijn overig soude sijn om een lettertje te schrijve. Het grote oogmerck is maar om de vrindschap te onderhoude, als wy een van beide dood sijn is dat uijt, en ik begin al tot mijn jaren te kome. Als men soo inde veertig gaat worde is voor een vrouw al oud...'.⁷⁶

Correspondentie en het uitwisselen van beleefdheden en diensten waren een belangrijk middel om vriendschappen te onderhouden. In de zeventiende en achttiende eeuw had 'vriendschap' naast de tegenwoordige betekenis ook nog een andere lading. Daarbij ging het om het onderhouden van contacten met mensen van wie men later iets terugverwachtte, bijvoorbeeld bij de verwerving van een belangrijke positie of als men in financiële moeilijkheden zou komen te verkeren. Deze vorm van vriendschap had niet in de eerste plaats te maken met genegenheid, maar was een soort verzekeringssysteem: 'voor wat hoort wat'.⁷⁷ Het sturen van cadeautjes was een middel om deze vriendschappen te onderhouden. Vooral vis lijkt een geliefd presentje te zijn geweest, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de brief die Jacob Martens en zijn vrouw in maart 1732 van een nicht kregen: 'Het is tot ons leedwesen, dat wij Uw Ed niet eerder met een visje besogt hebben, de vorst, schaarsheid van vis etc heeft ons belet, hoope dat dese sluijse cabeljauw (die ons soo aanstonds van onsen sluijse vriend gesonden werd) Uw

Stilleven met dode vissen. Schilderij op paneel door Jacob Gillig, 1678

Ed en desselfs geëerde familie in welstand sal aantreffen! en goed bevonden werden'.⁷⁸ Gezien de toenmalige gebrekkige vervoermogelijkheden zal de verzonden vis bij aankomst niet altijd even vers meer zijn geweest...

Behalve het schrijven van brieven, besteedden sommige Martensen ook veel tijd aan het maken van allerlei aantekeningen. Hierboven kwamen de

theologische aantekeningen van enkele vrijgezellen al aan de orde. David Johan Martens (1751-1811) vulde naast zijn politieke loopbaan een deel van zijn tijd met het maken van notities over allerlei zaken die hij had gehoord, gelezen of zelf beleefd. Die aantekeningen betroffen bijvoorbeeld de roerige politieke situatie, waarover ook zijn broer Jacob Carel en zijn zusters Margaretha Aletta en Cornelia Jacoba verslagen schreven.⁷⁹ Daarnaast was hij in allerlei andere zaken geïnteresseerd. Zijn belangstelling varieerde van heraldische, historische, juridische en numismatische wetenswaardigheden tot actualiteiten als 'vrouwspersoon te Vleuten in 7 jaren niet gegeten', het vraagstuk 'hoe mollen te vangen' en recepten voor een 'eenvoudig doch zeker middel om raten en muizen te doden', voor huismiddeltjes en zelfs voor appeltaart.⁸⁰ Deze enerzijds kosmopolitische en anderzijds juist zeer huiselijke interesses van David Johan passen in twee voor de tweede helft van de achttiende eeuw kenmerkende ontwikkelingen. Aan de ene kant de groeiende belangstelling voor allerlei takken van wetenschap en voor buitenlandse aangelegenheden en aan de andere kant de opwaardering van het huiselijk leven.

Verder vermaakte men zich met het lezen van boeken en tijdschriften. De boekencollecties van de Martensen varieerden in de loop der tijd nogal wat betreft omvang. Deliana Margaretha Voet van Winssen, weduwe van Jacob Martens (1671-1729), liet in 1766 zo'n 125 boeken na. Zeker de helft daarvan betrof godsdienstige literatuur (waaronder een aantal bijbels in verschillende formaten), terwijl daarnaast nog minstens een kwart bestond uit algemeen stichtelijke en moralistische werken.⁸¹ Haar kleinzoon Jacob Anthony (1749-1802) bezat met ruim 2800 titels meer dan het twintigvoudige. Zijn bibliotheek werd na zijn overlijden in een catalogus omschreven als 'eene fraaije verzameling welgeconditioneerde Latijnsche, Fransche, Engelsche, Italiaansche, Hoog- en Nederduitsche boeken, bestaande in godgeleerde, rechtsgeleerde, medicijnische, geografische, reisbeschrijvingen, natuurkundige, dichters en andere wetenschappen, waaronder die zeldzaam voorkomen'.⁸² Op grond van het bezit van een bibliotheek is overigens niet met zekerheid te zeggen welke boeken men wel of niet gelezen had. Een deel van het boekenbezit zal zijn geërfd, zodat de aanwezige boeken niet altijd een weerspiegeling vormen van de interesse van de bezitter. Toch is het zeer waarschijnlijk

dat Jacob Anthony meer boeken heeft gelezen dan zijn grootouders, omdat het leesgedrag in de achttiende eeuw veranderde. Voorheen was het de gewoonte geweest om met name stichtelijke werken intensief te lezen en eindeloos te herlezen. In de achttiende eeuw ging men daarentegen meer en gevarieerder lezen, wat onder andere een gevolg was van het uitgebreidere aanbod van verschillende soorten lectuur.

Behalve uit de eigen bibliotheek las men ook geleende boeken. Met de opkomst van leesgenootschappen in de tweede helft van de achttiende eeuw gebeurde dat steeds meer in georganiseerd verband. Paul Engelbert (1713-1780) was één van de Martensen die lid is geweest van het Utrechts leesgezelschap 'Tot nut en vermaak', dat uit een kleine 20 leden bestond. Gezamenlijk schaften zij boeken aan, die onderling in een vaste volgorde circuleerden. Van tevoren was bepaald hoe lang men een boek in zijn bezit mocht houden, wat per persoon varieerde van één dag tot twee weken. Boeken die de kring rond waren geweest, werden verkocht aan de hoogste bieder. Paul Engelbert kreeg in het jaar 1778 tijdschriften onder ogen als de *Vaderlandsche Letteroefeningen*, de *Opmerker* en de *Kosmopoliet*, historische werken als *Historie der stad en mejerij van 's-Hertogenbos* en *Historie van het verbond en smeekschriften der N. Edelen*, boeken over taal en wetenschap en een reisbeschrijving over Zuid-Amerika. Hij kwam ook in aanraking met (Verlichtings)ideeën uit het buitenland dankzij het lezen van de *Mercure de France*, de *Bibliothèque des sciences* en een wijsgerige en staatkundige verhandeling van de Engelse filosoof David Hume. Wat praktischer van aard lijkt het boek *Konst om geld te winnen*. Opmerkelijk is dat er in dat jaar op de literatuurlijst geen losse religieuze werken stonden en geen boeken met betrekking tot de moraal, behalve *Het zedelijk Fransch*, *Engels en Hoogduitsch toneel tot het Hollands bequaam gemaakt*.⁸³

Dergelijke gezelschappen dienden niet alleen om op de hoogte te blijven van literatuur of wetenschap, maar hier werd ook gediscussieerd over de politieke en maatschappelijke toestand en nieuwe, veelal uit Frankrijk overgewaaide ideeën daarover, zoals dat van volkssoevereiniteit en de scheiding der machten. Deze dilettantengenootschappen waren georganiseerd naar het voorbeeld van al langer bestaande geleedengenootschappen, die werden gedomineerd door de elite. De dilettantengenootschappen hadden echter een breder publiek, dat ook intellectuelen buiten het regentenpatriciaat omvatte. Zeker in een universiteitsstad als Utrecht was dat het geval. Een zekere exclusiviteit was gewaarborgd, doordat nieuwe leden slechts met instemming van de bestaande leden werden toegelaten. Een derde genootschapssoort, die vanaf de jaren '70 van de achttiende eeuw opkwam, was het hervormingsgezinde genootschap, zoals de in 1784 opgerichte Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Binnen de verschillende genootschappen streefde men ernaar om de economische en zedelijke teloorgang van de Republiek een halt toe te roepen. Men had vertrouwen in de opvoedbaarheid van de mens en geloofde dat de samenleving door vermeerdering en verbreiding van kennis op allerlei gebied weer op het niveau van de Gouden Eeuw teruggebracht zou kunnen worden. De hervormingsgezinde genootschappen zetten de mooie woorden en theo-

rieën om in daden die de elite vaak te ver gingen. De leden waren vooral afkomstig uit de gezeten burgerij en de middenklassen. In het begin van de negentiende eeuw zou de tegenstelling tussen de elitaire geleerden- en de hervormingsgezinde genootschappen vervagen en waren velen, onder wie Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven, zowel lid van een algemeen geleerd genootschap als het Provinciaal Utrechtsch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen als van het Nut.⁸⁴

Ontvangstcultuur en kunstzinnigheid

Nadat zijn tante Cornelia Jacoba in 1831 was overleden, erfde Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1793-1861) het huis aan het Janskerkhof, waar hij met zijn echtgenote Susanna Jacoba Martens (1799-1860) zijn intrek nam. In tegenstelling tot de ingetogen levende vrijgezellen die het huis de laatste halve eeuw hadden bewoond, koos Jacob Constantijn voor een meer elegante, naar buiten gerichte levensstijl. Hiervoor was een ingrijpende verbouwing noodzakelijk. In 1832 werd het huis aanzienlijk vergroot, kwam er meer ruimte voor representatieve gelegenheden en werd in de indeling een scherpere scheiding aangebracht tussen privé- en ontvangstvertrekken. Het grotere huis en de meer naar buiten gerichte levensstijl vroegen om het voeren van een grote staat en daarmee ook om een aanzienlijke uitbreiding van de huishoudelijke staf. Voor Utrechtse begrippen was deze levensstijl vrij uitzonderlijk.

Tot hun grote spijt zou het huwelijk kinderloos blijven. Een goede vriend had in zijn antwoord op de kennisgeving van hun voorgenomen huwelijk in 1826 nog op nakomelingen gezinspeeld. Hij nodigde Jacob Constantijn en zijn aanstaande bruid uit om 'nu nog in deeze Jagttijd' enige dagen bij hem en zijn vrouw door te brengen: 'Dan konden wij te zamen, ons oude handwerk hervatten, en de wijfjes intusschen wat keuvelen; volgend jaar zijn er welligt meer beletselen als baker, wieg, vuurmand, enz enz enz'.⁸⁵ Susanna raakte kort daarna inderdaad zwanger, maar kreeg een miskraam. Drie jaar later bracht zij nog een 'welgeschapen doch doode dochter' ter wereld.⁸⁶

Jacob Constantijn was naast zijn bezigheden aan het gerechtshof en later in de Eerste Kamer lid van vele genootschappen, waaronder de afdeling Utrecht van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, het Engelsch Leesgezelschap, het Zeemanscollege 'Zeemanshoop', de Vereeniging van Veehouders te Maartensdijk, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, 'Arti et Amicitiae', de Koninklijke Academie van Beeldende

Mahoniehouten pianokruk, tweede helft negentiende eeuw. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

Interieur met musicerend gezelschap. Schilderij door Joost Cornelisz. Droochsloot, 1645

Kunsten te Amsterdam, Provinciale Genootschappen van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht en Noord-Brabant en de Vierde Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Wetenschappen, Letterkunde en Schoone Kunsten.

Zijn lidmaatschap van kunstzinnige genootschappen kwam niet uit de lucht vallen. Zelf was hij namelijk een enthousiast amateurschilder, net als

zijn op politiek gebied zeer actieve vader David Johan (1751-1811). Hij had les gehad van de Utrechtse tekenmeester J. Apeldoorn. In de thematiek van vader en zoon Martens weerklinkt de Romantiek. Vaak kozen zij de natuur als onderwerp: dieren, bloemen, bomen, watervallen, grotere landschappen, ruïnes, stads- en dorpsgezichten. Tussen 1818 en 1845 was het werk van Jacob Constantijn geregeld te bewonderen op tentoonstellingen van 'levende meesters'. Als amateurschilder was hij ook lid en in 1832 en 1836 voorzitter van het in 1807 in Utrecht opgerichte Genootschap 'Kunstliefde', waarin beroepskunstenaars (onder wie P.C. Wonder, B. van Straten, J.L. Jonxis, C. van Geelen en J. Rijnbout) en dilettanten waren verenigd. De meeste dilettanten behoorden tot de stedelijke notabelen, van wie de meesten kunstliefhebbers waren en geen beoefenaars, zoals Jacob Constantijn. Enkele bekende negentiende-eeuwse leden: jhr P.A. Beelaerts van Blokland van Oosterwijk (wethouder), mr F.J.O. Boijmans, prof. J. Bleuland (hoogleraar geneeskunde), jhr L.C. Hora Siccama (voorzitter van het Nederlandse Muntcollege) en mr N.P.J. Kien (burgemeester).

Jacob Constantijn was ook een muziekliefhebber. Als kind volgden hij en zijn broer Jan Hendrik Martin al pianolessen, die werden betaald door hun tante Cornelia Jacoba. Later werd hij lid van het Collegium Musicum Ultrajectinum, een gezelschap van deftige amateurmusici dat in 1631 was opgericht. Zijn oudoom Paul Engelbert (1713-1780) was de eerste Martens die was toegetreden tot het Collegium, waarvan deze in 1747 deken was geweest. Het Collegium speelde bij feestelijke gelegenheden als jubilea van de Academie en bijvoorbeeld de inhuldiging van Willem IV als stadhouder (1747). In de loop van de achttiende eeuw werd het gezelschap steeds vaker aangevuld met beroepsmusici om het niveau van de concerten wat op te krikken. Na Jacob Constantijn zou onder meer zijn neef Jan Louis Anne (1823-1909) deel uitmaken van het Collegium Musicum.

Terug naar de natuur

Jacob Constantijns interesse voor de natuur blijkt uit zijn schilderijen, maar ook uit abonnementen op de tijdschriften *Flora et Pomona* en *Flore des jardins* en zijn contac-

ten met de Commissie van Landbouw, die hem in 1846 verzocht om verslag uit te brengen over de resultaten van de zaaiing van hem eerder toegezonden zaad van de grove den en de lariks.⁸⁷ 's Zomers verbleef Jacob Constantijn samen met zijn vrouw op landgoed Beukenburg onder Maartensdijk. Hier kon hij ontkomen aan de drukte van de stad en genieten van de rust en de gezonde buitenlucht. Dit landgoed was in 1834 in zijn bezit gekomen, nadat zijn vader, David Johan, het al in 1790 had gehuurd en er een tuin in Engelse landschapsstijl had laten aanleggen. In deze schilderachtige omgeving deed Jacob Constantijn ook inspiratie op voor zijn tekeningen en schilderijen.

Een beschrijving van een zomerdag op Beukenburg door een logé gunt ons een blik op de geneugten van het buitenleven.⁸⁸ Op dat moment verbleven daar Jacob Constantijn met zijn vrouw Susanna Jacoba, een achttienjarig meisje ('jufv. T.') en de niet bij name genoemde gast. De dag begon met een gezamenlijk ontbijt. 'Gewoonlijk wordt er over het weder gesproken, dit was niet gunstig, even wel was dit geen beletsel om naar de kerk te gaan'. In een rijtuig bespannen met twee bruine paarden ging men ter kerke. Teruggekomen genoot men de nodige versterking van brood, wijn en verfrissende kersen. Toen de regen ophield, werd besloten tot een wandeling. Het verslag vervolgt: 'Hoe verschillend zijn de plaatsen waar men zich bij afwisseling bevindt, dan eens heeft men een ruim vergezicht, dan eens bevindt men zich onder zware dennen of ander fraai geboomte enz. enz. Een weinig van de wandeling uitgerust zijnde, wierden wij aan den disch genodigd. Een waer epicurist zoude zich daar tevrede kunnen stellen. Het nagerecht bood alles aan wat het seizoen oplevert, de wijn wierd niet gespaard. Van tafel opstaande ontving een tweejarig paard een goede snede brood en maakten wij ons al weder, tot eene wandeling in de nabijheid van het huis gereed en waren jufv. T. en ik in de gelegenheid den gang der mieren na te gaan, en andere opmerkingen te doen, waar onder de plaats ook mollen oplevert'. Een rijtochtje kon 's middags helaas niet doorgaan, maar dat werd goedgemaakt doordat tot vier maal toe het kanon werd

De achterzijde van de buitenplaats Beukenburg bij Maartensdijk. Anonieme tekening, ca 1900

Jachtstillevens. Schilderij door Dirk Valkenburg, ca 1700

Jachtmes met foedraal, eerste helft negentiende eeuw. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

Damasten jachtservetten, achttiende eeuw. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

gelost en de fontein in werking werden gesteld. Vervolgens werd een kopje thee genuttigd onder de peristyle, waarna opnieuw een wandeling werd gemaakt, dit keer in het gezelschap van twee honden. Onderweg werd er uit volle borst gezongen:

‘Lang leven en vrolijk zijn,
is ’t grootst geluk op aarde.

Hier verkoopt men brandewijn
en haver voor de paarden’.

Na de wandeling genoot men in de ruime en aangenaam gelegen orangerie weer van de nodige versiersingen, waaronder room, vruchten en de beste champagne en luisterde men naar het gezang van de vogels. ‘Bij ons terugkomen in de reeds meer aangehaalde peristyle kamer werd de tafel weder zoo beset als of wij niets gebruikt hadden, wij nuttigden evenwel nog het een en ander en de dag eindigde ernstig even als dezelve begonnen was. Na elkander goeden nacht gewenscht te hebben, scheidden wij van elkander, in de hoop ons den volgende morgen weer in goeden welstand te mogen ontmoeten’.

Op Beukenburg werd niet alleen verpoosd, maar ook veel gejaagd. Jacob Constantijn was een verwoed jager. Daarmee trad hij in de voetsporen van zijn grootvader Jacob Carel (1711-1758). Deze was in 1750 in aanraking gekomen met het jachtgerecht, wat hem op een boete van 40 gulden was komen te staan. Drie jaar later had hij van de stadhouder toestemming gekregen om op kleinwild te jagen.⁸⁹ Jacob Constantijn hield halverwege de negentiende eeuw een register van alle jachtpartijen bij, zoals verplicht was voor de belastingen.⁹⁰ Nauwgezet tekende hij hierin aan wanneer wie waar had gejaagd en hoeveel hazen, patrijzen, houtsnippen, fazanten, konijnen, wintersnippen en eenden er waren geschoten. Soms werd er bijna dagelijks gejaagd, behalve op Beukenburg ook bij Linschoten, Eyckestein of Rhijnauwen. In het jachtboek werd zelfs aangetekend dat er op een bepaald

de dag vanwege de regen géén jachtpartij plaats had kunnen vinden. Aan het eind van het jachtseizoen, dat liep van eind september tot en met december, werd de totaalscore opgemaakt, die gewoonlijk een paar honderd stuks bedroeg. Ook werd elk jaar een lijst gemaakt met zeker 50 namen van familieleden, verwanten en vrienden, waarop was aangegeven hoeveel hazen, patrijzen, enz. men aan hen had gestuurd. Het is de vraag of de andere Martensen in die tijd zulke liefhebbers van de jacht zijn geweest, omdat hun namen onder de jagers maar zeer sporadisch voorkomen. In elk geval gingen ze er nooit alleen op uit, maar altijd in gezelschap van vrienden.

De interesse voor de natuur kwam overigens in de volgende generatie terug. Jacob Constantijns neef Jacob Carel (1817-1872) was in 1836 tegen wil en dank begonnen aan de rechtenstudie, maar studeerde nooit af uit gebrek aan juridische interesse. Zijn belangstelling lag veel meer bij de natuurwetenschappen, met name bij schelpen en insecten. Hij bezat een indrukwekkende verzameling naturalia. Onder de elite was het verzamelen van naturalia met name vanaf 1770 een populaire vrijetijdsbesteding geworden, die aansloot bij het groeiende geloof in het natuurwetenschappelijk denken. Al eerder bestonden er rariteitenkabinetten, waarin allerlei exotische voorwerpen bijeen waren gebracht. Maar de achttiende- en begin negentiende-eeuwse verzamelingen waren meer gespecialiseerd. Jacob Carels schelpencollectie was voor een amateur uitzonderlijk goed gedocumenteerd en bestond uit exemplaren van over de hele wereld, met name uit de Indo-Australische Archipel. Hij zal de schelpen in de handel hebben gekocht, want het is onwaarschijnlijk dat hij zelf ooit in de tropen is geweest. In 1844 schonk hij zijn collectie aan Artis.⁹¹

Een deftig gezin

In 1848 werd op uitnodiging van Jacob Constantijn de verloving van zijn neef Jan Louis Anne Martens (1823-1909) met Johanna Benjamina van Rappard op Beukenburg gevierd. Het buitenhuis, en niet te vergeten de tuin, was een uitgelezen plek voor het geven van feesten. Voor de verloving van Jan Louis Anne werd hier een 'déjeuner dînatoire' (lunch ter vervanging van een diner) georganiseerd waarvoor een gezelschap bestaande uit twintig heren en vijftien dames werd uitgenodigd. De correspondentie

hierover werd nagenoeg geheel in het Frans gevoerd.⁹² Dit was Johanna Benjamina van Rappard als telg van een adellijk geslacht, waar de Franse invloeden nog niet weg te denken waren, aan haar stand verplicht. In datzelfde jaar zou dit paar trouwen. Uit het huwelijk werden vier zoons en een dochter geboren.

De schouwburg op het Vredenburg te Utrecht. Schilderij op paneel door J.F. van Ginkel, ca 1860

Toverlantaarn, ca 1810. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

Van hun gezinsleven kunnen we een indruk krijgen dankzij het dagboek dat zoon Christiaan Carel Hendrik (1852-1899) van zijn dertiende tot zijn zeventiende bijhield: 'Gedenkboek der merkwaardige gebeurtenissen geschied in de jaren te beginnen bij het jaar 1866, opgeteekend door C.C.H. Martens'.⁹³ Gezien de titel had hij als puber ken-

nelijk hooggespannen verwachtingen van de toekomst en zag hij zichzelf als belangrijk chroniqueur van zijn tijd. Maar zo opzienbarend als het opschrift doet vermoeden, waren zijn jeugdige belevenissen niet. Zijn bezigheden bestonden onder andere uit: naar school gaan (of juist niet, omdat hij geregeld ziek was), danspartijen, wandelen, katten vangen, op zondag naar de remonstrantse kerk, paardrijden, bezoek aan een schilderijtentoonstelling, samen met 'grootpapa' naar de 'comédie' (schouwburg) en de paardenmarkt, catechisatie, schaatsen, etc. Hij zal in zijn kinderjaren ook hebben gespeeld met de toverlantaarn en het Keizer Karelspeel (bestaande uit een bak en enkele tollen), die zich nog bevinden in de collectie Martens van het Centraal Museum te Utrecht.⁹⁴ Verder noteerde Christiaan Carel Hendrik de cadeaus die hij voor zijn verjaardag kreeg. In 1866 waren dat: een spiegel, boek, mes, confiturendoos, vest, schrijfportefeuille en een eau-de-cologneflles. Een jaar later, op zijn vijftiende verjaardag, was hij blijkbaar oud genoeg voor een paar sporen en een sigarenkoker met een asbakje.

Zoals gebruikelijk in de betere kringen, gebruikte het gezin de warme maaltijd 's middags om een uur of half vijf. In de loop der tijd was die bij de welgestelden van het begin van de middag verschoven naar een steeds later tijdstip, om hiermee de in deze kringen zo belangrijke zelfbeheersing te benadrukken. Onvermijdelijk waren verder de vele bezoeken aan familie en vrienden, bijvoorbeeld ter gelegenheid van verjaardagen, waarbij vaak gedineerd en gemusiceerd werd. Daarnaast waren er de meer formele visites aan bekenden, die met name de dames voor hun rekening namen. Deze korte bezoeken, die 's middags tussen half drie en vijf uur plaatsvonden en meestal slechts

een kwartier tot twintig minuten in beslag namen, hadden een plichtmatig karakter en waren vooral een uiting van beleefdheid en respect jegens de ontvangende partij. Johanna Benjamina van Rap-pard, moeder van de hierboven genoemde dag-boekschrijver, had een zeer actief sociaal leven. Op papier hield ze nauwgezet bij wie zij had bezocht. Haar visitelijst bevat tientallen namen, zodat deze

Keizer Karelspeel, negentiende eeuw. Afkomstig van de familie Martens van Sevenhoven

De vijf kinderen van Jan Louis Anne Martens en Johanna Benjamina van Rappard, ca 1860

bezoeken een groot deel van haar tijd moeten hebben opgeslokt.⁹⁵ Zelf zal zij tenslotte ook geregeld gasten hebben ontvangen.

De zomervakanties, van half juli tot begin september, bracht het gezin door op De Velhorst bij Zutphen, dat via Johanna Benjamina van Rappard in de familie was gekomen. Na de dood van Jacob Constantijn in 1861 was Beukenburg verkocht. Wat Christiaan Carel Hendrik in deze vakanties deed, blijft in het ongewisse, aangezien hij in die periodes niet in zijn dagboek schreef. Behalve op De Velhorst werden ook vakanties in het buitenland doorgebracht. Vader Jan Louis Anne had als rechtenstudent al veel gereisd, onder andere door België en Frankrijk. Ook later ondernam hij met vrouw en kinderen diverse reizen in het buitenland. Vanwege de slechte gezondheid van zijn echtgenote bracht het gezin de winter van 1862-1863 met een bediende door in een gehuurde villa in de buurt van Cannes. Onderweg deden zij ook Parijs en Brussel aan.⁹⁶ Verder liet Jan Louis Anne zich in 1869 door een vriend informeren over een vakantie in de Duitse Harz. Deze stuurde hem een uitgebreid reisadvies in de vorm van een lijst met bezienswaardigheden, die in vier à vijf dagen ('dan kunt gij alles goed zien') deels wandelend en deels per rijtuig konden worden bezocht. En alsof Jan Louis Anne op zijn geld zou moeten letten: 'Het is niet zeer duur – en de logementen zeer primitief doch vrij goed'.⁹⁷

'Noblesse oblige'⁹⁸

Jan Hendrik Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1850-1923) was de oudste zoon van Jan Louis Anne en oudste broer van de hierboven genoemde dagboekschrijver. Hij verruilde Utrecht voor Zutphen, waar hij rechter werd en waar ook zijn vijf kinderen werden geboren. Dit zou de laatste generatie Martens van Sevenhoven zijn. De

oudste zoon, Jan Louis Anne ('Louis') (1879-1952), keerde naar Utrecht terug en ging in de Voorstraat wonen. Door voor de studie theologie te kiezen brak hij met de traditie. Wellicht was hij hierin beïnvloed door zijn moeder, Adèle Antoinette Collot d' Escury, die in haar vaderstad 's-Gravenhage onder de indruk was geraakt van het Réveil, een protestantse beweging die zocht naar verdieping van het religieuze gevoel. Louis was in het studentenleven actief bij het Utrechtsch Studenten Corps en het gezelschap 'Secor Dabar', dat zich bezighield met de studie van het joodse geloof en waarvan hij in 1902 erelid werd. Hoogtepunten in het verenigingsleven waren: de viering van de dies, jaarvergadering, ontgroening, een rijpartij, maaltijd, invitatieconcert in Tivoli, vuurwerk, een kegelwedstrijd en kroegjool op de Sociëteit. In 1901 werd Louis gekozen tot rector van de senaat. Op deze senaat kwam veel kritiek vanwege haar veranderingsgezinde koers. Bij een tussentijdse vacature resulteerde dit in de verkiezing van iemand 'die zóó klaarblijkelijk niet in aanmerking kwam, dat de bedoeling den Senaat door zijne verkiezing te beleedigen voor niemand een geheim kon zijn'. Het hele bestuur trad toen en bloc af. Enkele zittende bestuursleden werden herkozen, Louis echter niet.⁹⁹ Na zijn studie werd hij predikant, wat al vroeg zijn jongensdroom was geweest. Na vijf jaar in Eerbeek te hebben gestaan, werd hij in 1910 te Utrecht bevestigd. Eerst in de Buurkerkwijk en later in Oudwijk, waar hij de eerste steen legde voor de Wilhelminakerk. Samen met zijn vrouw, Elise Anne van Bergen, woonde hij aanvankelijk aan de Biltstraat en later aan de Koningslaan.

Bij Louis, die sinds een ernstige ziekte in 1918 te kampen had met een zwakke gezondheid, en zijn echtgenote stond gastvrijheid hoog in het vaandel. Na hun verhuizing naar de Emmalaan in Utrecht (1925) hielden zij een gastenboek bij, waarin soms de gasten zelf, maar meestal de gastheer of -vrouw namen van de logés en soms de reden van

verblijf noteerde.¹⁰⁰ Regelmatige gasten waren de broers en zusters van Louis: Anthony Hendrik ('Toon'), Johanna Benjamina ('Mina'), Anna Maria ('Anna') en Jacob Constantijn ('Constant'), die allen ongehuwd waren. Verder kwamen er bijvoorbeeld dames logeren die naar Utrecht waren gekomen voor de jaarvergadering van de Christen Vrouwenbond en meisjes uit Zeeland voor de federatiedag van de christelijke meisjesverenigingen. Zelfs de 'ongenoode gast, naam en woonplaats onbekend' die het huis in de nacht van 1 op 2 augustus 1929 'bezocht', staat in het boek vermeld...

Louis' jongere broer Toon (1880-1952) bleef weliswaar trouw aan de traditie om rechten te gaan stu-

Jan Louis Anne Martens van Sevenhoven, ca 1930

De Martensen tijdens een reisje naar het Zwarte Woud, 1903

deren, maar zijn belangstelling lag toch meer bij de geschiedenis. Hij promoveerde cum laude op een juridisch, doch sterk historisch getint onderwerp: *De justitieele colleges in de steden en op het platteland van Holland 1795-1811*. Curieus is zijn aan het eind van zijn leven gemaakte aantekening over zijn opleiding en studie, dat 'over mijn leven vóór de promotie *niets* moet worden vermeld in een eventuele necrologie of in memoriam'.¹⁰¹ De reden hiervoor is waarschijnlijk geweest dat die tijd wat opleiding betreft geen erg gelukkige voor hem is geweest. Zo had hij in zijn geboorteplaats Zutphen de HBS

bezocht, terwijl hij veel liever naar het gymnasium was gegaan, net als zijn twee broers. Later had hij alsnog privélessen genomen in oude talen. In die tijd had hij enkele jaren aan de Polytechnische School te Delft voor bouwkundig ingenieur gestudeerd, met de bedoeling museumdirecteur te worden. Dit was echter op een teleurstelling uitgelopen, waarna hij alsnog aan de rechtenstudie was begonnen.

In zijn vrije tijd maakte Toon veel reizen, waarvan hij ook verslagen bewaarde. Als kind was hij al met zijn ouders in het buitenland geweest. Met het gezin was men per trein naar België, Duitsland of Frankrijk gereisd, waar men in hotels had overnacht en de dagen had gevuld met culturele uitstapjes in de stad, wandelingen en lezen. Later reisde hij met zijn broers en zusters en soms met vrienden of in zijn eentje. Reisdooelen waren Zwitserland, Oostenrijk, Italië, Engeland, Schotland en Noorwegen. Zijn meest spectaculaire reis maakte hij op zijn zoste per vrachtboot naar Griekenland en Turkije. Het verslag dat hij van deze reis had gemaakt, heeft hij later verbrand: 'Dit verhaal was nogal pompeus en aanstellerig geschreven, zoodat het mij op den duur niet beviel'.¹⁰²

Toon was een zeer bescheiden en gesloten man, die soms wat stug en hooghartig over kon komen. Gezien zijn historische interesse en zijn aanvankelijk onvervulde wensen wat betreft zijn opleiding moet zijn uiteindelijke functie van rijksarchivaris in de provincie Gelderland hem toch met tevredenheid hebben vervuld. Maar ook in die functie bleven teleurstelling en frustratie hem niet bespaard. In september 1944 werden tijdens de Slag om Arnhem zijn woonhuis en het dienstgebouw van het rijksarchief ver-

woest, waardoor veel van zijn jarenlange arbeid verloren ging. Uit een brief aan zijn zuster Mina blijkt hoezeer dit hem aangreep: 'Voor mij is het wel een heel zware beproeving geen verleden meer te hebben. Maar ik wil niet klagen, want de Heer legt mij dit zware kruis op en ik moet het opnemen en Hem volgen'. Hij verzuchtte: 'Mijn oude leven is geheel weg!' en 'Alles is duister voor mij'.¹⁰³ Dit alles was samen met de dood van zijn vriend Tony van Asch van Wijck zo'n grote slag dat hij die niet meer te boven is gekomen. De laatste jaren van zijn leven heeft hij in verbittering doorgebracht.

De broers Louis en Toon waren beiden actief in allerlei besturen. Dit had te maken met het traditionele verantwoordelijkheidsgevoel dat men als leden van de elite voor de maatschappij had, want: 'Noblesse oblige'. Zo heeft Louis zich, net als overigens zijn vader, ingezet voor het christelijk onderwijs, onder andere als president-curator van het Christelijk Gymnasium te Utrecht. In 1954, twee jaar na zijn overlijden, werd als eerbetoon een BLO-school naar hem genoemd: de 'Ds Jhr Martens van Sevenhovenschool'.¹⁰⁴ Zijn broer Toon zat in Arnhem in de Museumcommissie, de Vereniging Restauratie Eusebiuskerk, de Stichting tot Behoud van Doornenburg, de Christelijk Historische Kiesvereniging en de Stichting Gelderse Kastelen. Daarnaast zette hij zich in voor de Drie Gasthuizen, het Diaconessenhuis en de St. Nicolaibroederschap en was hij actief binnen de Nederlandse Hervormde gemeente.

Leven op De Velhorst

Van de laatste generatie woonden Constant en zijn twee zusters Mina en Anna op De Velhorst bij Zutphen. Het huis aan het Janskerkhof was ook nog in bezit van de Martensen. De benedenverdieping was verhuurd als kantoor. De bovenverdieping hield men aan als pied-à-terre. De jonkheer en de freules op De Velhorst leefden als landadel, degelijk, teruggetrokken en trouw aan de familietradities. Het beheer van het landgoed eiste veel aandacht. Voor de werkzaamheden in het huishouden, de tuinen, het bos en voor de jacht had men personeel in dienst. Tijdens de Tweede Wereldoorlog waren dat nog altijd twee dienstboden, een huisknecht, twee bosarbeiders en drie tuinarbeiders. Opmerkelijk is de sobere en wat ouderwetse leefstijl van de Martensen. Soberheid was de welgestelden in het algemeen niet vreemd, maar die zal ook zijn ingegeven doordat het beheer van een landgoed als De Velhorst kostbaar was en de opbrengsten ervan gering. Constant en zijn beide zusters hadden maandelijks per persoon f 100,- te besteden. Dit maandgeld werd aangewend voor kleinere persoonlijke uitgaven. Constant betaalde hiervan bijvoorbeeld (het verstellen van) zijn kleding, zeker drie keer per week de kapper en kleine dagelijkse fooien.¹⁰⁵ Verder schonken de Martensen geld voor evangelisatie, zending, TBC-sanatoria, de kankerbestrijding en voor schoolreisjes en -feesten in hun dorp en het jubileum van de plaatselijke muziekvereniging. Het ging daarbij meestal om bescheiden bedragen.

Ondanks deze giften was de familie Martens onwaarschijnlijk zuinig. Dit had zijn weer-

slag op de behandeling van het personeel. Hun lonen waren niet hoog. Tuin- en bosarbeider Gerrit Jan Burgers schreef in 1944 in zijn dagboek dat zijn vader, eveneens in dienst op De Velhorst, voor zijn verjaardag van jonkheer Constant een tabaksbon kreeg. 'Zoiets typeert nu de hele aard van onze Jonker. Een beste man, maar er steeds op uit om overal zo goedkoop mogelijk af te komen. Het is helemaal niet nodig om wat te geven, maar als een patroon zijn knecht wat geeft, geeft hij hem toch geen bonnetje voor 1 pakje cigarettten? Ik denk dat vader veel liever een stevige handdruk had gehad'.¹⁰⁶ Toch moet dit wat eenzijdige oordeel enigszins worden genuanceerd, want het personeel had het op De Velhorst zeker niet slecht. Zo kreeg vader Burgers een half jaar later, in maart 1945, toen hij 35 jaar in betrekking was bij de familie Martens van Sevenhoven, f 100,- als dank voor zijn trouwe dienst. De familie ging vrij vertrouwelijk om met haar personeel, dat door de veelvuldige logeerpartijen ook de jonkers Louis en Toon goed kende. Predikant Louis Martens van Sevenhoven heeft ook van enkele bedienden het huwelijk ingezegd.

De Martensen hadden onderling een hechte band. Ze waren zeer introvert. Hoewel ze door het lezen van diverse dag- en weekbladen (onder andere de *Nieuwe Rotterdamse Courant*, de *Larensche Courant* en de *Financieele Courier*) goed op de hoogte waren van wat er zich in de wereld afspeelde, hadden ze zelf weinig contacten met de buitenwereld. Men had blijkbaar genoeg aan elkaar. De Velhorst was haast een vesting, die bescherming bood tegen indringers. Men leefde afstandelijk ten opzichte van de omwonenden, die met respect opkeken naar deze misschien toch wat zonderlinge bewoners van De Velhorst. De weinige sociale contacten die er waren, liepen veelal via logeerpartijen bij familie en vrienden (en vice versa) en via de kerk. De Martensen waren van gematigd orthodox-hervormde signatuur. Louis natuurlijk beroepshalve als predikant, maar ook de anderen waren zeer meelevend en betrokken bij kerkelijke aangelegenheden. Dat de kerk in hun levens een centrale plaats innam, blijkt ook uit hun testamenten. Hierin stond bijvoorbeeld dat na hun overlijden geen katholieken op De Velhorst zouden mogen wonen en geen nazaten van de familie Pierson, die in hun ogen

te vrijzinnig waren. Evenals veel andere vooraanstaande families bleven de Martensen tot ver in de twintigste eeuw huur betalen voor zitplaatsen in de kerk.

De familie Martens van Sevenhoven had veel humor, vooral Louis en ook de vaak somber gestemde Toon. Desondanks was er een trieste ondertoon in hun

Interieur van huis De Velhorst bij Zutphen, ca 1970. Foto door Anne Lowenthal

bestaan, doordat er geen nageslacht was. Hierdoor verloren zij ook langzamerhand het contact met jongere generaties en kwamen ze steeds meer buiten de werkelijkheid te staan. Dat er geen opvolgers waren om het familiebezit te beheren en de tradities in stand te houden, stemde hen tot weemoed en baarde zorgen. Men vroeg zich veelvuldig af hoe De Velhorst en de andere bezittingen na hun dood een goede bestemming zouden kunnen krijgen. Dit had niet zozeer te maken met ijdelheid of trots over hun afkomst, maar veeleer met eerbied voor hun voorouders, door wier portretten men zich in De Velhorst omringd wist, en verantwoordelijkheidsgevoel met betrekking tot het beheer en de instandhouding van het erfgoed. Toon nam het initiatief tot de oprichting van de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven, die nog steeds met geld afkomstig van de familie Martens culturele projecten ondersteunt, bijvoorbeeld op het gebied van restauraties, monumentenzorg en geschiedschrijving. Een groot deel van de boedel wordt nu bewaard in het Centraal Museum te Utrecht, een ander deel in het Stedelijk Museum Zutphen, terwijl het rijke familiearchief in Het Utrechts Archief berust. De Velhorst werd gelegateerd aan de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en het huis aan het Janskerkhof aan de Vereniging Hendrick de Keyser.

London Certificatie.

Ik ondergeschreeven Pieter Hendrik Hoogenbergh
openbaar Notaris, by Koninklyke Authoriteit geadmiteert
en gezuveret, in London resideerende Certificeeren verclare by
lezen dat ik ten verzoeken van de Heren Richard Muilman & John Berens
Kooplieden alhier my heden hebbe verzoegt ter ondergenoemde Comptoiren
alhier ter Stede alwaar aan my door de Boekhouders zyn vertoont
Twee Grootboeken der Transporten en Rekeningen van differente
ondergenoemde Actien en dat ik selve hebbe gevonden gezien en
gelezen de Rekening van De Wed. edele Gestringe Heer
Jarel Constantijn Martins.
waarey zynle g. op aels af eijers
gecrediteert staat in yder der ondergenoemde Grootboeken der transporten en
Rekeningen van goederen en goederen zodanige Sommen en
Soorten van Actien als volgt:

Ter Comptoir van de Bank van Engeland. In
een Grootboek gemerkt M op folio 1184 1/2 voor een som
van Ses Honderd ponden Actien in het geconsolid
Capitaal van Drie per cent Bank Annuityten.

Ter Comptoir van d' Oost Indischel
In een Grootboek gemerkt LZ op folio 56
van Vijf Honderd ponden Actien in h
eenige Compagnie van Kooplieden.
Alle het welke voorschreef

Eeuwenlang was de familie Martens een rijk Utrechts regentengeslacht, zonder ooit tot de allerrijksten te behoren. Twee gunstige huwelijken met rijke vrouwen leverden een cruciale bijdrage aan de vermogensopbouw in de zeventiende eeuw. De bereikte vermogenspositie werd in de achttiende eeuw geconsolideerd doordat van vrijwel iedere generatie slechts een beperkt aantal leden trouwde. In de loop van de negentiende en twintigste eeuw kon de rijkdom weer worden uitgebouwd. Ook toen was de huwelijkspolitiek, voor zover men van een bewuste strategie kan spreken,

Dr R.N.J. (Ronald) Rommes studeerde geschiedenis in Utrecht met als specialisatie sociaal-economische geschiedenis. Later was hij verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, waar hij in 1998 promoveerde op een onderzoek naar migratie en migranten in de stad Utrecht van de zestiende tot de negentiende eeuw. Hij publiceerde diverse artikelen over de economische en sociale geschiedenis van Midden-Nederland. Daaronder zijn bijdragen aan de *Geschiedenis van de Provincie Utrecht* (1997) en de Utrechtse stadsgeschiedenis *Een paradijs vol weelde* (2000). Momenteel is hij freelance historicus.

van wezenlijk belang.

Het opgebouwde kapitaal werd secuur beheerd. In de zeventiende eeuw was vrijwel al het geld belegd in onroerend goed, particuliere leningen en obligaties van overheden en instellingen in de gewesten Utrecht en Zeeland. Later veranderde het beleggingspatroon. Particuliere leningen

werden nauwelijks nog verstrekt, terwijl in de achttiende eeuw ook de betekenis van onroerend goed als beleggingsobject afnam. Daarentegen werden overheidsobligaties belangrijker, vooral ten laste van het gewest Holland en van de Generaliteit. Een andere verschuiving was de opkomst van investeringen in het buitenland. Tot omstreeks het midden van de achttiende eeuw ging het om bescheiden bedragen, maar daarna werden het grotere sommen, die bovendien over steeds meer landen verspreid waren. In de negentiende en twintigste eeuw zijn buitenlandse investeringen onverminderd belangrijk gebleven.

Onderzoek naar de bestuurlijke elite van een groot aantal steden in het gewest Holland heeft aangetoond dat leden van het plaatselijk bestuur doorgaans tot het rijkste deel van de bevolking behoorden.¹ Omdat de bestuurders gerekruteerd werden uit de elite zou een andere conclusie zeker bevreemding hebben opgeroepen.² Er is geen reden om te veronderstellen dat dit in Utrecht anders was. Daarom mag ervan worden uitgegaan dat de familie Martens, die in de loop van de eeuwen verscheidene leden aan Utrechtse bestuurscolleges leverde, vermogend was. Het feit dat de familie zo lang deel uitmaakte van de bestuurlijke elite wijst er bovendien op dat men er uitstekend in slaagde de verworven positie te consolideren. Gold dit ook voor het familiekapitaal?

Veranderingen in de omvang van het vermogen vonden op twee niveaus plaats: over de generaties en per generatie.³ De doorgave van het familiekapitaal over de generaties kon zowel versnippering als concentratie ervan teweeg brengen. Bij een talrijke kinderschaar werd het vermogen verdeeld over veel erfgenamen, waardoor ieder slechts over een beperkte – vererfde – rijkdom kon beschikken. Bovendien was het mogelijk dat door huwelijken in de vrouwelijke lijn vermogen weglekte naar andere geslachten. Andersom kon een gunstig huwelijk zorgen voor de instroom van kapitaal uit een andere familie, terwijl een gering kindertal of kinderloosheid tot gevolg had dat het familiekapitaal door vererving in handen van slechts enkelen terecht kwam, die daardoor bijzonder vermogend konden worden.

De tweede wijze waarop de omvang van het vermogen kon veranderen was per generatie en zelfs per huishouden. Door een financieel gunstig huwelijk, bijvoorbeeld met een rijke erfdochter, door winstgevende transacties, goede beleggingen of sparen kon het vermogen worden vergroot. In de historische literatuur wordt vooral het huwelijk van cruciaal belang geacht.⁴ Via een gunstig huwelijk konden zowel het kapitaal als het maatschappelijk aanzien van een familie aanmerkelijk toenemen. Trouwen met een lid van een zittende regentenfamilie was dikwijls de weg waarlangs rijke families voor het eerst toegang kregen tot het regentenpatriciaat. Vergeleken met dit huwelijksmechanisme waren handelswinsten en spaarzaamheid dikwijls slechts bescheiden factoren in de ontwikkeling van het gemiddelde regentenvermogen. Zo berekende de uiterst zuinige Delftse regent Pieter Teding van Berkhout in 1707, dat 82% van zijn vermogen was 'aengekomen' en maar 18% zelf verdiend.⁵

Een al te uitbundige levensstijl met bijbehorend uitgavenpatroon, slechte beleggingen en handelsverliezen konden er daarentegen toe leiden dat er weinig overbleef van een vermogen. Onder de Hollandse regenten kwamen zulke zaken echter zelden voor. Een al te verkwistend familielid werd bovendien soms door de rest van de familie onder curatele gesteld. Dit gebeurde bijvoorbeeld met Govert Jan van Slingeland in 1763. Zijn moeder liet hem opsluiten nadat hij f 15.000 van zijn erfenis erdoor had gejaagd. Zijn familie zou 'gevaar aan goed, eer en leven' lopen door zijn gedrag.⁶ Vooral in de achttiende eeuw ging men zeer behoedzaam om met het geld en werd hoofdzakelijk in relatief risicoloze overheidsobligaties belegd. Deze gaven weliswaar lage rendementen

maar leverden de zekerheid van doorgaans stipte uitbetaling, iets waaraan de regenten zelf grotendeels uitvoering konden geven. Bovendien zorgden de regenten er als kredietverschaffers van de overheid zelf voor dat er geen dwingende noodzaak ontstond tot ingrijpende herziening van de overheidsfinanciën. Een dergelijke operatie zou vrijwel zeker geleid hebben tot een zwaardere belasting van hun eigen inkomens en vermogens, iets om tot iedere prijs te vermijden.

Gegeven de inzichten in de financiële positie van de Hollandse regenten is het de vraag in hoeverre de Utrechtse familie Martens daarvan verschilde. In het onderstaande zijn daarvoor de gegevens bestudeerd van negen generaties van deze familie. De studie begint met Carel Martens in de jaren twintig van de zeventiende eeuw en eindigt drieënhalve eeuw later bij de dood van de laatste telgen van het geslacht in het derde kwart van de twintigste eeuw. Over deze lange periode is gekeken naar de omvang van het familiekapitaal en de samenstelling ervan, de doorgave van het vermogen tussen de generaties en de wijze waarop vererving en huwelijken bijdroegen aan de toe- of de afname van de rijkdom. Bovendien is regelmatig een vergelijking gemaakt met de vermogenspositie van tijdgenoten in een vergelijkbare maatschappelijke positie.

Bronnen

In de historische literatuur worden verschillende bronnen benut om de omvang en de samenstelling van vermogens in het verleden te (helpen) bepalen.⁷ Alle hebben ze duidelijke tekortkomingen. Een uitstekende bron is de inventaris van de nalatenschap. Na het overlijden werd voor de verdeling van de bezittingen door een notaris, vaak in samenwerking met een taxateur, een overzicht gemaakt van de bezittingen en de waarde ervan. Dit diende als basis voor de verdeling onder de erfgenamen, die vaak terug te vinden is in een akte van boedelscheiding. Ook voor de betaling van eventuele successierechten was zo'n akte van belang. Het archief van de familie Martens bevat veel dergelijke akten waardoor een overzicht over een lange periode gemaakt kan worden. Een enkele keer is aanvullend gebruik gemaakt van notariële protocollen om ontbrekende stukken te achterhalen.

De boedelscheidingen hadden betrekking op de verdeling van goederen na overlijden. Dit betekent dat er een grote kans was dat de overledene, vooral in het geval van kinderloosheid, zich op het toppunt van zijn of haar rijkdom bevond. Het kapitaal had zich in de loop van de tijd door erfenissen, legaten of op andere wijze kunnen vermeerderen. Het beste voorbeeld is Cornelia Jacoba Martens (1747-1831), wier nalatenschap op bijna een half miljoen werd geschat.⁸ Het vermogen was vooral sterk gegroeid doordat zij in de loop van haar leven geërfd had van vijf van haar ongehuwd gestorven broers en zusters. Zo had zij enige jaren voor haar dood nog f 52.000 geërfd van haar zuster Engelbertha Elisabeth en f 187.000 van haar broer Jacob Carel. Vóór deze beide erfenissen moet ze dus ongeveer de helft minder rijk zijn geweest. Omdat Cornelia Jacoba kin-

derloos was, had ze geen geld hoeven mee te geven aan huwende kinderen, een uitga-
vepost van dikwijls tienduizenden guldens.

Een probleem bij de interpretatie van vermogensschattingen is dat er afwisselend spra-
ke is van de reële en van de nominale waarde van het bezit. Ontwikkelingen in de agra-
rische sector en op de onroerend goedmarkt leidden soms tot grote verschillen tussen
de aankoop prijs en de dagwaarde van huizen en landerijen. Voor aandelen en obliga-
ties geldt hetzelfde. Ze werden uitgeschreven voor een bepaald bedrag, de nominale
waarde, maar hadden ook een reële waarde of koerswaarde, het bedrag waarvoor ze
verkocht konden worden. Het verschil tussen beide kon aanmerkelijk oplopen. Zo was
de dagwaarde van obligaties van het gewest Friesland in 1767 niet meer dan 73% van de
nominale waarde. Dit was altijd nog hoger dan de 65% van obligaties ten laste van het
stadje Veere of de slechts 27 à 30% die aandelen van de Westindische Compagnie
(kamer Zeeland) in deze tijd nog waard werden geacht.⁹ Vooral in de zeventiende eeuw
werd vrijwel uitsluitend uitgegaan van de nominale waarde, terwijl in de achttiende en

negentiende eeuw de reële waarde
doorgaans is vermeld. Dit laatste
werd steeds beter mogelijk door de
opkomst van zogenoemde *prijs-
couranten* waarin de beurskoersen
van aandelen en obligaties gepu-
bliceerd werden. Om onduidelijk-
heid te vermijden, is in de tekst
aangegeven of waardeschattingen
nominaal of reël zijn. Soms zijn
beide bedragen met elkaar verge-
leken.

Een ander knelpunt betreft de on-
derlinge vergelijkbaarheid van de
bedragen over de eeuwen. Hoewel
de inflatie relatief binnen de per-
ken is gebleven, was wel degelijk
sprake van een zekere mate van
geldontwaarding. Dit betekent dat
een vermogen van twee ton in de
zeventiende eeuw hoger moet
worden aangeslagen dan een ver-
gelijkbaar kapitaal in de negen-
tiende eeuw of twintigste eeuw.

PRYZEN of COURSES

Van de Volgende

OBLIGATIEN

En andere Effecten op Maandag den 6. November, 1747.

Obligatiën op Holland, 1/2 Gravenhagen

2 PC ^o 74 1/2 75 PC ^o	
Dordrecht — 68 1/2 70	
Haarlem — 68 1/2 70	
Deft — 68 1/2 70	
Leyden — 68 1/2 70	
Amsterdam — 73 1/2 75	
Gouda — 68 1/2 70	
Rotterdam — 68 1/2 70	
Gronichem — 68 1/2 70	
Den Briel — 65 1/2 67	
3 PC ^o 1/2 Gravenhagen — 78	
— dito — 88	
— dito — 84	
— Amsterd. — 90	
— dito — 81	
Eerlic Ampgeld 1716 — 100	
— 1727 — 90	
— 1744 — 85	
Los Renten Brieve	
1/2 Gravenhagen — 65	
Amsterdam — 67	
Leyden — 65	
Lootery Klyne Pryze 1711, 1712, 1713 — 67	
— Groot 1711, 1712, 1713 — 43	
— Van 3 biljette 1713 — 30	
— Klyne Pryze 1713 — 78 1/2 80	
— Groot Pryze 1/2 PC ^o 4 Maart 1746 — 32	
Ordinaire Recepten Thefaar Amsterdam — 100	
ditto Nieuwe Negotie 1/2 PC ^o — 100	
ditto wegens de Erve van A. 1621 1/2 PC ^o — 37	
Alle, onder, Obligatiën, Los Renten Brieven enz.	
op Zuyt Hollandsche Steden, circa, als op 1/2	
Comptoir Generaal van Holland in 1/2 Graven- hagen.	
Obligatiën op Alkmaar, 1/2 PC ^o — 70	
— 3 PC ^o — 78	
— 1/2 PC ^o — 47	
Hoorn — 1/2 PC ^o — 68	
Rokkhuysen — 66	
Edam — 68	
Moenskerken — 68	
Medemblik — 64	
Vumercen — 68	
Klyne pryzen 3 PC ^o — Noordholland — 75	
Groot pryzen 1/2 PC ^o — dito — 30	

Obligatiën op de Generaliteit van Comptoir

Generaal van de Unie	
1/2 Gravenhagen 3 PC ^o — 73 1/2 75 PC ^o	
Obligatiën op Gelderland, Nieuwegein 3 PC ^o — 80	
Zutphen 4 PC ^o — 95	
Veluwe 4 PC ^o — 95	
Obligatiën op Zeeland, Ordinaire van	
— 3 PC ^o — 50	
— 2 1/2 PC ^o — 60	
— 3 PC ^o — 70	
— 4 PC ^o — 85	
Utrecht van 2 1/2 PC ^o — 68	
— 2 1/2 — 78	
— 3 — 78	
— 3 1/2 — 84	
Oversigt 3 PC ^o — 75	
Groningen, onder Garantie, 3 PC ^o — 68	
— 3 1/2 — 75	
Vrielandt — 30	
Dregerlandt — 72	
Admiralteit Amsterdam — 72	
Leit en Veil gelt 1/2 PC ^o — 80	
— 5 — 85	
— 3 1/2 — 94	
Weit-lediche Comp 3 PC ^o — 88	
Ond-Indiche Comp. — 52	
ditto Leening 1/2 PC ^o — 100	
Obligatiën, op Embden 2 1/2 PC ^o — 40 1/2 45	
Furl van Oostfriesland, ten Comptoir	
Generaal 3 PC ^o — 60	
— op de Stede van Oostfriesland	
A. 1721 — 55	
1722 — 60	
1723 — 55	
— op het Graafschap Bentheim 1/2 PC ^o — 75	
— op de Palts — 25 1/2 30	
— op Hohem 1/2 PC ^o — 70	
— op het Quiksilver — 100	
— op Siede — 40 1/2 42	
— op Danstrik 1/2 PC ^o — 100	
Stichtche Seur de Ryksdialder van 40 fl 35 1/2 37	
Obligatiën op de Ouyergiche Compagnies 1/2 PC ^o — 95	
op J. P. Bombarda, Doode Lyvea — 25	
— dito Levende — 35	

JAAR

Het startkapitaal

Het oudste gegeven over het vermogen van een lid van de familie Martens betreft de stamvader van de 'Nederlandse' Martensen, Hans Martens. Deze internationale koopman zou bij zijn overlijden in 1613 een vermogen van ongeveer een kwart miljoen nagelaten hebben. Hoewel hij ongetwijfeld een rijk man is geweest, zijn er redenen om aan de hoogte van dit bedrag te twijfelen.¹⁰ Zijn erfenis moest worden verdeeld over maar liefst twaalf kinderen, waardoor ieders erfdeel beperkt bleef. Het zal genoeg zijn geweest voor een onbezorgd leven maar onvoldoende om elk van de kinderen deel te laten uitmaken van de financiële elite van een grote stad als Amsterdam, waar de familie destijds woonde.

De eerste Martens die naar Utrecht kwam, Carel in 1628, was in 1602 geboren en dus nog een kind toen zijn vader stierf. Zijn voogden hebben echter goed toegezien op de besteding en belegging van het geld, want in 1627 kon hij bij zijn eerste huwelijk, met Petronella van Vorst, een bedrag inbrengen van f 18.000.¹¹ Ondanks een kostbaar studentenleven was zijn erfenis dus vrijwel intact gebleven. Zijn vrouw was dochter van een Leids hoogleraar van Utrechtse afkomst en bracht met f 5000 aanmerkelijk minder in ten huwelijk dan haar bruidegom.

Zijn tweede echtgenote, Jacoba Lampsins, was een financieel veel aantrekkelijker partij. Ze stamde uit een geslacht dat tot de hogere sociale echelons van Zeeland gerekend moet worden. De familie was afkomstig uit de Zuidelijke Nederlanden en bestond uit actieve kooplieden. Twee leden van de familie Lampsins behoorden tot de eerste investeerders in de Zeeuwse kamer van de VOC in 1602 (haar vader was daar overigens niet bij). Bovendien werd er geïnvesteerd in de lucratieve kaapvaart. Dankzij hun vermogen brachten ze het tot bestuurlijke functies en via huwelijken raakten ze verzwaagd aan kooplieden en (aanstaande) regentengeslachten elders.¹² Jacoba's financiële inbreng in het huwelijk was tweemaal zo groot als die van Carel: f 50.795 tegenover ruim f 24.340 (exclusief zijn traktement en emolumenten over 1633/1634).¹³

Toen Carel in 1649 stierf, maakte zijn weduwe een summiere 'staet van alle onse middelen'. Inclusief juwelen, huisraad en dergelijke waren de bezittingen in totaal ruim f 156.000 waard. Na aftrek van de nog openstaande financiële verplichtingen 'aen het lant'¹⁴ bleef een netto vermogen over van f 142.500.¹⁵ In de vijftien jaar dat het huwelijk had geduurd waren de zaken financieel zeer voorspoedig verlopen: het kapitaal was bijna verdubbeld. Zo had Jacoba al snel na de huwelijksluiting voor meer dan f 17.000 van haar tante Maria Lampsins geërfd. Daar stond een afschrijving van 'slechts' f 790 tegenover vanwege het verloren gaan van het schip *De Salamander*, waarvan Jacoba voor $\frac{1}{16}$ deel mede-eigenaresse was.¹⁶ Een rol in de vermogensgroei hebben zeker ook de aandelen in de VOC gespeeld, die vrijwel allemaal van Jacoba waren. Volgens het lijstje van 1649 was dit bezit f 10.000 waard, dat wil zeggen ruim driemaal de waarde waarvoor de aandelen oorspronkelijk waren uitgeschreven.¹⁷ Behalve koerswinst hadden deze effecten in de voorgaande decennia zeer hoge dividenden opgeleverd die in de jaren dertig gemiddeld 22% en in de jaren veertig meer dan 30% zouden hebben

bedragen. De (erfgenamen van de) VOC-beleggers van het eerste uur worden daarom gerekend tot 'de meest fortuinlijke beleggers aller tijden'.¹⁸ Aantekeningen in het Martens-archief bevestigen de hoge rendementen, zij het dat ze wat lager uitvielen. Zo leverden de f 3000 aan 'capitale Oostindische actien' over de jaren 1640-1650 gemiddeld f 720 per jaar op, een rendement van 24%.¹⁹ Dat de dividenden niet hoger uitvielen, kwam vooral doordat tot 1644 een deel ervan in natura werd uitgekeerd. In dit geval betrof het kruidnagelen en deze leverden bij verkoop in Middelburg veel minder op dan door de bewindhebbers van de Compagnie was voorgesteld.

In 1667 stierf Jacoba Lampsins. Zij had behalve haar echtgenoot vier van haar kinderen overleefd. De vier anderen erfden haar nalatenschap. Haar wensen over de verdeling van de boedel had ze zelf aan het papier toevertrouwd buiten een notaris om.²⁰ Haar laatste wilsbeschikking bepaalde dat de nog ongehuwde kinderen Carel, David en Elisabeth ieder een legaat zouden krijgen ter waarde van f 36.000. Zij werden daarmee gecompenseerd voor de aan hun broer Jacob reeds in 1663 verstrekte huwelijksgift (zie hierna). De rest van de nalatenschap werd in vier gelijke porties onder de kinderen verdeeld. Bij de uiteindelijke scheiding werd nog rekening gehouden met een bedrag van f 6000 dat zoon David te Marseille 'tot sijne negotie' reeds had ontvangen. Een klein deel van de erfenis bleef, volgens de wens van de overledene, onverdeeld.²¹

Tabel 1. De boedel van Jacoba Lampsins, weduwe van Carel Martens, in 1667 (excl. huisraad, juwelen e.d.)²²

	Waarde in guldens	Aandeel in totaal
Onroerend goed	43.456	25.5%
Aandelen VOC Zeeland	4.550	2.7%
Aandelen WIC	4.540	2.7%
Obligaties instellingen totaal	82.523	48.4%
gewest Utrecht	26.368	15.5%
stad Utrecht	1.000	0.6%
Domproostdij te Utrecht	10.805	6.3%
Lekdijk Bovendams	9.000	5.3%
Generaliteit	3.750	2.2%
gewest Holland en Generaliteit?	3.200	1.9%
gewest Zeeland	14.200	8.3%
VOC Zeeland	10.800	6.3%
Bank van lening Middelburg	4.200	2.5%
Particuliere obligaties	12.125	7.1%
Plechten (hypothecaire leningen)	6.500	3.8%
Contanten	9.669	5.7%
Tegoeden aan pacht en interest	6.227	3.7%
TOTAAL	170.390	100%

Bron: archief Martens, 74

Een blik op de samenstelling van de boedel van Jacoba Lampsins biedt tabel 1. De waarde werd vastgesteld op ruim f 170.000, waarbij nog voor vele duizenden gulden aan juwelen, ongemunt edelmetaal, huisraad en dergelijke moet worden opgeteld.²³ Hoewel Utrechts vergelijkingsmateriaal vrijwel ontbreekt, hoeft er nauwelijks twijfel over te bestaan dat Jacoba tot de rijkste inwoners van de stad behoorde. Zo was haar vermogen vergelijkbaar met dat van verschillende leden van de zeer aanzienlijke familie Ploos van Amstel, die in die tijd voor 'rijcke lieden' werden gehouden.²⁴ In een stad als Middelburg was in 1672 hooguit een tiental rijkere inwoners te vinden.²⁵

De opbouw van het vermogen was evenwichtig. Het bezit was zodanig gespreid, dat inkomsten uit vele bronnen tegelijk vloeiden waardoor de risico's gespreid waren. Onroerend goed vormde een kwart van het bezit. Het ging vrijwel uitsluitend om bezittingen in het Utrechtse. Dit was het gevolg van een vermoedelijk welbewuste strategie waarbij onroerende goederen buiten het gewest waren afgestoten en Stichtse goederen waren aangekocht. Zo had ze het aandeel in het huis Den Otter te Amsterdam, onderdeel van de huwelijksinbreng van haar man, kort na zijn dood verkocht, net zoals ze haar eigen aandelen in enkele huizen te Vlissingen van de hand had gedaan. Tussen 1634 en 1649 moet het echtpaar ook 8 morgen land in Zoetermeer, ook onderdeel van de huwelijksinbreng van Carel, hebben afgestoten. Daartegenover stonden verschillende aankopen in het Utrechtse. Zo had het echtpaar 6 morgen land te Jutphaas en 3 morgen bouwland te Cothen aangekocht. Jacoba Lampsins zette deze aankooppolitiek voort, bijvoorbeeld door in 1654 op een openbare 'affslach' 24 morgen weide- en hooiland van de Staten van Utrecht te kopen.²⁶ Deze grond lag verspreid over de heerlijkheden Reierskop en Indijk bij Harmelen. Door gerichte aankopen had ze haar grondbezit aldaar later nog uitgebreid, zodat dit in 1667 op in totaal 38 morgen uitkwam met een waarde van f 19.442. Daarnaast bezat ze een boerderij met 14 morgen weiland te Hees-

wijk bij Montfoort. Alle landerijen werden verpacht en leverden tezamen bijna f 1000 per jaar op. Pronkstuk van het onroerend goedbezit was echter het Utrechtse woonhuis aan de Nieuwegracht (f 14.000). Opmerkelijk is dat het onroerend goed na Jacoba's dood alleen verdeeld werd onder de zonen en dat dochter Elisabeth daarvan niets erfde.

Obligaties vormden met bijna 56% de hoofdmoot van het vermogen.

Koeien in een landschap. Schilderij op paneel door Gillis Claesz. d' Hondecoeter, 1625

Het overgrote deel daarvan bestond uit vorderingen op instellingen in de gewesten Utrecht en Zeeland. Daarin zien we zowel de Zeeuwse herkomst van Jacoba Lampsins weerspiegeld als de (financiële) band die het echtpaar inmiddels had opgebouwd met hun Utrechtse leefwereld. Obligaties ten laste van de Generaliteit en het gewest Holland maakten met 4% slechts een zeer bescheiden deel uit van het bezit. De Zeeuws-Utrechtse band vinden we ook terug in de rest van het vermogen. Zo waren er de aandelen van de VOC te Middelburg en van de WIC, terwijl vrijwel alle plechten (hypothecaire leningen) en andere particuliere obligaties ten laste van Utrechtse waren. Net als bij het onroerend goed is ook bij de effecten in de loop van de tijd een onmiskenbare verschuiving opgetreden, waarbij het relatieve belang van de Utrechtse beleggingen sterk is toegenomen ten koste van die van de andere gewesten (met name Zeeland).

Particuliere schuldbekentenissen werden vaak uitgeschreven ter betaling van leveranties en het bezit van een groot aantal daarvan kan op handelsactiviteiten duiden. Het lijkt echter niet waarschijnlijk dat Jacoba Lampsins zich daarmee heeft ingelaten op haar oude dag (alle dateren van 1659 of later). Bovendien zijn onder de schuldenaren geen winkeliers of handelaren te vinden. Het gaat bijvoorbeeld om de predikant Johannes Tecmannus te Amersfoort, de lijndraaier Roelof Jansz van Schaik te Rhenen, de katholieke edelman Hendrick Pieck van Wolfsweert van Muyswinkel, en Hieronimus van Tuyll van Serooskerken, Heer van Wulven.

De kinderen van Carel en Jacoba erfden behalve het vermogen van hun ouders ook een deel van de nalatenschap van hun oom David, die in 1665 te Marseille ongehuwd was overleden. Zijn nalatenschap ging, afgezien van legaten, naar alle kinderen van zijn zusters en broers.²⁷ Uit de aantekeningen van Carel junior blijkt dat hij over de jaren 1666-1674 in totaal f 5360 uit zijn ooms boedel heeft ontvangen.²⁸ Zijn broers en zusters moeten een gelijk bedrag hebben gekregen. Of er na 1674 nog meer is uitgekeerd, blijft vooralsnog onduidelijk. Zeker is slechts dat deze tweede generatie Martensen in Utrecht door vererving over een aardig vermogen kwam te beschikken.

De tweede generatie in Utrecht

Twee van de kinderen van Carel en Jacoba trouwden. Dochter Elisabeth huwde in 1674 Anthony Godin, net als zijn schoonmoeder lid van een aanzienlijk geslacht met Zeeuwse, en daarvoor Zuid-Nederlandse, wortels. De Godins zullen zeker bekenden zijn geweest van de Lampsins.²⁹ Nadat ze zich in het Sticht hadden gevestigd, verwierven de Godins al snel een plaats in de regionale elite, onder meer door de verwerving van enkele heerlijkheden (Maarssenbroek, Kockengen en Spengen) en lucratieve prebenden van de Utrechtse kapittels (Dom, Oudmunster). Ook de Utrechtse vroedschap zou zich uiteindelijk voor een Godin openstellen, zij het pas veel later. In 1711 werd Anthony, de oudste van acht kinderen van het echtpaar, de eerste van het geslacht op het stedelijk

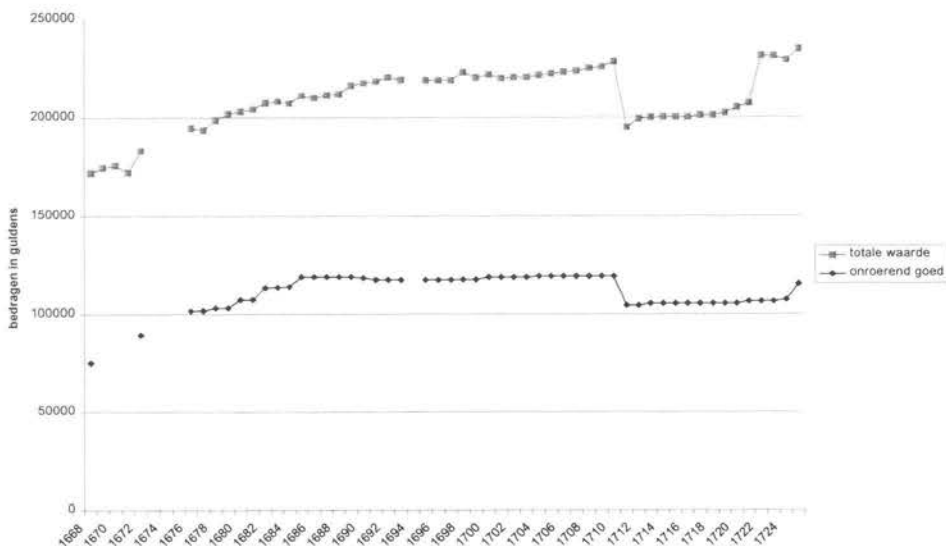
pluche. Behalve over de verdeling van de nalatenschap van Elisabeth zijn gegevens over de financiële staat van dit paar moeilijk te vinden.³⁰ Verder onderzoek is zeker de moeite waard omdat twee kleinkinderen, Anthony François en Jacoba Constantia, met een Martens zouden trouwen.

Van de drie zonen was Jacob de enige die trouwde en het geslacht in de mannelijke lijn voortzette. In 1663 huwde hij Aletta Pater, dochter van een voormalig Utrechts schepen. Haar moeder was een Wttewael, een geslacht dat tot het Utrechtse regentenpatriciaat behoorde, terwijl haar zuster Hillegonda trouwde met de Utrechtse burgemeester Johan van Nellesteyn, die later hertrouwde met een nicht van haar. Aldus werd aansluiting verkregen bij de lokale elite en mede hierdoor zal Jacob Martens in 1670 als eerste van zijn geslacht toegang hebben gekregen tot het centrum van de plaatselijke politieke macht, de vroedschap. Daarmee vestigden de Martensen hun status als regentengeslacht. De bouw van een huis op het Janskerkhof en de aanleg van het buiten Beerschooten in De Bilt droegen verder bij aan het nieuw verkregen aanzien.

Over de financiële huishouding van het echtpaar zijn we uitgebreid geïnformeerd door een rijke nalatenschap aan kasboeken en andere overzichten.³¹ Jacobs huwelijksaanbreng in 1663 bedroeg f 30.000 aan bezit (exclusief zijn bibliotheek) en f 5000 aan juwelen voor zijn vrouw, terwijl Aletta's aanbreng met f 107.308 driemaal zo groot was. De grote rijkdom van Aletta kan onder meer verklaard worden uit het feit dat zij reeds over haar aandeel uit de nalatenschap van haar overleden ouders kon beschikken (circa f 40.000).³² Bovendien had ze ruim f 43.000 van haar kinderloos overleden oom Peter Wttewael geërfd.³³ Jacob moest daarentegen nog wachten op het overlijden van zijn moeder, maar ook als deze nalatenschap zou worden meegeteld (Jacoba Lampsins stierf vier jaar later) blijft het verschil aanzienlijk. Net als zijn vader trouwde Jacob Martens met een vrouw die minstens tweemaal zo rijk was als hijzelf!

Vlak na het huwelijk raamde Jacob 'onse middelen' op f 141.160 aan onroerend goed en waardepapieren.³⁴ Aan het einde van het jaar kwam hij zelfs tot een totaalsom van bijna f 173.000, waarschijnlijk omdat inmiddels een deel van de nog onverdeelde bezittingen van Aletta en haar zus Hillegonda (die buiten de aanbreng ten huwelijk waren gebleven) verkocht was.³⁵ Grafiek 1 geeft een overzicht van de ontwikkeling van de nominale waarde van het bezit aan onroerend goed en waardepapieren van het paar. Daaruit blijkt een gestage groei. Per 1 januari 1668 werd het vermogen geschat op f 172.000, terwijl elf jaar later de grens van de twee ton werd overschreden. Bij f 220.000 in 1692 stagneerde de ontwikkeling een tiental jaren, waarna een groei plaatsvond tot f 228.000 in 1710. Alleen de huwelijksgift aan zoon Jacob in 1711 (f 30.000) zorgde in deze lange periode voor een duidelijke daling van het vermogen. Geleidelijk groeide het kapitaal echter weer aan, waarbij een erfenis van meer dan f 20.000 aan Hollandse obligaties in 1721 voor een groeiversnelling zorgde.³⁶ Het laatste overzicht, daterend van 1 januari 1725, geeft een vermogen aan van f 235.000.

Grafiek 1. Ontwikkeling van het vermogen van Jacoba Martens en Aletta Pater, 1 januari 1668 – 1 januari 1725

Met een bezit aan onroerend goed en waardepapieren van maximaal circa f 235.000 waren Jacob Martens en Aletta Pater rijker dan de meeste regenten in de Hollandse steden tijdens de achttiende eeuw. Van de bestudeerde regenten in Gouda bezat vrijwel niemand vóór het einde van de achttiende eeuw meer dan twee ton.³⁷ Het gemiddeld bezit van hun collega's in Alkmaar (f 73.000), Enkhuizen (f 101.000) en Leiden (f 154.000) bleef ook al onder dat van Jacob en Aletta.³⁸ In het achttiende-eeuwse Hoorn bedroeg het gemiddelde kapitaal twee ton, maar dit cijfer wordt opwaarts vertekend door de enorme vermogens van verschillende leden van de familie Van Foreest.³⁹ De Martensen waren dus rijk, maar ze waren zeker niet uitzonderlijk vermogend. Met miljonairs als Nanning van Foreest, Cornelis de Jonge van Ellemeet, de ontvanger-generaal van de Republiek,⁴⁰ of het Utrechtse echtpaar Jan Jacob van Westrenen en Johanna Catharina Mamuchet van Houdringen kon geen enkele Martens zich meten.⁴¹ Het is zeer opmerkelijk dat de bezettingsjaren 1672-1673 noch het overlijden van Jacob in 1693 klaarblijkelijk een breekpunt vormden in de vermogensgroei. Hoewel er geen systematisch onderzoek naar is gedaan, is bekend dat een deel van de Stichtse elite zwaar is getroffen tijdens de Franse bezetting. Een deel van hun bezittingen werd verwoest, terwijl de meeste inkomsten uit grondbezit wegvielen. Zo zou Engelbert Ploos van Amstel een schade hebben geleden van f 130.000 en hij sleepte zijn broer Gerard, die borg voor hem had gestaan, mee in zijn financiële ondergang.⁴² Hadden Jacob Martens en zijn vrouw geen last van de 'ongelukkige ende calamiteuse toestand'⁴³ en zijn ze de dans ontsprongen? Helaas ontbreken de financiële stukken over de beruchte jaren. Jacob geeft aan, dat hij vanwege de 'confusie' enige jaren geen staat van zijn goederen heeft kunnen maken. Het gezin was aanvankelijk naar Amster-

dam gevlucht, maar na anderhalf jaar weer teruggekeerd. Gedurende die tijd is veel geld uitgegeven. Losse aantekeningen laten zien dat voor meer dan f 1000 is betaald aan Franse *sauvegardes* (vrijgeleiden). Uit het overzicht van 1675 (opgemaakt per 1 januari 1676) blijkt echter niets van uitvallende pachtinkomsten, zodat het geld ogenschijnlijk gewoon is blijven binnenstromen. Het is zelfs mogelijk dat het echtpaar geprofiiteerd heeft van de problemen van anderen door tegen lage prijzen onroerend goed te kopen.

De jaarlijkse opbrengsten uit het vermogen van Jacob en Aletta schommelden doorgaans tussen f 5000 en f 10.000, wat neerkomt op een bruto rendement van 3 à 3,5%.⁴⁴ De hoogte van de jaarlijks binnenkomende bedragen varieerde aanmerkelijk. De oorzaak moet vooral worden gezocht in het niet of onvoldoende nakomen van de betalingsverplichtingen door schuldenaars. Boeren liepen soms grote betalingsachterstanden op bij het voldoen van hun pacht en enkele pachtboeren gingen failliet. In het kasboek over 1684, het jaar van 'eenige banckeroetten van boeren', treffen we bijvoorbeeld een inkomstenpost aan van f 108 voor de verkoop van een merrie afkomstig uit de boedel van wijlen Cornelis Hermenss uit Houten. Later dat jaar volgden nog meer inkomsten uit de verkoop van 'haef, beesten en huysraedt' uit het sterfhuis van deze pachter. Onderhandse transacties bleven buiten de overzichten of werden slechts in de marge 'per memorie' vermeld. Zo kreeg Aletta Pater in 1716 f 200 terug die ze geleend had aan haar pachter in Kortenhoef voor de aankoop van 'koeijbeesten'.⁴⁵

De opbrengsten uit de bezittingen waren niet de enige inkomsten van het echtpaar. Zo bedroeg het jaarlijks traktement van Jacob als schepen van Utrecht f 900 en kreeg hij later jaarlijks f 1000 toen hij namens de Ridderschap optrad als gecommitteerde tot de gewestelijke financiën (1686-1691). De uitbetaling van deze traktementen verliep overigens niet altijd naar wens. Zo beklagde hij zich er in het kasboek van 1684 over, dat hem een deel van zijn 'presentiegelt vant schepenamt' over 1680 niet was uitbetaald vanwege 'vuijlicheden' van secretaris Cornelis de Reuver. Later dat jaar ontving hij geld voor zijn tweede jaar als schepen, dat hij aanvaardde 'niet tegenstaende protestatie dat mij soo lange hadde laten wachten ende refererende mijne actie op het voorgaendt jaer schepens pretensien daer mij 259 gulden 2 stuivers te kort is gedaen'.⁴⁶ Na zijn dood vielen deze inkomsten voor de weduwe uiteraard weg.

Uit de kasboeken blijkt dat er jaarlijks meer geld binnenkwam dan er uitging. Het geld dat overbleef, werd onder meer besteed aan de uitbouw van het vermogen en aan nieuwe investeringen ter vervanging van afgeloste obligaties en plechten. De beleggingen vonden vrijwel uitsluitend plaats in de provincie Utrecht. De intekening voor f 2000 op een lening van de keurvorst van Beieren in 1700 was uitzonderlijk. Van beleggingen in Spaanse obligaties, zoals in Holland in deze tijd wel voorkwam,⁴⁷ was echter geen sprake. Vóór 1690 werd vooral belegd door de aankoop van onroerend goed. Het gevolg was dat huizen, hofsteden en landerijen voortdurend meer dan de helft van het vermogen uitmaakten. Dit is opmerkelijk want doorgaans bestond een regentenver-

mogen voor niet meer dan een kwart uit onroerend goed.⁸⁸ Bij haar overlijden bezat Aletta 241 morgen grond en huizen en boerderijen ('hofsteden') verspreid over een groot deel van Midden-Nederland. Het meeste lag dichtbij de stad Utrecht: in De Bilt (54 morgen), Jutphaas (63 1/2 morgen) en Oostveen (39 morgen). Binnen de stad zelf had ze een vijftal huizen, waaronder dat op het Janskerkhof.

Een opvallende verschuiving in het beleggingspatroon is het vrijwel verdwijnen van plechten (hypothecaire kredieten). In 1668 bestond nog 16% van het vermogen uit verstrekte plechten, in 1676 9%, in 1692 5% en na 1720 minder dan 2%. Het uitgeleende bedrag nam af van f 27.400 tot f 3.600. Deze ontwikkeling liep parallel met de afnemende verstrekking van andersoortige leningen aan particulieren. Tussen 1679 en 1700 verminderde de uitstaande som van ruim f 16.000 tot f 3000. In percentages van het totale vermogen: van 8% tot iets meer dan 1%. Verschillende zaken kunnen hieraan ten grondslag liggen. Allereerst zal de vraag naar hypotheek en andere particuliere leningen sterk zijn afgenomen als gevolg van de economische problemen en de bevolkingsstagnatie. Hieraan gekoppeld was een (vermoedelijke) daling van de rentestand en daarmee van de profijtelijkheid van deze beleggingen. Niet uitgesloten is bovendien dat de bereidheid tot verstrekking van particuliere leningen is afgenomen door negatieve ervaringen (betalingsproblemen) met eerdere particuliere schuldenaars. Zo zijn er in de jaren '90 enkele posten uit de financiële overzichten geschrapt omdat 'daer niet van staat te komen'. Een andere factor is het in deze tijd sterk groeiende aanbod van overheidsobligaties als alternatieve investeringsmogelijkheid. De rendementen daarop waren weliswaar bescheiden maar daar stond een hoge mate van betrouwbaarheid tegenover. Het bood de mogelijkheid om over te gaan tot een beleggingsvorm die veel beperktere risico's met zich mee bracht en die in het algemeen het achttiende-eeuwse regentendom zeer bekoord heeft. Het is ten slotte ook mogelijk dat de status van Jacob als regent een rol is gaan spelen. Het nalopen van schuldenaars lijkt niet goed bij de levensstijl van stadsbestuurders te hebben gepast. Het waren vooral rijke burgers buiten het regentenpatriciaat die veel geld uitleenden.

Over de periode 1695-1704 zijn in een van de kasboeken de totaalbedragen vermeld van de uitgaven aan verschillende posten. In deze jaren werd door Aletta Pater in totaal f 95.050 uitgegeven, waartegenover f 96.617 aan inkomsten stonden. De grootste uitgavenpost was f 42.409 (45%) voor huishoudelijke 'verteringen'. 16% van de uitgaven was bestemd voor de betaling van 'ongelden' (belastingen), terwijl 28% aan nieuwe beleggingen en 4% aan reparatie- en herstelkosten werd besteed. Een voorbeeld van dat laatste was het 'weder optimmeren' van het afgebrande huis te Reierskop, waaraan in 1702 en 1703 meer dan f 1200 werd uitgegeven. De overige 8% van de uitgaven ging op aan zeer uiteenlopende zaken, zoals de promotiekosten van zoon Jacob (f 323), proceskosten en de aankoop van een paar koetspaarden voor f 418. Van de inkomsten was meer dan 40% afkomstig uit pachten.

De precieze rijkdom van Aletta Pater bij haar overlijden is niet eenvoudig vast te stellen.

Zowel de inventaris van haar nalatenschap als de stukken betreffende de verdeling ervan scheppen enige verwarring. Verschillende landerijen werden op slechts de helft van hun oude waarde geschat.⁴⁹ Was dit de reële waarde, in tegenstelling tot de aankoopwaarde die voortdurend in de boeken was genoteerd, of werd omwille van een soepele verdeling van de bezittingen niet zo nauw naar de waarde gekeken? Een ander probleem is dat de waarde van een aantal zaken niet vermeld is omdat ze nog onverdeeld bleven: het huis op het Janskerkhof, onroerend goed in Lopik en Jaarsveld, twee grafkelders, aandelen VOC en Utrechtsche Compagnie, en tenslotte een portie in een erfenis. Bij de uiteindelijke verdelingsakte werd uitgegaan van een bedrag van f 202.000 inclusief f 22.000 die in 1711 al voorlopig was weggeschonken aan zoon Jacob voor zijn huwelijksaanbreng. Een realistische schatting van de reële waarde van de totale nalatenschap komt op f 225.000 à f 235.000 uit. Juwelen, goud- en zilverwerk maakten daarvan ruim f 11.000 uit; de rest bestond uit onroerend goed, obligaties, aandelen en contant geld.

De beide ongehuwd gebleven broers van Jacob Martens, Carel en David, was het financieel ook niet slecht gegaan. Carel werd namens Utrecht bewindhebber van de kamer Amsterdam van de VOC. Daarbij bleek opnieuw het belang van het bezit van de VOC-aandelen: alleen aandeelhouders met een minimumbezit aan 'actien' konden benoemd

worden. Tevens maakte hij enige tijd deel uit van het college van de Admiraliteit van de Maas. Hij woonde het ouderlijk huis op de Nieuwegracht. Toen hij in 1703 overleed, werd zijn nalatenschap geraamd op f 64.315.⁵⁰ Een derde van zijn goederen werd geërfd door zijn broer David. Deze kreeg ook het vruchtgebruik van de andere twee derden, die uiteindelijk bestemd waren voor de kinderen van hun inmiddels overleden broer Jacob en zuster Elisabeth.

David was in 1661 naar Frankrijk vertrokken en had in Marseille deelgenomen aan een 'negotie' met als compagnons zijn neef Johannes van Hengel en Nicolaas

David Martens (1605-1665). Schilderij door Jacob Adriaansz. Backer, 1641

Ruts. Vermoedelijk heeft oom David Martens, koopman te Marseille en consul in de Provence namens de Staten-Generaal, daarbij een rol gespeeld. Op een onbekend tijdstip is hij weer teruggekeerd, heeft zich uit de handel teruggetrokken en is een renteniersleven gaan leiden. Mede omdat hij in 1703 een leuke som van zijn broer Carel had geërfd, was hij in staat zijn kapitaal uit te bouwen. Toen hij in 1723, op 80-jarige leeftijd, stierf, was het vermogen opgelopen tot ruim f 148.000. Na aftrek van legaten⁵¹ en schulden bleef voor elk van de acht erfgenamen, drie kinderen van zijn broer Jacob en vijf kinderen van zijn zuster Elisabeth, f 142.500 over om te verdelen, bijna f 18.000 per persoon.

Burgemeester Jacob Martens en zijn broers

De derde generatie Martens in Utrecht bestond uit de kinderen van Jacob en Aletta Pater. Drie daarvan haalden de volwassen leeftijd en erfden het familiekapitaal van hun ouders en deels van hun ooms. Van het drietal Carel (1664-1736), David Johan (1668-1737) en Jacob (1671-1729) nam de jongste de politieke rol van zijn vader over, terwijl hij ook als enige trouwde en voor nageslacht zorgde. Een jaar nadat hij in de vroedschap was gekozen, huwde Jacob in 1710 Deliana Margaretha Voet van Winssen, dochter van de voormalige Utrechtse burgemeester Paulus Voet van Winssen.⁵² Qua achtergrond was ze dus een aantrekkelijke partij en dit moet Jacobs politieke carrière ten goede zijn gekomen. Het leidde hem naar het burgemeesterschap van de stad en naar het lidmaatschap van de Gedeputeerde Staten van Utrecht, van welk college hij enige tijd voorzitter was.

Over de financiën van het echtpaar is weinig materiaal bewaard gebleven. De basis voor het huwelijk werd gelegd door hun wederzijdse aanbreng ten huwelijk. Hij bracht nominaal f 30.305 in, maar de reële waarde bleek niet meer dan f 26.000 te zijn. Het verschil werd veroorzaakt door de relatief lage koerswaarde (70 en 92%) van een tweetal obligaties en de forse waardedaling van de hofstede Schoneveld in Houten met bijbehorende landerijen. Haar aanbreng bedroeg f 20.000, waarvan f 19.400 aan obligaties.⁵³ Door erfenissen van familieleden nam de rijkdom van het paar voortdurend toe.⁵⁴

In 1720, een jaar van grote financiële speculatie in Europa, werd in Utrecht de *Provinciale Utrechtsche Geotroyeerde Compagnie* opgericht.⁵⁵ Doel was onder meer het uitvoeren van de zeventiende-eeuwse plannen tot het graven van een kanaal van de stad Utrecht naar de rivier de Eem, om aldus een directe verbinding te krijgen met de Zuiderzee. Utrechts handel zou daardoor geheel over 'eigen' Stichts grondgebied kunnen plaatsvinden en gevrijwaard blijven van Hollandse machtspolitiek en tolheffing.⁵⁶ De oprichting van de *Utrechtsche Compagnie* bracht in de hele Republiek groot enthousiasme teweeg en de investeerders stonden in de rij. Velen moesten teleurgesteld worden. Vooraan stonden uiteraard de Utrechtse bestuurders die zichzelf met voorrang aan flinke pakketten aandelen hielpen. Vroedschapsleden als Jacob Martens kregen er 50 à

f 1000 toegewezen. De betaling daarvoor hoefde niet ineens plaats te vinden, maar in termijnen van 5% per half jaar. De bedoeling was dat aldus nog binnen het oprichtingsjaar een eerste kapitaal van f 500.000 zou binnenkomen, maar dit bedrag werd lang niet gehaald. Verontrust door het echec van diverse ondernemingen elders in het land lieten veel intekenaren verstek gaan, zodat slechts f 350.000 binnenkwam. Jacob behoorde tot degenen die wel braaf de eerste betaling hadden gedaan (f 2500). Bij deze eerste storting is het gebleven en mede door het gebrek aan werkkapitaal bleek al snel dat het voornaamste project van de compagnie, het kanaal naar de Eem, financieel niet haalbaar was. Daarmee viel de bodem onder de compagnie weg. De hele onderneming bleek een fiasco, hoewel zij haar bestaan door het uitschrijven van loterijen, het pachten van alle provinciale tollens en het exploiteren van een suikerraffinaderij nog tientallen jaren wist te rekken.

Aantekeningen in een manuaal van Jacob en zijn vrouw maken duidelijk dat zij hun aandelen in de jaren 1722-1727 geleidelijk van de hand hebben gedaan.⁵⁷ Voor de verkoop van 49 (!) van hun aandelen ontvingen ze uiteindelijk, na aftrek van courtage en andere onkosten, f 2781. De bedragen in guldens waarvoor de aandelen per stuk werden verkocht bedroegen: 60 in 1722, 70 in 1723, 80 in 1724 en 40 in 1727. Tussendoor hadden de aandelen enige dividenden opgeleverd en bovendien lijkt het echtpaar zich kort na de toewijzing van de aandelen te hebben beziggehouden met zeer lucratieve termijnhandel. Mede daardoor vermeldt het eindsaldo van deze belegging een geïncasseerd bedrag van 8340 gulden, 15 stuivers en 8 penningen. Dit betekent, dat het echtpaar ruim verdiend heeft op de oorspronkelijke aanbetaling van f 2500. Hoewel dit project vele verliezers kende, behoorden deze Martensen tot de weinigen die er geld aan hebben verdiend.

In 1729 stierf Jacob. De inventaris van hun bezittingen die zijn weduwe in 1731 liet opmaken, wijst op een vermogen met een reële waarde van zo'n f 175.000.⁵⁸ Onroerend goed vormde ongeveer een kwart van het bezit, wat normaal was voor regenten in die tijd. Het bestond uit enkele huizen en boerderijen, alsmede 144 morgen landbouwgrond en een derde portie van 24 morgen gemeenschappelijk bezit met zijn beide broers. Het meeste daarvan was door hem geërfd maar ook zelf had het paar nog diverse aankopen gedaan. Naast grond in Lopik en Houten was er voor minstens f 8000 in Groenekan een 'heere huysinge' met tuinen, boomgaard, 'plantagie' en omliggend bouwland gekocht (totale oppervlakte ruim 20 morgen). Na zijn dood kreeg zijn weduwe het vruchtgebruik van zijn eigendommen. De scheiding van de boedel tussen zijn weduwe en de kinderen vond zeven jaar na zijn dood plaats toen hun oudste zoon Jacob Carel ging trouwen.

De beide broers van Jacob overleefden hem. Carel, voormalig kanunnik en deken van het kapittel van Sint Jan⁵⁹, stierf in 1736 en vermaakte zijn nalatenschap, behoudens enkele legaten, aan zijn broer David Johan. De kinderen van Jacob ontvingen ieder een legaat ter waarde van f 10.000. Een jaar later zouden ze nog veel meer erven. Met de

David Johan Martens (1668-1737). Schilderij door Hendrik van Limborch, 1726

erfenis van zijn broer nog nauwelijks afgewikkeld, stierf David Johan in 1737. Hij had gewerkt als jurist en geen bijzonder prestigieuze of lucratieve bestuurlijke functies vervuld. Financieel had hij het er echter niet slecht vanaf gebracht. De waarde van zijn boedel bedroeg f 224.500, waarvan netto bijna f 204.000 overbleef voor zijn erfgenamen. De nalatenschap kwam terecht bij de kinderen van Jacob: Jacob Carel, Paul Engelbert en Aletta Lucretia. Dit drietal kreeg uiteindelijk dus de beschikking over het gehele vermogen van hun vader en hun beide ooms (minus enkele legaten). De erfenis

van hun moeder zou echter nog drie decennia op zich laten wachten; Jacob Carel was toen al dood.

De familielijf splitst zich

Alle drie kinderen uit het huwelijk van Jacob Martens en Deliana Margaretha Voet van Winssen trouwden. Dit was tot dan toe hoogst ongebruikelijk binnen de familie. Voor het familievermogen betekende dit een opsplitsing van het kapitaal omdat zowel Jacob Carel als Paul Engelbert ervende kinderen hadden. Voortaan was sprake van twee naast elkaar bestaande takken van de familie Martens in Utrecht. De versnippering van het familievermogen viel echter nog mee omdat het huwelijk van Aletta Lucretia (1715-1782) kinderloos bleef. Daardoor kwam haar bezit weer terug in de familie en werd geërfd door de kinderen van haar broers.

Aletta Lucretia trouwde in 1745 met haar achterneef Anthony François Godin (1711-1787), heer van Kockengen en Spengen, burgemeester, vroedschap en schepen van Utrecht, kanunnik van het Domkapittel. Uit zijn eerste huwelijk met Anna Elisabeth van Westrenen waren vijf kinderen geboren, van wie er bij zijn hertrouwen nog drie in leven waren. Omdat geen van hen huwde en het huwelijk met Aletta Lucretia kinderloos bleef, hield deze tak van de familie Godin op te bestaan aan het einde van de achttiende eeuw.

Aletta Lucretia stierf in 1782, haar man vijf jaar later. Na hun dood werden de boedels gescheiden. In de huwelijksvoorwaarden had het echtpaar laten opnemen dat alle erfenissen, legaten en dergelijke die tijdens het huwelijk zouden binnenkomen gemeenschappelijk werden. De waarde daarvan was inmiddels opgelopen tot liefst f 378.000. Bij de definitieve scheiding werd aan de erven in de familie Martens voor f 301.400 aan geld en goederen toegeschoven.⁶⁰ Deze erfenis werd verdeeld in gelijke porties onder de tien kinderen van haar broers Jacob Carel en Paul Engelbert. Bijna tien jaar later zouden de kinderen van Jacob Carel bovendien nog ieder een legaat ter waarde van 1000 Engelse ponden toegewezen krijgen uit de boedel van Isaäk Ferdinand Godin, de enig overgebleven zoon van Anthony François, die in 1795 overleed.⁶¹

Jacob Carel Martens (1711-1758)

De oudste van de drie kinderen van Jacob Martens en Deliana Margaretha Voet van Winssen was Jacob Carel. In 1736 huwde hij zijn 21-jarige achternicht Jacoba Constantia Godin uit Middelburg. Zij was de dochter van Carel Godin, vice-admiraal van Zeeland en zoon van Elisabeth Martens en Anthony Godin. De aanbreng ten huwelijk van Jacob Carel bedroeg f 20.000 aan geld, obligaties en onroerend goed, terwijl zij voor f 16.000 aan geld en obligaties inbracht. Het echtpaar trouwde, zoals gebruikelijk, op huwelijksvoorwaarden en ging uit van een vererving *ab intestato* (zonder testament).⁶²

Kort na het huwelijk volgde de verdeling van de nalatenschap van zijn vader en van zijn ooms, waardoor het bezit van het echtpaar substantieel toenam. Duidelijke cijfers over hun inkomsten, uitgaven en rijkdom zijn schaars. Uit het fragment van een manuaal blijkt dat het echtpaar omstreeks 1750 met vier dienstboden, onder wie een kindermeid, een grote staat voerde.⁶³ Bovendien lieten ze voor f 951 een koets maken, een bedrag dat het dubbele was van de waarde van de koets van de gemiddelde regent in Hoorn.⁶⁴ Een opmerkelijke inkomstenbron in het manuaal is de verkoop van schapen aan een 'smous tot Zijst'. Ook uit de inventaris die van Jacob Carels nalatenschap werd opge maakt, blijkt het bezit van deze dieren. Het waren er toen 111, die vermoedelijk op een van de verpachte landerijen hebben rondgelopen.

Ondanks de dure koets en de vier dienstboden was het paar niet zo rijk als de vorige generaties Martensen. Dit blijkt uit het overzicht van de gezamenlijke goederen dat Jacob Carel in 1748 opstelde.⁶⁵ Aanleiding was de *Liberale Gift*, een eenmalige belastingheffing van 2% op bezit en inkomen. Zijn waardepapieren taxeerde hij naar de dagwaarde 'volgens de prijscouranten', terwijl hij het onroerend goed liet taxeren door de schout en schepenen van de heerlijkheid waar het was gelegen. Volgens een eerste berekening kwam hij tot een vermogen van f 108.000 en een bijbehorende aanslag van f 2160. Later heeft hij dit laatste bedrag echter gecorrigeerd tot f 2200 omdat hij iets vergeten was en 'niet gaarn een quaden eed zoude doen' (de aangifte gebeurde onder ede). Het betekent dat de reële waarde van het vermogen f 110.000 zou hebben bedra-

Wordt verzocht, deze Acte by het furneren van
den *vianden* termyn, mede te brengen.

Compagnie van *de Bloedkruys* N° 1359^e
LIBERALE GIFTE.

Wy ondergeschreven Commissarissen, gesteld tot den
ontfangst van de Liberale Gifte, in Haar Ed. Mog.
Placaat van den 8. November 1747. vermeld, over de Stad
Utrecht; Certificeren en verklaren midsdezen, op den Eed
by het aanvaarden van onze Commissie gedaan, dat voor ons
verscheenen *el. van Heeswijk, landbouw, Heeswijk
Land van de 2de. Vred. Schep. bij de Voorz. van Ed.
en de 2de. Vred.*

en in onze handen wegens *Lyman van Heeswijk*
goederen en bezittingen

gepresteerd *heeft* den Eed, aan de Contribuanten van
de voorz. Liberale Gifte by het voorschreven Placaat
opgelegd, op het Formulier daar toe gearresteerd: en dat
vervolgens op den zelfden Eed by *hem* afge-
legd, aan ons verklaard *heeft* onder ons te hebben
gefurneerd, de *3de* termyn van de Liberale
Gifte, welke, ingevolge en op den voet van het voor-
schreven Placaat, van de voorschreven goederen en bezit-
tingen aan den Lande gefurneerd moest worden.

Actum den *24. July 1748.*

Mr. Kien
St. L. Van Marbrett
Volgen de hand. Schep. op den 29. October 1748
Mr. Kien
T. A. Bodend.

Bewijs van aangifte door Jacob Carel Mar-
tens voor de derde termijn van de Liberale
Gifte, 1748

gen (inclusief boeken, juwelen en schilderijen). Hierbij moeten echter enkele kanttekeningen worden gemaakt. Zo ontbreekt op de lijst het huis op het Janskerkhof met een waarde van f 15.000 (in 1759) tot f 18.000 (in 1737), dat Jacob Carel in 1737 had geërfd van zijn oom David Johan. Ook 5 morgen bouw- en weiland te Heeswijk bij Montfoort (in 1745 voor f 650 gekocht) is niet in het overzicht opgenomen (tenzij behorend tot de zaken die aanvankelijk 'vergeten' waren). Opmerkelijk is bovendien de waardeschatting van f 600 voor 16 morgen land te Blokland in het zuidwesten van de provincie. Uit andere stukken blijkt dat het vrijwel zeker ging om een boomgaard en bouw- en weiland met een eendenkooi, die in 1739 nog voor liefst f 3500 gekocht waren. De waardedaling die uit deze cij-

fers naar voren komt, is te spectaculair om geloofwaardig te zijn. We moeten daarom veronderstellen, dat wellicht toch enigszins sprake is geweest van een 'quaden eed'. Het betekent dat de feitelijke waarde van het vermogen veeleer rond f 130.000 in plaats van f 110.000 zal hebben gelegen. Een dergelijk bedrag valt ook beter te rijmen met de circa f 145.000 à f 150.000 die hun gezamenlijke nalatenschap tien jaar later waard zou zijn.⁶⁶ Het was minder dan zijn ouders in 1731 hadden bezeten en veel minder dan het vermogen van zijn grootmoeder Aletta Pater een kwart eeuw eerder. De oorzaak van de vermogensteruggang in de familie moet vooral in de algehele malaise van de periode worden gezocht. Economische problemen, overstromingen in het Kromme-Rijng gebied, misoogsten en een verschrikkelijke epidemie van runderpest brachten velen in moeilijkheden. De oorlog met Frankrijk, aanleiding voor de heffing van de Liberale Gift, verergerde de situatie. Het gevolg was dat de koers van obligaties

Tabel 2. Vermogensaangifte van Jacob Carel Martens en Jacoba Constantia Godin voor de liberale gift van 1747/8 (afgerond op 100-tallen)

	Waarde in guldens	Aandeel in totaal
Onroerend goed	25.400	23.1%
VOC	2.000	1.8%
WIC (aandelen en obligaties)	1.000	0.9%
Aandelen Utrechtse Compagnie	13	0.0%
Obligaties binnenland totaal	45.300	41.2%
Utrecht	18.100	16.4%
Holland	10.400	9.4%
Zeeland, Veere	6.800	6.2%
Generaliteit	7.900	7.2%
Utrechtse dijkcolleges: Lekdijk, Slaperdijk	2.100	1.9%
Buitenlandse beleggingen	14.900	13.5%
Lijfrenten	400	0.3%
'Commissie' ⁶⁵	6.700	6.1%
Boeken	2.100 ⁶⁶	1.9%
Juwelen	1.650	1.5%
Schilderijen, edelmetaal, porselein	3.100	2.8%
Uitstaande vorderingen (o.a. pachten)	5.000	4.6%
Onbekend (contanten?)	2.400	2.2%
Totaal	110.000	100%

Bron: archief Martens, 272.

sterk daalde, waardoor veel effecten op nog slechts een deel van hun oorspronkelijke waarde werden geschat. Ook het onroerend goed was veel minder waard geworden. Zo werd de hofstede Schoneveld met de bijbehorende landerijen op f 5000 geschat, niet meer dan een derde van de oorspronkelijke prijs.⁶⁹ Een vergelijkbare waardedaling was opgetreden bij 10 morgen weiland in Reierskop.

Het overzicht wekt de indruk dat onroerend goed slechts 23% van het vermogen uitmaakte. Zoals echter in het voorgaande reeds is aangegeven, ontbreken daarin zowel enkele landerijen als het huis op het Janskerkhof. Als deze worden meegeteld, komt de waarde van het onroerend goed op f 41.000 à f 45.000 uit, circa 35% op een totaal van f 130.000. Behalve bezittingen in de provincie Utrecht (onder andere circa 190 morgen grond) maakten ook een aandeel in een huis in Amsterdam en in landerijen in de Beemster en Zeeland deel uit van het bezit. Deze laatste zaken waren door Jacoba Constantia Godin geërfd in gemeenschappelijke eigendom met enkele familieleden.

De samenstelling van het effectenbezit van ruim f 63.000 verschilde aanmerkelijk van dat bij eerdere generaties. Zo waren er nauwelijks nog uitstaande particuliere leningen en lijfrenten. In het eerste geval is sprake van een logisch gevolg van de ontwikkeling die reeds tijdens het leven van zijn grootouders Jacob Martens en Aletta Pater had

plaatsgevonden, en waarbij de verstrekking van kredieten aan particulieren sterk werd beperkt. Het nagenoeg verdwijnen van de lijfrenten was het gevolg van een bewuste overheidspolitiek. Lijfrenten waren obligaties die werden uitgeschreven op iemands leven. Zolang de betreffende persoon leefde, werden jaarlijks uitkeringen op het verstrekte kapitaal verricht, die aflossing en interest tegelijk waren. Daarom gaven de jaarlijkse betalingen rendementen die vaak het dubbele (6-8%) waren van de gewone obligaties ('losrenten'), die in principe afgelost werden en waarover enkel interest (3-5%) werd betaald. Bij het vaststellen van de uitkeringspercentages over de lijfrenten werd weliswaar rekening gehouden met de levensverwachting, maar de berekeningen daarover bleken dikwijls verkeerd uit te vallen voor de overheid. Daarom stopte deze omstreeks 1700 vrijwel met het uitschrijven van leningen tegen lijfrenten. Veel uitstaande lijfrenten werden, onder meer door het gewest Utrecht in 1715, omgezet ('geconverteerd') in aflosbare schulden, de losrenten.

Vanwege de potentieel hoge rendementen gingen particulieren er soms zelf toe over eigen lijfrentesystemen of 'contracten van overleving' op te zetten. In 1743 nam ook Jacob Carel

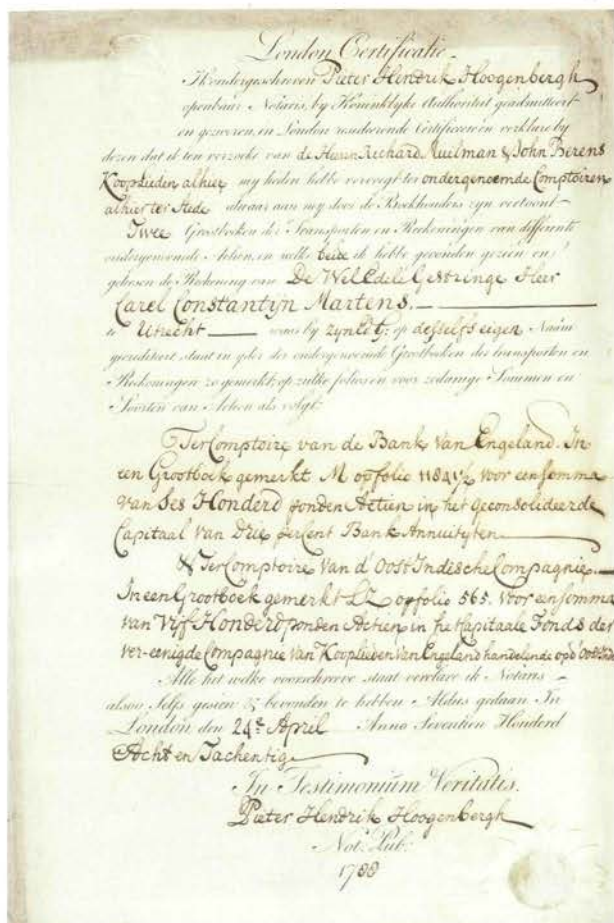
deel aan een dergelijk contract.⁷⁰

Samen met een aantal Zeeuwse regenten werd geld ingelegd waarvoor aandelen van de Zeeuwse kamer van de VOC werden gekocht.⁷¹

De opbrengsten werden jaarlijks uitgekeerd op het leven van de aangemelde kinderen van de deelnemers. Telkens wanneer een kind zou overlijden, werd de verdeelsleutel kleiner en de uitkeringen per deelnemer groter. Dit zou zo doorgaan tot er nog vier van de kinderen over zouden blijven, waarna zij het recht kregen vrij over de aandelen te beschikken. Vermoedelijk behoorde Jacob Carels dochter Margaretha Aletta (gestorven in 1819) tot dit laatste groepje overlevenden.

Een tweede verschuiving in het effectenbezit betreft de sterk afgenomen betekenis van Utrechtse

Bewijs van inschrijving van kapitalen bij de Bank van Engeland ten name van Carel Constantijn Martens, 1788

obligaties. Vóór circa 1720 belegden de Martensen vrijwel uitsluitend in schuldbekentenissen van de Staten van Utrecht of andere Stichtse colleges. Mede door erfenissen groeide daarna echter het aandeel van Hollandse en Generaliteitsobligaties, en deze ontwikkeling heeft zich voortgezet. Vermoedelijk heeft ook de veel grotere uitgifte van obligaties door de Staten van Holland en de Generaliteit daarin een rol gespeeld.

Bovendien was Jacob Carel waarschijnlijk de eerste Martens sinds zijn grootmoeder in 1700 die weer in buitenlandse waardepapieren ging beleggen. Zijn buitenlandse beleggingen waren voornamelijk geplaatst in Engeland (waarde ruim f 13.000 in 1748) en dat waren ook verreweg de betrouwbaarste van alle buitenlandse beleggingen. Daarnaast had hij voor f 5000 (1000 *Thaler*) belegd in obligaties van de *Saksische Steuer*, een belegging die ook door Hollandse regenten wel werd gedaan maar waarvan de koers op slechts 36,5% van de oorspronkelijke waarde werd geschat. Het percentage van het vermogen dat in het buitenland was belegd, verschilde weinig van dat van de gemiddelde Leidse regent of rijke Amsterdammer in deze tijd.⁷²

Na Jacob Carel zou het beleggen in buitenlandse effecten een steeds grotere vlucht nemen, zowel bij de Martensen als landelijk. Toen zijn dochter Anna Maria in 1767 stierf, bevatte haar nalatenschap bijvoorbeeld een obligatie ten laste van de koning van Denemarken en Noorwegen.⁷³ In de daaropvolgende halve eeuw waren in de boedels van haar broers en zusters waardepapieren uit de hele wereld te vinden. Hoewel Engelse effecten zwaar favoriet bleven, treffen we ook effecten aan uit Oostenrijk, Rusland, de Verenigde Staten, Pruisen, Zweden en Frankrijk.⁷⁴

Paul Engelbert Martens (1713-1780) en zijn nazaten

Paul Engelbert Martens trouwde in 1744 met Susanna Gerarda van Halm (1724-1801). Zij was de dochter van een jurist die zich als kanunnik van het kapittel van Sint Pieter en als kameraar van de Lekdijk Bovendams een positie van aanzien had verworven.⁷⁵ Hoewel niets bekend is over de rijkdom van haar familie moet ze een acceptabele partij zijn geweest. Daarop wijst ook het huwelijk van haar zuster Adriana met een ander lid van de Utrechtse elite, Paul Engelbert Voet van Winssen (een neef van Paul Engelbert Martens). Over een gebrek aan financiële middelen had het paar zeker niet te klagen. Naast f 20.000 van zijn moeder kon Paul Engelbert een omvangrijk bezit aan onroerend goed, geld en effecten bij het huwelijk inbrengen. Met de erfenissen van zijn vader en zijn ooms reeds in bezit was hij een bemiddelde jongeman. Het vermogen dat hij bij zijn huwelijk aanbracht beliep ongeveer f 107.000.⁷⁶ Over zijn inkomsten als jurist is niets bekend. Zijn prebende van het kapittel van Sint Jan leverde hem omstreeks 1740 jaarlijks gemiddeld circa f 500 op. Eind 1741 verkocht hij deze prebende voor f 12.000. De reden voor verkoop is onbekend. De verhouding tussen de jaarlijkse inkomsten en de verkoopprijs wijst op een rendement van ruim 4%, hetgeen niet slecht is gezien de slechte investeringsmogelijkheden destijds.⁷⁷

Uit het huwelijk kwamen vier kinderen voort, van wie een zoon en een dochter trouwden. Het huwelijk van Jacoba Maria (1747-1827) met Joan Gerbrand van Mierop bleef kinderloos, wat tot gevolg had dat haar bezittingen weer terugkwamen in de familie. Ze werden geërfd door de kinderen van haar enige gehuwde broer, Carel Constantijn Martens (1752-1820). Hij was in 1792 getrouwd met de Amsterdamse Geertruid Margaretha Craeyvanger en behoorde tot de middenmoot der Utrechtse regenten. Tussen 1796 en 1801 bedroeg hun vermogen f 50.000 à f 55.000 en hun inkomen gemiddeld f 2500. Blijkens hun belastingopgaven waren in 1804 zowel het vermogen (f 67.000) als het inkomen (f 4420) duidelijk toegenomen. De vermogensaanwas kwam vermoedelijk voort uit de nalatenschap van zijn moeder en de scheiding van de restanten van de boedel van zijn vader.⁷⁸

Uit het huwelijk van Carel Constantijn kwamen twee zonen en drie dochters voort die, zoals gezegd, tezamen de nalatenschappen van hun ouders en van hun oom en tantes van vaders zijde erfden. Omdat geen van de jongens trouwde, stierf deze tak van de familie Martens in de mannelijke lijn in 1856 uit. Van de drie dochters trouwden er twee. Susanna Jacoba (1799-1860) kwam in 1826 tot een kinderloos huwelijk met haar achterneef Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven. De enige die wel voor nakomelingen en daarmee voor erfgenamen zorgde, was haar zuster Margaretha Geertruid. Haar kinderen kwamen uiteindelijk te beschikken over de nalatenschappen van deze familietak, die van de nazaten van Paul Engelbert Martens. Hun familienaam was echter inmiddels geen Martens meer, maar Patijn.

Zeven broers en zusters

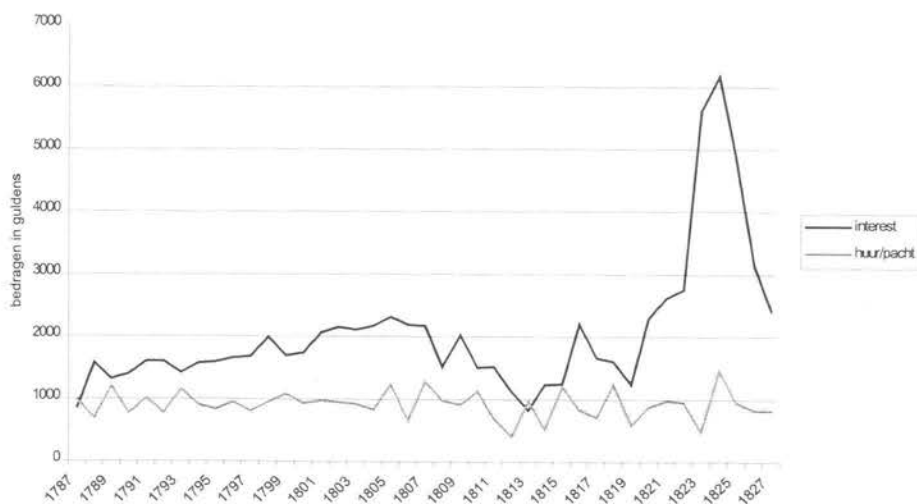
Jacob Carel Martens en Jacoba Constantia Godin stierven beiden voor hun 50ste. Van de kinderen was de oudste toen net 20, terwijl de jongste op zijn zevende al wees was. De kinderen kwamen onder voogdij van hun oom Paul Engelbert, die tevens de nalatenschap van hun ouders beheerde. Een van zijn eerste acties was de verkoop, voor f 15.000, van de boerderijen en grond in De Bilt en Zeist. De reden hiervoor is niet bekend, maar mogelijk was er een dringend gebrek aan contant geld ter bekostiging van de opvoeding van de kinderen. In ieder geval was het tijdstip van verkoop achteraf gezien niet erg gunstig omdat korte tijd later de onroerend goedprijzen fors gingen stijgen.

Bij de scheiding van de nalatenschap van hun ouders werd de netto te verdelen waarde van de boedel van hun vader bepaald op f 82.800 en van hun moeder op f 56.400 (exclusief enige nog onverdeelde goederen).⁷⁹ De zeven kinderen erfden dus ieder circa f 20.000. Enige jaren later kwam daar nog een som bij uit de nalatenschap van hun grootmoeder Deliana Margaretha Voet van Winssen. Gezamenlijk kregen ze daarvan een derde portie ter waarde van f 27.900.⁸⁰ Omdat hun zuster Anna Maria inmiddels was overleden, kreeg elk van de zes ervende kinderen een bedrag van f 4650.

Op grond van alle verkregen erfenissen kan geschat worden dat omstreeks 1770 ieder van de kinderen circa f 30.000 aan bezit heeft gehad, afgezien van hun eigen inkomsten en mogelijk nog een (onbekend) legaat van een ver familielid. Bij een gemiddeld rendement van circa 3% zou dit tot een jaarinkomen van zo'n f 1000 hebben geleid. Het kasboek van Engelbertha Elisabeth bevestigt dit: over de jaren 1768-1770 kwam gemiddeld f 1042 binnen.⁸¹ In de daaropvolgende jaren groeide haar bezit door de verdeling van enkele erfgoederen en door een erfportie van tante Elisabeth Catharina Godin. Bovendien verkocht ze wat spullen. Haar inkomsten uit bezit namen hierdoor onmiddellijk toe. Afgezien van enkele aflossingen beliepen haar inkomsten tussen 1775 en 1785 gemiddeld circa f 1500 per jaar. Het kasboek van haar zuster Margaretha Aletta laat over de jaren 1781-1783 een gemiddeld inkomen van ongeveer f 1425 per jaar zien. Dit moet ruim voldoende zijn geweest voor een 'fatsoenlijke' levensstijl, waarvan de kosten voor een alleenstaande vrouw uit de elite van Hoorn destijds op f 1200 à f 1300 werden geraamd.⁸² Dat is wat meer dan de uitgaven die de gezusters Martens in die tijd deden. Zo gaf Engelbertha Elisabeth over 1768-1770 gemiddeld f 1037 per jaar uit en Margaretha Aletta over 1781-1783 gemiddeld f 1135 (afgezien van nieuwe beleggingen).⁸³ Door bij elkaar in hetzelfde huis (Janskerkhof 16) te wonen en een gezamenlijke huishouding te voeren, konden de gezusters volledig 'op stand' leven zonder tot al te grote uitgaven over te gaan.

De Martensen lijken de moeilijke Bataafs-Franse tijd (1795-1813) goed te hebben doorstaan. Deze periode werd in de eerste tien jaar gekenmerkt door herhaaldelijke vermogensheffingen om de interest op de overheidsschulden te betalen. Bovendien bleef de uitbetaling van de interest van obligaties soms lang uit. De verkoop van deze waardepapieren bood ook al weinig soelaas door de zeer lage koerswaarde. Van groot belang

Grafiek 2. Rente- en huurinkomsten van Cornelia Jacoba Martens, 1787-1827

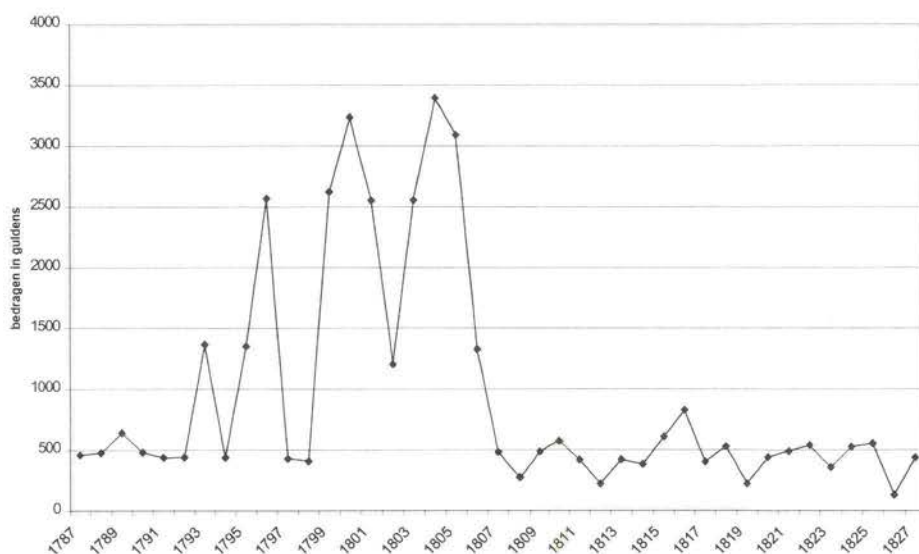
voor de familie Martens was dat er nog regelmatig erfenissen en legaten bleven binnenkomen. Dit leidde soms zelfs tot luxe problemen. Toen successierechten betaald moesten worden over het ontvangen legaat van Izaak Ferdinand Godin (1000 Engelse ponden) had Jacob Carel problemen het geld bijeen te krijgen omdat 'wij niet zeer bij kas waaren'. Als redenen werden aangevoerd, dat 'zeer veele van onze effecten niet betaalden als ook dat men met de renten op de provint. obligatien 4 maanden ten achteren was'. Daarbij kwamen nog de 'geforceerde geldligtingen en andere extraordinaire contributien'.⁸⁴

Een vergelijking van de financiële situatie tijdens de Bataafs-Franse tijd met die in de voorafgaande periode en de jaren erna is mogelijk met behulp van de kasboeken van Cornelia Jacoba.⁸⁵ Ze beginnen in 1787 en eindigen in 1827. In dat tijdvak vielen haar verschillende erfenissen ten deel, waardoor haar vermogen voortdurend toenam. In 1788 erfde ze van haar tante Aletta Lucretia, in 1794 (en latere jaren) van haar broer Gualterus Johannes, en in 1819 en 1826 van haar twee overgebleven zusters. Haar vermogen nam daardoor toe van f 50.000 à f 80.000 in 1796 (schatting op grond van haar belastingopgaven in dat jaar) tot bijna een half miljoen bij haar overlijden in 1831. Het vermogen was hoofdzakelijk belegd in obligaties, waarop interest werd uitbetaald. Haar inkomsten daaruit liepen tussen 1788 en 1807 gestaag op van gemiddeld 1500 tot meer dan f 2000 per jaar. Het jaar 1808 gaf een eerste scherpe terugval te zien, waarop in 1809 herstel volgde. In juli 1810 bepaalde Napoleon dat voortaan nog slechts een derde van de staatsschuld zou worden afgelost. In grafiek 2 zijn de gevolgen onmiddellijk te zien. De inkomsten uit obligaties daalden tot een dieptepunt in 1813 (f 825). Ook na het vertrek van de Fransen bleef de aflossing van de staatsschuld een probleem. De schatkist was leeg en het nieuwe Koninkrijk der Nederlanden kon het probleem van de torenhoge staatsschuld niet oplossen.⁸⁶ Besloten werd slechts een deel ervan voor onmiddellijke aflossing in aanmerking te laten komen. Ogenschijnlijk heeft Cornelia Jacoba daarvan in 1815 kortstondig geprofiteerd. Daarna vielen de inkomsten uit interestbetalingen weer terug en het zou nog tot de verdeling van de erfenis van haar zuster Margaretha Aletta (1819) duren voordat haar inkomsten uit obligaties weer het niveau van de jaren 1804-1807 zouden bereiken. Cornelia Jacoba bezat ook onroerend goed in Blokland en Heeswijk. De pachtinkomsten daaruit, alsmede die van huisverhuur in Utrecht, bleven gedurende de gehele periode vrijwel op niveau. Gemiddeld leverde dit haar een kleine f 1000 per jaar op. Ook deze inkomstenbron bracht echter relatief weinig op in de jaren 1811-1814.

Aan de uitgavenkant veranderde de situatie vanaf 1793 door de introductie van bijzondere vermogensheffingen. De eerste was in 1793. Er werd toen een 100^e penning, een belasting van 1%, geheven vanwege de Franse inval in dat jaar. Nieuwe vermogensheffingen volgden vanaf 1795 en leidden tot scherpe verhoging van de belastingdruk voor de elite. Grafiek 3 geeft daarvan een duidelijk beeld. De belangrijkste belastingen

die vóór 1793 in de kasboeken apart vermeld worden, zijn de 'ongelden' (grondbelasting, waterschapslasten) ter waarde van f 400 à f 450 die jaarlijks betaald moesten worden over de landerijen en enige tientallen guldens paardenbelasting. Daarna volgden in een hoog tempo verschillende heffingen van een 100e penning (1793, 1796), een 50e penning (1796), een 25e penning (1799) en andere incidentele belastingheffingen. Vanaf 1806 kwam een einde aan de vermogensheffingen. Daarvoor in de plaats werden de accijnzen en andere heffingen flink opgevoerd. Deels rustten deze op voedingsmiddelen en brandstof, maar gedeeltelijk hadden ze ook betrekking op de huiswaarde, het bezit aan meubelen, het aantal dienstboden en dergelijke, en op deze wijze werd de elite toch extra belast. Cornelia Jacoba en haar zusters hebben deze laatste heffingen vermoedelijk uit hun gezamenlijke huishoudpot betaald. In de kasboeken is er nooit een aparte post van gemaakt, zoals met de vermogensheffingen wel het geval was. De daling van de belastingdruk die de grafiek suggereert, is dus schijn.

Grafiek 3. Uitgaven aan ongeldden en vermogensheffingen door Cornelia Jacoba Martens 1787-1827

Van de zeven kinderen van Jacob Carel Martens en Jacoba Constantia Godin trouwde er slechts één. David Johan huwde in 1790 Johanna Henrietta Antonia Strick van Linschoten (1769-1837), dochter uit een zeer aanzienlijk Utrechts geslacht. Ze kreeg van haar ouders f 24.000 ten huwelijk mee. Gegevens over de financiële inbreng van David Johan ontbreken, maar na de recente erfenis van f 30.000 van zijn tante Aletta Lucretia moet zijn bezit op f 60.000 à f 65.000 worden geschat. Een dergelijk bedrag valt ook af te leiden uit het vermogen van f 88.000 waarvoor het echtpaar in 1796 fiscaal werd aangeslagen.⁸⁷ Tussen de vermogens van 78 Utrechtse die tussen 1795 en 1813 in het

Johanna Henrietta Antonia Strick van Linschoten (1769-1837), echtgenote van David Johan Martens. Schilderij door P.C. Wonder, ca 1820

stadsbestuur zaten, nam David Johan de twaalfde positie in, tegen de 26^e plaats voor zijn eerdergenoemde neef Carel Constantijn. De rijkste bestuurder werd in 1796 aangeslagen voor f 325.000, maar hij was lang niet de rijkste Utrechter.⁸⁸ In vergelijking met hun zusters hadden deze regenten het belangrijke voordeel dat ze door het bekleden van bestuurlijke functies aanvullende inkomsten hadden. De traktementen waren voor sommige bestuurders van groot belang in deze financieel moeilijke periode.⁸⁹

David Johan stierf in 1811. Negen jaar later werd zijn nalatenschap (netto f 88.000) verdeeld door zijn beide zoons, Jacob Constantijn en Jan Hendrik Martin. De weduwe zag daarbij af van haar recht op het vruchtgebruik van zijn bezittingen.⁹⁰ Zij kon dat gemakkelijk doen omdat zij in datzelfde jaar, 1820, bijna twee ton van haar vader erfde.⁹¹ Beide zoons trouwden. Jacob Constantijns huwelijk met zijn achternicht Susanna Jacoba bleef kinderloos. Het gevolg was dat zijn erfenis van ruim acht ton⁹² vererfde op de kinderen van zijn broer, die toen zelf reeds was overleden.

De laatste generaties

Vóór de Tweede Wereldoorlog was er zeer waarschijnlijk geen rijkere Martens dan jonkheer Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven. Na zijn dood in 1861 werd zijn nalatenschap vastgesteld op f 817.000. Zijn rijkdom was voor het grootste deel afkomstig uit erfenissen. Van zijn ouders erfde hij ruim f 218.000⁹³, terwijl de kinderloos overleden ooms en tantes van vaderszijde hem circa f 325.000 hadden nagelaten. Zijn vermogen bestond uit onroerend goed en effecten. Hij bezat onder meer de heerlijkheid Sevenhoven (bij Lopikerkapel), het landgoed Beukenburg onder Maartensdijk, en boerderijen en grond in Achttienhoven, Blokland, Snelrewaard, Oudenrijn, Zuilen en Lageweide. Vrijwel al dit goed werd na zijn overlijden publiek geveild. Zijn beleggingen waren zowel in het binnenland als het buitenland (Denemarken, Oostenrijk, Rusland, Zweden) en de koloniën (Surinaamse plantages) geplaatst.

(N°. 51.)

8

9

(N°. 51.)

Volgnummer.	NAAM EN VOORNAMEN VAN DE HOOGST AANGESLAGENEN.	Woonplaats.	Geboorte- plaats.	Datum van nominatie, als hij heeft plaats gehad.	Gemeente, waar de aanslag is geschied.	Bedrag van den aanslag wegens			Vereenigd bedrag of totaal der belasting.	Aanver- kigen.	
						Grond- belasting.	Personen- belasting.	Patent- regt.			
7	Jhr. mr. J. C. Martens van Seven- hoven.	Utrecht.	Utrecht.		Utrecht. Willemsdijk. Oudekerk. Linschoten. Sodrewaard. Schellaren. Zoylen. Maartensdijk. Lopik. Achillesdijk.	824 49 79 55 16 07 1/2 247 18 40 23 1/2 126 64 443 37 1012 90 16 79 31 35	7508 10		7 3023 29		
8	W. H. de Bena.	Utrecht.	Amsterdam.	21 de	Utrecht. Loenen. Maartensdijk. Bunnik. Broekveld Nijss. Rensw. Oudew. Houten.	827 72 297 13 30 54 256 01 533 01 3 75 9 30 10 33	670 12	423 40		2083 42	
9	Mr. P. de Bouchet.	Utrecht.	Utrecht.	16 de	Utrecht. Linschoten. Houten. Langweer. Oosternd. Heinum. Droerijp. Langbroek. Storckenburg. Benschop. Wijk bij Duurst.	214 33 31 07 239 04 239 07 602 24 203 72 124 40 38 47 127 93 20 26 8 63	360 64			2556 37	
10	Jhr. A. C. W. Hunter van Sleeborg.	Doorn.	Amsterdam.	6 de	Doorn. Langbroek.	1504 47 196 15	731 58			2436 00	

Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven stond in 1857 als achtste op de lijst van hoogstaangeslagenen in de provincie Utrecht

Een indruk van de relatieve rijkdom van Jacob Constantijn kan verkregen worden uit de vergelijking met een aantal tijdgenoten die net als hij op de nominatie stonden om verkozen te worden voor de Eerste Kamer. In het *Provinciaal blad* werden zij vermeld met gegevens over de hoogte van hun aanslag voor de directe rijksbelastingen. In 1857 ging het om 52 mannen, van wie Jacob Constantijn met een aanslag van f 3.102 de achtste plaats innam. De hoogstaangeslagene was Mr C.W.J. baron van Boetzelaer van Dubbel-dam te Utrecht, die f 5.372 moest betalen.⁹⁴

De erfenis van Jacob Constantijn kwam terecht bij de kinderen van zijn in 1828 overleden broer Jan Hendrik Martin. Van deze kinderen trouwden de beide dochters, zodat via hen een deel van het opgebouwde familiekapitaal weglekte naar de families Ver Huell en Van Herzelee. Van de drie zoons stierf David Jan kinderloos en had Jacob Carel alleen dochters, waardoor Jan Louis Anne (1823-1909) de enige was die de familienaam en een deel van het vermogen doorgaf naar de twintigste eeuw. Hoewel ongetwijfeld ook een vermogend man, behoorde hij niet echt tot de financiële elite van de provincie. Omdat hij net als zijn oom verkiesbaar was voor de Eerste Kamer kunnen we ook de hoogte van zijn aanslag in de directe belastingen vergelijken met die van anderen. Het blijkt dan dat er op de lijst van verkiesbare mannen meer dan 100 personen waren die meer betaalden dan hij. De hoogstaangeslagen betaalde meer dan vijfmaal zo veel.⁹⁵

Weidelandschap. Schilderij op paneel door A. van Everdingen, laatste kwart negentiende eeuw

Jan Louis Anne was in 1848 getrouwd met jonkvrouwe Johanna Benjamina van Rappard. Uit hun huwelijk kwamen vier zoons en een dochter voort. Slechts een van hen, de oudste zoon Jan Hendrik Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1850-1923), kreeg zelf kinderen. Zij zouden de laatste tel-

gen van het geslacht zijn. Vrijwel de hele familie had Utrecht toen inmiddels verlaten en zich in Gelderland gevestigd. Ook was men nauwelijks nog actief in politiek of bestuur.⁹⁶ Jan Hendrik Jacob Constantijn was bijvoorbeeld rechter te Zutphen, terwijl zijn zoon Anthony Hendrik (1880-1952) rijksarchivaris in Gelderland werd. De rijkdom was gebleven. Nadat de boedel van hun moeder Adèle Antoinette barones Collot d'Escury (gestorven in 1906, de definitieve boedelscheiding volgde in 1918) op f 332.600 was getaxeerd, erfden de vijf kinderen in 1923 nog eens voor bijna zes ton van hun vader.⁹⁷ Ruim de helft (55%) bestond uit onroerend goed. Het meest waardevolle bezit was het landgoed De Velhorst bij Zutphen (gemeente Laren). Het werd getaxeerd op f 269.000. Het onroerend goed in de provincie Utrecht (met name de oude familiebezittingen in Harmelen-Reierskop en Lageweide) werd op ruim f 53.000 geschat. Een andere grote post werd gevormd door de beleggingen in waardepapieren van over de hele wereld. Zo waren er effecten ten laste van 'de metro van Londen' en van de spoorwegen in Nederland, Italië, Mexico en de Verenigde Staten. Ook in Rusland en Oostenrijk-Hongarije stond geld uit. Gezien de politieke troebelen in beide staten moesten deze laatste beleggingen (in ieder geval de Russische) als een verliespost worden

gezien. Tot de meest opmerkelijke binnenlandse effecten behoorde er een van f 125 op naam van de Nationale Christen Geheelonthouders Vereniging. Ongetwijfeld werd hiermee veeleer een goed doel gesteund dan effectief geïnvesteerd.

In het derde kwart van de twintigste eeuw stierven de laatste vijf le-

Huis De Velhorst bij Zutphen (gemeente Laren), 1963

Interieur van huis De Velhorst bij Zutphen, ca 1970. Foto door Anne Lowenthal

den van het geslacht. De bewaarde stukken over de verdeling van hun nalatenschappen laten zien dat nog steeds sprake was van aanzienlijke rijkdom. Zo liet Johanna Benjamina in 1956 een vermogen van f 675.000 na aan geld, goederen, obligaties en aandelen (onder andere Heineken, Nederlandsche Handel Maatschappij en Robeco).⁹⁸ Omdat zij en haar broers en zusters kinderloos waren, erfden ze steeds van elkaar. Het gevolg was dat de langstlevende van hen de

rijkste van allemaal was. Jonkheer Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven was (mede) daardoor miljonair. Nadat hij in 1972 zijn laatste adem had uitgeblazen, werd de waarde van zijn bezittingen getaxeerd op 2,3 miljoen gulden.⁹⁹ In het testament dat hij een jaar eerder had laten opmaken, waren, naast een aantal personen en instellingen die legaten ontvingen, twee erfgenamen aangewezen: de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, die tevens De Velhorst per legaat kreeg toegewezen, en de Vereniging Hendrick de Keyser, die zich bezighoudt met monumentenzorg. Aan die laatste organisatie werd het huis op het Janskerkhof in Utrecht toegewezen, zij het onder voorwaarden. Zo mag het pand niet worden gebruikt voor horecabestemmingen of verhuurd worden aan rooms-katholieke personen of instellingen. Het deel van de heerlijke rechten van Sevenhoven waarover deze laatste Martens nog beschikte, werd toegewezen aan de Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven.¹⁰⁰

Bezield met grote liefde tot de kunst

De schilderijen en tekeningen
van David Johan en Jacob Constantijn Martens

Eric Domela Nieuwenhuis

David Johan en Jacob Constantijn Martens hadden naast hun politieke en maatschappelijke loopbanen ook artistieke aspiraties. David Johan tekende, Jacob Constantijn schilderde ook. Vader en zoon waren alle twee amateurkunstenaars met een bescheiden talent, maar met verschil-

Dr E.N. (Eric) Domela Nieuwenhuis Nyegaard is kunsthistoricus en momenteel gastconservator bij het Instituut Collectie Nederland. In 2001 is hij gepromoveerd op de Utrechtse schilder Paulus Moreelse.

lende ambities. David Johan tekende uitsluitend uit liefde en voor eigen kring. Jacob Constantijn zocht veel bredere waardering. Hun oeuvres, die tot aan het midden van de

twintigste eeuw in het bezit van de familie Martens van Sevenhoven zijn gebleven, bevinden zich thans voor het overgrote deel in het Centraal Museum Utrecht.

De jaren waarin David Johan Martens (1751-1811) en zijn zoon Jacob Constantijn (1793-1861) in Utrecht hun tekeningen en schilderijen maakten, vallen grofweg tussen 1775 en 1850. Deze periode was voor de beeldende kunst van de Domstad zeker geen bloeitijd. Vooral in de jaren vóór 1800 waren er in Utrecht maar weinig meesters die verdienstelijk werk leverden. Alleen portretschilders als Christiaan van Geelen sr en Louis François Gerard van der Puyl staken iets boven de middelmaat uit. Waarom het oeuvre van Van Geelen ondanks de zeer geringe concurrentie toch relatief klein is gebleven, is moeilijk te zeggen. Dat de Utrechtse elite in die jaren weinig geneigd was om opdrachten aan kunstenaars te verstrekken en zich vooral richtte op het verzamelen van oude meesters zal hierbij zeker een rol gespeeld hebben. Dat Van der Puyl het grootste deel van zijn vroege loopbaan in het buitenland doorbracht, lijkt hier ook op te wijzen.

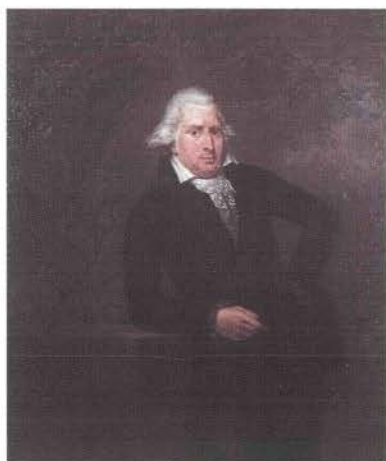
Toch werden er in Utrecht vóór 1800 toch wel stadsgezichten en landschappen van goede kwaliteit vervaardigd – bijvoorbeeld door Paulus van Liender – maar dan vrijwel alleen in pen en penseel op papier. Maar net als Van der Puyl heeft ook Van Liender een deel van zijn werkzame leven buiten Utrecht doorgebracht. De enkele professionele kunstenaars die in die jaren wel langdurig in Utrecht werkzaam waren, zijn de uit Schaffhausen afkomstige portret- en behangschilder Jan Jacob Maurer en de landschapstekenaars Willem Rutgaart van der Wall en Nicolaas Wicart. Typisch is dat ook zij er niet in slaagden om meer dan een bescheiden oeuvre samen te stellen. Vermoedelijk waren zij grotendeels afhankelijk van inkomsten die niet direct afkomstig waren van de verkoop van hun werk op de kunstmarkt. Zo was Maurer tussen 1770 en 1780 tekenmeester van de Fundatie van Renswoude, was Van der Wall directeur van het Utrechtse Schilderscollege en ontwierp Wicart decoraties voor Loosdrechts porselein. In die jaren werd Utrecht wel regelmatig door productieve kunstenaars uit andere steden bezocht, bijvoorbeeld door Jan de Beijer, Dirk Verrijk en Isaak Ouwater, die in de stad en in de provincie vele topografische tekeningen hebben gemaakt.

Naast deze kleine groep van professionele kunstenaars waren er vóór 1800 in Utrecht ook dilettanten actief. Vrijwel zonder uitzondering behoorden deze amateurs tot de maatschappelijke bovenlaag en beoefenden zij de teken- en schilderkunst niet louter uit liefhebberij, maar ook om hun status als ontwikkeld heer of dame te benadrukken. Hun talent was doorgaans bescheiden en hun ambitie als kunstenaar nog veel geringer. Hun beroepsbezigheden telden voor hen zwaarder. Zo was de tekenaar van landschappen en stadsgezichten Egbert Marinus Frederik d'Hangest Genlis d'Yvoy van beroep ontvanger van de convooien en licenten in de provincie Utrecht, Antonie Jan van Mansvelt, die zich hoofdzakelijk toedeed op het tekenen van portretten van familieleden en het kopiëren van oude familieportretten, was rentmeester van de domeinen te Utrecht en lid van de vroedschap. Zijn broer Jan Isaak van Mansvelt was legerkapitein en ingenieur en legde zich daarnaast vooral toe op het tekenen en graveren van landschappen, net als Adriaan van Dielen, een leerling van Van Geelen, die het tot burgemeester van Utrecht zou brengen.

David Johan Martens: een dilettant voor eigen kring

Ook David Johan Martens behoorde tot deze generatie van vooraanstaande heren. Net als Antonie Jan van Mansvelt en Van Dielen maakte hij deel uit van het gemeentebestuur van Utrecht. Net als voor zijn tekenende leeftijdgenoten moet de kunstbeoefening voor hem een liefhebberij geweest zijn die een bevestiging vormde van zijn hoge sociale positie. Zijn werk zal dan ook vooral bedoeld geweest zijn om getoond te worden aan personen uit zijn eigen kring. Het is dan ook niet verbazend dat vrijwel zijn gehele nu bekende oeuvre tot zijn overlijden in 1811 in eigen bezit bleef.¹ Van de 73 tekeningen van zijn hand die bewaard zijn gebleven, zijn er in 1946 72 door Anthony Hendrik Martens van Sevenhoven aan het Centraal Museum geschonken. De 73ste tekening bevond zich vermoedelijk ook in de nalatenschap van David Johan en verliet het familiebezit iets later.² Mogelijk kort daarna, omdat Jacob Constantijn – wellicht als herinnering – een kopie naar deze tekening maakte die wel in familiebezit is gebleven.³ Aan het schilderen in olieverf heeft David Johan zich nooit gewaagd. Zijn oeuvre, dat naast tekeningen in inkt, waterverf en krijt ook uit enkele pastels bestaat, is in verschillende groepen in te delen. Hij maakte topografische tekeningen, fantasielandschappen, enkele rivier- en zeegezichten, kopieën naar oude meesters, academiestudies, studies van bloemen en dieren, een onvoltooid ontwerp voor een waaier en twee kwartierstaten op perkament van hemzelf en zijn echtgenote Johanna Henrietta Strick van Linschoten.

Een chronologische ordening is in het werk van David Johan nauwelijks aan te brengen. Slechts twee tekeningen dragen een datering. De vroegste, een gezicht op Heukelum, draagt het opschrift 'Het steedje Heukelum aan de Lingen 1766', wat zou betekenen dat David Johan het op ongeveer vijftienjarige leeftijd vervaardigd moet hebben.⁴ Vermoedelijk heeft hij deze tekening echter later gemaakt naar een nu onbekend voorbeeld uit

David Johan Martens (1751-1811) en zijn vrouw Johanna Henrietta Antonia Strick van Linschoten (1769-1837). Schilderijen door Chr. van Geelen sr, 1800

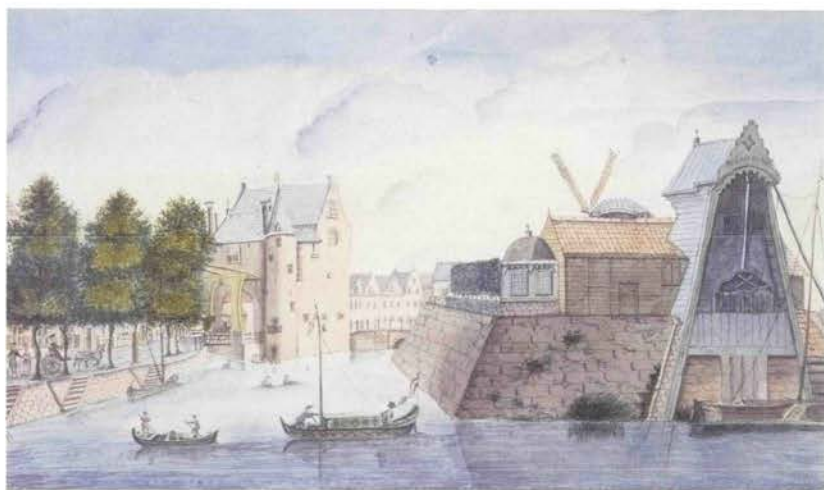

'Het steedje Heukelum aan de Lingen 1766'.
Tekening door David Johan Martens

1766. De tweede gedateerde tekening heeft ook een onderschrift: 'Het nieuwe Tolhek buijten Amsterdam aan den Amstel 1779 gesticht'.³ Deze tekening is in of kort na het stichtingsjaar vervaardigd; gezien de snit van de kledij van de

drie figuurtjes op de voorgrond zeker niet heel veel later. Ook enkele andere tekeningen, vooral de topografische voorstellingen en de rivier- en zeegezichten, kunnen aan de kleding van de figuren gedateerd worden. De meeste zijn vermoedelijk tussen ongeveer 1780 en 1790 ontstaan. Slechts enkele zijn zeker iets recenter van datum, zoals de twee kwartierstaten die van na David Johans huwelijk in 1790 dateren.⁶ De meeste dier-, bloem- en academiestudies zijn nauwelijks te dateren. Wellicht zijn die ook tussen 1780 en 1790 getekend; een bewijs hiervoor ontbreekt echter.

Opmerkelijk is dat van David Johans hand slechts één tekening bekend is die zijn geboortestad weergeeft. Dit is een gezicht op de Weerdpoot met rechts het bolwerk Morgenster.⁷ Van deze voorstelling zijn twee vrijwel identieke versies bekend. Meer belangstelling dan voor zijn eigen stad leek David Johan te hebben voor andere plaatsen in de provincie, zoals Amersfoort, Rhenen en Breukelen.⁸ Ook de achterzijde van het Huis ter Meer te Maarssen, gezien vanaf de overzijde van de Vecht, koos hij als onderwerp.⁹ Buiten de eigen regio tekende hij kasteel Heemstede bij Haarlem en de stad Namen.¹⁰ Deze laatstgenoemde tekening maakte hij op een van zijn twee reizen door

De Weerdpoot te Utrecht. Aquarel door David Johan Martens

Gezicht op Rhenen met de Cuneratoren en het Koningshuis. Tekening door David Johan Martens

de Zuidelijke Nederlanden, in 1774 en 1787. Opmerkelijk aan al deze topografische tekeningen is dat David Johan enige moeite had met het juist weergeven van het perspectief. Bij precieze bestudering van de tekeningen komt men dan ook vaak uit op meerdere verdwijnpunten. De weinig overtuigende dieptewerking wordt in veel gevallen nog versterkt door de aanwezigheid op de voorgrond van de tekeningen van iets te grote figuurtjes, vaak vissers of wandelaars.

Vooraf door deze doorgaans houten stoffage verraadt David Johans zijn beperktheid als tekenaar.

Naast landschappen heeft hij ook enkele portretten gemaakt. Geen ervan is echter naar het leven getekend. In twee gevallen kopieerde hij portretten van zeventiende-eeuwse meesters. Een van die kopieën stelt een nu niet meer bekende man voor, de andere Anthonie van Mansvelt (1595-1661).¹¹ Van dit laatste portret bezit het Centraal Museum twee versies, waarvan er één eenvoudigweg als mislukt beschouwd mag worden. Het originele portret van Van Mansvelt was in 1636 door Paulus Moreelse geschilderd en bevond zich aan het eind van de achttiende eeuw hoogstwaarschijnlijk in het bezit van Anthonie's achter-achterkleinzoon Anthonie Jan van Mansvelt.¹² Deze Anthonie Jan, zelf ook amateurkunstenaar, had hetzelfde portret in 1777 ook al nageschilderd. Dat David Johan het portret van Anthonie Jans voorvader natekende, geeft niet alleen aan

De achterzijde van het Huis ter Meer te Maarssen. Aquarel door David Johan Martens

dat hij belangstelling had voor de schilderkunst van de oude meesters uit Utrecht, maar ook dat hij een zekere sociale verwantschap met de eigenaar van het schilderij voelde. Beiden stamden ze uit families die al sinds de zeventiende eeuw in Utrecht tot het regentenpatriciaat behoorden. Toen zij hun kopieën vervaardigden, waren zij ambitieuze jongemannen die hun rechtenstudie volgden of net voltooid hadden. David Johan pro-

Anthonie van Mansvelt (1595-1661). Pastel door David Johan Martens naar Paulus Moreelse

Keizerskroon. Tekening door David Johan Martens

moveerde in 1774 in de rechten en zal vooral tijdens de vijftien jaar na zijn studie veel getekend hebben.

Naast landschappen heeft David Johan ook grote belangstelling voor het tekenen van bloemen gehad. Van zijn hand zijn ruim 20 studies van bloemen bewaard gebleven. De meeste van deze bloemen zijn weinig zeldzame tulpen, narcissen, rozen en anjers, verder enkele lelies en een grote, bloeiende keizerskroon.¹³ Uit deze tekeningen blijkt zijn belangstelling voor de natuur. Heel diepgaand zal deze niet geweest zijn, alleen al omdat het merendeel van de bloemen slechts in rood krijt en niet in kleuren getekend is. David Johan zal de charmante bloemen vooral voor de aardigheid getekend hebben. Niet een van deze studies is goed te dateren. Vermoedelijk zijn ze, net als zijn landschappen, omstreeks 1780 vervaardigd.

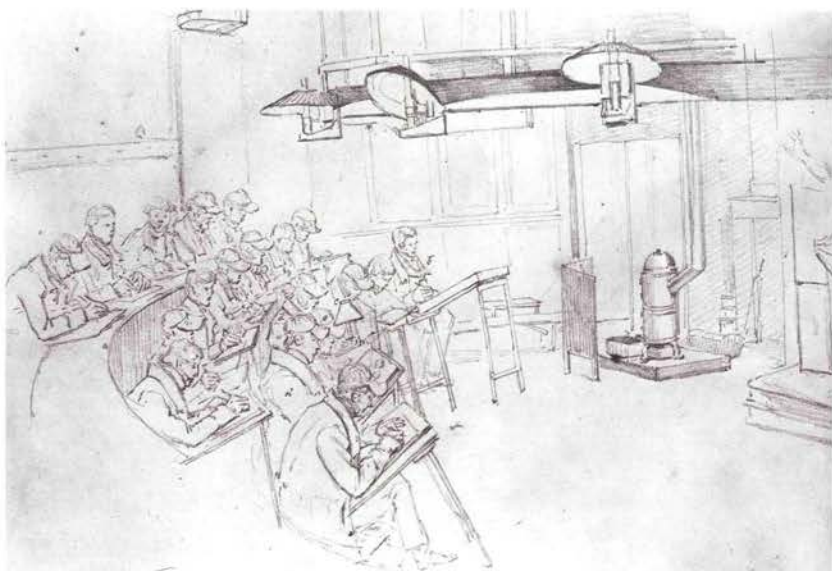
Alles wijst erop dat het overgrote deel van David Johans oeuvre ontstaan is vóór 1790, dus grofweg tussen zijn vijftiende en veertigste levensjaar. Dat hij later minder ging tekenen, komt ongetwijfeld doordat hij tot 1795 steeds meer maatschappelijke functies ging bekleden. Ook kan zijn huwelijk in 1790 een rol gespeeld hebben. Blijkbaar behoorde het tekenen voor David Johan bij zijn opvoeding, opleiding en daaropvolgende vrijgezellenbestaan en paste het in zijn ogen minder goed bij zijn rol als gezinshoofd en bij zijn hoge functies.

Jacob Constantijn Martens: een amateurschilder met ambities

In dit licht is het niet verbazend dat hij bij de opvoeding van zijn oudste zoon Jacob Constantijn grote aandacht besteedde aan tekenonderwijs. Wellicht heeft hij dit ook bij zijn tweede zoon Jan Hendrik Martin (1795-1828) gedaan, maar alleen van Jacob Constantijn is bekend dat hij van de professionele tekenleraar Jan Apeldoorn (1765-1838) tekenlessen heeft gehad.¹⁴ Deze lessen zullen omstreeks 1805 plaatsgevonden

hebben, juist in de jaren dat het artistieke klimaat in Utrecht wat gunstiger werd. In 1804 was Van der Puyl directeur van het Utrechtse Schilderscollege geworden en in 1807 werd daarnaast het Genootschap Kunstliefde opgericht.¹⁵ Van dit laatstgenoemde genootschap zou ook Jacob Constantijn lid worden. Het was opgericht door de schilders J.B. Kobell en P.C. Wonder, samen met de amateurs F.G. Knoll, W.A. Haanebrink en A.J. van Mansvelt, een oude bekende van David Johan. In tegenstelling tot David Johan bleef Van Mansvelt echter zijn leven lang tekenen. Onder de oudste leden van Kunstliefde zaten veel amateurkunstenaars, onder wie een aanzienlijk aantal welgestelden, zoals de reeds eerder genoemde D'Hangest d'Yvoy, Van Dielen en Alewijn. Ook Frans Jan baron van Heeckeren van Brandsenburg, waardijn van 's Rijks Munt en ooit leerling van P.G. van Os, en de portrettiste Margaretha Cornelia Boellaard waren lid. Tot de betere kringen behoorde ook Laurent Théodore Nepveu, landschapschilder en wethouder van Utrecht en lid van de Provinciale Staten. Behalve schilders bevonden zich onder de leden van Kunstliefde ook enkele kunstverzamelaars, zoals prof. Jan Bleuland en Jan Otto Boijmans. Zij kochten regelmatig werken van de leden van Kunstliefde. Jacob Constantijn zal zich in dit genootschap tussen al deze dames en heren goed op zijn plaats gevoeld hebben.

De kunstwereld in Utrecht werd omstreeks 1810 grotendeels gedomineerd door de twee directeuren van Kunstliefde Pieter Christoffel Wonder en Jan Baptist Kobell. Wonder was vooral als portretschilder toonaangevend; professionele portretschilders als Jan Lodewijk Jonxis en later François Michel Mourrot zochten inspiratie in zijn werk. Kobell, die veel veestukken in de trant van Paulus Potter maakte, vond wat minder navolging, alleen al omdat hij in 1810 voor twee jaar naar Parijs vertrok en zich na zijn

Tekenavond van het Genootschap Kunstliefde. Tekening door P. van Loon, 1828

Vestibule van het gebouw van het Genootschap Kunstliefde te Utrecht. Schilderij door J.P.C. Grolman, 1886

terugkomst in Amsterdam vestigde. Niet-Utrechtse landschapschilders zoals de Hagenaar P.G. van Os waren minstens even invloedrijk. Dit geldt zeker voor de periode tussen 1819 en 1830 waarin Van Os in Hilversum werkzaam was.

Ook Jacob Constantijn Martens zal het werk van deze beeldbepalende schilders goed gekend hebben. Wanneer Martens met tekenen is begonnen, is niet bekend. De eerste beginselen van de tekenkunst zal hij op jonge leeftijd ongetwijfeld van zijn vader geleerd hebben, waarna hij zijn tekenlessen van Jan Apeldoorn kreeg.¹⁶ Het schilderen moet hij zich volgens de kunstenaarsbiograaf Immerzeel zelf eigen hebben gemaakt door te 'experimenteren met olyverven'.

In 1818 was hij voldoende ervaren om voor het eerst een schilderij naar een van de tentoonstellingen van 'nog in levende zijnde Nederlandsche meesters' te sturen.¹⁷ Tot 1845 stuurde hij regelmatig schilderijen naar deze tentoonstellingen in Amsterdam, Den Haag en Haarlem. In die 27 jaar nam hij met 36 schilderijen aan 19 tentoonstellingen deel, waarbij zeker niet uitgesloten moet worden dat hij naar twee opeenvolgende tentoonstellingen hetzelfde schilderij stuurde.¹⁸ In 1818 zond hij een Italiaans landschap in, daarna vrijwel alleen boslandschappen en topografische landschappen. Geen van de vijf nu nog bekende schilderijen van Jacob Constantijn kan met zekerheid geïdentificeerd worden als één van de tentoongestelde werken.

Tussen 1818 en 1823 hadden de ingezonden schilderijen titels als 'Een bosrijk landschap', 'Een boomrijk landschap, waarin een man bij een vrouw te paard' of 'Een heuvellandschap bij eene rivier'. Pas in 1823 stuurde hij drie topografische schilderijen naar een tentoonstelling in Den Haag: '[nr.] 105. Een gezicht op de stad Amersfoort bij avondstond, gestoffeerd door P.G. van Os', '[nr.] 106. Een dito op de stad Arnhem bij morgenstond, gestoffeerd door dito' en '[nr.] 107. Een gezicht aan de Maas, tussen Namen en Dinant'. De twee eerstgenoemde zijn ongetwijfeld tegenhangers, hoewel dat niet in de catalogus vermeld staat. De laatste wijst erop dat Jacob Constantijn in de jaren vóór 1823 een reis naar de streek rond Namen en Dinant gemaakt moet hebben en daar voorstudies voor het latere schilderij maakte. In 1825 stuurde Martens een schilderij met hetzelfde onderwerp naar een tentoonstelling in Haarlem, terwijl hij een jaar eerder een gezicht op Amersfoort naar de tentoonstelling in Amsterdam had ingezonden. Ook dit stuk was door P.G. van Os gestoffeerd. Hoogstwaarschijnlijk waren deze twee schilderijen dezelfde als die op de eerder genoemde tentoonstelling in 1823 in Den Haag. Dat Van Os de figuren in andermans werk schilderde is niet uitzonderlijk. Hij deed dat

ook voor zeer professionele schilders als B.C. Koekkoek en Andreas Schelfhout. Net als deze meesters, zal Martens zich tot Van Os gewend hebben om diens grote prestige en vakmanschap. Ongetwijfeld hoopte Martens dat zijn werk bij het publiek meer waardering zou oogsten dank zij de bijdragen van Van Os.

Tien jaar later zou Martens nogmaals de medewerking van een andere schilder vragen. Ditmaal wel van een Utrechtse meester. In 1833 stuurde hij namelijk 'Een Gezicht bij de Tent op Arnhem, gestoffeerd door de Heer Jonxis te Utrecht' naar een tentoonstelling van 'Leevende meesters' in Den Haag. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze samenwerking Jonxis enkele jaren later de opdracht opleverde om Jacob Constantijn Martens' echtgenote te portretteren.¹⁹ Op zijn portret beeldde Jonxis Martens uit naast een ingelijst schilderij op een ezel. Hoe toepasselijk zou het wel niet zijn als dit schilderij hetzelfde was als dat waaraan zij samen gewerkt hadden. Dit kan echter niet vastgesteld worden, omdat het schilderij van Martens en Jonxis niet bewaard is gebleven.

Uit de topografische titels van de schilderijen die Martens instuurde blijkt dat hij in die jaren regelmatig buiten Utrecht op stap ging om voorstudies voor zijn schilderijen te maken. Behalve naar Amersfoort en Arnhem ging hij ook naar Den Haag om in het populaire Haagse bos te tekenen, of naar de herberg Berg en Dal bij Nijmegen en de heuvels rond Rheden.²⁰ Ook dichterbij in Maartensdijk of kasteel de Haar ging hij uit tekenen. Uit weer andere inzendingen blijkt dat hij het ook wel eens buiten Nederland zocht. In 1839 stuurde hij bijvoorbeeld 'Een bergachtig landschap aan de Moezel' naar een tentoonstelling in Haarlem.

Uit de zes schilderijen van Martens die nu nog wel bekend zijn, komt een beeld naar voren van een ambitieus amateur die zich toch duidelijk bewust was van zijn beperkingen. Dit laatste uit zich vooral door de eenzijdige thematiek in zijn geschilderde werk. Alle zes de doeken stellen landschappen voor, waarvan er op vier grote bomen op de

Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1793-1861) en zijn vrouw Susanna Jacoba Martens (1799-1860). Schilderijen door Jan Lodewijk Jonxis, ca 1835

Landschap bij Utrecht. Schilderij door Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven, 1833

voorground staan en op twee een weids panorama te zien is. De twee laatstgenoemde schilderijen bevinden zich in het Historisch Museum in Arnhem. Het ene toont een gezicht op Arnhem vanuit het westen en geeft de werkelijke situatie redelijk juist weer.

Kerk aan een zandweg. Schilderij door Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven, 1830

Op het andere zijn in het verschiets de Elterberg en de torens van Kleef te zien.²¹ Het is genomen vanaf de heuvels bij Ubbergen, maar is topografisch niet volledig juist. Martens heeft in zijn atelier bewust met de afzonderlijke topografische motieven geschoven en die tot één compositie samengesmeed. Duidelijk is dat hij niet zwaar getild heeft aan de topografische betrouwbaarheid van het heuvellandschap.

Van de vier landschappen met grote bomen bevinden zich drie in het Centraal Museum in Utrecht; het vierde hangt op kasteel Doorwerth.²² Uitzonderlijk is de 'Kerk aan een zandweg met bomen' uit 1830, waarbij het doek voor een ondiepe bekisting is gespannen met daarin een echt klokje. Dit klokje is in het schilderij verwerkt als de klok van de kerktoeren. In Midden-Europa werden in de negentiende eeuw wel vaker dergelijke klokjes in schilderijen verwerkt. In Nederland gebeurde dit slechts sporadisch.

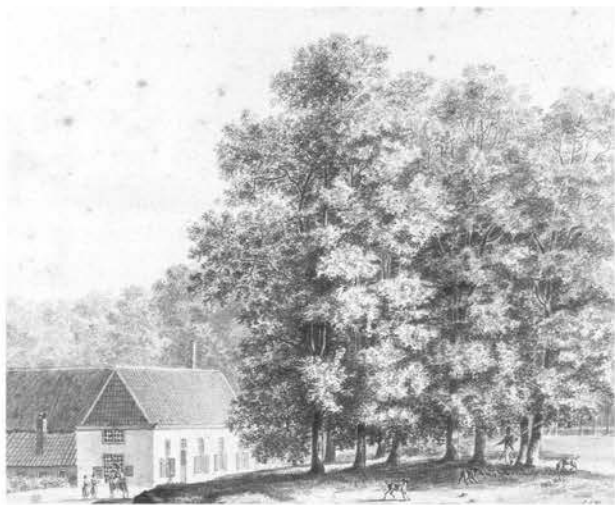
Van de twee andere schilderijen in het Centraal Museum stelt er een een herberg tussen bomen voor. Het overgrote deel wordt in beslag genomen door het loof van het hoge geboomte. Links daarvan staat de herberg met daarvoor twee kleine menselijke figuurtjes onder wie een ruiter; onder de bomen loopt een jager met zijn honden. Net als op de 'Kerk aan een zandweg met bomen' zijn alle details op dit schilderij uit 1828 met grote zorg en vlijt weergegeven. Deze minutieuze werkwijze geeft een ietwat droge stijfheid aan de twee schilderijen. De charme komt vooral van het zomerse zonlicht dat laag invalt in beide voorstellingen.

Landschap met herberg. Schilderij op paneel door Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven, 1828

Natekeningen door Suzanna Jacoba Martens

Van het schilderij uit 1828 bestaat een gewassen natekening uit 1829 die lang op naam van Jacob Constantijn stond.²³ Deze natekening, die zich nu in het Centraal Museum bevindt, is echter rechtsonder 'S.J.M.' gemonogrammeerd en werd recentelijk aan Jacob Constantijns echtgenote Suzanna Jacoba Martens (1799-1860) toegeschreven. Dat zij vaker werk van haar man natekende, blijkt uit de catalogus *Verlooting. Tentoonstelling voor het vaderland* uit 1831 waarin 'Een landschap met hoog geboomte bij een ondergaande zon, naar een schilderij van J.C. Martens. Opgezette tekening. Van Mevr.

Landschap met herberg. Tekening door Susanna Jacoba Martens, 1829, naar Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven

Martens-Martens' vermeld staat.²⁴ Hoewel de titel in de catalogus anders zou kunnen doen vermoeden, is deze natekening niet identiek aan die in het Centraal Museum. Die op de tentoonstelling in 1831 werd immers verloot, terwijl de tekening uit 1829 nog gedurende lange tijd in familiebezit is gebleven. In stijl staat deze tekening van Suzanna Jacoba zo dicht bij die van haar echtgenoot, dat vermoed mag worden dat hij nauw betrokken was bij het ontstaan ervan. De twee waren in 1826 getrouwd. Suzanna Jacoba deelde in de eerste jaren van haar

huwelijk de grote liefde voor kunst met haar echtgenoot. Zij was zeker geen onverdienstelijk tekenaar, maar toch heeft zij haar tekenpenseel om een ons onbekende reden betrekkelijk snel weggelegd.

De tekeningen van Jacob Constantijn Martens

Jacob Constantijn heeft wel gedurende vele jaren getekend. Zijn vroegst gedateerde tekening draagt het jaartal 1816, maar dit zal wel niet zijn allereerste geweest zijn.²⁵ Van de ruim 70 tekeningen die het Centraal Museum van hem bezit, zijn er slechts enkele gedateerd. Anders dan zijn vader David Johan behield Jacob Constantijn niet al zijn tekeningen zelf. Zo nu en dan duiken in de kunsthandel werken van zijn hand op. Hiermee wordt duidelijk dat deze Martens een andere ambitie als tekenaar had dan zijn vader. Terwijl David Johan het tekenen vooral gezien moet hebben als een aardige liefhebberij die samenhang met opleiding en opvoeding en vooral bedoeld was om zijn hoge maatschappelijke status te bevestigen, was Jacob Constantijn tevens op zoek

Man met takkenbos. Tekening door Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven

naar waardering buiten zijn eigen kring. De meeste van de tekeningen die in de kunsthandel opduiken, zijn vermoedelijk door hem voor de verkoop gemaakt. Wellicht hebben zijn medeleden van het Genootschap Kunstliefde hem daartoe gestimuleerd. Martens, die tussen 1830 en 1836 deel uitmaakte van het bestuur van het genootschap, zal door zijn afkomst, maatschappelijke positie en vermogen in hoog aanzien bij zijn medeleden hebben gestaan. Ongetwijfeld zal dit de verkoop van tekeningen enigszins vergemakkelijkt hebben.

Martens' getekende oeuvre bestaat slechts voor een deel uit landschappen en stads- en dorpsgezichten. Hij maakte ook tientallen figuurstudies naar levend model.²⁶ De meeste van deze studies zijn gemaakt tijdens bijeenkomsten bij Kunstliefde. Vergelijkt men deze figuurstudies met die van bijvoorbeeld P.C. Wonder, dan valt dat steeds in het nadeel uit van Martens. Zijn gebrek aan talent om menselijke figuren te tekenen, wordt pijnlijk duidelijk wanneer de studiebladen nauwkeuriger geanalyseerd worden. Vaak lukt het hem niet om de lichaamsproporties geheel juist weer te geven, de plooi van de kleding van de modellen heeft doorgaans een wat deegachtige structuur en de schaduwen op de vloeren zijn soms niet veel meer dan vormeloze vlekken. Het Centraal Museum bezit een 20-tal van deze studies, alle uit de nalatenschap van Martens en geen van alle gedateerd. Vermoedelijk zijn ze niet allemaal in een korte periode ontstaan; de meest onbeholpene dateren mogelijk al vanaf omstreeks 1810, andere van veel later, mogelijk zelfs uit de jaren 1830.²⁷

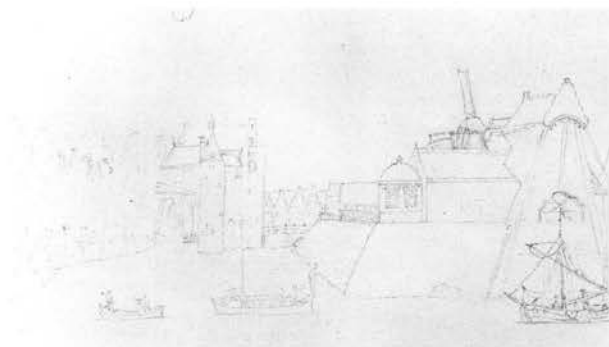
Naast studies naar het leven is van Martens ook een aantal natekeningen naar werk van andere kunstenaars bewaard gebleven, bijvoorbeeld naar prenten van Frederick Bloemaert voor het *Oorspronkelyk en vermaard konstryk tekenboek van Abraham Bloemaert*.²⁸ Ook heeft hij enkele contourtekeningen gemaakt naar tekeningen van zijn vader. Een voorbeeld hiervan is het 'Gezicht op de Weerdpoot te Utrecht', dat op het eerste gezicht eenvoudigweg overgetrokken lijkt te zijn van David Johans achttiende-eeuwse stadsgezicht.²⁹ Opmerkelijk is echter dat Jacob Constantijn enkele details heeft

*Twee jongens met een mand op een sleetje.
Tekening door Jacob Constantijn Martens
van Sevenhoven*

veranderd. Zo lijkt de molen Klaarwater op het bolwerk Morgenster op zijn tekening veel meer op de molen zoals die tot 1821 werkelijk moet zijn geweest dan de te kleine molen van David Johan. Jacob Constantijn, die na het overlijden van zijn vader in 1811 vrijwel diens

gehele oeuvre tot zijn beschikking had, kan de natekening gemaakt hebben om te oefenen. Maar omdat deze niet gedateerd is, is het natuurlijk ook goed mogelijk dat David Johan zijn zoon al vóór 1811 aan het kopiëren zette, zodat deze zijn vaardigheid kon vergroten. De zeer onbeholpen wijze waarop de natekening vervaardigd is, maakt deze laatstgenoemde optie zeer aannemelijk. Meer dan in het tekenen van stadsgezichten of menselijke figuren, lag Jacob Constantijns talent in het vervaardigen van landschappen. Van het 20-tal landschapstekeningen in het Centraal Museum zijn er diverse die niet veel meer zijn dan mislukte landschapsstudies, vermoedelijk afkomstig uit een schetsboek. Maar andere zijn zorgvuldiger uitgewerkt, zoals het 'Gezicht op Arnhem en de Rijn vanuit het westen'.³⁰ Opmerkelijk aan deze tekening is dat de voorgrond en de meest rechtse boom vermoedelijk van een andere, vaardiger hand zijn. Dankzij deze toegevoegde details, is de compositie van de gehele tekening aanzienlijk verbeterd. Wie deze correcties aanbracht is niet bekend. Mogelijk zijn zij van de hand van Jonxis, die immers omstreeks 1830 een 'Gezicht bij de Tent op Arnhem' voor Martens stoffeerde. Van het 'Gezicht op Arnhem vanuit het westen' zou Martens later nog een tweede versie maken, waarop de voorgrond wel van zijn hand is.³¹

De Weerpoort te Utrecht. Aquarel door David Johan Martens

Tot Martens' beste landschapstekeningen horen de gezichten op de tuinen van Beukenburg bij Maartensdijk.³² De nadruk op deze tekeningen ligt sterk op het loof van de bomen, terwijl de composities evenwichtig zijn door de horizontale plaatsing van houten hekjes in de landschappen. Het landgoed Beukenburg werd al sinds

Gezicht op Arnhem en de Rijn. Tekening door Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven

lang door de familie Martens bezocht: David Johan huurde het al in de jaren 1790; Jacob Constantijn verwierf het in 1834. Maar kort daarvoor was hij al regelmatig in Maartensdijk. In 1832 en 1833 stuurde hij gezichten op het dorp naar tentoonstellingen in Amsterdam en Den Haag. De gezichten op de tuinen van Beukenburg zullen ook wel uit omstreeks 1830-1835 dateren; zij sluiten goed aan bij Martens' schilderijen uit 1832 en 1833 op kasteel Doorwerth en het Centraal Museum. Opmerkelijk is dat deze tekeningen niet via de nalatenschap van de familie Martens in het bezit van het Centraal Museum zijn gekomen, maar in december 1941 op een in Utrecht door Van Huffel gehouden veiling gekocht zijn.⁵³

Gezichten op de buitenplaats Beukenburg. Tekeningen door Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven

Hoge werkdruk en geringe waardering

Terwijl de jaren 1830 voor Jacob Constantijn een productieve periode vormen, is later werk van hem nauwelijks bekend. In 1840 en 1845 stuurde hij nog schilderijen naar tentoonstellingen in Amsterdam en Den Haag, maar daarna lijkt hij niet meer getekend en geschilderd te hebben. Dat David Johan de laatste 20 jaar van zijn leven niet meer als kunstenaar actief was, kwam vermoedelijk doordat hij in 1790 een gezin stichtte en steeds meer tijdrovende functies ging bekleden. Vanaf 1795 was hij echter noodgedwongen ambteloos burger. Bij Jacob Constantijn is een dergelijk verband niet even eenvoudig te leggen. Zo lijkt zijn huwelijk in 1826 zijn kunstproductie niet negatief te hebben beïnvloed en min of meer tijdrovende functies bekleedde hij al sinds zijn promotie in de beide rechten in 1811. Na eerst enkele jaren als advocaat actief te zijn geweest, was hij vanaf 1814 commies-griffier bij de rechtbank, vervolgens substituut-officier en in 1816 kreeg hij de functie van rechter van instructie. In 1830 werd Jacob Constantijn lid van het kiescollege voor de gemeenteraad. In 1838 benoemde Koning Willem I hem tot vice-president van het Provinciaal Gerechtshof. Tien jaar later werd hij president van dat gerechtshof. In 1846 werd hij opgenomen in de Utrechtse Ridder-schap. Daarnaast was hij lid van diverse culturele en wetenschappelijke genootschappen en verenigingen, zoals de Haagse schildersvereniging Pictura, de Maatschappij tot bevordering van de Bouwkunst, het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen te Utrecht en was hij correspondent van de vierde klasse van het Koninklijk Nederlands Instituut van Wetenschappen, afdeling Kunsten en Letteren. De drukte nam vanaf omstreeks 1832 duidelijk toe. Hoewel dit niet direct invloed op zijn kunstproductie had, werd het hem omstreeks 1840-1845 mogelijk toch te veel en hing hij zijn palet en kwasten aan de wilgen. Immerzeel bevestigt dit beeld in 1843 in zijn kunstenaarslexicon. Hij vermeldt onder meer over Jacob Constantijn: '[hij] is ons bekend als bezielt met groote liefde tot de kunst, van welke hij zich een werkdadige beoefenaar

toont te zijn in die ogenblikken, welke de waarneming zijner veelvuldige ambts- en openbare betrekkingen hem overlaten'.³⁴ Verder vermeldt Immerzeel dat hij tekenlessen kreeg van Jan Apeldoorn en dat hij zich het schilderen zelf eigen had gemaakt. Ook somt hij een aantal van Jacob Constantijns maatschappelijke en culturele functies op.

Lidmaatschapskaarten van Jacob Constantijn Martens

De architect Christiaan Kramm (1797-1875). Schilderij op paneel door J.F.M. Mourot, 1841

Behalve werkdruk zijn er echter ook andere motieven denkbaar waarom Jacob Constantijn met het maken van schilderijen en tekeningen gestopt is. Gezien het aanzienlijke aantal schilderijen dat hij tussen 1818 en 1845 naar tentoonstellingen inzond, moet hij zichzelf als kunstenaar zeer serieus genomen hebben. Hij zal het dan ook ongetwijfeld onaangenaam gevonden hebben dat zijn werk door critici nauwelijks opgemerkt werd. In de diverse besprekingen van de tentoonstellingen waaraan hij meedeed, worden zijn schilderijen vrijwel nooit genoemd. Ook Kramm vergeet Jacob Constantijn Martens in de eerste delen van zijn kunste-

naarslexicon; pas in het 'Aanhangsel' neemt hij hem op.³⁵ Hij verwijst daarbij naar Immerzeel en geeft verder zo weinig informatie over Martens' kunst dat het lijkt alsof hij diens werk niet echt kende. Dit is echter zeer onwaarschijnlijk omdat Kramm in dezelfde jaren als Martens lid geweest is van Kunstliefde. Wel somt ook Kramm Martens' eervolle onderscheidingen en hoge functies op. Blijkbaar maakten die op hem meer indruk dan Jacob Constantijns artistieke prestaties.

De weliswaar respectvolle, maar toch lauwe waardering die deze Martens voor zijn werk kreeg, kan hem, in combinatie met de stijgende werkdruk van zijn talrijke functies, de lust tot het schilderen en tekenen ontnomen hebben. Ongetwijfeld was hij als kunstenaar ambitieuzer dan zijn vader, maar zijn liefde voor de kunst was blijkbaar niet zo groot, dat hij, ondanks het uitblijven van succes, toch door ging met schilderen en tekenen. Op een gegeven moment moet hij beseft hebben dat hij zijn tijd beter kon besteden aan zaken waarvoor hij wel duidelijk talent had. Zo bleef hij zich na 1845 wel inzetten voor diverse culturele genootschappen, maar maakte hij geen tijd meer vrij om zelf te tekenen en te schilderen.

**Literatuur, noten en
illustratieverantwoording**

Gebruikte afkortingen

BT	Bibliotheca Thysiana
CM	Centraal Museum
GAA	Gemeentearchief Amsterdam
HUA	Het Utrechts Archief
NA	Notariële archieven
SAA	Stadsarchief Antwerpen
UBL	Universiteitsbibliotheek Leiden

Literatuur

- Aalbers en Prak, 1987 ▶ J. Aalbers en M.R. Prak, red., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden*, Meppel, 1987.
- Aalbers, 1993 ▶ J. Aalbers, 'Van riddermatige naar koninklijke adel', in: J. Duindam, *De eeuwwende 1800*, Utrecht, 1993, 49-69.
- Aalbers, 1997 ▶ J. Aalbers, 'Met en zonder stadhouder (1674-1747)', in: C. Dekker e.a., red., *Geschiedenis van de provincie Utrecht*, dl. 2, Utrecht, 1997, 235-268.
- Aanteekeningen, 1868 ▶ 'Aanteekeningen betreffende het voorgevallene in de maanden juli tot december 1672', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 24 (1868) 439-472.
- Baarsen e.a., 1995 ▶ R.J. Baarsen e.a., *De Lelijke Tijd. Pronkstukken van Nederlandse interieurkunst 1835-1895*, Tentoonstellingscatalogus, Amsterdam, 1995.
- Belonje en Van Eeghen, 1972 ▶ J. Belonje en I.H. van Eeghen, 'De familie van de drukker Jan Willemsz Blaeu in Alkmaar en Amsterdam', *Jaarboek Amstelodamum*, 64 (1972) 75-93.
- Bergh-Hoogterp, Van, en Dubbe, 1997 ▶ L.E. van den Bergh-Hoogterp en B. Dubbe, *Edele en onedele metalen*, Catalogus CM, Utrecht, 1997.
- Bezemer, 1896 ▶ W. Bezemer, 'De magistraatsbestelling te Utrecht in 1618', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 17 (1896) 71-106.
- Biemond, 1999 ▶ D.P.J. Biemond, 'Non Marte Spes Arte (Niet in het geweld, maar in de kunst ligt de hoop). Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven (1793-1861): Een 'elegante' dilettant en de verbouwing van zijn stadshuis in 1832. Vormgeving, functie, levensstijl en smaak'. Doctoraalscriptie Universiteit Leiden, 1999.
- Bijl, Van der, 1981 ▶ M. van der Bijl, *Idee en interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715*, Groningen, 1981.
- Blankert, 1992 ▶ A. Blankert, 'Ferdinand Bol in een Utrechts burgerpaleis', *Kunstschrift*, 36/6 (1992), 22-27.
- Blok, 1975 ▶ L. Blok, 'Verkiezingen in Utrecht: 1825-1848. Stands- en trapsgewijs', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1975, 19-27.
- Booth, 1857 ▶ E. Booth, 'Dagelijksche aanteekeningen gedurende het verblijf der Fransen te Utrecht in 1672 en 1673, gehouden ...', *Berichten van het Historisch Genootschap*, 1857, 6de deel, 2de stuk, 2de serie, 1ste deel, 2de stuk (1857) 1-170.
- Booy, De, 1980 ▶ E.P. de Booy, *Kweekhoven der wijsheid. Basis- en vervolgonderwijs in de steden van de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19^e eeuw*, Zutphen, 1980.
- Bosch, Van den, 1979 ▶ D. van den Bosch, 'De adel en de vorst in de eerste jaren van het Koninkrijk der Nederlanden', *Symposium. Tijdschrift voor maatschappijgeschiedenis*, 1 (1979) 70-93.
- Bossaers, 1996 ▶ K.W.J.M. Bossaers, 'Van kintsbeen aan ten staatkunde opgewassen'. Bestuur en bestuurders van het Noorderkwartier in de achttiende eeuw, Den Haag, 1996.
- Boyce Hendriks, 1998 ▶ J. Boyce Hendriks, 'Immigration and Linguistic Change: A Socio-Historical Linguistic Study of the Effect of German and Southern Dutch Migration on the Development of the Northern Dutch Vernacular in 16th/17th Century Holland'. Onuitgegeven proefschrift, University of Wisconsin, Madison, 1998.
- Branden, Van den, 1913 ▶ F.J. van den Branden (red), 'De Spaansche muiterij ten Jare 1574', *Antwerpsch Archiefblad*, XXII (1913) 133-480.
- Breen, 1914 ▶ Joh. C. Breen, 'Topographische geschiedenis van den Dam te Amsterdam', *Jaarboek Amstelodamum*, 7 (1909) 99-196.
- Briels, 1985 ▶ J.G.C.A. Briels, *Zuidnederlanders in de Republiek 1572-1630. Een demografische en cultuurhistorische studie*, Sint-Nicolaas, 1985.
- Briels, 1987 ▶ J.G.C.A. Briels, 'Het liber amicorum van Mr. Carel Martens (1602-1649)', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 38 (1987) 53-61.
- Briët en Cuperus, 1953 ▶ P.H.N. Briët en P.H. Cuperus, 'Ghysbert Thôniss van Vianen en Peter Jansz van Cooten, een vrijwel vergeten bouwmeesterscombinatie uit onze Gouden Eeuw', *Bouwkundig Weekblad*, 71 (1953) 33-39.
- Broekhuizen, Van, 2000 ▶ D. van Broekhuizen, *De Aert van de familie Van der Goes van Naters*, Delft, 2000.
- Bruin, 1987 ▶ K. Bruin, 'Een verloren zaak. Adel als beloning voor persoonlijke verdienste in het Koninkrijk der Nederlanden', in: J. Aalbers en M.R. Prak, red., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden*, Meppel, 1987, 141-164.
- Bruin, De, 1983 ▶ R.E. de Bruin, 'Zuivering, verkiezing en genoegdoening. Een onderzoek naar politiek gemotiveerd ontslag- en benoemingsbeleid ten aanzien van Utrechtse ambtenaren tijdens de Bataafse Revolutie', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1983, 82-116.
- Bruin, De, 1986 ▶ R.E. de Bruin, *Burgers op het kussen. Volkssoevereiniteit en bestuursamenstelling in de stad Utrecht, 1795-1813*, Zutphen, 1986.
- Bruin, De, 1997 ▶ R.E. de Bruin, 'De prins en zijn regenten (1747-1780)', in: C. Dekker e.a., red., *Geschiedenis van de provincie Utrecht van 1528 tot 1780*, Utrecht, 1997, 269-281.
- Bruin, De, 1998 ▶ R.E. de Bruin, 'Een revolutionaire voorhoede. Utrechtse studenten in de Patriottentijd (1780-1787)', in: W. van den Broeke

- en P. van Hees, red., *Studenten en nationaal gevoel in Nederland. Einde achttiende eeuw tot en met de twintigste eeuw*, Hilversum, 1998, 11-20.
- Bruin, De, e.a., 1999 ▶ R.E. de Bruin, T.J. Hoekstra en A. Pietersma, *Twintig eeuwen Utrecht. Korte geschiedenis van de stad*, Utrecht, 1999.
- Bruin, De, e.a., 2000 ▶ R.E. de Bruin e.a., red., 'Een paradijs vol weelde'. *Geschiedenis van de stad Utrecht*, Utrecht, 2000.
- Bruin, De, en Donkersloot-de Vrij, 1987 ▶ R.E. de Bruin en M. Donkersloot-de Vrij, 'Militaire karteringen in Utrecht tijdens het patriotse bewind (1787)', *Caert-Thresoor*, 6 (1987) 33-40.
- Burgers, 1998 ▶ Gerrit Jan Burgers, *Leven op een landgoed in de Gelderse Achterhoek. Dagboek Gerrit Jan Burgers. De Velhorst 5 april 1943-26 april 1950*, Rotterdam, 1998.
- Carter, 1975 ▶ A.C. Carter, *Getting, spending and investing in early modern times: essays on Dutch, English and Huguenot economic history*, Assen, 1975.
- Centraal Museum, 1928 ▶ *Centraal Museum Utrecht. Catalogus van het Historisch Museum der stad*, Utrecht, 1928.
- Coelen e.a., Van der, 2000 ▶ P. van der Coelen e.a., 'Heerlijke natuurtooneelen'. *Romantische landschapsschilders in Beek en Ubbergen 1810-1860*, Arnhem, 2000.
- Copie, 1877 ▶ 'Copie van 't origineele request, gepresenteerd november 1673, gevolgd door de qualificatie van de requestanten', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 1 (1877) 342-346.
- Coumans en Hokke, 1984 ▶ G. Coumans en J. Hokke, 'Geld en geluk. Twee regentenfamilies in gezinshistorisch perspectief, 1600-1800'. *Doctoraalscriptie Rijksuniversiteit Utrecht*, 1984.
- Coumans, 1984 ▶ G. Coumans, 'Geld en geluk: de familie Van der Muelen in gezinshistorisch perspectief', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1984, 99-120.
- Dillen, Van, 1914 ▶ J.G. van Dillen, *Het economisch karakter der middeleeuwse stad*, Amsterdam, 1914.
- Dillen, Van, 1929 ▶ J.G. van Dillen, *Bronnen tot de Geschiedenis van bedrijfsleven en het gildewezen van Amsterdam 1512-1632*, dl. I, 1512-1611, 's-Gravenhage, 1929.
- Dillen, Van, 1941 ▶ J.G. van Dillen, *Amsterdam in 1585: het kohier der Capitale Impositie van 1585*, Amsterdam, 1941.
- Dillen, Van, 1958 ▶ J.G. van Dillen, *Het oudste aandeelhoudersregister van de Kamer Amsterdam der Oost-Indische Compagnie*, 's-Gravenhage, 1958.
- Dolfin e.a., 1989 ▶ M.J. Dolfin, E.M. Kylstra en J. Penders, *Utrecht. De huizen binnen de singels*, 2 dln., 's-Gravenhage, 1989.
- Domela Nieuwenhuis, 2001 ▶ E.N. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, *Paulus Moreelse (1571-1638)*, 2 dln., Leiden, 2001.
- Dudok van Heel, 1976 ▶ S.A.C. Dudok van Heel, "'De Gapert" van de kruidenier Hendrick Anthonisz Wissel: Damrak nr. 5', *Maandblad Amstelodamum*, 63 (1976) 1-11.
- Duinkerken, 1990 ▶ J. Duinkerken, *Schepenen aan de Zuiderzee: de magistraat van Harderwijk 1700-1750*, Zutphen, 1990.
- Duker, 1897-1915 ▶ A.C. Duker, *Gisbertus Voetius*, 4 dln., Leiden, 1897-1915.
- Eeghen, Van, 1970 ▶ I.H. van Eeghen, 'De veertienvoudige restauratie voor het Howard Johnson Hotel bij de Westermarkt', *Maandblad Amstelodamum*, 57 (1970) 97-106.
- Eeghen, Van, 1972 ▶ I.H. van Eeghen, 'De restauratie van Singel 36', *Maandblad Amstelodamum*, 59 (1972) 213-216.
- Eeghen, Van, 1977 (1) ▶ I.H. van Eeghen, 'Willem Jansz van der Pluym en Rembrandt', *Maandblad Amstelodamum*, 64 (1977) 6-13.
- Eeghen, Van, 1977 (2) ▶ I.H. van Eeghen, 'Drie portretten van Rembrandt (Bruyningh, Cater, Moutmaker) Vondel en Blaeu', *Jaarboek Amstelodamum*, 69 (1977) 55-72.
- Elias, 1903 ▶ J.E. Elias, *De Vroedschap van Amsterdam 1578-1795*, Haarlem, 1903.
- Elsacker, Van, 2000 ▶ B. van Elsacker, "'Secreterij opgegeten" of "ongeruste geesten"? De politieke participatie van het bestuur van het Antwerpse meersenambacht in de zeventiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 26 (2000) 129-163.
- Enthoven, 1996 ▶ V. Enthoven, *Zeeland en de opkomst van de Republiek. Handel en strijd in de Scheldedelta, c. 1550-1621*, Leiden, 1996.
- Faber, 1986 ▶ J. Faber, 'Tilleman Franciscus Suys (1783-1861), een Nederlands-Belgisch architect uit het begin der 19de eeuw'. *Doctoraalscriptie Vrije Universiteit Amsterdam*, 1986.
- Faber, 1987 ▶ J. Faber, 'T.F. Suys (1783-1861)', *De Sluisteen*, 3 (1987) 3-9.
- Fock 1989 (2) ▶ C.W. Fock, 'Stucwerk in Leiden', in: T.H. Lunsing Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg, geschiedenis van een Leidse gracht*, IVa, Leiden, 1989, 79-133.
- Fock, 1989 (1) ▶ C.W. Fock, 'Leidse beeldsnijders en hun werk in het interieur', in: T.H. Lunsing Scheurleer, C.W. Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg, geschiedenis van een Leidse gracht*, IVa, Leiden, 1989, 7-78.
- Fock, 2001 ▶ C.W. Fock, red., *Het Nederlandse interieur in beeld 1600-1900*, Zwolle, 2001.
- Frederiks en Frederiks, 1890 ▶ J.G. Frederiks en P.J. Frederiks, *Kohier van den Tweehondersten Penning voor Amsterdam en onderhoorige plaatsen over 1631*, Amsterdam, 1890.
- Frijhoff, 1981 ▶ W.Th.M. Frijhoff, *La société néerlandaise et ses gradués 1575-1814. Une recherche sérieuse sur le statut des intellectuels à partir des registres universitaires*, Amsterdam, 1981.
- Gabriëls, 1990 ▶ A.J.C.M. Gabriëls, *De heren als dienaren en de dienaar als heer: het stadhoudelijk stelsel in de tweede helft van de achttiende eeuw*, 's-Gravenhage, 1990.
- Geeraerts, 1999 ▶ D. Geeraerts, 'Vleeshouwers, beenhouwers en slagers. Het WNT als bron voor onomasiologisch onderzoek', *Nederlandse taalkunde: driemaandelijks tijdschrift*, 4 (1999), afl. 1, 34-46.
- Gelderblom, 2000 ▶ O.C. Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)*, Hilversum, 2000.
- Gelderblom, 2002 ▶ O.C. Gelderblom, 'From Antwerp to Amsterdam. The Contribution of Merchants from the Southern Netherlands to the Commercial Expansion of Amsterdam (c.1540-1609)' (in 2002 te verschijnen in *Review*).
- Génard, 1895 ▶ P. Génard, *Aanteekening over de Antwerpse gilden en ambachten*, Gent, 1895.
- Goethgebuer, 1827 ▶ P.J.H. Goethgebuer, *Choix des Monuments, édifices et maisons les plus remarquables du Royaume des Pays Bas*, Gent, 1827.

- Graswinckel, 1951-1953 ▶ D.P.M. Graswinckel, 'Jhr. A.H. Martens van Sevenhoven', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde*, 1951-1953, 92-99.
- Grendel, 1959 ▶ E. Grendel, 'Hans Martens, koopman, kruidenier, apotheker', *Bulletin van de Kring voor de geschiedenis van de pharmacie in de Benelux*, 19 (1959) 8-10.
- Grijzenhout, 1989 (1) ▶ F. Grijzenhout, *Feesten voor het Vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806*, Zwolle, 1989.
- Grijzenhout, 1989 (2) ▶ F. Grijzenhout en C. van Tuyl van Serooskerken, red., *Edele eenvoud. Neoclassicisme in Nederland 1765-1800*, Tentoonstellingscatalogus, Haarlem/Zwolle, 1989.
- Groenhuis, 1977 ▶ G. Groenhuis, *De predikanten. De sociale positie van de gereformeerde predikanten in de Republiek der Verenigde Nederlanden voor ± 1700*, Groningen, 1977.
- Groot e.a., De, 1986 ▶ J.R. de Groot, *Gelderland in Beeld: schilderijen en tekeningen 17de-19de eeuw*, Arnhem, 1986.
- Haak, 1908 ▶ S.P. Haak, 'De plooiërijen in het bijzonder in het kwartier van de Veluwe', *Bijdragen en Mededeelingen van Gelre, Vereniging tot beoefening van Geldersche geschiedenis, oudheidkunde en recht*, 1908, 69-208.
- Haks, 1982 ▶ D. Haks, *Huwelijk en gezin in Holland in de 17de en 18de eeuw. Processtukken en moralisten over aspecten van het laat 17de- en 18de-eeuwse gezinsleven*, Assen, 1982.
- Hardenbroek, Van, 1901-1918 ▶ G.J. van Hardenbroek, *Gedenkschriften (1747-1787)*, F.J.L. Krämer, ed., 6 dln., Amsterdam, 1901-1918.
- Hart, t, 1983 ▶ P.D. t Hart, *De stad Utrecht en haar inwoners. Een onderzoek naar samenhangen tussen sociaal-economische ontwikkelingen en de demografische geschiedenis van de stad Utrecht 1771-1825*, Utrecht, 1983.
- Hekker, 1951 ▶ R.C. Hekker, 'De Nederlandse bouwkunst in het begin van de negentiende eeuw', *Bulletin KNOB*, 50 (1951) 1-27.
- Helmus, 1999 ▶ L.M. Helmus, *De verzamelingen van het Centraal Museum Utrecht. 5 Schilderkunst tot 1850*. Utrecht, 1999.
- Hulshof en De Jonge, 1943 ▶ A. Hulshof en C.H. de Jonge, 'Velours d'Utrecht', *Historia*, IX (1943) 3-11.
- Hulzen, Van, 1966 ▶ A. van Hulzen, *Utrecht in Patriottentijd*, Zaltbommel, 1966.
- Immerzeel, 1842 ▶ J. Immerzeel, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van het begin der vijftiende eeuw tot heden*, III, Amsterdam, 1843.
- Japikse, 1930-1933 ▶ N. Japikse, *Prins Willem III. De Stadhouder-koning*, 2 dln., Amsterdam, 1930-1933.
- Jessurun-ten Dam Ham, 1934 ▶ S.C.J. Jessurun-ten Dam Ham, *Utrecht in 1672 en 1673*, Utrecht, 1934.
- Jong, De, 1985 ▶ J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700-1800*, Amsterdam/Dieren, 1985.
- Jong, De, 1987 ▶ J. de Jong, *Een deftig bestaan. Het dagelijks leven van regenten in de 17de en 18de eeuw*, Utrecht/Antwerpen, 1987.
- Jong, De, 1996 ▶ J. de Jong, 'Prosopografie, een mogelijkheid. Eliteonderzoek tussen politieke en sociaal-culturele geschiedenis', *Bijdragen en Mededeelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 111 (1996) 201-215.
- Jonge, De, 1952 ▶ C.H. de Jonge, *Catalogus der Schilderijen. Centraal Museum, Utrecht*, Utrecht, 1952.
- Jongman, 1951 ▶ C.D. Jongman, 'De historische ontwikkeling van het kruideniersbedrijf in Nederland', in: F.L. van Muiswinkel en J.C. Berk, red., *Het kruideniersbedrijf: een studie over het kruideniersbedrijf in Nederland*, Amsterdam 1951, 1-110.
- Kannegieter, 1962 ▶ J.Z. Kannegieter, 'De Bloemstraat en haar zijstraten, ± 1613-1625', *Jaarboek Amstelodamum*, 54 (1962) 82-105.
- Kannegieter, 1963 ▶ J.Z. Kannegieter, 'De Elandstraat in haar eerste stadium. Grepen uit de geschiedenis van de vroegere Amsterdamse zeemleerindustrie', *Jaarboek Amstelodamum*, 55 (1963) 77-105.
- Kellenbenz, 1954 ▶ H. Kellenbenz, *Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel 1590-1620*, Hamburg, 1954.
- Kemme, 1990 ▶ G. Kemme, red., *Architectuurgids voor Utrecht*, Amsterdam, 1990.
- Knoester en Graafluis, 1970 ▶ H. J.H. Knoester en A. Graafluis, 'Het kasboek van Mr Carel Martens (1602-1649)', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1970, 154-223.
- Koen, 1991 ▶ D.T. Koen, 'Utrecht havenstad? Zeventiende- en achttiende-eeuwse plannen tot aanleg van een scheepvaartverbinding met de Zuiderzee', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1991, 121-142.
- Koldewey, 1992 ▶ E.F. Koldewey, 'Wandbekleding in de 17de en 18de eeuw', in: M.A. Simons, red., *Achter het behang. Vierhonderd jaar wanddecoratie in het Nederlandse Binnenhuis*, Amsterdam, 1992, 13-38.
- Kooijmans, 1985 ▶ L. Kooijmans, *Onder regenten. De elite in een Hollandse stad, Hoorn 1700-1780*, z.pl., 1985.
- Kooijmans, 1997 ▶ L. Kooijmans, *Vriendschap en de kunst van het overleven in de 17de en 18de eeuw*, Amsterdam, 1997.
- Kool-Blokland, 1985 ▶ J.L. Kool-Blokland, *De elite in Heusden 1700-1750: een prosopografische analyse*, Tilburg, 1985.
- Krabbe, 1998 ▶ C.P. Krabbe, *Ambacht Kunst Wetenschap. Bevordering van de Bouwkunst in Nederland*, Zwolle/Zeist, 1998.
- Kramm, 1864 ▶ Chr. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd, Aanhangsel*, Amsterdam, 1864.
- Kretschmar, Van, 1978 ▶ F.G.L.O. van Kretschmar, 'De portretverzameling Martens van Sevenhoven, een beeldkroniek van een Utrechtse familie', *Jaarboek Centraal Bureau voor Genealogie*, 32 (1978) 149-237.
- Kuiper, 1993 ▶ Y.B. Kuiper, *Adel in Friesland 1780-1880*, Groningen, 1993.
- Kunst, 1954 ▶ A.J.M. Kunst, *Van Sint-Elisabeths-Gasthuis tot Gereformeerd Burgerweeshuis 1485-1814*, Utrecht 1954.
- Lauwaert, 1975 ▶ R. Lauwaert, 'Ambachten en nieuwe nijverheden', in: *Antwerpen in de XVIe eeuw*, Antwerpen, 1975, 143-160.
- Lennep, Van, 1962 ▶ F.J.E. van Lennep, *Late regenten*, 2de dr., Haarlem, 1962.
- Lesger, 1996 ▶ C. Lesger, 'Over het nut van huwelijk, opportunisme en bedrog. Ondernemers en ondernemerschap tijdens de vroegmoderne tijd in theoretisch perspectief', in: C.A. Davids, W. Fritschy en L.A. v.d. Valk, red., *Kapitaal, ondernemerschap en beleid. Studies over economie en politiek in Nederland, Europa en Azië van 1500 tot heden*, Amsterdam, 1996, 55-75.
- Lieburg, Van, 1996 ▶ F.A. van Lieburg, *Profeten en hun vaderland. De geografische herkomst van de gereformeerde predikanten in Nederland van 1572 tot 1816*, Amsterdam, 1996.
- Loo, Van, 1999 ▶ I.J. van Loo, 'Kaapvaart, handel en staatsbelang', in: C. Lesger en L. Noordegraaf, red., *Ondernemers en bestuurders. Economie en politiek in de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd*, Amsterdam, 1999, 349-368.
- Lorm, De, 1965 ▶ A.J. de Lorm, *Schilderijen. Gemeentemuseum Arnhem*, Arnhem, 1965.

- Lutterveld, 1942 ▶ R. van Luttervelt, 'Utrechtse kunst 1800-1850. Tentoonstelling in het Centraal Museum, 15 juli-13 september 1942', *Maandblad Oud-Utrecht*, 17 (1942), 67-72.
- Lyst, 1818-1845 ▶ *Lyst der kunstwerken van nog in leven zijnde Nederlandsche meesters welke zijn toegelaten tot de tentoonstelling van den jare [...]*, Amsterdam/Den Haag/Haarlem, 1818-1845.
- Marnef, 1996 ▶ G. Marnef, *Antwerpen in de tijd van de Reformatie. Ondergronds protestantisme in een handelsmetropool 1550-1577*, Antwerpen/Amsterdam, 1996.
- Martens van Sevenhoven en Pietersma, 2000 ▶ A.H. Martens van Sevenhoven t en A. Pietersma, *Inventaris van het archief van de familie Martens van Sevenhoven en aanverwante families (1478)1585-1975*, Utrecht, 2000.
- Martens van Sevenhoven, 1935 ▶ A.H. Martens van Sevenhoven, 'De afkomst van het tot den Nederlandschen adel behorende geslacht Martens', *De Nederlandsche Leeuw*, 53 (1935) 234-247, 277-281.
- Martens van Sevenhoven, 1977 ▶ *Jonkheer mr. A.H. Martens van Sevenhoven. Een keuze uit zijn geschriften*, Arnhem, 1977. Werken uitgegeven door Vereniging 'Gelre', nr. 35.
- Martens, 1868 (1) ▶ Jacob Martens, 'Verhaal van het gebeurde bij de overgave der stad Utrecht, in juni 1672', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 24 (1868) 208-265.
- Martens, 1868 (2) ▶ Jacob Martens, 'Aanteekeningen betreffende het verhandelde bij de vroedschap van Utrecht tusschen 27 juli en 13 augustus, 1672', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 24 (1868) 274-288.
- Martens, 1868 (3) ▶ Jacob Martens, 'Verhael van de droevige rencontres monfrere Nellesteyn, Jacob Martens met onse vrouwen, den 1en september 1672, binnen en buyten Amsterdam overkomen', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 24 (1868) 297-310.
- Martens, 1870-1871 ▶ David Johan Martens, 'Eenige aanteekeningen wegens het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 26 (1870) 341-387, 391-444, 447-485, 27 (1871) 14-44, 47-83.
- Martens, 1875 (1) ▶ J.L.A. Martens, ed., 'Brieven van de heer J.C. Martens, gedeputeerde vanwege Utrecht ter vergadering der Staten-Generaal, jan.-febr. 1746', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 31 (1875) 130-140.
- Martens, 1875 (2) ▶ J.L.A. Martens, 'Verhaal van J. ter Gouw, in zijne Amstelodamiana, 3^e boek', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, (31) 1875, 597-599.
- Martens, 1875 (3) ▶ Carel Martens, 'Historische aanteekeningen 1672', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 31 (1875), 599-633.
- Martens, 1877 (1) ▶ J.L.A. Martens, ed., 'Missive en verdere correspondentie van de vroedschap der stad Utrecht aan Z.Hgh. overgegeven, rakende de cessie van de Hoofdofficier in de vroedschap der stad Utrecht (1749)', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 1 (1877) 404, 421.
- Martens, 1877 (2) ▶ J.L.A. Martens, ed., 'Rekest en adres van eenige aanzienlijke inwoners van Utrecht na het gebeurde met de vroedschap in maart 1785', *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 1 (1877) 425.
- McCusker en Gravesteijn, 1991 ▶ J.J. McCusker en C. Gravesteijn, *The beginnings of Commercial and Financial Journalism*, Amsterdam, 1991.
- Meischke e.a., 1993 ▶ R. Meischke e.a., *Huizen in Nederland. Friesland en Noord-Holland. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het huizenbezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle/Amsterdam, 1993.
- Meischke e.a., 1995 ▶ R. Meischke e.a., *Huizen in Nederland. Amsterdam. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het huizenbezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle/Amsterdam, 1995.
- Meischke e.a., 1997 ▶ R. Meischke e.a., *Huizen in Nederland. Zeeland en Zuid Holland. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het huizenbezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle/Amsterdam, 1997.
- Meischke e.a., 2000 ▶ R. Meischke e.a., *Huizen in Nederland. Utrecht, Noord-Brabant en de oostelijke provincies. Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het huizenbezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle/Amsterdam, 2000.
- Meischke, 1975 ▶ R. Meischke, *Amsterdam Burgerweeshuis*, Geïllustreerde beschrijving van de Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, provincie Noord-Holland, 1^e deel, Zeist/Amsterdam, 1975.
- Mijnhardt, 1990 ▶ W. W. Mijnhardt, 'Sociabiliteit en cultuurparticipatie in de achttiende en vroege negentiende eeuw', in: M.G. Westen, red., *Met den tooverstaf van ware kunst. Cultuurspreiding en cultuuroverdracht in historisch perspectief*, Leiden, 1990.
- Montijn, 1998 ▶ I. Montijn, *Leven op stand 1890-1940*, Amsterdam, 1998.
- Moorrees en Vermeulen, 1856-1860 ▶ C.W. Moorrees en P.J. Vermeulen, *Mr. Johan van de Water's Groot Plakkaatboek's Lands van Utrecht aangevuld en vervolgd tot het jaar 1810*, 2 dln., Utrecht, 1856-1860.
- Muinck, De, 1965 ▶ B.E. de Muinck, *Een regentenhuishouding omstreeks 1700. Gegevens uit de privé-boekhouding van mr Cornelis de Jonge van Ellemeet, ontvanger-generaal der Verenigde Nederlanden (1646-1721)*, 's-Gravenhage, 1965.
- Nanninga-Uitterdijk, 1904 ▶ J. Nanninga-Uitterdijk, red., *Een Kamper Handelshuis te Lissabon 1772-1594. Handelscorrespondentie, rekeningen en bescheiden*, Zwolle, 1904.
- Nierop, Van, 1935 ▶ L. van Nierop, 'Het dagboek van Jacob Bicker Raye 1732-1772', *Jaarboek Amstelodamum*, 32 (1935), 119-146.
- Nierop, Van, 1953 ▶ L. van Nierop, 'De handeldrijvende middenstand te Amsterdam in 1742', *Jaarboek Amstelodamum*, 45 (1953) 193-230.
- Olde Meijerink e.a., 1995 ▶ B. Olde Meijerink e.a., red., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht, 1995.
- Oldewelt, 1942 ▶ W.F.H. Oldewelt, 'De "crudenier" stamvader van vele beroepen', in: idem, *Amsterdamsche Archiefvondsten*, Amsterdam, 1942, 154-158.
- Peeters, 1988 ▶ H. Peeters, 'Vijf eeuwen gezin in West-Europa' in: H. Peeters, L. Dresen-Coenders en T. Brandenbarg, red., *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland*, Nijmegen 1988.
- Perlot, 2000 ▶ T. Perlot, 'De Staten van Utrecht en Willem III. De houding van de Staten van Utrecht tegenover Willem III tijdens het eerste Stadhoudersloze tijdperk (1650-1672)', *Utrechtse Historische Cahiers*, 21 (2000) nr. 4.
- Pietersma, 1995 ▶ A. Pietersma, 'Carel Martens (1602-1649). Advocaat en stichter van een Utrechtse dynastie', *Utrechtse biografieën*, 2, Amsterdam/Utrecht, 1995, 97-101.

- Ploos van Amstel, 1984 ▶ J.J.A. Ploos van Amstel, 'Gerard Ploos van Amstel (1617-1695). Een Stichtse officier in het Staatse leger', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1984, 52-98.
- Poffé, 1894 ▶ E. Poffé, *De Antwerpsche Beenhouders van de vroegste tijden tot heden*, z. pl., 1894.
- Potjewijd, 1970 ▶ K. Potjewijd, 'Utrecht en de stadhouders: enige episodes uit de 17de en 18de eeuw', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1970, 35-58.
- Prak, 1985 ▶ M.R. Prak, *Gezeten burgers. De elite in een Hollandse stad, Leiden 1700-1780*, z.pl., 1985.
- Prims, 1939 ▶ F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, dl. 17, Antwerpen, 1939.
- Roberts, 1998 ▶ B. Roberts, *Through the keyhole. Dutch child-rearing practices in the 17th and 18th century. Three urban elite families*, Hilversum, 1998.
- Roey, Van, 1963 ▶ J. van Roey, 'De sociale structuur en de godsdienstige gezindheid van de Antwerpse bevolking op de vooravond van de Reconciliatie met Farnèse (17 augustus 1585)', Onuitgegeven proefschrift Rijksuniversiteit Gent, 1963.
- Roorda, 1975 ▶ D.J. Roorda, 'Prins Willem III en het Utrechtse regeringsreglement. Een schets van gebeurtenissen, achtergronden en problemen', in: H.L.Ph. Leeuwenberg en L. van Tongerloo, red., *Van Standen tot Staten. 600 Jaar Staten van Utrecht 1375-1975*, Utrecht 1975, 91-133.
- Santen, Von, 1985 ▶ J.H. van Santen, 'Politiek leven in de stad Utrecht rond het midden van de negentiende eeuw (1840-1860)', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1985, 110-165.
- Sas, Van, 1987 ▶ N.C.F. van Sas, 'Politiek als leerproces: het patriottisme in Utrecht 1783-1787', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1987 43-77.
- Schmidt, 1986 ▶ C. Schmidt, *Om de eer van de familie. Het geslacht Teding van Berkhout 1500-1950; een sociologische benadering*, Amsterdam, 1986.
- Slecht, 1998 ▶ C.H. Slechte, 'De firma List en Bedrog. De Provinciale Utrechtsche Geotroyeerde Compagnie (1720-1752)', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1998, 179-218.
- Stock, Van der, 1993 ▶ J. van der Stock, red., *Antwerpen, verhaal van een metropool. 16de-17de eeuw*, Gent 1993.
- Streng, 1997 ▶ J.C. Streng, 'Stemme in staat'. *De bestuurlijke elite in de stadsrepubliek Zwolle*, Hilversum, 1997.
- Strick van Linschoten, 1857 ▶ P.H.A.J. Strick van Linschoten, *Herinneringen van den baron Strick van Linschoten, naar het HoogDuitsch*, Amsterdam, 1857.
- Stukken, 1868 (1) ▶ 'Stukken betreffende het onthaal van Prins Willem IV binnen Utrecht, in 1747', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 24 (1868) 266-270.
- Stukken, 1868 (2) ▶ 'Stukken betreffende de correspondentie in 1714 opgericht door eenige regenten binnen Utrecht', *Kronijk van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht*, 24 (1868) 474-494.
- Swigchem, Van, 1965 ▶ C.A. van Swigchem, *Abraham van der Hart 1747-1820. Architect, stadsbouwmeester van Amsterdam*, Amsterdam, 1965.
- Swigchem, Van, 1980 ▶ C.A. van Swigchem, 'Het Huis Hodshon te Haarlem. Verband tussen vormgeving en functie bij een voornaam woonhuis uit het einde van de achttiende eeuw', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek*, 31 (1980) 439-455.
- Terwen, 1966 ▶ J.J. Terwen, 'Vincenzo Scamozzi's invloed op de Hollandse architectuur van de 17de eeuw', *Bulletin KNOB*, 65 (1966) 129-130.
- Thijs, 1968 ▶ A.K.L. Thijs, *Het boom- of linieboek der Antwerpse vleeshouders (1495-1774)*, Handzame, 1968.
- Tieskens, 1980 ▶ R. Tieskens, 'Het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, 1839-1846', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1980, 149-164.
- Tilborgh, Van, en Hoogetboom, 1982 ▶ L. van Tilborgh en A. Hoogetboom, *Tekenen Destijds. Utrechts tekenonderwijs in de 18de en 19de eeuw*, Utrecht-Antwerpen, 1982.
- Unger, 1916 ▶ W.S. Unger, *De levensmiddelenvoorziening der Hollandsche steden in de middeleeuwen*, Amsterdam, 1916.
- Veenland-Heineman, 1995 ▶ K. Veenland-Heineman, red., *Het Hoogeland in Utrecht*, Utrecht, 1995.
- Ven, Van de, 1952/53 ▶ A.J. van de Ven, 'In memoriam Jhr. Mr. A.H. Martens van Sevenhoven', *Nederlands Archiefblad*, 57 (1952/53) 17-23.
- Verlooting 1831 ▶ Verlooting. *Tentoonstelling voor het Vaderland*, Utrecht, 1831.
- Vernède, 1861 ▶ J.S. Vernède, 'Levensbericht van jhr. mr. Jacob Constantijn Martens van Sevenhoven', in: *Handelingen der jaarlijksche algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde ... Levensberigten*, 1861, 34-36.
- Vries, De, e.a., 1987 ▶ D.J. de Vries e.a., 'Originele bestekken Jankerkhof 16 Utrecht', *Jaarverslag van de Vereniging Hendrick de Keyser*, 1987, 16-33.
- Vries, De, en Van der Woude, 1995 ▶ J. de Vries en A. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei*, Amsterdam, 1995.
- Weijss, 1995 ▶ C. Weijss, 'Voor al de ingezetenen der stad. Het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht (1847-1890)', *Jaarboek Oud-Utrecht*, 1995, 139-162.
- Westera, 1995 ▶ L.D. Westera, 'Het maatschappelijk vermogen van de familie Brants. Een doopsgezinde Amsterdamse ondernemersfamilie in de achttiende eeuw', *NEHA-Jaarboek voor economische, bedrijfs- en techniekgeschiedenis*, 58 (1995) 114-148.
- Wijsenbeek-Olthuis, 1987 ▶ Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, *Achter de gevels van Delft. Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*, Hilversum, 1987, 281-335.
- Wilmer, 1999 ▶ C.C.S. Wilmer, *Historisch groen. Tuinen en parken in de stad Utrecht*, Utrecht, 1999.
- Witte van Citters, 1873 ▶ J. de Witte van Citters, *Contracten van correspondentie*, Den Haag, 1873.
- Wittop Koning, 1942 ▶ D.A. Wittop Koning, *De handel in geneesmiddelen te Amsterdam tot omstreeks 1637*, Purmerend, 1942.
- Wttewaall van Stoetwegen, 1877 ▶ [H.A. Wttewaall van Stoetwegen], 'Beklag, uitgebracht in de vroedschap der stad Utrecht, deswegens dat vier leden dier vroedschap bij de herbenoeming door Z.H.G.H., in 1749, waren voorbijgegaan', J.L.A. Martens, ed., *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap*, 1 (1877) 377-390.
- Zanden, Van, en Van Riel, 2000 ▶ J.L. van Zanden en A. van Riel, *Nederland 1780-1914. Staat, instituties en economische ontwikkeling*, z.pl. 2000.
- Zantkuijl, 1993 ▶ H.J. Zantkuijl, *Bouwen in Amsterdam. Het woonhuis in de stad*, Amsterdam, 1993.

Noten

Renger de Bruin en Arend Pietersma

Inleiding (blz. 5-14)

1. Martens van Sevenhoven en Pietersma, 2000.
2. Kretschmar, Van, 1978; Biemond, 1999.
3. Bruin, De, 1986; Gelderblom, 2000.
4. Jong, De, 1985; Prak, 1985; Kooijmans, 1985.
5. Bossaers, 1996; Kool-Blokland, 1985.
6. Schmidt, 1986; Broekhuizen, Van, 2000.
7. Jong, De, 1987; Jong, De, 1996.
8. Kuiper, 1993.
9. Aalbers en Prak, 1987.
10. Bijl, Van der, 1981; Duinkerken, 1990; Streng, 1997; Coumans, 1984; Roberts, 1998.

Oscar Gelderblom

Hans Martens, een Antwerpse 'cruydenier' in Amsterdam (blz. 15-34)

- De auteur bedankt Arjan Poelwijk voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel.
1. Zie voor een uitgebreid literatuuroverzicht Gelderblom, 2000, 15-22.
 2. Ibidem; zie ook Gelderblom, 2002, passim.
 3. Een nadere toelichting op deze collectieve biografie zal gepubliceerd worden op de website van de auteur: <http://www.let.uu.nl/~Oscar.Gelderblom/personal/>.
 4. Martens van Sevenhoven, 1935, 235-236; Thijs, 1968, 17, 19.
 5. Prims, 1939, 36; Poffé, 1894, 12.
 6. Génard, 1895, 201; Thijs, 1968, passim.
 7. Poffé, 1894, 56-60.
 8. SAA, Gilden en ambachten, 4378, fol. 22.
 9. Poffé, 1894, 51-52; Génard, 1895, 9-10; Elsacker, Van, 2000, 137-138.
 10. SAA, Gilden en ambachten, 4392; de namenlijst van het gilde werd ondertekend: 'mij daerbij sijnde Franchoijs Mertens d'Oue als klerck van den beenhoudersambacht deser stadt van Antwerpen op den xxxen juli in an. xve lxxxii'.
 11. Martens van Sevenhoven, 1935, 240-242.
 12. HUA, archief Martens, 2.
 13. In de familie Martens kwamen, behalve een schipper-kruidenier en een tingietier, vóór 1580 slechts vleeshouwers voor (Thijs, 1968, 25, 41).
 14. Génard, 1895, 7.
 15. Roey, Van, 1963, 68-69.
 16. Roey, Van, 1963, 68-69.
 17. SAA, R 2429 en 2439.
 18. Deze uitkomsten worden bevestigd door een eerdere belasting uit 1574. Toen legde het Antwerpse stadsbestuur haar vooraanstaande burgers en kooplui een verplichte lening van f 400.000 op om mouterij onder het ingekwartierde Spaanse garnizoen te voorkomen. François Martens behoorde niet tot de aangeslagenen. Wel waren er twee afzonderlijke, bescheiden bijdragen van f 6 en f 10 op naam van Matheus Martens - mogelijk zijn broer. (Branden, Van den, 1913, passim).
 19. Martens van Sevenhoven, 1935, 245.
 20. Thijs, 1968, 25; SAA, Processen Suppl. 3252 (10-05-1568).
 21. SAA, Processen Suppl. 3252.
 22. HUA, archief Martens, 2; Kretschmar, Van, 1978, 166-167.
 23. HUA, archief Martens, 2.
 24. Marnef, 1996, 272-273.
 25. GAA, 376/1, fol. 315, 376/2, fol. 26b, 55b, 154b, 376/3, fol. 35, 91, 229.
 26. HUA, archief Martens, 2.
 27. Consumptie van specerijen, suiker, geneeskundige kruiden, en andere kruidenierswaren kwam al in de late Middeleeuwen in de Noordelijke Nederlanden voor, zij het dat slechts een kleine groep welgestelden zich de luxewaren kon veroorloven (Dillen, Van, 1914, 71-72, 145; Unger, 1916, 166-167). Vóór 1500 voerden Italiaanse kooplieden suiker en specerijen in Brugge aan, waarna Hanze-kooplieden de waren in Holland verkochten aan kramers, kruideniers en apothekers, die tenslotte de distributie van de waren verzorgden (Dillen, Van, 1914, 145; Jongman, 1951, 20-30). De oudst bekende kruidenier en apotheker in Amsterdam was Jan Wollebrants Sack in het huis 'De Rode Hont' op de Dam. Hij overleed in 1491 (Wittop Koning, 1942, 97).
 28. Breen, 1914, 124, 128.
 29. GAA, Stadsrekening 47, fol. 22v, 05-07-1547.
 30. Elias, 1903, 428-430; Breen, 1914, 124, 128; Dudok van Heel, 1976, 8; Jongman, 1951, 34; Wittop Koning, 1942, 80, 92, 94; GAA, Poorterböeken (vanaf 1533); Dillen, Van, 1941.

31. Gelderblom, 2000, *passim*.
32. Zie 'Prosopografie Amsterdamse kruideniers 1540-1630' (cf. noot 4).
33. Formeel vielen apothekers vanaf het begin van de zestiende eeuw onder het kramersgilde - zonder overigens een meesterproef te hoeven afleggen (Oldewelt, 1942, 158; Wittop Koning, 1942, 60-64, 65-81). Verwante beroepsgroepen waren ook de verf(ver)kopers (na 1580) en de tabaks(ver)kopers (na 1600) (Dudok van Heel, 1976, 1).
34. Wittop Koning, 1942, 88-130.
35. Zie over het gebruik van deze bron Gelderblom, 2000, 104-108.
36. Kellenbenz, 1954, *passim*.
37. In 1593 verklaarden de kruideniers en kooplieden Hans Raye en Abraham van Lemens dat een partij van 115 zakken met giroffels nagelen naar behoren was ingepakt, zoals altijd gebeurde bij verzending uit Indië. De partij was in Londen opnieuw verpakt en daarna naar Amsterdam verscheept (GAA, NA, Kaartindex 9/86v, 18-11-1593). Verzending van koloniale waren uit Lissabon naar Amsterdam geschiedde al omstreeks 1578 door de Kampener firma Cunertorf en Snel in Lissabon (Nanninga Uitterdijk, 1904, xi-xxxi-ii.) Ook via Middelburg bereikten koloniale waren Amsterdam: in 1588 kocht de kruidenier Pieter Gerritsz (Ruytenburgh) 101/2 kisten suiker van een koopman die deze op zijn beurt in Middelburg had aangeschaft (GAA, NA, Kaartindex 6/89, 14-10-1588).
38. McCusker en Gravestijn, 1991, 51-52.
39. GAA, 366/1043, fol. 7-10; GAA, 366/1206, fol 177 e.v.
40. In 1592 beklagde een buurvrouw van de kruidenier Hans Hoffelt zich erover dat hij door 'diefstal' rijk was geworden, dat hij zich moest schamen de nagelen voor 13 schellingen te verkopen (GAA, NA, Kaartindex, 43/97, 02-10-1592).
41. GAA, 376/2, fol. 26b (15-02-1590).
42. In 1584 dreef Hans Martens reeds handel met Emden (Dillen, Van, 1941, 2). Zijn contacten met Middelburg blijken onder andere uit zijn huwelijk met een dochter van de in Middelburg wonende, maar uit Antwerpen afkomstige koopman Guiliam Provoost (wiens zoon in 1616 overigens kruidenier in Amsterdam was). Het huwelijk met zijn tweede vrouw, Majken Bacher, werd in 1584 eveneens in Middelburg gesloten. Haar familie woonde onder andere in Hamburg en Halberstadt in Duitsland. In 1593 bezat Hans Martens een tonnetje saffraan dat hem via een bevriende koopman uit La Rochelle was toegezonden (Wittop Koning, 1942, 96).
43. GAA, 376/1, fol. 315 (05-02-1587), 376/2, fol. 55b (07-02-1591).
44. Hans Martens investeerde in 1602 f 6000 in de kamer Amsterdam van de VOC. Onderzoek naar het investeringsgedrag van de kooplieden Hans Thijs en Augustijn Boel leert dat een dergelijke inleg in 1602 niets anders was dan een overheveling van geldbedragen die zij in de voorcompagnieën hadden gestoken. Gezien het enorme kapitaal waarover de VOC in 1602 kon beschikken, ligt het voor de hand dat veel inleggers een vergelijkbare strategie volgden en hun eerdere investeringen continueerden (Gelderblom, 2000, 138-141).
45. In 1605 kocht Hans Martens bijvoorbeeld 5 balen peper en 7 balen gember ter waarde van f 2500 van de juwelier Hans Thijs (UBL, BT, 119, Grootboek Hans Thijs (1603-1610), fol. 76); In 1593 klaagde de kruidenier Abraham Floris over de kwaliteit van de kaneel die hij van de koopman Lambert van Tweenhuysen gekocht had (GAA, NA 45/4v, 11-09-1593). In 1613 kocht Guiliam van der Helst samen met de kruidenier Fransch Jansen 12 fardelen kaneel van de Portugese koopman Francisco Medes Mederos. De laatste woonde toen reeds vijftien jaar in Amsterdam en had naar eigen zeggen reeds vele malen kaneel verkocht (GAA, NA, 129/232v-233v). In 1614 verkocht de Portugese koopman Juan Gonzalez aan vijf Amsterdamse kruideniers een partij rozijnen uit Malaga (GAA, NA, Kaartindex 377/434, 20-11-1614).
46. In 1612 kwamen in de boeken van de suikerbakkers Lourens Joosten Baeck en Reijnier Scholier diverse openstaande rekeningen van kruideniers voor: 'David Frans over 3 partijkens' (f 1318), 'Hans Ranson in twee partijkens' (f 426), 'Caerle Leenaerts' (f 165), 'Joris Steerlinck' (f 231) 'Jan vanden Eijnden wegen sijroop' (f 562), 'Franck Janss wegen sijroop' (f 146), 'Hans vanden Berge wegen sijroep' (f 111) en tenslotte ook: 'Hans Mertens, wegen gepleekte fijne' (f 732) en 'Hans Mertens, wegen netto 1833 lb melissen gepleekte a 23 1/2' (f 1080). Vriendelijke mededeling van Arjan Poelwijk.
47. GAA, NA, 127/174-176, 185v-186, 09-06-1612. Vriendelijke mededeling van Arjan Poelwijk.
48. Na zijn overlijden vonden de kinderen van Hans Martens in de boedel een voorraad gember 'in compagnie van Pels ende Van Hengel'. Het betrof een achtste deel van een partij ter waarde van f 1601 (HUA, archief Martens, 10).
49. Vergelijk een protest uit 1590 van twee kruideniers en een koopman tegen een makelaar die hen tegen afslag slecht verpakte suiker had verkocht (GAA, NA, Kaartindex, 2/275v-276v, 20-04-1590).
50. GAA, 366/1037.
51. In 1589 woonde Hans Mertens in 'De Katte' op de Middeldam (Dillen, Van, 1941, 2; GAA, NA, 6/89v, 01-03-1589).
52. In oktober 1592 woonde de kruidenier Hans Hoffelt in het huis 'De Katte' (GAA, NA, Kaartindex, 43/97, 02-10-1592).
53. Andere kruideniers met een winkel waren: Pieter Merchijs in 1624, Hans Verspreet en zijn zoon Jacques in 1627 (NA 562/1, fol. 1-36, 37-60). Vergelijk over het winkelbedrijf in Amsterdam: Nierop, Van, 1953, 193-202.
54. In 1612 verkocht Hans Martens bijvoorbeeld via een Amsterdamse makelaar een baal aluin aan een Leidse verver voor slechts f 35 (GAA, NA, 530/17v, 18-07-1615).
55. In 1606 verzocht Majken, de vrouw van Hans Martens, aan een familielid in Leiden om een Leidse afnemer van diverse partijen siroop en andere kruidenierswaren tot betaling van de nog openstaande rekening te bewegen (UBL, BT, 153, Majken Bacher, huisvrouw van Hans Martens, aan Samuel Bacher te Leiden, 18-03-1606).
56. In 1584 handelde hij bijvoorbeeld op Emden in Oost-Friesland (Dillen, Van, 1941, 2).
57. In de jaren tachtig en negentig deed Hans Martens wellicht regelmatig zaken in Middelburg, waar een familielid (broer of neef) van zijn eerste vrouw woonde, alsmede verwanten van zijn tweede vrouw. Zijn contacten in Middelburg blijken ook uit brieven van de Amsterdamse koopman Hans Thijs: Deze kreeg via Martens informatie uit Middelburg (UBL, BT, 133, Hans Thijs aan Andreas Bacher en Magdaleine Thijs, 20-12-1595, 02-01-1596). In de lijst met debiteuren uit 1613 daarentegen komen nog maar drie, ogenschijnlijk niet-verwante personen uit Middelburg voor.

58. Gezien het feit dat Hans Martens in 1613 al bijna 60 was is het mogelijk dat hij inmiddels begonnen was met het liquideren van zijn onderneming. In dat geval hebben grote debiteuren wellicht reeds hun schulden voldaan. Erg waarschijnlijk is dit echter niet, omdat hij al enkele jaren eerder zijn zoon en schoonzoon in de zaak had genomen.
59. Vergelijk ook de geschiedenis van de Gorinchemse kruidenier Hendrick Anthonisz Wissel (Dudok van Heel, 1976).
60. GAA, Poorterboeken; GAA, NA, 61/225v, 15-08-1597.
61. Oldewelt, 1942, 155-156; Wittop Koning, 1942, 60.
62. Vergelijk ook de aanslagen van Amsterdamse kruideniers in de 'Capitale Impositie' van 1585 (tabel 1).
63. In augustus 1591 ondervond Pieter Gerritsz Ruytenburch problemen bij de betaling van een zending van 158 paar kousen uit Lissabon (Wittop Koning, 1942, 98). Vergelijk over de familie Ruytenburch ook Elias, 1903, 429-430, en Dillen, Van, 1941, 1, 2, 5.
64. Cornelis Pietersz, vanaf 1600 in Amsterdamse bronnen voorkomend als 'eertijds kruidenier' bezat bij zijn dood in 1625 onder andere huizen op de Lauriersgracht, de Keizersgracht, het Singel en het Water. De gezamenlijk kindsdelen uit de erfenis bedroegen f 54.000, waar- bij eventuele legaten en getroffen voorzieningen voor zijn weduwe nog niets eens zijn inbegrepen (Eeghen, Van, 1977 (2), 63-67).
65. Jeronimus Petitieu stuurde Martens in 1593 vanuit La Rochelle saffraan (Wittop Koning, 1942, 96).
66. HUA, archief Martens, 2.
67. UBL, BT, 133: Hedewich Bacher aan Andreas Bacher en Magdaleine Thijs te Halberstadt, Amsterdam, 9-2-1605, en 153: Maijken Martens aan Samuel de Bacher, Amsterdam, 3-2-1605.
68. Davidt Damandt, koopman uit Emden, kocht op 25 maart 1602 het poorterschap van Amsterdam (GAA, Poorterboeken).
69. UBL, BT, 133: Hedewich Bacher aan Andreas Bacher en Magdaleine Thijs in Halberstadt, 04-03-1605.
70. HUA, archief Martens, 2.
71. In 1591 verzocht de kruidenier Matheus Martenszn twee Amsterdamse uitdraagsters om de goederen van zijn overleden broer Cornelis op een Amsterdams adres te taxeren. Hans Martens had omstreeks 1590 dus zeker twee, of misschien drie broers in Amsterdam. Opvallend is overigens de geringe waarde van de goederen: f 66,80 (GAA, NA, Kaartindex, 8/70v, 15-03-1591). In het door N. Al, G. Bloothoofd, O. Gelderblom en C. Lesger samengestelde bestand van Amsterdamse kooplieden in de periode 1578-1630 komen verder geen verwijzingen naar Matheus, Carel, of Cornelis Martens voor.
72. Jacques Martens, een halfbroer van Hans Martens, die eveneens 'uijt Antwerpen om de religie gevluht' was, verbleef volgens de familieoverlevering in Holland. Er zijn echter geen bewijzen voor contacten met Hans Martens. Jacques Martens verscheen ook pas in 1632 voor het eerst op het toneel, toen hij zijn neef Carel Martens in Utrecht bezocht en hem aantekeningen over de familiege- schiedenis overhandigde (HUA, archief Martens, 2, fol. 3). In Amsterdam kwamen tussen 1580 en 1630 weliswaar diverse Jacob Martsz'en, en zelfs een Jacob Martens (in een belastingkohier uit 1631) voor, maar niets verbindt hen met de familie Martens. Behalve de kinderen van Hans Martens, kwamen er nog slechts twee andere 'Martensen' in de lijst met debiteuren voor: François Martens den Ouden, zonder woonplaats en met een openstaande rekening van f 536, was mogelijk dezelfde als Fransoys Fransoyszn. Martens die in 1613 in het 'Boom- ofte linieboek' van het Antwerpse vleeshouwersgilde genoemd werd als 'residerende tot Amsterdam' (Thijs, 1968, 46). Over Hans Françoiszn, eveneens zonder vermelding van woonplaats, die nog f 338 aan de kruidenier verschuldigd was, is verder niets bekend.
73. Boyce-Hendriks, 1998. Dat was misschien ook gemakkelijker omdat vrijwel haar hele familie was uitgeweken naar Holland en Duitsland. Diverse verwanten woonden zelfs in Amsterdam, zoals haar nicht Hedewich Bacher, die getrouwd was met een Antwerpse juwelier. Haar neef, de arts Stephanus Bacherus, was getrouwd met Maijken Martens, de oudste dochter uit het eerste huwelijk van Hans Martens.
74. UBL, BT, 133: Maijken Martens aan Magdalena Thijs, Amsterdam, 4-1-1607.
75. Boyce-Hendriks, 73, 162, 163; UBL, BT, 153: Maijken Martens aan Samuel Bacher te Leiden, Amsterdam, 21-10-1602.
76. UBL, BT, 153: Philips de Bacher aan Samuel de Bacher, Amsterdam, 2-4-1604.
77. UBL, BT, 153: Maijken Martens aan Samuel de Bacher, Amsterdam, 18-3-1606.
78. Op de Dam waren diverse kruidenierswinkels die in de loop der jaren zowel door Noord- als Zuid-Nederlandse kruideniers bewoond werden: 'De Fonteyn', 'De Katte', 'De Roode Hondt', 't Radt van Avontuere', 'De Olijfbom', 'De Vles'. Hetzelfde gold voor de huizen en winkels 'Den Otter', en 'De Keyser' op het Water. (Dillen, Van, 1941; Wittop Koning, 1942, 94-98).
79. GAA, 366/1071.
80. Vanaf 1586 werd vrijwel altijd een kruidenier (en in enkele gevallen een apotheker) tot diaken van de Nederduits-gereformeerde gemeente gekozen. In de 45 jaar tussen 1586 en 1630 waren er maar zeven jaren waarin de beroepsgroep niet vertegenwoordigd was in de kerkenraad. Minstens zo opvallend is dat het vrijwel altijd immigranten waren. Tegenover zeven Zuid-Nederlanders (met in totaal 22 mandaten van twee jaar) stonden slechts drie Noord-Nederlanders (met in totaal 8 mandaten). Hans Martens was overi- gens de enige kruidenier die zes keer (in totaal twaalf jaar) als diaken optrad. De andere kruideniers en apothekers werden één tot vier keer benoemd (GAA, 376/1-3).
81. HUA, archief Martens, 2.
82. Bij de heffing van een belasting op roerende en onroerende goederen van Amsterdamse ingezetenen in 1631 (de 'tweehonderste penning') waren er niet meer dan 70 Amsterdamse kooplieden met een geschat vermogen van meer dan f 100.000. Vermogens van f 250.000 of meer waren slechts weggelegd voor twaalf kooplieden - en dat bijna 20 jaar na het overlijden van Hans Martens (Gelderblom, 2000, 225-228).
83. In 1625 liet Cornelis Pietersz, een hoogbejaarde, al 25 jaar rentenierende kruidenier, zijn erfgenamen tenminste f 54.000 na (verge- lijk noot 63). In 1631 bedroeg het geschatte vermogen van Andries Rijckaert - inmiddels van kruidenier tot algemeen groothandelaar geworden - f 140.000 ('Prosopografie Amsterdamse kruideniers, 1540-1630').
84. HUA, archief Martens, 19, 15-10-1623. In 1623 waren twaalf kinderen (of hun erfgenamen) nog in leven. Drie van hen kwamen uit het eerste huwelijk van Hans Martens met Maijken Provoost. Het is echter niet duidelijk in hoeverre zij meedeelden in de erfenis van Hans Martens en Maijken Bacher.

85. De feitelijke basis voor deze bewering is overigens zeer smal. Enerzijds is niet bekend welk aandeel Hans Martens en Maijken Bacher in het gezamenlijke vermogen van f 80.000 hadden. Anderzijds is de geschatte rentabiliteit van het eigen vermogen onzeker. Van andere Antwerpse kooplieden in Amsterdam is echter wel bekend dat hun vermogen in dezelfde periode gemiddeld met 8,7% per jaar (Hans Thijs), of 11,6% per jaar (Dirck en Hendrick van Os) groeide. Het aandelenkapitaal van deze kooplieden in de zeer winstgevende VOC lag echter aanzienlijk hoger dan dat van Hans Martens; vandaar de lagere schatting voor de kruidenier (Gelderblom, 2000, 144, 162-163).
86. HUA, archief Martens, 13; GAA, NA, 612/288, 17-04-1614. Guiliam van der Helst was zelf niet onbemiddeld, getuige de bepaling in de huwelijkse voorwaarden, dat zijn vrouw bij zijn overlijden in ieder geval f 3000 uit zijn goederen zou krijgen (HUA, archief Martens, 13, testament 24-12-1610). Misschien bracht Van der Helst eigen geld in de compagnie in. Vergelijk hierover de bepaling in de huwelijkse voorwaarden van Guiliam van der Helst en Susanna Martens dat de echtgenoten ieder recht hadden op de 'helft van de winst behaald' (HUA, archief Martens, 13). Vergelijk over Guiliam van der Helst ook: Dillen, Van, 1958, 208, 213.
87. Hans Martens had vanaf 1611 geen rekening meer bij de Wisselbank. Hans Martens de Jonge en Guiliam van der Helst protesteerden in maart 1613 gezamenlijk tegen de wijze waarop hen een partij kaneel verkocht was (GAA, NA, 129/232v-233v, 04-03-1613). Vergelijk over de samenwerking in de volgende jaren: GAA, NA, 612/288, 17-04-1614, NA, 530/17v, 18-07-1615.
88. GAA, NA, 612/288, 17-04-1614, NA, 530/17v, 18-07-1615. Vergelijk ook: HUA, archief Martens, 13, testament 08-03-1614.
89. HUA, archief Martens, 20, contract van compagnie 14-02-1626.
90. HUA, archief Martens, 18.
91. GAA, NA, 692 reg. 21/1-10v, 16-01-1626. Vergelijk Wittop Koning, 1942, 60-64; Jongman, 1951, 44-49.
92. HUA, archief Martens, 20, 14-02-1626.
93. Er waren nog wel hogere aanslagen voor Andries Ryckaert (geschat vermogen f 140.000) en Jan van Erpecum (geschat vermogen f 50.000) maar zij werkten niet meer als kruidenier in Amsterdam ('Prosopografie Amsterdamse kruideniers, 1540-1630').

Renger de Bruin en Arend Pietersma

Op geborduurde kussens

De familie Martens in politiek en bestuur (blz. 35-84)

- Arend Pietersma heeft de ontwikkelingen tot 1758 behandeld, Renger de Bruin die vanaf dat jaar.

1. CM, catalogus 1928, 1730.
2. Bezemer, 1896.
3. Van Hilten zal zijn benoeming aan prins Maurits te danken hebben gehad. Hij hield de stadhouders daarna op de hoogte van de ontwikkelingen in Utrecht, onder andere via Constantijn Huyghens, secretaris van de Oranje-stadhouders (Domela Nieuwenhuis, 2001, 284).
4. HUA, archief Martens, 67.
5. Pietersma, 1995.
6. Zie het artikel van Ronald Rommes in dit Jaarboek.
7. In het gewest Utrecht ging men pas in 1700 over op de Nieuwe Stijl, een kalenderhervorming die al in 1582 in onder andere Holland was doorgevoerd. Gedurende die periode was het daar tien dagen later dan in Utrecht. In de tekst worden beide data vermeld. In 1700 sloeg men in Utrecht tien dagen over en waren de data weer gelijk.
8. Duker, 1897-1915, dl. 3, XCIII. Veertien leden van de vroedschap hadden tegen de invoering van het nieuwe eedsformulier gestemd (Perlot, 2000, 62, 64).
9. HUA, SA II, 99, register van eedsformulieren.
10. Roorda, 1975, 113.
11. Rogier noemt hem zelfs 'de hartstochtelijk prinsgezinde malcontent in de stedelijke regering' (geciteerd in Roorda, 1975, 101).
12. Martens, 1868 (1) 212-216.
13. Dit is een centrale stelling in I. Vijlbrief, *Van anti-aristocratie tot democratie*, Amsterdam, 1950.
14. Johannes de Laet, *Republycke der Zeeven Vrije Vereenigde Neederlanden*, Amsterdam, 1652.
15. Martens, 1868 (1) 217.
16. Martens, 1868 (1) 220.
17. Martens, 1868 (1) 226-227.
18. Martens, 1868 (1) 229.
19. Martens, 1868 (1) 230.
20. Martens, 1868 (1) 236.
21. Martens, 1868 (2) 276.
22. Martens, 1868 (2) 276.
23. Martens, 1868 (1) 230-231.
24. Martens, 1868 (1) 234.
25. Martens, 1868 (1) 235.
26. Martens, 1868 (1) 236.
27. Martens, 1868 (1) 236.
28. Martens, 1868 (1) 238.
29. Martens, 1868 (1) 241.
30. Roorda, 1975.

31. HUA, SA II, 121, notulen vroedschap, 22-6-1672, geciteerd bij Duker, 1897-1915, dl. 3, 303.
32. Martens, 1868 (1) 246.
33. Zij was weduwe van een Zeister schout. Haar huis stond op de plaats van de latere buitenplaats Veelzigt aan de Utrechtseweg naast de Oude Kerk. Vriendelijke mededeling van Pierre Rhoen, gemeentearchivaris van Zeist.
34. Martens, 1868 (1) 244; Martens, 1875 (3). In eerstgenoemde bron wordt Carel Martens niet genoemd.
35. Martens, 1868 (1) 245.
36. Martens, 1868 (2) 279.
37. Martens, 1868 (2) 280-281.
38. Martens, 1868 (2) 281-283.
39. Martens, 1868 (2) 287; Jessurun-ten Dam Ham, 1934, 66.
40. Martens, 1868 (3) 298.
41. Aanteekeningen, 1868, 447.
42. Martens, 1868 (3) 302.
43. Martens, 1868 (3) 304.
44. Zie J. Schipper jr, 'De belegering van het slot Kronenburg in 1672 door de Franschen, waarna zij een inval doen in de Loosdrechtten', *Jaarboekje Oudheidkundig Genootschap Nifflarake*, 1928, 11-12.
45. Martens, 1868 (3) 308-309.
46. Martens, 1868 (3) 309.
47. Martens, 1868 (3) 310.
48. Martens, 1875 (2).
49. Martens van Sevenhoven en Pietersma, 2000, 10-11.
50. Martens, 1868 (3) 303-304; HUA, archief Martens, 123.
51. Jessurun-ten Dam Ham, 1934, 64.
52. Jessurun-ten Dam Ham, 1934, 74.
53. Booth, 1857, 90, 10-2-1673.
54. Booth, 1857, 83, 27-1-1673.
55. Booth, 1857, 106, 7-4-1673.
56. Booth, 1857, 128, 21-9-1673.
57. HUA, archief Martens, 123.
58. Copie, 1877, 342.
59. Roorda, 1975, 119.
60. Duker, 1897-1915, dl. 3, XCIV.
61. Roorda, 1975, 123.
62. Duker, 1897-1915, dl. 3, XCIV.
63. HUA, archief Martens, 107, 108, 228.
64. HUA, SA II, 105, commissieboek.
65. Witte van Citters, 1873, 49.
66. Stukken, 1868 (2).
67. Aalbers, 1997, 247. Op 8-9-1713 stelde de vroedschap een reglement voor de classes vast. De classis van Quint maakte op 22-1-1714 een eigen reglement op (SA II, 127, concept-notulen van deze classis, 1715-1718).
68. Stukken, 1968 (2); HUA, Statenarchief, 403, 409. De indeling in 'groot' en 'klein' is in de bronnen niet gelijk.
69. HUA, SA II, 127.
70. HUA, SA II, 105, commissieboek.
71. HUA, Statenarchief, 407.
72. HUA, archief Martens, 229.
73. HUA, SA II, 121, notulen vroedschap, 29-12-1716 en 14-6-1724.
74. HUA, archief Martens, 254.
75. HUA, archief Martens, 246.
76. HUA, archief Martens, 260.
77. HUA, SA II, 121, notulen vroedschap, 10-10-1747.
78. Bij de vergeving van de ambten kreeg deze een commissie met voorbijgaan van andere heren, omdat men de stadhouder ostentatief wilde tonen dat deze nieuwkomer de vroedschap niet onaangenaam was. Deze verdeling was bekostigd door de correspondenties in beide classes. Deze correspondenties kwamen dus blijkbaar nog wel bij elkaar.
79. Potjewijd, 1970, 53.
80. HUA, SA II, 121, notulen vroedschap, 31-1-1749.
81. HUA, SA II, 124, 10-2-1749.
82. HUA, archief Martens, 254.
83. Wttewaai van Stoetwegen, 1877.
84. Gabriëls, 1990, 396-397; Hardenbroek, Van, 1901-1918, I, 110.
85. HUA, SA II, 97-2, 28-9-1749.
86. Hardenbroek, Van, 1901-1918, I, 41.
87. Wttewaai van Stoetwegen, 1877.
88. Wttewaai van Stoetwegen, 1877.

89. Hardenbroek, Van, 1901-1918, I, 109.
90. HUA, SA II, 121, notulen vroedschap, 30-7-1753.
91. Hardenbroek, Van, 1901-1918, I, 82: 'schoon ongetwijfelt oorszaak geweest is van den oudsten zijn dimissie, als sustineerende doe diergelijke heeren van hare sentimenten moesten terugkomen en haer devoir kennen'.
92. Bruin, De, 1986, 252-254.
93. Zie het artikel van Ronald Rommes in dit Jaarboek.
94. Voor het belang van de rechtenstudie voor regenten, zie Frijhoff, 1981, 187-208; Jong, De, 1987, 117-118.
95. HUA, archief Martens, 308-310.
96. HUA, archief Martens, 347, 362.
97. Voor het systeem van Pesters, zie Bruin, De, 1997, 271-276; Gabriëls, 1990, 65-67.
98. Hulzen, Van, 1966, 88-89, 129.
99. Sas, Van, 1987, 20-21.
100. HUA, archief Martens, 364.
101. HUA, archief Martens, 364.
102. HUA, archief Van der Muelen, 158; Bruin, De, 1986, 272.
103. Jacob Carel Martens is uiteindelijk toch als orangist te beschouwen. In zijn aantekeningen over de gebeurtenissen in september 1787 toont hij zich verheugd over het einde van het Patriottenbewind (HUA, archief Martens, 313).
104. Martens, 1870-1871, 346.
105. Martens, 1870-1871, 347.
106. Martens, 1870-1871, 349.
107. Martens, 1870-1871, 352.
108. Bruin, De, 1998.
109. Martens, 1870-1871, 377.
110. Geciteerd door Hulzen, Van, 1966, 258.
111. Martens, 1870-1871, 380-383.
112. Martens, 1870-1871, 399. Voor de beschrijving van deze gebeurtenis, zie Grijzenhout, 1989 (1), 95-99.
113. Martens, 1870-1871, 422. Voor de positie van de patriotse en stadhoudelijke eenheden, zie Bruin, De, en Donkersloot-de Vrij, 1987.
114. Martens, 1870-1871, 82-83.
115. Hart, 't, 1983, 82-83.
116. Bruin, De, 1986, 47.
117. HUA, archief Martens, 368.
118. Kunst, 1954, 191-210.
119. Bruin, De, 1983, 103-107.
120. HUA, SA III, 1; Bruin, De, 1986, 160-161.
121. Bruin, De, 1986, 72-73.
122. Zie het artikel van Ronald Rommes in dit Jaarboek.
123. HUA, archief Martens, 328.
124. Bruin, De, 1986, 78.
125. HUA, SA III, 608. C.C. Martens werd in 1812 alsnog benoemd bij de vervulling van vacatures in de Conseil Municipal.
126. Zie het artikel van Ronald Rommes in dit Jaarboek.
127. HUA, SA IV, 65.
128. HUA, archief Martens, 495, 497.
129. HUA, archief Martens, 569.
130. HUA, archief Martens, 503-504.
131. Voor het adelsbeleid onder Willem I, zie Aalbers, 1993; Bosch, Van den, 1979; Bruin, 1987.
132. HUA, archief Martens, 508.
133. Biemond, 1999; zie ook het artikel van Dirk-Jan Biemond in dit Jaarboek.
134. Biemond, 1999, 31.
135. Biemond, 1999; zie ook het artikel van Mieke Heurneman in dit Jaarboek.
136. HUA, archief Martens, 511.
137. HUA, archief Martens, 514-515.
138. HUA, archief Martens, 516.
139. HUA, archief Martens, 511.
140. HUA, archief Martens, 507.
141. Blok, 1975.
142. Kuiper, 1993, 321-342.
143. Geciteerd door Biemond, 1999, 21.
144. Biemond, 1999, 22.
145. Kuiper, 1993, 144-148.
146. Zie voor de activiteiten van J.C. Martens van Sevenhoven op cultureel gebied, met name zijn rol in Kunstliefde (als amateur-kunstenaar) de artikelen van Mieke Heurneman en Eric Domela Nieuwenhuis in dit Jaarboek.
147. Weijs, 1995, 143-149.
148. Tieskens, 1980, 158.

149. Onder meer Vernède, 1861.
150. HUA, archief Martens, 513.
151. *Nederlands Adelsboek*, 43 (1950) 124.
152. *Nederlands Adelsboek*, 47 (1954) 510; Kuiper, 1993, passim.
153. *Nederlands Adelsboek*, 40 (1942) 329-331.
154. HUA, archief Martens, 634.
155. Vriendelijke mededeling van drs J.H. von Santen.
156. Santen, Von, 1985, 161.
157. HUA, archief Martens, 634.
158. Martens, 1868 (1); Martens, 1868 (2); Martens, 1868 (3); Martens, 1875 (1); Martens, 1875 (2); Martens, 1875 (3); Martens, 1877 (1); Martens, 1877 (2).
159. HUA, archief Martens, 631-632.
160. Schmidt, 1986, 163-165.
161. De term is van F.J.E. van Lennep, zie Lennep, Van, 1962.
162. Groenhuis, 1977, 178-180; Lieburg, Van, 1996, 97-107.
163. Zie ook het artikel van Mieke Heurneman in dit Jaarboek.
164. HUA, archief Martens, 702.
165. HUA, archief Martens, 705-706.
166. HUA, archief Martens, 708.
167. HUA, archief Martens, 712.
168. HUA, archief Martens, 710.
169. Een studie aan de polytechnische school in Delft; zie het artikel van Mieke Heurneman in dit Jaarboek.
170. Ven, Van de, 1952-1953, 21.
171. Graswinckel, 1951-1953; Ven, Van de, 1952-1953.
172. Martens van Sevenhoven, 1935.

Dirk Jan Biemond

Schoon, groot en weldoortimmerd

Het Martenshuis aan het Janskerkhof (blz. 85-110)

- Dit artikel is gebaseerd op een doctoraalscriptie (Biemond, 1999).

1. Knoester en Graafhuis, 1970; Blankert, 1992.
2. Fock, 2001, afb. 61.
3. HUA, archief Martens, 129.
4. Dolfin e.a., 1989, I, 358, afb. 495.
5. Briët en Cuperus, 1953; Dolfin e.a., 1989, I, 308 e.v.; Vries, De, e.a., 1987, 16 e.v.; Kemme, 1990, nr 102; Meischke, 2000, 427-437.
6. Meischke, 1995, 65, 118, noot 203.
7. Meischke, 1995, 62-63.
8. Vries, De, e.a., 1987, bestek art 29.
9. Zantkuijl, 1993, 104; Meischke, 1995, 66.
10. Zantkuijl, 1993, afb. 1175.
11. Briët en Cuperus, 1953, 42 afb., 45 afb.
12. Olde Meijerink e.a., 1995, 33/5; Meischke, 1997, 88.
13. Kerk van Renswoude, 1639, toegeschreven, aan Jacob van Campen, uitvoering wellicht Peter Janszoon van Cooten en Ghysbert Thônisz van Vianen (Briët en Cuperus, 1953, 35).
14. In het bestek worden de kruiskozijnen onder artikel 6 als volgt omschreven: 'kruysraemten, hooch 12 voeten, wijt 6 voeten buytenwerck [...] met sijn wagenschotte vensters van 1/2 duims stucken en in 't midden een duym geklamt met spiegels afgehangen en met fijn behoorlijk slootwerck daeraan naer behooren' (Vries, De, e.a., 1987). Op basis van de ruitmaat - 10 duim vierkant - zoals die wordt genoemd in een specificatie van de glazenmaker, genoemd door Briët en Cuperus, 1953, valt te concluderen dat deze van helder glas en een houten roedeverdeling was voorzien. Dit type venster werd - voor zover bekend - voor de eerste keer in 1652 gebruikt bij het buiten Sorghvliet bij Den Haag (Zantkuijl, 1993, 210).
15. HUA, archief Martens, 129.
16. HUA, archief Martens, 337.
17. Dolfin e.a., 1989, I, 309.
18. Vries, De, e.a., 1987, bestek metselaar nr 7.
19. Vries, De, e.a., 1987, bestek metselaar nr 8.
20. Vries, De, e.a., 1987, kwitanties kistenmaker en smid 29-11-1663.
21. Meischke, 1997, 90 afb. 161.
22. HUA, archief Martens, 278.
23. Dit was nog wel het geval in het huis van Deliana Voet van Winssen in 1767 (HUA, archief Martens, 240).
24. HUA, archief Martens, 788.
25. Zie voor Van Damst: Catalogus, 1928, nr 306: Houten model van de Wittevrouwenpoort te Utrecht door H.Az. Struys met beeld-

houwwerk van Nicolaes van Damast (1649), thans in het Centraal Museum; nr 309: Fragmenten van beeldhouwde stenen leeuwen, die volgens de rekeningen van de stadsfabriek werden vervaardigd naar tekeningen van Nicolaas van Damast. Volgens zijn eveneens bewaard gebleven kwitantie leverde hij in 1651/1652 voor deze poort verschillende in hout gesneden ornamenten.

26. HUA, archief Martens, 141.
27. HUA, archief Martens, 788.
28. Vries, De, e.a., 1987, bestek timmerman artikel 9 en 10 en slotopmerking.
29. HUA, archief Martens, 141.
30. Jonge, De, 1952, 359.
31. Fock, 1989 (1), 15/27.
32. Terwen, 1966; Meischke, 1975, afb. 242, 261.
33. Vriendelijke mededeling van M.J. Bok.
34. HUA, archief Martens, 140.
35. HUA, archief Martens, 220.
36. HUA, archief Martens, 808.
37. Fock, 1989 (2), 98-99.
38. HUA, archief Martens, 261.
39. CM, nr 9500/001-008; Jaarverslag CM, 1945, 67.
40. Vriendelijke mededeling van mw E. Hartkamp-Jonxis; Hulshof, 1943, 7, afb. p. 8.
41. HUA, archief Martens, 646.
42. HUA, archief Martens, 796.
43. Koldewey, 1991, 29.
44. HUA, archief Martens, 796.
45. HUA, archief Martens, 326, 5-1-1782, 10-1-1782, 11-11-1782, 12-6-1792 behanger Kooning, N. Smit; HUA, 342, 16-12-1800, 2-5-1815.
46. HUA, archief Martens, 326, 336, 342, 343.
47. HUA, archief Martens, 326, 20-2-1790.
48. HUA, archief Martens, 418.
49. HUA, archief Martens, 526, f. 59.
50. HUA, archief Martens, 807.
51. HUA, archief Martens, 526, f. 45.
52. *Nederlands Patriciaat*, 53 (1968) 26.
53. HUA, archief Martens, 808.
54. Jonge, De, 1952, nr 620.
55. Tieskens, 1980, 158; Kemme, 1990, nr 129.
56. Swigchem, Van, 1965, 326; HUA, archief Martens, 519.
57. Faber, 1986; Faber, 1987, 3/9.
58. Hekker, 1951, 8; Krabbe, 1998, 59 afb.
59. Veenland-Heineman, 1995.
60. Grijzenhout, 1989 (2), nr 55; Zantkuijl, 1993, 569 afb. 2055, 2056; Meischke, 1993, 101.
61. Goethgebuer, 1827, pl. LXIX.
62. Zantkuijl, 1993, 600-601 afb. 2150/4.
63. Goethgebuer, 1827, intekenlijst.
64. Deze geeft aan dat hij op 17 maart 'het muurwerk aan het koetshuis [had] gestucadoord, tesamen groot 1536 voeten à 2 1/2 cents, f 38-40'; een foto van vóór 1885 geeft aan dat de rechtervleugel eveneens van een stuc laag was voorzien.
65. Vries, De, e.a., 1987.
66. Dolfin e.a., 1989, I, 309.
67. Dolfin e.a., 1989, I, 309.
68. Zantkuijl, 1993, 622-623.
69. Strick van Linschoten, 1857, 241.
70. HUA, Bevolkingsregister Utrecht 1850-1860.
71. HUA, 797, 18-12-1832.
72. HUA, archief Martens, 555, 558.
73. Baarsen, 1995, nr. 98.
74. HUA, archief Martens, 646; Bergh-Hoogterp, Van, en Dubbe, 1997, nrs 34 en 37.
75. Rijksarchief in Gelderland, archief De Velhorst, 46; HUA, archief Martens, 558.

Mieke Heurneman

Pillengift, papegaai en patrijzenjacht

Huiselijk leven en vrijetijdsbesteding (blz. 111-150)

1. Zie voor de hierna volgende citaten HUA, archief Martens, 41.
2. HUA, archief Martens, 42.
3. HUA, archief Martens, 48.
4. HUA, archief Martens, 62-63.

5. HUA, archief Martens, 71.
6. HUA, archief Martens, 153.
7. Bij de berekening van de gemiddelde huwelijksleeftijden van de Martensen in de negentiende eeuw is het wat leeftijd betreft uitzonderlijke huwelijk tussen de 56-jarige Jacoba Maria Martens en de 70-jarige Joan Gerbrand van Mierop (1803) buiten beschouwing gelaten. Verder is voorzichtigheid geboden bij het trekken van conclusies uit deze cijfers vanwege het beperkte aantal gegevens: zes Martens-huwelijken in de zeventiende, zes in de achttiende en negen in de negentiende eeuw.
8. Peeters, 1988, 13, 14.
9. Prak, 1985, 186; Jong, De, 1985, 139.
10. HUA, archief Martens, 221 (ingekomen brief van Johan Voet, 27-2-1711).
11. HUA, archief Martens, 153.
12. Martens van Sevenhoven, 1977, 34.
13. HUA, archief Martens, 326 (1-9 en 17-10-1793 en 6-3-1794).
14. Roberts, 1998, 75.
15. Jong, De, 1987, 105.
16. HUA, archief Martens, 110 (uitbetalingen aan de kindermeiden Swaentje en Annicken, 1667).
17. Roberts, 1998, 24-25, 78-87.
18. HUA, archief Martens, 326 (17-10-1793).
19. Roberts, 1998, 92.
20. HUA, archief Martens, 359.
21. HUA, archief Martens, 124 (25-4-1679 en 6-2-1680).
22. HUA, archief Martens, 125 (27-5-1685).
23. HUA, archief Hiëronymusschool/Stedelijk Gymnasium, 92.
24. HUA, archief Martens, 2 (geslacht van Paul Engelbert Martens, 1793).
25. HUA, archief Martens, 54.
26. HUA, archief Martens, 224.
27. HUA, archief Martens, 331 (13-6-1759).
28. HUA, archief Martens, 331 (16-1-1758); HUA, archief Martens, 340.
29. HUA, archief Martens, 124 (13-3 en 11-6-1684).
30. HUA, archief Martens, 331 (11-12-1754 en 30-12-1758).
31. HUA, archief Martens, 124 (7-12-1681 en 25-6-1682).
32. HUA, archief Martens, 124 (5-5-1683 en 29-4-1684).
33. HUA, archief Martens, 105.
34. HUA, archief Martens, 123.
35. HUA, archief Martens, 123-125.
36. HUA, archief Martens, 110.
37. HUA, archief Martens, 153.
38. HUA, archief Martens, 157.
39. HUA, archief Martens, 110.
40. HUA, archief Martens, 182. In Leiden hadden de meeste deftige families in de achttiende eeuw drie of vier inwonende bedienden en daarnaast nog één of twee niet-inwonende knechten, zoals een koetsier of tuinman (Prak, 1985, 231). In Utrecht hadden patriciërs in 1793 gemiddeld 3,6 dienstboden (Bruin, De, 1986, 217).
41. HUA, archief Martens, 326 (bijvoorbeeld 22-4-1780 en 26-10-1793).
42. HUA, Bevolkingsregister van de stad Utrecht, 1830.
43. HUA, archief Martens, 326.
44. HUA, archief Martens, 326 en 336.
45. HUA, archief Martens, 182 (6-11-1730; kosten wijn: 263 gulden).
46. HUA, archief Martens, 326 (bijvoorbeeld 24-7-1780).
47. HUA, archief Martens, 326 (bijvoorbeeld 9-3-1781, 10-10-1783 en 25-8-1787).
48. HUA, archief Martens, 325 (modetekeningen in potlood).
49. HUA, archief Martens, 326 en 336.
50. HUA, archief Martens, 326 (bijvoorbeeld 31-12-1780).
51. HUA, archief Martens, 267.
52. HUA, archief Martens, 280.
53. HUA, archief Martens, 324.
54. HUA, archief Martens, 325 (brieven aan Engelberta Elisabeth Martens, 15-7-1779 en 14-11-1807).
55. HUA, archief Martens, 340.
56. HUA, archief Martens, 340.
57. HUA, archief Martens, 336 (2-8-1768).
58. HUA, archief Martens, 326 (14-11-1780).
59. HUA, archief Martens, 327 en 388-390.
60. HUA, archief Martens, 34.
61. HUA, archief Martens, 3.
62. HUA, archief Martens, 4, p. 23 (fol. 15r).

63. HUA, archief Martens, 243 (ingekomen brief van Jan Boudaen, 28-7-1757).
64. Roberts, 1998, 153.
65. HUA, archief Martens, 46.
66. HUA, archief Martens, 47.
67. HUA, archief Martens, 247.
68. Coumans en Hokke, 1984, 87.
69. HUA, archief Martens, 247.
70. HUA, archief Martens, 102.
71. HUA, archief Martens, 247.
72. HUA, archief Martens, 280.
73. HUA, archief Martens, 103.
74. HUA, archief Martens, 2 (geslacht van Jacob Carel Martens (1711-1758)). In 1794 werd hun eveneens ongehuwde broer Gualterus Johannes ook nog met veel uiterlijk vertoon begraven.
75. Roberts, 1998, 41-46.
76. HUA, archief Martens, 244 (ingekomen brief van E.C. Godin, 3-3 z.j.).
77. Kooijmans, 1997, 327.
78. HUA, archief Martens, 221 (ingekomen brief van nicht H.C. van Bochoven, 20-3-1732).
79. HUA, archief Martens, 313, 328, 345, 376 en 398.
80. HUA, archief Martens, 359-360.
81. HUA, archief Martens, 240.
82. HUA, archief Martens, 450.
83. HUA, archief Martens, 300.
84. Mijnhardt, 1990, 52-69.
85. HUA, archief Martens, 483 (ingekomen brief van J.C.W. Strick van Linschoten, 1826).
86. HUA, archief Martens, 2.
87. HUA, archief Martens, 481 (ingekomen brief van de Commissie van Landbouw, 19-1-1846).
88. HUA, archief Martens, 490.
89. HUA, archief Martens, 265.
90. HUA, archief Martens, 520.
91. HUA, archief Martens, 8 (W.S.S. van Benthem Jutting, 'A brief history of the conchological collections at the zoological museum of Amsterdam with some reflections on 18th century shell cabinets and their proprietors ...', in: *Bijdragen tot de Dierkunde*, uitgegeven door het Koninklijk Zoologisch Genootschap 'Natura Artis Magistra' te Amsterdam, 27 (1938), 167-246, p. 170). Zie ook P. Smit, red., 'Hendrik Engel's Alphabetical List of Dutch Zoological Cabinets and Menageries (2nd ed.)', *Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen*, 19 (1986) 174.
92. HUA, archief Martens, 487.
93. HUA, archief Martens, 680.
94. Centraal Museum, collectie Martens, 11434 (Toverlantaarn) en 12366 (Keizer Karelspel).
95. HUA, archief Martens, 640.
96. HUA, archief Martens, 637.
97. HUA, archief Martens, 607 (ingekomen brief, 28-6-1869).
98. Met dank aan mr O.W.A. baron van Verschuer, die de laatste generatie Martens van Sevenhoven persoonlijk heeft gekend, voor het verstrekken van informatie over de familie.
99. HUA, archief Martens, 693.
100. HUA, archief Martens, 686.
101. HUA, archief Martens, 753.
102. HUA, archief Martens, 752.
103. HUA, archief Martens, 759 (ingekomen brief, 5-10-1944).
104. HUA, archief Martens, 712.
105. HUA, archief Martens, 770.
106. Burgers, 1998, 101.

Ronald Rommes

Te legateren, maken en bespreken

De opbouw van het familievermogen (blz. 151-180)

1. Bossaers, 1996; De Jong, 1985; Kooijmans, 1985; Prak, 1985; Schmidt, 1986.
2. Omdat alleen lidmaten van de (toenmalige) gereformeerde kerk bestuursfuncties mochten uitoefenen, bleef het deel van de financieel-economische elite met een ander geloof systematisch buiten het regentencircuit.
3. Prak, 1985, 146.
4. Recenter voorbeelden: Lesger, 1996; Westera, 1995.
5. Schmidt, 1986, 84.
6. HUA, Notarieel archief, U 188 a 023 nr 96.
7. Zie de literatuur onder noot 1 en verder ook De Bruin, 1986, 228-237.

8. HUA, archief Martens, 346. Met potlood is nog een ander bedrag opgeschreven: f 438.117,73. Van de boedel ging ruim f 1700 af ter betaling van nog openstaande schulden en begrafeniskosten.
9. Gegevens ontleend aan HUA, archief Martens, 241, 285 en 323. Zie bijvoorbeeld ook Prak, 1985, 122-123.
10. Zie het artikel van Oscar Gelderblom in dit Jaarboek.
11. Pietersma, 1995, 99. Zie ook Knoester en Graafhuis, 1970.
12. De familie Lampsins komt voor in de volgende publicaties: Van der Bijl, 1981; Enthoven, 1996; Van Loo, 1999, 349-368.
13. HUA, archief Martens, 71.
14. Dit hield mogelijk verband met de nog plaats te vinden liquidatie van de ambtelijke administratie van Carel Martens (HUA, archief Martens, 59).
15. Inclusief meubelen, textiel en edelmetaal, die samen 'bij gissingen' f 7000 waard zouden zijn geweest (HUA, archief Martens, 63).
16. Het schip voer tussen de Middellandse Zee en Noord-West Europa met als lading onder andere zout. Uit de rekeningen kan opgemaakt worden dat het in Napels en in Ierland is geweest (HUA, archief Martens, 62-63).
17. Volgens Vries, De, en Van der Woude, 1995, 461, zou de koerswaarde van VOC-aandelen uit 1602 omstreeks 1650 het vier- à vijfvoudige bedragen van waarvoor ze waren uitgegeven. Jacoba Lampsins rekende zelf zowel in 1649 als later in de jaren '50 met een koerswaarde van 325 (HUA, archief Martens, 62 achterin en 63).
18. Vries, De, en Van der Woude, 1995, 461-462.
19. HUA, archief Martens, 63.
20. HUA, archief Martens, 143.
21. HUA, archief Martens, 74.
22. Bij de boedelscheiding werd uitgegaan van een bedrag van f 212.000. Bij de ruim f 170.000 uit het overzicht werd f 42.000 opgeteld, het bedrag dat reeds aan de zonen David en Jacob was uitgekeerd.
23. In 1649 raamde ze de waarde van meubels, edelmetaal, textiel e.d. op f 7000 (zie noot 15).
24. Ploos van Amstel, 1984, 90-91.
25. Van der Bijl, 1981, 200-201 en bijlage XXI. De vermogens in Den Haag waren echter veel groter (Schmidt, 1986, 63).
26. HUA, archief Martens, 62, f. 168v (tevens f. 185v). De grond was oorspronkelijk eigendom geweest van het Catharijneconvent.
27. HUA, archief Martens, 81-82. Oom David had ook nog een tijdje in Utrecht gewoond, waar hij in 1656 een testament had laten opmaken.
28. HUA, archief Martens, 150 (zie ook 143).
29. Zie over de activiteiten van de familie Godin in Zeeland onder meer Van de Bijl, 1981. Zie HUA, archief De Malapert van Jutphaas, 318-340 voor stukken (onder meer van genealogische aard) over de familie Godin vóór het begin van de achttiende eeuw.
30. HUA, archief De Pestere, 350. De reële waarde van haar nalatenschap bedroeg f 36.000 waarvan f 1000 aan schulden moest worden afgetrokken. Vijf zonen deelden de erfenis.
31. HUA, archief Martens, 110-127.
32. HUA, archief Martens, 928: volgens de inventaris van de boedel van haar ouders bedroeg hun nalatenschap in 1656 (minimaal) f 110.850. Huisraad, contenten en wellicht enkele nog onverdeelde goederen zijn daarin niet meegerekend. De boedel werd onder drie dochters verdeeld, van wie Christina in 1657 is gestorven. Mogelijk heeft Aletta ook van haar geërfd.
33. HUA, archief Martens, 142.
34. HUA, archief Martens, 118. Het gaat om de nominale waarde.
35. HUA, archief Martens, 138.
36. De erfenis was afkomstig van haar nicht Helena Wybrants uit Amsterdam. Haar bezit aan schuldpapieren ten laste van het gewest Holland nam hiermee toe van f 2.000 tot f 22.000.
37. De Jong, 1985, 105.
38. Bossaers, 1996, 173 tabel 5.3; Prak, 1985, 117 tabel 3. Overigens kan enig verschil voortkomen uit het gebruik van verschillende bronnen of het al dan niet meetellen van de inboedel, juwelen en dergelijke.
39. De rijkste, Nanning van Foreest, was in 1752 goed voor 1,2 miljoen gulden (Kooijmans, 1985, 97-98, 218).
40. De Muinck, 1965.
41. De definitieve scheiding van hun boedel in 1773 wijst op een vermogen van circa 2,8 miljoen gulden. Een groot deel van het bezit was overigens al veel eerder aan de kinderen overgedragen (HUA, Notarieel archief, U 188 a 031 nr 38; zie tevens o.a. U 188 a 029 nrs 2, 11 en 17; U 188 a 030 nr 71; U 188 a 031 nrs 7, 26-29 en 41; U 188 a 032 nr 3 en 4).
42. Ploos van Amstel, 1984, 92-97.
43. Moorrees en Vermeulen, 1856-1860, 1, 286.
44. Het gemiddeld inkomen van de regenten in zestien Hollandse steden in 1742 lag tussen f 5000 en f 8000. In de rijkste steden Amsterdam en Den Haag was dit zeker veel hoger (Vries, De, en Van der Woude, 1995, 678 e.v.).
45. HUA, archief Martens, 118-119, 125.
46. HUA, archief Martens, 125, 14-11-1684.
47. De Muinck, 1965, 86-89.
48. Zie bijvoorbeeld Prak, 1985, 115-130.
49. HUA, archief Martens, 118-119 en 141.
50. HUA, archief Martens, 153.
51. Aan zijn beide dienstmeiden elk f 600 en aan zijn trouwe dienstknecht f 800; zie HUA, archief Martens, 157 voor zijn wilsbeschikkingen.
52. In 1716 huwde Isaak Ferdinand Godin, zoon van Elisabeth Martens, met Johanna Magdalena Voet van Winssen, een zuster van Deliana Margaretha, zodat ook langs deze lijn familiebanden ontstonden. Een van haar andere zusters trouwde met de latere Utrechtse burgemeester Isaak Ubijng.

53. HUA, archief Martens, 235.
54. Naast de erfenissen die Jacob toevielen na de dood van zijn moeder en zijn oom David erfde zijn vrouw bijvoorbeeld in 1722 f 16.000 van haar tante Lucretia van Brienen, weduwe van burgemeester Cornelis van Lidt de Jeude (HUA, archief Martens, 960).
55. Zie voor de merkwaardige geschiedenis ervan: Slechte, 1998, 179-218.
56. Koen, 1991, 121-142.
57. HUA, archief Martens, 231, f. 36.
58. HUA, archief Martens, 237-239. Buiten dit bedrag gebleven zijn de bibliotheek, huissieraden, goud- en zilverwerk, inboedel en koets met paarden. Zilvergeld en ongemunt goud zijn voor een bedrag van f 7070 wel inbegrepen.
59. Behalve deze prestigieuze positie bekleedde Carel ook het hoogheemraadschap van de Lekdijk Bovendams en het water- en dijkgraafschap van Bijleveld en de Meerndijk.
60. HUA, archief Martens, 305, en Notarieel archief, U 259 a 002, nrs 90, 92 en 94.
61. HUA, archief Martens, 314 en 329.
62. HUA, archief Martens, 276.
63. HUA, archief Martens, 267.
64. Kooijmans, 1985, 178-179.
65. HUA, archief Martens, 272.
66. HUA, archief Martens, 278-281 en 285.
67. Het is niet duidelijk wat hiermee bedoeld wordt. Mogelijk betreft het de financiële waardering van de politiek-bestuurlijke functie van Jacob Carel. In dat geval zou het om het bedrag gaan dat zijn opvolger hem of zijn nazaten moest betalen bij het overnemen van deze positie. Een andere mogelijkheid is dat het een tegoed betreft, bijvoorbeeld voor verrichte politiek-bestuurlijke werkzaamheden.
68. Na de dood van Jacob Carel werd zijn bibliotheek publiek verkocht en leverde f 2218 op (HUA, archief Martens, 280, 15e capittel).
69. Waardeschattingen van Schoneveld c.a.: 1736 f 6700, 1725 f 11.000, 1710 f 13.500 en voordien f 16.525.
70. Ook zijn broer Paul Engelbert nam deel aan verscheidene lijfrenteschema's (HUA, archief Martens, 291, f. 64v, 65v, 66v, 67v, en 898).
71. HUA, archief Martens, 269. Jacob Carel was de enige niet-Zeeuw die deelnam. De contacten zullen zijn voortgekomen uit de Zeeuwse herkomst van zijn vrouw. Zo was een van de deelnemers, Abraham Boudaen, heer van Schellach, een oom van haar. De opzet van het schema komt sterk overeen met een Leidse regeling uit dat jaar (Prak, 1985, 122).
72. Prak, 1985, 117 tabel 3; Carter, 1975, 30, 46-48.
73. HUA, archief Martens, 323.
74. HUA, archief Martens, 321, 330, 337, 346, 349.
75. Hij was onder meer ook raad in de Kamer van Justitie te Vianen.
76. HUA, archief Martens, 292. De onvermelde waarde van het onroerend goed is berekend aan de hand van andere stukken, met name HUA, archief Martens, 220.
77. HUA, archief Martens, 291, f. 9.
78. HUA, archief Martens, 303 en 468.
79. Onverdeeld bleven enige effecten en de fideicommissaire (ondeelbare) bezittingen. Deze laatste waren Jacob Carel in 1757 toebehoord bij de scheiding van de nalatenschap van Lucia Wijbrants, weduwe van de voormalige Utrechtse burgemeester Johan van Nellesteyn. De waarde bedroeg bijna f 3200 (HUA, archief Martens, 280, capittel 5; zie ook archief Martens, 939-941). De waarde van de andere onverdeelde goederen werd in 1748 op f 1925 geschat, maar was minimaal meer dan f 5000 waard.
80. HUA, archief Martens, 240-241. De totale netto waarde van de boedel was f 83.700.
81. HUA, archief Martens, 336.
82. Kooijmans, 1985, 183.
83. HUA, archief Martens, 326.
84. HUA, archief Martens, 314. Met 'geforceerde geldligtingen' werd onder meer gerefereerd aan de 50^e penning, een vermogensheffing van 2 procent, uit 1796.
85. HUA, archief Martens, 342-344.
86. Van Zanden en Van Riel, 2000, m.n. 48-69, 115-131.
87. De Bruin, 1986, bijlage X.
88. De ondernemer Theodorus Gerardus Bosch werd bijvoorbeeld voor f 410.000 aangeslagen; De Bruin, 1986, 254. Bedacht moet worden, dat veel vermogens sterk ingekrompen waren door de grote waardedaling van obligaties en dergelijke.
89. Zie bijvoorbeeld De Bruin, 1986, 235-237.
90. HUA, archief Martens, 416.
91. Haar vader Jan Balthasar Strick van Linschoten was miljonair en liet haar f 192.700 na uit een totale netto nalatenschap van f 1.156.200. In 1823 erfde zij bovendien f 48.367 van haar zuster Suzanne Christina. Haar netto nalatenschap bedroeg: f 241.834 (HUA, archief Martens, 425 en 429).
92. HUA, archief Martens, 560.
93. Zie voor de verdeling van de nalatenschap van zijn moeder: HUA, archief Martens, 420.
94. HUA, archief Provinciaal bestuur 1813-1920, 3574.
95. Zie bijvoorbeeld: HUA, archief Provinciaal bestuur 1813-1920, 3609-3611. Topper in deze jaren was Willem Jan Roijaards van den Ham te Utrecht met een aanslag van f 6685,28 tegenover f 633,06 voor Jan Louis Anne Martens.
96. Deze ontwikkeling vertoont grote overeenkomst met die van een ander oud regentengeslacht, de Hollandse familie Teding van Berkhout; zie Schmidt, 1986, 139 e.v.
97. HUA, archief Martens, 678 en 679.

98. HUA, archief Martens, 761 (zie ook 719 en 755).
99. HUA, archief Martens, 780.
100. De Stichting beschikte reeds over een kwart van de heerlijke rechten; Jacob Constantijn had de andere driekwart in handen.

Eric Domela Nieuwenhuis

Beziel met grote liefde tot de kunst

De schilderijen en tekeningen van David Johan en Jacob Constantijn Martens (blz. 181-198)

1. Zie voor de vererving van de verzameling Martens van Sevenhoven en de diverse legaten aan het Centraal Museum Jonge, De, 1952, 214-239 en Kretschmar, Van, 1978, 149-165. Dat het werk van D.J. Martens slechts in kleine kring bekend was, blijkt ook uit het ontbreken van zijn naam in alle negentiende-eeuwse kunstenaarslexicons.
2. Dit 73ste blad is D.J. Martens, 'Gezicht op Kasteel Sterkenburg', penseel in inkt, 235 x 352 cm, coll. P. Beelaerts van Blokland, Den Haag (foto Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Den Haag).
3. Jonge, De, 1952, 238, nr 617. Opmerkelijk aan deze kopie is dat J.C. Martens de figuren in achttiende-eeuwse kledij op de voorgrond heeft weggelaten. Zodoende heeft hij de tekening als het ware iets geactualiseerd.
4. Jonge, De, 1952, 221, nr 526. Ook De Jonge vroeg zich toen al af of de tekening een kopie is.
5. Jonge, De, 1952, 221-222, nr 531.
6. Beide in het Centraal Museum Utrecht. 1. D.J. Martens, 'Kwartierstaat van David Johan Martens', pen en penseel op perkament, 35,3 x 26,7 cm, inv.nr 15225; 2. D.J. Martens, 'Kwartierstaat van Johanna Hentriette Strick van Linschoten', pen en penseel op perkament, 34,4 x 26,6 cm, inv.nr 15226. Geen van beide is vermeld in Jonge, De, 1952.
7. Jonge, De, 1952, 217, nrs 509-510. Nr 508 is niet van D.J. Martens, maar een kopie van de hand van J.C. Martens.
8. Jonge, De, 1952, 218-221, nrs 513, 519, 521, 525-526.
9. Jonge, De, 1952, 218, nr 514.
10. Jonge, De, 1952, 219-220, nrs 517, 524. Nr 524 staat in de catalogus beschreven als een riviergezicht en als mogelijk een kopie naar een onbekend voorbeeld.
11. Jonge, De, 1952, 223-224, nrs 541-542.
12. Domela Nieuwenhuis, 2001, II, 517-518, nr SAP130a.
13. Jonge, De, 1952, 216, nr 501.
14. Dankzij de kunstenaarsbiograaf Immerzeel is bekend dat J.C. Martens les van Apeldoorn gehad heeft (Immerzeel, 1843, II, 206). Dat ook Jan Hendrik Martin Martens getekend heeft, blijkt uit de door hem gemonogrammeerde tekening 'Gezicht op kasteel Doorwerth en het Rijndal vanaf de hoge Rijnoever bij Doorwerth, 1825' (Collectie Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven). Dezelfde voorstelling komt ook voor op een tekening van W. Voorsteegh, die toen ook in Utrecht woonde. Aangenomen mag worden dat ze tegelijkertijd? naar hetzelfde voorbeeld hebben gewerkt.
15. Zie over de oprichting en vroegste leden van Kunstliefde Tilborgh, Van, en Hoozeboom, 1982, 19-31.
16. Zie noot 14. Wellicht liet David Johan zijn zoon oefenen door hem kopieën te laten maken van zijn eigen tekeningen.
17. Lyst, 1818, nr 173 ('Een Italiaans landschap (schilderij)').
18. Zie voor de vroegste inzending de vorige noot. Voor de volgende jaren: Lyst, 1820, nrs 234 ('Een boomrijk landschap'), 235 ('Een boschgezicht (schilderijen)'), Lyst, 1821, nrs 203 ('Een boomrijk landschap aan een water'), 204 ('Een boomrijk heuvellandschap, waarin een man bij een vrouw te paard (schilderijen)'), Lyst, 1822, nrs 412 ('Een heuvellandschap aan een rivier'), 413 ('Een dito (schilderijen)'), Lyst, 1823, nrs 105 ('Een gezicht op de stad Amersfoort bij avondstond, gestoffeerd door P.G. van Os'), 106 ('Een dito op de stad Arnhem bij morgenstond, gestoffeerd door dito'), 107 ('Een gezicht aan de Maas, tusschen Namen en Dinant (schilderijen)'), Lyst, 1824, nrs 223 ('Een bergachtig landschap, met een Waterval'), 224 ('Een boomrijk landschap, gestoffeerd door P.G. van Os'), 225 ('Een gezicht op Amersfoort, dito door dito (schilderijen)'), Lyst, 1825, nrs 257 ('Een bergachtig en boomrijk landschap'), 258 ('Een gezicht aan de Maas, tusschen Namen en Dinant (schilderijen)'), Lyst, 1826, nrs 232 ('Een boschgezicht'), 233 ('Een gezicht in de Haagsche Bosch bij Herfst'), 234 ('Een Rijngesicht bij opgaande zon'), 235 ('Een avondstond in een bosch (schilderijen)'), Lyst, 1827, nr 184 ('Een gezicht uit de herberg Berg en Dal te Nijmegen tot aan de Eltenberg (schilderij)'), Lyst, 1828, nrs 286 ('Een boomrijk landschap, met sparreboomen'), 287 ('Een boomrijk landschap (schilderijen)'), Lyst, 1830, nrs 220 ('Een gezicht genomen van de hoogten van Middagten in Gelderland'), 221 ('Een gezicht aan de IJssel bij Rhede, ziende op Middagten'), Lyst, 1832, nrs 228 ('Een boomrijk landschap aan de St.Maartensdijk, ziende op Utrecht'), 229 ('Een gedeelte van het kasteel ten Haar, in de provincie Utrecht (schilderijen)'), Lyst, 1833, nrs 181 ('Een gezicht op het dorp St.Maartensdijk gestoffeerd met visschers'), 182 ('Een gezicht op de tent op Arnhem, gestoffeerd door de heer Jonxis te Utrecht (schilderijen)'), Lyst, 1835, nr 127 ('Een boschrijk landschap, gestoffeerd met jagers en vee (schilderij)'), Lyst, 1836, nr 266 ('Een bergachtig landschap (schilderij)'), Lyst, 1838, nr 295 ('Een boomrijk landschap (schilderij)'), Lyst, 1839, nrs 272 ('Een boomrijk landschap'), 273 ('Een bergachtig landschap aan den Moezel (schilderijen)'), Lyst, 1840, nr 307 ('Een bergachtig landschap (schilderij)'), Lyst, 1845, nr 215 ('Een boomrijk landschap (schilderij)'). Zie hiervoor ook Biemond, 1999, 34 (noot 31).
19. Helmus, 1999, B 1033-1034, nrs 333-334, afbn.
20. Zie noot 18.
21. Zie voor het gezicht op Arnhem Lorm, De, 1965, 151, en voor dat op de Elterberg en Kleef: Groot, De, 1986, en Coelen e.a., Van der, 2000, nr 121.
22. Afgebeeld in de veilingcatalogus Amsterdam (Sotheby's) 27-10-1999, nr 144.
23. Jonge, De, 1952, 238, nr 614 (als door J.C. Martens van Sevenhoven) en Helmus, 1999, B 1119 (als door Susanna Jacoba Martens van Sevenhoven-Martens).
24. Veilingcatalogus Amsterdam (Paul Brandt) 1-5-1953, nr 488: 'Enige figuren aan een ven bij een open plek in een bos. Sepia en O.I. inkt. gew. 42 x 54,5 cm., Gemon. en ged. 1816'. De huidige verblijfplaats van deze tekening is mij niet bekend. In Het Utrechts Archief

- bevindt zich ook nog een handgetekende kaart van J.C. Martens uit 1810 (cat.nr Ag 6). Deze kaart stelt een perceel land tussen de Kromme Rijn en de Bunnikseweg voor en is volgens het opschrift op 7 juli 1810 door Martens naar zijn eigen metingen getekend.
25. Verlooting, 1831, nr 50 ('Een landschap met hoog geboomte, bij een ondergaande zon, naar een schilderij van J.C. Martens. Opgezette tekening. Van mevr. Martens-Martens').
 26. Jonge, De, 1952, 226, nrs 556-558, 561-562, 566-578, 580-583.
 27. Twee studies in rood en zwart krijgt zijn zo onbeholpen getekend dat het zeer aannemelijk is dat zij jeugdwerken zijn. Dit zijn Jonge, De, 1952, 227-228, nrs 561-562.
 28. Jonge, De, 1952, 232, nr 587. Volgens De Jonge getekend naar een prent van B. Picart naar A. Bloemaert in *Artis Apelleae Thesaurus* uit 1723.
 29. Jonge, De, 1952, 217, nr 508; zie hiervoor ook noot 7.
 30. Jonge, De, 1952, 235, nr 600.
 31. Veilingcatalogus Utrecht (A.J. van Huffel) 16/17-12-1941, nr 773, afb. Op deze veilig van de collecties 'Mr. J. en S. Baron Creutz, Arnhem / collectie M. te Z.' zijn diverse andere tekeningen van J.C. Martens verkocht.
 32. Jonge, De, 1952, 237-238, nrs 611-613.
 33. Door het Centraal Museum verworven op de in noot 31 genoemde veiling (nr 728).
 34. Immerzeel, 1843, II, 206.
 35. Kramm, 1864, 107.

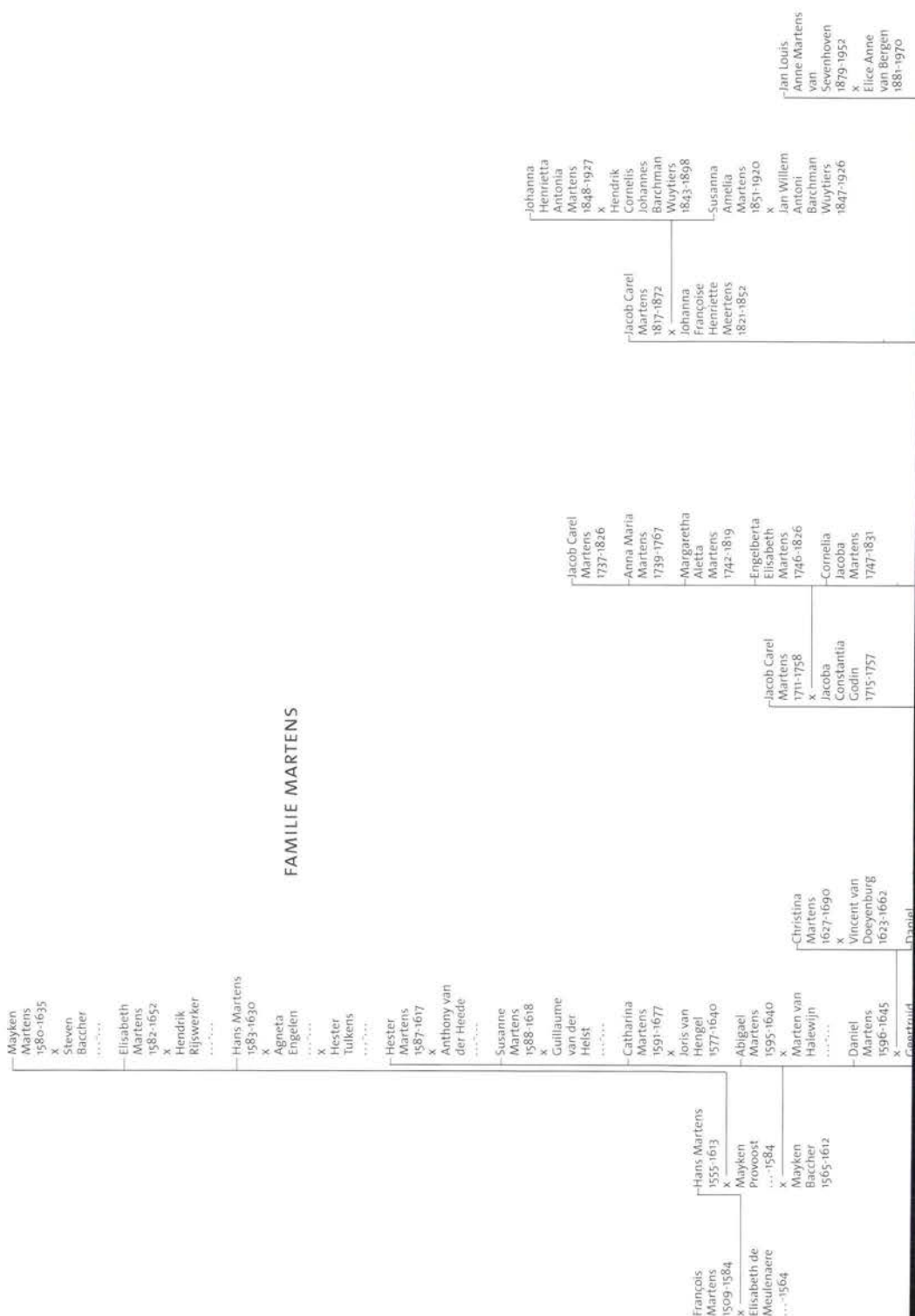
Illustratieverantwoording

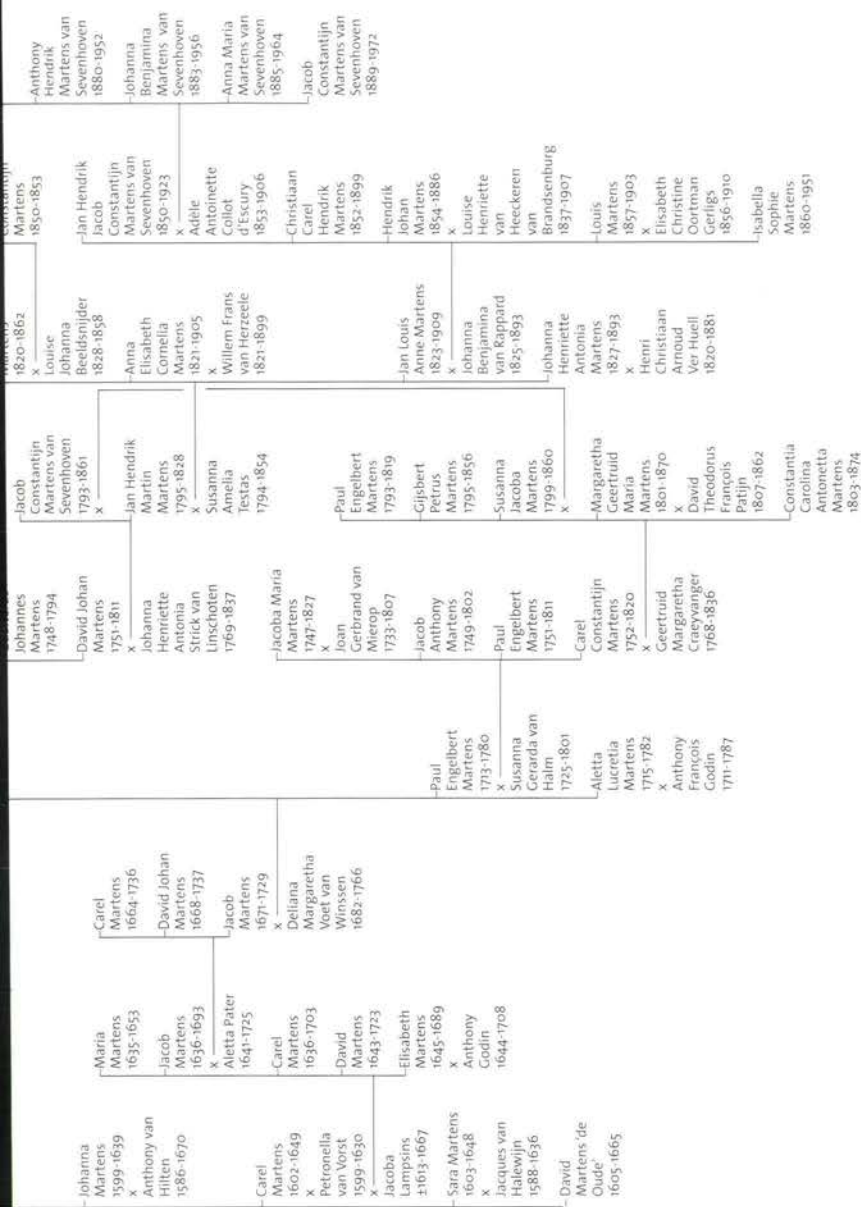
- 9 HUA, Top. Atlas 1218
- 10 HUA, archief Martens, 780
- 17 Stadsarchief Antwerpen, collectie prenten; portretten en stadszichten 16de-20ste eeuw, ICO 27/112B
- 18 Stadsarchief Antwerpen, collectie plannen, tekeningen en prenten; gebouwen en infrastructuur 16de-20ste eeuw, ICO 12/04/02B
- 19 Stadsarchief Antwerpen, gilden en ambachten, 4392
- 21 Stadsarchief Antwerpen, collectie prenten; portretten en stadszichten 16de-20ste eeuw, ICO 34/117
- 22 HUA, archief Martens, 1
- 26 GA Amsterdam, fragment uit de plattegrond door Balthasar Florisz; neg.nr E 2203
- 27 GA Amsterdam, O. Dapper, *Historische beschrijvinghe [...]*, 1663; neg.nr N 18023
- 28 GA Amsterdam, neg.nr D 30046
- 31 HUA, archief Martens, 10
- 33 links CM inv.nr 18056
- 33 rechts CM inv.nr 18036
- 37 CM cat.1928/1730
- 38 HUA, archief Martens, 56
- 39 links CM inv.nr 8395b
- 39 rechts CM inv.nr 8395a
- 40 CM inv.nr 1537
- 41 Koninklijk Huisarchief, MCK/529b
- 42 HUA, H.A. R 72.8
- 43 HUA, T.A. F 16.1
- 46 GA Amsterdam, fragment uit de plattegrond door Balthasar Florisz; neg.nr E 5108
- 49 HUA, H.A. R 73.6
- 50 HUA, T.A. Ab 76; plattegrond door C. Specht, 1695
- 51 CM inv.nr 7330
- 52 CM inv.nr 6720
- 53 CM inv.nr 15963
- 54 Bruikleen van de Stichting K.F. Heinfonds aan de gemeente Utrecht
- 55 CM inv.nr 3075
- 56 HUA, verzameling losse aanwinsten, 1747
- 57 CM inv.nr 8387a
- 58 HUA, H.A. Wapens vroedschap van Utrecht 4
- 60 HUA, H.A. S 47.3
- 62 HUA, T.A. Mc 1.28
- 64 links CM inv.nr 16215
- 64 rechts CM inv.nr 16216
- 67 HUA, H.A. S 86.4
- 68 CM, inv.nr 2316
- 69 HUA, H.A. S 87.29
- 71 HUA, Atlantis 30460

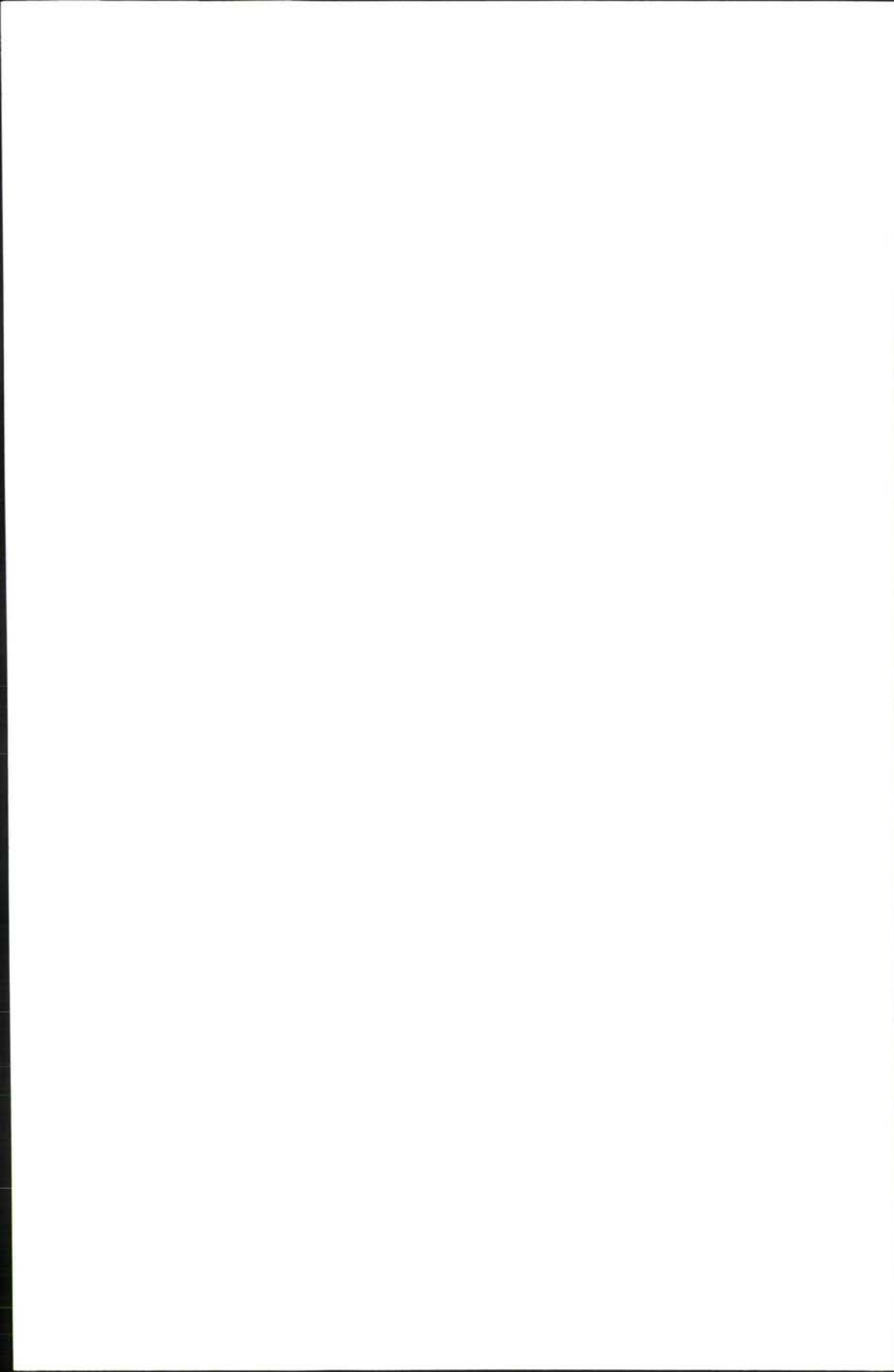
- 74 CM, inv.nr 18157
- 75 HUA, archief Martens, 503
- 76 CM inv.nr 18064
- 77 HUA, archief Ridderschap, 39
- 79 HUA, T.A. Na 3.29
- 81 HUA, archief Martens, 704
- 82 boven HUA, archief Martens, 706
- 82 onder HUA, archief Martens, 732
- 87 HUA, archief Martens, 785
- 89 HUA, Fotodienst
- 91 CM inv.nr 18045
- 92 HUA, archief Martens, 787
- 93 boven CM inv.nr 2262
- 93 onder Dolfin e.a. 1989, afb. 435
- 94 HUA, archief Martens, 103
- 98 HUA, T.A. X 6.10
- 101 HUA, archief Martens, 808
- 103 links CM inv.nr 18050
- 103 rechts CM inv.nr 18051
- 106 CM inv.nr 8697
- 107 boven CM inv.nr 6582
- 107 onder CM inv.nr 14985
- 108 CM inv.nr 16068
- 114 links CM inv.nr 18046
- 114 rechts CM inv.nr 18047
- 115 HUA, archief Martens, 41
- 116 boven HUA, archief Martens, 48
- 116 onder CM inv.nr 5461
- 119 linksboven CM inv.nr 16217
- 119 linksonder CM inv.nr 16220
- 119 midden CM inv.nr 16221
- 119 rechtsboven CM inv.nr 16219
- 119 rechtsonder CM inv.nr 16218
- 122 CM inv.nr 14995
- 123 HUA, T.A. Ra 1.3
- 124 HUA, archief Martens, 224
- 125 boven CM cat. 1928/3156
- 125 onder HUA, archief Martens, 104
- 127 CM inv.nr 12664
- 129 HUA, archief Martens, 281
- 130 CM inv.nr 20793
- 131 Koninklijk Huisarchief, MCS/350
- 132 HUA, archief Martens, 103
- 133 HUA, archief Martens, 346
- 134 CM inv.nr 8401a
- 135 HUA, Fotodienst
- 137 CM inv.nr 7163
- 139 CM inv.nr 12367
- 140 CM inv.nr 15950
- 141 HUA, TA 1734-3
- 142 boven CM inv.nr 7162
- 142 midden CM inv.nr 6982
- 142 onder CM inv.nr 11058
- 143 CM inv.nr 2513
- 144 boven CM inv.nr 11434
- 144 onder CM inv.nr 12366
- 145 HUA, archief Martens, 610
- 146 HUA, archief Martens, 711
- 147 HUA, archief Martens, 757
- 149 CM
- 155 HUA, archief Martens, 272
- 158 CM inv.nr 26486
- 164 CM inv.nr 15962

- 167 CM inv.nr 9604
- 169 HUA, archief Martens, 272
- 171 HUA, archief Martens, 467
- 177 CM inv.nr 8770
- 178 HUA, archieven Provinciaal Bestuur van Utrecht, 3574
- 179 boven CM inv.nr 2522
- 179 onder Collectie J. Harenberg, Zutphen
- 180 CM
- 184 links CM inv.nr 8398a
- 184 rechts CM inv.nr 8398b
- 185 boven CM inv.nr 9748
- 185 onder CM inv.nr 9751
- 186 boven CM inv.nr 9740
- 186 onder CM inv.nr 9739
- 187 boven CM inv.nr 9766a
- 187 onder CM inv.nr 9712
- 188 HUA, H.A. T 28.1
- 189 CM inv.nr 8639
- 190 links CM inv.nr 18048
- 190 rechts CM inv.nr 18049
- 191 boven CM inv.nr 15221
- 191 onder CM inv.nr 15220
- 192 CM inv.nr 15224
- 193 CM inv.nr 9260
- 194 CM inv.nr 9775
- 195 boven CM inv.nr 9787
- 195 onder CM inv.nr 9749
- 196 boven CM inv.nr 9806
- 196 linksonder CM inv.nr 8831
- 196 rechtsonder CM inv.nr 8830
- 197 HUA, archief Martens, 519
- 198 CM inv.nr 2355

FAMILIE MARTENS

Driehonderd jaar bewoonde de familie Martens (van Sevenhoven) het huis Janskerkhof 16 in Utrecht. Het was het 'stamslot' van een regentenfamilie die tal van burgemeesters, vroedschapsleden en schepenen aan de stad heeft geleverd. Hun wortels lagen in Antwerpen, waar de familie tot welstand was gekomen en tot de aanzienlijke burgerij behoorde. In 1580 namen Hans Martens en zijn halfbroer Jacques de wijk naar Amsterdam, waar ze hun handelsactiviteiten konden uitbreiden en bovendien in alle vrijheid hun calvinistisch geloof konden belijden. Hans' zoon Carel (1602-1649) was de stamvader van de Utrechtse tak die in 1829 werd geadeld en in 1972 uitstierf. Dankzij hun honkvastheid en de voorkeur van de meeste Martensen voor een vrijgezellenbestaan raakten het archief (nu in Het Utrechts Archief) en de in de loop van de eeuwen opgebouwde portrettenverzameling en andere familiestukken (nu in het Centraal Museum) niet verstrooid.

